

M. SCOTT PECK

LIDÉ LŽI

Psychologie lidského zla

M. SCOTT PECK, autor knih **DÁLE NEVYŠLAPANOU CESTOU** a **V JINÉM RYTMU**, se ve své nejnovější studii zabývá projevy a podstatou lidského zla, které zkoumá jak z hlediska klinické psychologie a psychiatrie, tak z hlediska morálního, daného křesťanstvím. Své teoretické úvahy prokládá pro ilustraci příklady z lékařské praxe i vlastními zkušenostmi z exorcistických sezení. Kniha **LIDÉ LŽI** rozebírá problém zla velice detailně, stranou nenechává ani otázku narcisismu, kolektivní viny, pohodlnosti a lhostejnosti. Jak sám autor píše, jeho záměrem bylo upozornit na tento dosud opomíjený psychologický problém a podnítit tak další možný výzkum, na němž by se měli podílet jak vědci, tak duchovní.

M. SCOTT PECK

LIDÉ LŽI

Psychologie lidského zla

© M.Scott Peck, M. D., 1983

Translation © Jan Navrátil, 1996

© Eva Krejčová, 1996

©Votobia, 1996

ISBN 80-7198-148-6

ÚVOD

Zacházejte opatrně

TOTO JE NEBEZPEČNÁ KNIHA.

Napsal jsem ji, protože věřím, že je potřebná. Věřím, že její konečný efekt bude uzdravující.

Ovšem napsal jsem ji také s úzkostí. Skrývá v sobě nebezpečí. Ně kterým čtenářům může způsobit bolest. A co je horší, někteří mohou její informace zneužít k tomu, aby ublížili druhým.

Vyptával jsem se několika předběžných čtenářů, jejichž úsudku a poctivosti si obzvlášť vážím: „Domníváte se, že tato kniha o lidském zlu je sama o sobě zlá?“ Jejich odpověď byla záporná. Ovšem jeden z nich dodal: „Někteří z naší církve prohlašují, že dokonce i Panna Marie může být zneužita pro sexuální fantazie.“

Protože tato nepřikrášlená, i když politováníhodná odpověď je pravdivá, neshledávám to příliš uklidňujícím. Omlouvám se tedy čtenářům a veřejnosti za škody, které by tato kniha mohla způsobit, a úpěnlivě vás žádám, abyste s ní zacházeli s co největší opatrností.

Jedním z projevů ohleduplnosti je láska. Jestliže zjistíte, že to, co je zde napsáno, Vám působí bolest, buďte k sobě vlídní a láskyplní. A prosím, abyste byli vlídní a láskyplní také k těm svým bližním, v nichž rozeznáte zlo. Buďte ohleduplní - plní péče.

Je snadné nenávidět zlé lidi. Ale vzpomeňte na radu sv. Augustina, jež nás učí nenávidět hřích, ale milovat hříšníky.*) Rozpoznáte-li

Sv. Augustin: Boží město (*The City of God*), Bourke/Image Books, 1958, s. 304.

zlého člověka, právě v té chvíli mějte na paměti, že skutečně platí: „Pouze milostí Boží kráčím.“

Při označování určitých lidí jako bytostí zlých se ovšem nemohu vyhnout přísně hodnotícímu soudu. Můj Pán řekl: „Nesudte, abyste nebyli souzeni.“ Tímto prohlášením - tak často uváděném mimo kontext - však Ježíš neměl na mysli, že bychom nikdy neměli soudit své bližní. Proto také dodává: „Ty pokrytče, vyjmi nejprve břevno z oka svého, a tehdy prohlédneš, abys vyňal trísku z oka bratra svého.“*

Měl tím na mysli, abychom své bližní soudili jen s velkou opatrností, a že tato opatrnost začíná při hodnocení sama sebe.

Nemůžeme doufat, že se nám podaří odstranit lidské zlo, dokud se mu nebudeme ochotni podívat zpříma do tváře. Není to příjemný pohled. Má předcházející kniha, *Dále nevyšlapanou cestou***, je mnohými považována za příjemnou knížku. Tato kniha není příjemná. Je o našich temných stránkách a o těch opravdu velmi zlých členech naší lidské komunity, o nichž zpříma soudím, že jsou lidé zlí. Nejsou to lidé příjemní. Ale soud musí být vynesen. Základní tezí této knihy je, že tyto specifické charaktery je potřeba studovat — stejně jako lidské zlo obecně - vědeckou formou. Ne teoreticky, ne filozoficky, ale vědecky. K tomu je zapotřebí, abychom byli ochotni vynášet soudy. Nebezpečí takovýchto hodnocení je podrobněji zpracováno v úvodu závěrečné kapitoly této knihy. Ovšem mějme na paměti, že takovéto soudy nemůžeme vynášet bez rizika, dokud jsme nezačali hodnotit a léčit sami sebe. Boj za odstranění lidského zla začíná vždy u vlastního prahu, a sebeočisťování bude naší největší zbraní.

Napsat tuto knihu bylo obtížné z mnoha důvodů. Jedním z nich, jenž ční nad všemi ostatními, je skutečnost, že kniha je neustále ve stavu zrodu. Co se týče lidského zla, nedospěl jsem k žádnému definitivnímu závěru, učím se o něm stále. Jedna z kapitol je naprosto úmyslně pojmenována „Směrem k psychologii zla“, a to z toho důvodu, že o zlu ještě zdaleka nemáme dostatečnou sumu vědeckých znalostí, abychom je mohli zahrnout pod souhrnný název „psychologie.“ Dovol-

* Matouš 7:1-5

** č. vydání Votobia, Olomouc 1994.

te mi připojit ještě jedno varování: Na nic z toho, co je zde napsáno, nepohlížejte jako na poslední slovo. Skutečným účelem této knihy je pohnout nás k nespokojenosti s všeobecně rozšířeným stavem lhostejnosti a nevědomosti, které o tomto předmětu vládnou.

Na počátku jsem se odvolával na Ježíše, jako na svého Pána. Po mnoha letech mlhavého seznamování s buddhismem a islámským mysticismem jsem konečně učinil pevný křesťanský slib — stvrzený necírkevním křtem dne 9. března 1980, ve věku 43 let - dlouho poté, než jsem začal pracovat na této knize. V rukopise, který mi jednou zaslal jeden autor, se tento omlouvá za svou „křesťanskou zaujatost". Já se za to neomlouvám. Myslím, že bych se těžko zavázal k něčemu, co považuji za předpojaté, a nehodlám nijak zastírat svůj křesťanský názor. V podstatě ani nemohu. Můj slib byl nejdůležitější událostí v mém životě, a jak doufám, vše prostupující a absolutní.

Ale obávám se, že tento náhled, i když nejzřejmější, může na některé čtenáře působit zbytečně nepříjemně až rušivě. Takže i v tomto případě vás žádám o ohleduplnost. V průběhu staletí bylo pácháno velké zlo - a stále ještě je - nominálními křesťany - často ve jménu Ježíše. Viditelná křesťanská církev je nutná, dokonce spásonosná, ale z mnoha pochopitelných důvodů chybující, a já se z hloubi duše omlouvám za její hříchy jako za své vlastní.

Křížové výpravy a inkvizice nemají s Kristem nic společného. Stejně jako války, mučení a pronásledování. Když Ježíš kázal své jediné zaznamenané kázání, první slova, která vyšla z jeho úst, zněla: „Blahoslavení chudí duchem". Což nebylo myšleno arogantně. A když umíral, žádal, aby jeho vrahům bylo odpuštěno.

Sv. Tereza z Lisieux, v dopise své sestře, napsala: „Teprve jsme-li ochotni trpělivě nést kříž vlastní nedokonalosti, můžeme se stát pro Ježíše příjemným místem ke spočinutí." Definovat „pravého" křesťana je velmi ošemetný úkol. Pokud by to bylo nutné, řekl bych, že pravým křesťanem je ten, kdo je pro Ježíše „příjemným místem ke spočinutí".* Existují statisíce křesťanů, kteří navštěvují kostel pravidelně každou

• *Sebrané dopisy Sv. Terezy z Lysieux (Collected Letters of St. Thérèse of Lisieux)*, Sheed and Ward, 1949, s. 303.

neděli, a kteří nejsou ani v nejmenším ochotni připustit svou vlastní nedokonalost a tudíž nejsou pro Ježíše poklidným příbytkem. Na druhé straně existují milióny hinduistů, buddhistů, muslimů, židů, ateistů a agnostiků, kteří jsou ochotni trpělivě nést tento kříž. V této knize není nic, co by se mohlo dotknout těch druhých, ale mnohé, co se dotkne těch prvních.

Cítím povinnost vynést ještě další „ne-omluvu“. Spousta čtenářů se pravděpodobně bude cítit dotčena, že co se týká Boha, užívám zásadně mužského rodu. Myslím, že to chápu, a jsem si vědom podílu obou složek. Hodně jsem o této záležitosti přemýšlel. Byl jsem vždy velkým přívržencem ženského hnutí a jejich akcí, podle mně odůvodněných v boji za odbourání sexistického jazyka. Bůh, především, není neutrální. Sílí se životem a láskou, dokonce, dalo by se říci, jistým druhem sexuality. Takže to by nebylo výstižné. Rozhodně považuji Boha za bytost androgynní. Je tak laskavý, milující, starostlivý a mateřský, jak vůbec žena může být. Přesto, ačkoli je to možná kulturně podmíněno, subjektivně pociťuji Jeho skutečnost jako spíše mužskou než ženskou. On nás vede a touží nás také prostoupit, a zatímco my prcháme před Jeho láskou jako bojácná panna, pronásleduje nás s takovou vytrvalostí při lovu, kterou je spíše zvykem připisovat mužům. Jak řekl C. S. Lewis: Ve vztahu k Bohu jsme všichni slabým pohlavím. *Kromě toho, ať jsme jakéhokoli pohlaví či vyznání, naším úkolem je - naší závaznou povinností, v odpovědi na Jeho lásku, stejně jako to učinila Marie, dát zrodit Kristu v nás i v našich bližních.

Ovšem, zcela vědomě, pomíjím běžný úzus a používám neutrum pro Satana**. I když vím, že ďábel je stejně tak dychtivý nás prostoupit, ani v nejmenším nepociťuji tuto touhu jako sexuální nebo dokonce tvůrčí - pouze nenávistnou a destruktivní. Je obtížné určit pohlaví hada.

*Ta odporná síla (*That Hideous Strength*), Macmillan (Paperback Edition, New York, 1965), s. 316

**v angl. originále

U každého z psychiatrických případů zastoupených v této knize jsem udělal četné změny, co se týče jednotlivých detailů. Základními kameny jak vědy, tak psychoterapie je poctivost a přesnost. Nicméně výsledky výzkumů spolu často soupeří a zachování důvěrného rázu má v této knize přednost před vyčerpávajícím a precizním odhalováním irelevantních detailů. Puristé by z toho důvodu mohli brát mé informace s nedůvěrou. Na druhé straně, budete-li mít pocit, že jste v některém z jednotlivých pacientů rozpoznali někoho známého, mýlíte se. Bezpochyby však budete znát mnoho lidí, kteří budou odpovídat charakterovým typům zde vylíčeným. Bude to proto, že množství změn, které jsem u každého jednotlivého případu provedl, nijak podstatně nezkreslilo autentičnost postižených pochodů lidské duše. Tato kniha byla napsána jak kvůli častému výskytu takovýchto pochodů, tak z nutnosti, aby byly hlouběji vnímány a pochopeny námi, lidskými bytostmi.

Délka seznamu lidí, kterým bych rád poděkoval za jejich podporu při práci na této knize, činí takovýto přehled nemožným, ale následující si zaslouží speciální zmínky: děkuji své věrné sekretářce Anne Prattové, která po celých pět let, bez výhody počítače, a s ochotou, spolupracovala při přepisování zdánlivě nekonečných verzí a oprav rukopisu; mým dětem, Belindě, Julii a Christopherovi, kteří tolik trpěli otcovou posedlostí prací; těm z mých kolegů, kteří mě svou vlastní odvahou utvrdili v nutnosti postavit se tváří v tvář děsivé realitě lidského zla, speciálně mé ženě, Lily, již je tato kniha věnována, a mému drahému příteli „ateistovi“, Richardu Sloneovi; mému vydavateli Erwinu Glikesovi, který pro mě byl, svou vírou v potřebnost této knihy, velkou podporou; všem statečným pacientům, kteří se svěřili mé neohrabané péči a byli tím pádem mými učiteli; a v neposlední řadě dvěma velkými moderními badatelůmi na poli lidského zla, kteří mi byli spolehlivými rádci, Erichu Frommovi a Malachi Martinovi.

M. Scott Peck, M. D.

Nex Preston, Connecticut 06777

Muž, který uzavřel smlouvu s ďáblem

GEORGE BÝVAL VŽDY BEZSTAROSTNÝ člověk - aspoň si to o sobě myslel - až do onoho osudného odpoledne na začátku října. Je pravdou, že měl obvyklé starosti, jaké jen může mít obchodní cestující, manžel a otec tří dětí, majitel rodinného domku se střešou, kterou občas zatéká, a trávnickem, který potřebuje čas od času zastříhnout. Je také pravdou, že byl až přehnaně čistotný a pořádkumilovný, měl sklony dělat si starosti, jestli není trávník zastřižený moc vysoko a jestli nátěr na domě není příliš oprýskaný. A je pravdou, že po večerech, obvykle při západu slunce, zažíval vždy podivnou směsici smutku a beznaděje. Ale trvalo to jen pár minut. Někdy, když byl příliš zaneprázdněn prací nebo když bylo pod mrakem, si vůbec západu slunce nevšiml.

George byl rozeným obchodníkem a ve svém oboru byl třída. Měl příjemný zevnějšek, nenucené vystupování, navíc byl obdařen darem výřečnosti; přes své jihovýchodní teritorium se vždy přehnal jako meteor. Prodával plastická víčka na konvice, druh, který u kávových konvic často praskal. Byl to výnosný obchod. Společnost, u níž byl George zaměstnán, byla jednou z pěti státních továren, vyrábějících tyto produkty. Během dvou let, kdy George pracoval v oboru a rozhodně je nestrávil s rukama v klíně, se mu s jeho smyslem pro metodičnost podařilo obchod ztrojnásobit. Ve svých třiceti čtyřech letech se jeho plat blížil šesti tisícům dolarům ročně, nehledě na provizi, aniž by se musel příliš namáhat. Dokázal to.

Potíže začaly v Montrealu. Společnost ho požádala, aby se zde

zúčastnil konference výrobců plastických hmot. Protože to bylo na podzim a on ani Gloria ještě nikdy podzim na severu nezažili, rozhodl se, že ji vezme s sebou. Těšili se na to. Konference byla jen jednou z mnoha jí podobných, ovšem podzimní listí bylo překrásné, jídlo v restauracích prvotřídní a Gloria v přiměřeně dobré náladě. Poslední odpoledne v Montrealu se rozhodli strávit prohlídkou katedrály. Ne že by byli věřící; Gloria byla vlažná protestantka a George, který musel v dětství snášet fanatickou náboženskou horlivost své matky, měl k církvi silný odpor. Ale byla to jedna z pozoruhodností města, takže ji chtěli shlédnout. Katedrála připadala Georgeovi ponurá a deprimující a byl rád, když toho měla Gloria dost. Když vycházeli z katedrály vstříc slunečním paprskům, spatřil George vedle masivních dveří malou pokladničku. Nerozhodně se zastavil. Na jedné straně nepociťoval žádnou opravdovou touhu obdarovat tento nebo jiný kostel, na straně druhé cítil ničím neodůvodněný strach, že jestliže tak neudělá, mohlo by to ohrozit jeho životní rovnováhu. Tento strach ho rozrušil; byl to racionálně uvažující muž. Potom ho však napadlo, že darovat malý příspěvek je docela rozumné, stejně jako je rozumné zaplatit poplatek v muzeu nebo v zábavním parku. Rozhodl se, že obětuje obsah své kapsy, za předpokladu, že to nebude příliš velký obnos. Napočítal padesát pět centů v drobných mincích a vhodil je do kasičky.

V té chvíli ho zasáhla první myšlenka. Udeřilo ho to jako rána, na-prosto neočekávaná, která ho omráčila a zmátla. Bylo to víc než jen myšlenka. Jako by ta slova byla náhle vyryta v jeho mysli: „*V 55 letech zemřeš.*”

George sáhl do kapsy pro náprsní tašku. Veškerou hotovost měl v cestovních šecích. Ale objevil ještě jednu pětidolarovou a dvě jednodolarové bankovky. Vyrval je z peněženky a napěchoval do pokladničky. Potom vzal Glorii za loket a skoro násilím ji vystrčil dveřmi ven. Zeptala se ho, co se mu stalo. Řekl jí, že se mu náhle udělalo špatně a že se chce vrátit do hotelu. Vše, co se odehrálo potom, jako by se událo ve snu. Vůbec si nepamatuje, jak sestupoval z kostelních schodů a mával na taxík. Teprve až byl zpátky v hotelovém pokoji

a ležíc na posteli neurčitě předstíral nevolnost, začala panická hrůza ustupovat.

Příštího dne, cestou zpátky domů do Severní Karolíny, se George cítil klidný a sebejistý. Nepříjemná událost byla zapomenuta. O dva týdny později, když jel za obchodem do Kentucky, projížděl kolem značky oznamující zatáčku na silnici a omezení rychlosti na čtyřicet pět mil za hodinu. Ve chvíli, kdy míjel zatáčku, vytanula mu na mysli další myšlenka, vyrytá jako prve ostře řezanými písmeny: *„Lemřeš ve čtyřiceti pěti letech.“*

Celý zbytek dne se George necítil dobře. Tentokrát však byl schopen přemýšlet o svém zážitku o něco objektivněji. Obě úvahy měly něco společného s čísly. Čísla jsou jen čísla, nic jiného, bezvýznamné abstraktní pojmy bez obzvláštního smyslu. Kdyby měly nějaký význam, proč by se měnily? Nejdřív 55, teď 45. Kdyby byly shodné, potom by snad měl důvod se kvůli nim znepokojovat. Ale byly to pouze číslice bez nějakého zvláštního významu. Další den už to byl opět ten starý George.

Uplynul týden. Když jednou přijížděl na okraj malé vesnice, značka mu oznámila, že právě vjel do Uptonu v Severní Karolíně. Objevila se třetí myšlenka: *„Budeš zavražděn mužem jménem Upton“*. George si začal dělat vážné starosti. O dva dny později, když jel kolem staré opuštěné nádražní budovy, bleskla mu hlavou další slova: *„Stře-cha této budovy se na tebe zřítí, až budeš uvnitř, a zabije tě.“*

Od té doby se začaly myšlenky objevovat skoro každý den, pokaždé, když jezdil za prací po svém rajónu. George se začínal hrozit každého dalšího rána, kdy vyjížděl na služební cestu. Při práci byl roztržitý a duchem nepřítomný a ztratil svůj obvyklý smysl pro humor. Jídlo pro něj ztratilo chuť. V noci se mu jen stěží dařilo usnout. Ale stále se to ještě dalo snést, až do onoho rána, kdy přejížděl přes Roanoka River. Poté, co přešel most, ho napadlo: *„Toto je naposledy, co přejíždíš přes tento most.“*

George přemýšlel, jestli by o svých „myšlenkách“ neměl říct Glorii. Bude si myslet, že jsem se zbláznil. Nedokázal se přimět k tomu, aby to udělal. Když však té noci ležel v posteli s Glorií, která vedle

něj tiše oddychovala, nenáviděl ji za to, že tak klidně spí, zatímco on se potýká se svými myšlenkami. Most přes řeku Roanoke byl jednou z jeho nejčastějších cest. Aby se mu vyhnul, musel by si zajet několik stovek mil každý měsíc, jinak by přišel o několik zákazníků. Čert aby to spral, vždyť je to absurdní. Přece nedovolí, aby o jeho životě rozhodovaly nějaké hloupé výplody zvrácené imaginace. Nebyl zde ani nejmenší důkaz, že by tyto myšlenky představovaly jakýkoli druh reality. Na druhé straně, jak mohl vědět, že reálné nejsou? To je ono - musí se přesvědčit o tom, že nejsou pravdivé. Když přejede znovu přes Roanoka Bridge a nezemře, bude to důkaz o nesmyslnosti těchto představ. Ovšem jsou-li tyto myšlenky pravdou...

V jednu hodinu ráno dospěl George k rozhodnutí riskovat svůj život. Lépe zemřít, než žít v takových mukách. Tiše se ve tmě oblékl a vyklouzl z domu. Zpátky k Roanoka Bridge to bylo 73 mil. Když se most náhle před ním vynořil ve tmě, ucítil v prsou takové napětí, že jen stěží mohl dýchat. Ale pokračoval dále, přes most a ještě dvě míle dál po silnici. Potom se obrátil a jel přes most zpátky směrem k domovu. Dokázal to. Ověřil si, že myšlenky nejsou pravdivé. Pošetilé, hloupé nápady. Začal si pískat. Než se dostal domů už svítalo, a George se cítil ve velice povznesené náladě. Poprvé po dvou měsících. Strach pominul.

O tři dny později, když se odpoledne vracel z další jednodenní obchodní cesty, projížděl kolem hlubokého příkopu na okraji cesty blízko Fayetteville. „*Než bude jáma zavezena, tvůj vůz se do ní zřítí a zemřeš.*“ Nejdřív se George své poslední myšlence málem zasmál. Byly to přece pouhé smyšlenky, copak si to nevyzkoušel? Ale té noci nemohl opět usnout. Je sice pravdou, že si ověřil, že myšlenka o Roanoka Bridge byla falešná, ale to ještě nutně nedokazuje nepravdivost jeho poslední myšlenky o příkopu. Třeba právě tato se ukáže být pravdivá. A co když myšlenka o Roanoka Bridge byla zkonstruována úmyslně, aby ho ukonejšila do falešného pocitu bezpečí? Je opravdu jeho osudem zřítit se do příkopu? Jeho neklid a úzkost se stupňovaly, čím více o tom přemýšlel. Spánek byl nemožný.

Možná, že když se pojedje podívat zpátky na místo, kde zahlédl

příkop, bude se cítit lépe, stejně jako mu onehdy pomohlo, když se vrátil na most. Ovšem celý ten nápad je stejně nesmysl. I kdyby se vrátil k příkopu a úspěšně zvládl cestu domů, může přece dostat smyk a zřítit se do něj kdykoli v budoucnu - tak jak bylo předpovězeno. Ale cítil takový neklid, že mu nezbývalo než si to ověřit. George se opět oblékl uprostřed noci a tiše se vytratil z domu. Měl pocit, že se chová jako blázen. Ale k jeho překvapení poté, co dojel do Fayetteville, a zastavil na okraji příkopu, na zpáteční cestě se cítil o poznání lépe. Vrátila se mu sebedůvěra. Opět měl pocit, že je pánem svého osudu. Usnul hned poté, co dorazil domů. Na několik hodin měl pokoj.

Charakter Georgovy nemoci nabýval ustálenější, ale o to pustošivější formy. Každý den, který strávil na cestě, se dostavovaly nové a nové utvářené představy o smrti. Tyto myšlenky ho neustále pronásledovaly, jeho neklid vzrůstal do té míry, až byl téměř neúnosný. V té chvíli se cítil puzen nutkáním vrátit se zpátky na místo, kde ho myšlenka napadla. Jakmile to udělal, cítil se lépe, ovšem jen do příštího dne, kdy ho přepadla další. Potom se celý cyklus opakoval.

George to vydržel ještě dalších šest týdnů. Každou druhou noc projížděl okolí Severní Karolíny. Spal méně a méně. Shodil 15 liber. Děsil se každého dne, kdy měl vyjet na obchodní cestu a utkat se s prací. Několik zákazníků si začalo stěžovat. Jeho pracovní výkon upadal. Byl podrážděný na děti. Nakonec, jednoho večera v únoru, už to nevydržel a zhroutil se. Se slzami vzteku a ponížení v očích pověděl Glorii o svých mukách. Gloria o mně věděla od jednoho přítele. Zatelefonovala hned následující ráno a ještě téhož dne odpoledne jsem viděl George poprvé.

Objasnil jsem Georgovi, že trpí klasickou obsedantní neurózou, že „myšlenky“, které ho pronásledují, jsou tím, co my psychiatři nazýváme představami, a jeho potřeba vrátit se na místo, kde ho „myšlenka“ napadla, že je nutkáním. „Máte pravdu!“ zvolal. „Je to nutkání. Nechci jet zpátky na místo, kde jsem měl ty myšlenky. Víím, že je to pošetilé. Chci na to jen zapomenout a jít spát. Ale nemůžu. Jako by mě něco nutilo na to myslet, přinutilo mě vstát v noci z postele a vrátit se. Nemůžu si pomoci. Nemůžu s tím nic dělat. Něco mne nutí jít

zpátky. Chápete, to je na tom to nejhorší. Kdyby šlo jen o ty myšlenky, to bych myslím ještě zvládl, ale právě to nutkání vrátit se zpátky, to je to, co mně zabíjí, co mě okrádá o spánek, co mě dohání k šílenství. Trávím hodiny přemítáním: ‚Mám nebo nemám jet zpátky?‘ Má nutkání jsou mnohem horší než - jak tomu říkáte? - než ty utkvělé představy. Mám pocit, že se z toho zblázním.“ Na tomto místě se George odmlčel, a nervózně se na mne podíval. „Myslíte si, že se zblázním?”

„Nemyslím,” odpověděl jsem. „Jste pro mne sice ještě stále cizincem, ale z toho, co jste mi řekl, mohu usoudit, že nic nenaznačuje na příznaky šílenství, jde spíše o vážnou neurózu.”

„Chcete tím říct, že ostatní lidé trpí stejným druhem myšlenek a nutkání?” zeptal se George nedočkavě. „Ostatní lidé, kteří nejsou blázni?”

„Přesně tak,” odpověděl jsem. „Jejich představy sice nemusí být o smrti a jejich nutkání se mohou týkat něčeho úplně jiného, ale charakter nechtěných myšlenek a záchvatů nezamýšleného jednání je úplně stejný.” Pokračoval jsem výkladem o několika nejběžnějších utkvělých představách a obsesích, kterými mohou lidé trpět. Řekl jsem mu například o lidech, kteří mají velké potíže opustit na prázdniny svůj dům, jelikož se neustále nepřestávají strachovat, jestli nezapomněli zamknout hlavní vchod, a většinou ses musí vrátit, aby si to ověřili. „To se mi stalo!” vykřikl George. „Musel jsem se dokonce přesvědčit třikrát nebo čtyřikrát, jestli jsem nenechal puštěný plyn. To je úžasné. Myslíte si tedy, že jsem jako všichni ostatní?”

„Ne, Georgi, nejste jako všichni ostatní,” řekl jsem. „Zatímco spousta lidí - a často velmi úspěšní lidé - občas trpí svou přehnanou potřebou bezpečnosti a jistoty, většinou nebývají vzhůru celou noc, a nejezdí sem a tam, kam je ženou jejich nutkání. Vy trpíte daleko vážnější neurózou, která vám ochromuje život. Je to nemoc vyléčitelná, ale její léčba - psychoanalytická psychoterapie - nebude v žádném případě jednoduchá a bude trvat dlouhou dobu. Nehrozí vám sice, že se zblázníte, ale jsem přesvědčen, že trpíte vážnými problémy,

a domnívám se, že nepodrobíte-li se rozsáhlé léčbě, bude vás to pravděpodobně ochromovat víc a víc."

O tři dny později, když mě George přišel navštívit podruhé, byl to jiný člověk. Během našeho prvního sezení, kdy mi popisoval svá utrpení, byl plačtivý a téměř dojímavě se dožadoval duševní posily. Nyní z něho vyzařovala sebedůvěra a duševní rovnováha. Ve skutečnosti v jeho chování dominovalo samozřejmě *savoir-faire*, jež jsme později identifikovali jako vystupování „světáckého Joea." Snažil jsem se dovědět více o podrobnostech jeho života, ale bylo toho málo, čeho jsem se mohl zachytit.

„Vážně si nejsem vědom ničeho, co by mi působilo starosti, kromě těch drobných představ a nutkání, a žádné z nich jsem neměl od té doby, co jsem vás viděl naposledy. Připouštím, mám starosti, ale ty se s nějakými vážnými problémy nedají srovnávat. Mám tím na mysli, že si dělám hlavu například s tím, jestli bychom měli natřít dům toto léto nebo počkat až do příštího. Ale to jsou jen drobné starosti, nejsou to problémy. Máme v bance spoustu peněz. Také si dělám starosti, jak si vedou děti ve škole. Debora, naše nejstarší, které je třináct, bude pravděpodobně potřebovat rovnátka. George junior—je mu jedenáct—nemá moc dobré výsledky ve škole. Ne, že by nebyl dost chytrý, to ne, jen ho prostě víc zajímá sport než učení. A Christopher, které mu je šest, ten začal právě chodit do školy. Pečlivě jsme mu vybírali školu. Určitě byste řekl, že ho chováme jako oko v hlavě. Musím se přiznat, že ve svém srdci mu dávám kapánek přednost před ostatními dvěma, ale snažím se to nedávat najevo, což se mi myslím daří—takže to by neměl být žádný problém. Jsme stabilní rodina. Dobré manželství. Ovšem Gloria má občas své nálady. Někdy mám dokonce pocit, že je vyloženě hádavá, ale myslím si, že všechny ženy jsou takové. Ty jejich periody, však víte, a takové ty věci. Náš sexuální život? Ten je v pořádku. Žádné problémy. Jen když má Gloria ta svá zlá období, potom na to ani jeden z nás nemáme náladu—ale to je snad normální, nemám pravdu?

Mé dětství? No, nemůžu říct, že by bylo opravdu šťastné. Když mi

bylo devět, můj otec se nervově zhroutil a byl hospitalizován ve státní nemocnici. Myslím, že řekli, že je to schizofrenie. Proto jsem se asi posledně tak znepokojoval, jestli si nemyslíte, že jsem blázen. Musím říct, že mi spadl kámen ze srdce, když jste mi řekl, že jsem normální. Víte, můj otec se z toho už nikdy nevzpamatoval. Párkrát sice přišel z nemocnice domů na zkoušku, ale nedalo se to zvládnout. Ano, myslím si, že už v té době se někdy choval jako pořádný blázen, ale vážně si nemůžu vzpomenout na nic konkrétního. Vzpomínám si, že jsem ho musel navštěvovat v nemocnici. To jsem nenáviděl. Bylo mi to k smrti nepříjemné. Navíc to bylo takové divné místo. V polovině střední školy jsem ho již odmítl více navštěvovat. Zemřel, když jsem byl na univerzitě. Ano, zemřel mladý. Myslím, že to bylo požehnání. Ale nevzpomínám si, že by mě cokoli z toho vážně zneklidňovalo. Já a moje sestra, která byla o dva roky mladší, jsme určitě netrpěli nedostatkem pozornosti. Máma s námi byla skoro pořád. Byla dobrou matkou. Je tak trochu pánbíčkárka, na můj vkus až příliš. Vždycky nás tahala do kostela. To jsem taky nenáviděl. Ale to je jediná věc, kterou bych jí mohl vytknout. Ostatně skončilo to, jakmile jsem nastoupil na vysokou školu. Finančně jsme na tom nikdy nebyli zvlášť dobře, ale vždycky jsme měli dost, abychom se udrželi nad vodou. Prarodiče měli nějaké peníze, víte, takže nám občas vypomohli - prarodiče z matčiny strany. Nikdy jsem nepoznal otcovy rodiče. S prarodiči jsme si rozhodně byli dost blízcí. Po určitou dobu, když byl můj otec poprvé v nemocnici, jsme dokonce bydleli pohromadě. Měl jsem rád hlavně babičku.

To mi připomíná jednu věc, po naší první návštěvě jsem si na něco vzpomněl. Když jsme mluvili o těch nutkáních, vytanulo mi na mysl, že něco podobného jsem prožíval, když mi bylo třináct. Už nevím, jak to tenkrát začalo, ale zažíval jsem takový pocit, že nedotknuli se každý den jisté skály, moje babička umře. Nebylo to těžké. Skála byla na cestě domů ze školy, takže jediné, co jsem musel udělat, bylo si jednoduše zapamatovat, že se jí musím dotknout. Ovšem o víkendech to byl problém. To jsem si vždycky musel najít čas, abych to vůbec mohl udělat. Nicméně, asi po roce nebo tak nějak, mě to přešlo. Nevím přesně

jak. Prostě jsem z toho vyrostl, jako by to byla jen nějaká přechodná etapa.

Tak mně napadá, jestli stejně přirozeně nepřejdou také tyhle utkvělé představy a nutkání, které jsem měl nedávno. Už jsem vám říkal, od té doby, co jsem se s vámi setkal, jsem neměl ani jednu. Tak si říkám, jestli už to náhodou nepřešlo. Možná, že jediné, co jsem potřeboval, byl právě takový malý pohovor. Jsem vám za to moc vděčný. Nedovedete si představit, jaká to pro mě byla útěcha, když jsem se dověděl, že mi nehrozí šílenství a že ostatní lidé mají podobné směšné myšlenky. Myslím si, že právě tato duševní posila mi pomohla. Nemyslím si, že potřebuji tu - jakže tomu říkáte? - psychoanalýzu. Souhlasím, možná je ještě příliš brzy dělat nějaké závěry, ale zdá se mi to velmi zdoluhavá a nákladná procedura kvůli něčemu, z čeho už jsem pravděpodobně vyrostl sám. Takže raději bych si nedával žádnou další schůzku. Jestli se mé představy a nutkání vrátí, potom bych byl ochoten v tom pokračovat, ale prozatím bych to rád nechal běžet."

Nenásilně jsem se pokusil Georgeovi odporovat. Řekl jsem mu, že podle mého se nic zásadního nezměnilo. Tvrdil jsem, že mám podezření, že se symptomy, ať už v takové, či onaké formě, objeví zakrátko znovu. Řekl jsem mu, že chápu jeho touhu počkat, co se bude dít, ale v každém případě, že ho rád znovu uvidím, kdykoli si to bude přát. Srovnal si to v hlavě po svém a zcela očividně nehodlal pokračovat v terapii do té doby, dokud se bude cítit dobře. Už se rozhodl. Nemělo smysl o tom diskutovat. Jediná rozumná reakce, která mi zbývala, bylo ustoupit a čekat. Nemusel jsem čekat dlouho.

O dva dny později mi George telefonoval, úplně zoufalý. „Měl jste pravdu, pane doktore, už je to tady zase. Včera, když sem se vracel z obchodního setkání, pár mil poté, co jsem projel ostrou zatáčkou, mě náhle napadla myšlenka: *„Když jsi projížděl zatáčkou, zachytil jsi stopaře stojícího na kraji cesty a zabil jsi ho.”* Věděl jsem, že je to pouze jedna z mých dalších bláznivých myšlenek. Kdybych někoho skutečně zachytil, musel bych nutně cítit náraz a slyšet ránu. V duchu jsem si neustále představoval tělo ležící v příkopu na okraji silnice. Pořád se mi vracelo na mysl, že možná ještě není mrtvý a mož-

ná potřebuje mou pomoc. Stále mne drásala myšlenka, že budu obžalován ze zavinění nehody a útěku z místa činu. Nakonec, kousek před naším domem, už jsem to déle nevydržel. Takže jsem obrátil auto a jel jsem padesát mil zpátky, celou tu cestu až k té osudné zatáčce. Samozřejmě, že tam nebylo žádné tělo, žádná známka nehody, žádná krev v trávě. Hned potom jsem se cítil lépe. Ale takhle to dál nejde. Nemůžu přece stále jezdit jako blázen sem a tam. Myslím, že jste měl pravdu. Myslím si, že vážně potřebuji tu psychoanalýzu."

George tedy znovu nastoupil léčbu a pokračoval v ní, protože stejně tak pokračovaly jeho utkvělé představy a nutkání. Během příštích tří měsíců, kdy mě navštěvoval pravidelně dvakrát týdně, se výskyt jeho myšlenek mnohokrát znásobil. Většina z nich byla o jeho vlastní smrti, o tom, že zavinil smrt někoho jiného, nebo že byl obžalován z nějakého zločinu. A pokaždé, po kratším či delším období rozvažování, se George nakonec vzdal, a aby dosáhl úlevy, vrátil se na místo, kde mu myšlenka poprvé přišla na mysl. Jeho muka pokračovala.

Během prvních tří měsíců terapie jsem se postupně dovídal, že George má mnohem více důvodů ke znepokojení než jen své symptomy. Jeho sexuální život, o němž mi řekl, že je úplně v pořádku, se ukázal být zoufalým. S Glorií měli styk jedenkrát za šest týdnů, a to se jednalo o téměř násilnický, rychlý animální akt, když byli oba dva opilí. Gloriiiny hádavé nálady trvaly, jak se nakonec ukázalo, obvykle po několik týdnů. Když jsem se s ní setkal, konstatoval jsem, že trpí výraznými depresiemi a je naplněna nenávistí k Georgovi, kterého vylíčila jako „slabošského ufnukaného ňoumu". George naopak ze sebe začal pomalounku soukat ohromné množství zášti a vzteku, nashromážděných vůči Glorii, kterou považoval za sobeckou, naprosto nepodporující a nemilující ženu. Byl zcela odcizený svým dvěma starším dětem Deboře a Georgeovi juniorovi. Byl přesvědčen, že Glorie je odpovědná za to, že se děti obrátily proti němu. V celé rodině byl Christopher jedinou osobou, která mu byla blízká, a jak sám uznával, pravděpodobně malého chlapce rozmazloval, aby ho „zachránil z Gloriiiných spárů."

I když od začátku připouštěl, že jeho dětství nebylo v žádném případě ideální, když jsem na něj naléhal, aby si rozpomenul důkladněji na některé detaily, George si začal pomalu uvědomovat, že na něj mělo daleko větší vliv, než si kdy vůbec dokázal připustit. Rozpomněl se například na den svých osmých narozenin, kdy jeho otec zabil sestřino malé koťátko. George seděl ještě na své posteli a v duchu snil o tom, jaké dárky asi dostane, když uprostřed místnosti přistálo kotě. Hned za ním se přiřítíl jeho otec se smetákem v ruce, rudý vztekem. Kotě podle všeho zaneřádilo koberec v obývacím pokoji. Zatímco malý George se krčil strachy na své posteli a křičel na otce, aby přestal, otec začal mlátit kotě smetákem, až ho v rohu ložnice ubil k smrti. Bylo to rok předtím, než musel být hospitalizován ve státní nemocnici.

George musel také uznat, že jeho matka byla skoro stejně vyšínutá jako jeho otec. Jedné noci, bylo mu tehdy jedenáct, ho držela vzhůru až do svítání a nutila ho, aby se na kolenou modlil za přežití jejich pastora, který právě prodělal srdeční záchvat. George nenáviděl stejně tak pastora, jako Svatodušní kostel, do něhož ho matka brávala každou neděli večer, každý pátek večer a každou sobotu, rok po roce. Vzpomněl si jaký nesmírný pocit studu a trapnosti zakoušel, když viděl svou matku, jak vyráží extatické výkřiky, svíjí se jako u vytržení a neustále vykřikuje „O Ježíši.“ Ani život s prarodiči nebyl tak idylický, jak si ho ve svých vzpomínkách přibarvil. Je sice pravdou, že měl srdečný, něžný a nepochybně spásonosný vztah se svou babičkou, ale jak se zdálo, tento vztah byl neustále ohrožován. V průběhu dvou let, co žili dohromady s prarodiči - poté, co byl jeho otec hospitalizován - děda mlátil babičku téměř každý týden. George se pokaždé strachoval, že babička umře. Často se vůbec bál opustit dům, pociťujíc nějak, že jen svou bezradnou přítomností může snad zabránit vraždě.

Tyto úryvky informací a mnohé další jsem ovšem musel z George páčit. Stále si stěžoval, že nechápe, jaký smysl má zabývat se tak obšírně zdánlivě neřešitelnými problémy jeho současného života a rozpomínat se na bolestivé detaily jeho života minulého.

„Jediné, po čem toužím," řekl, „je zbavit se těch potrhklých myšlenek a nutkání. Nechápu, jakým způsobem mi může mluvení o nepříjemných věcech, které jsou pryč a s kterými jsem se již vypořádával, pomoci zbavit se příznaků mé nemoci." Nicméně George mluvil nepřetržitě o svých utkvělých představách a nutkáních. Pokaždé, když ho napadla nová „myšlenka", vylíčil ji do pozoruhodných detailů a zdálo se, že se skoro kochá vypočítáváním muk, které mu působí rozhodování, má-li se poddat svému nutkání či ne. Zakrátko mi bylo zřejmé, že George vlastně využívá své symptomy k tomu, aby se vyhnul přímé konfrontaci s mnoha nepříjemnými skutečnostmi svého života. „Jedním z důvodů, proč trpíte těmito příznaky," snažil jsem se mu vysvětlit, „je to, že fungují jako kouřová clona. Jste tak zaneprázdněn přemýšlením a mluvením o svých utkvělých představách a nutkáních, že nemáte čas, abyste se zamyslel nad mnohem zásadnějšími problémy, které jsou jejich příčinou. Dokud nebudete ochoten přestat používat tuto kouřovou clonu a dokud se mnohem důkladněji a z větší hloubky nevypořádáte se svým mizerným manželstvím a příšerným dětstvím, budete nadále sužován všemi příznaky vaší nemoci a vaše trýznivá agónie bude pokračovat."

- Rovněž začínalo být zřejmé, že stejným způsobem se George zdráhal vypořádat s otázkou smrti. „Vím, že jednoho dne umřu, ale proč bych o tom měl přemýšlet? Je to morbidní. Navíc se s tím nedá nic dělat. Nic na tom nezměním, když o tom budu přemýšlet." Bez velkého úspěchu jsem se snažil George upozornit na to, jak je jeho stanovisko absurdní. „Vždyť vy ve skutečnosti přemýšlíte o smrti stále," řekl jsem. „O čem si myslíte, že jsou všechny vaše představy obsese, když ne o smrti? A co vaše úzkost, kterou cítíte při západu slunce? Cožpak nechápete, že nemáte rád západ slunce právě proto, že symbolizuje umírání dne, což vám připomíná vaši vlastní smrt? Smrt vás děsí. To je v pořádku. Stejně tak mne. Ale vy se snažíte tomu strachu uniknout místo toho, abyste mu čelil. Vaším problémem není to, že myslíte na smrt, ale to, jakým způsobem na ni myslíte. Dokud nebudete schopni přemýšlet o smrti — navzdory její hrůze — dobrovolně, bude se k vám nedobrovolně vracet ve formě vašich obsesí." Ale nehle-

dě na to, jak jasně jsem se snažil mu jeho problémy osvětlit, George, jak se zdálo, nijak nespěchal, aby se s nimi vypořádal.

Měl ovšem hrozně naspěch, aby se zbavil svých symptomů. Přesto, že raději hovořil o svých představách a obsesích, než by si povídal o smrti nebo své odcizenosti od manželky a dětí, nebylo pochyb o tom, že jimi trpí stále pronikavěji. Zvykl si telefonovat mi přímo z auta, když ho některá z nich zrovna napadla. „Doktore Pecku,“ řekl, Jsem právě v Raleigh a asi před dvěma hodinami jsem měl další z těch myšlenek. Slíbil jsem Glorii, že budu doma na večeri. Ale nemůžu to stihnout, jestliže se vrátím zpátky tam, kde mě to napadlo. Nevím, co mám dělat. Rád bych jel domů, ale cítím, že se budu muset vrátit. Prosím vás, doktore Pecku, pomozte mi. Řekněte mi, co mám dělat. Řekněte mi, že nemůžu zpátky. Řekněte mi, že nemám podléhat svým nutkáním.”

Pokaždé znovu jsem se snažil Georgovi trpělivě vysvětlit, že mu nehodlám říkat, co má dělat, že ani nemám to právo, že pouze on může rozhodovat sám za sebe a že určitě není dobré pro jeho zdraví, když po mně chce, abych rozhodoval za něj. Ale moje odpověď na něj nikdy neučinila žádný dojem. Při každém sezení mi dělal výčitky. „Doktore Pecku, vím, že kdybyste mi řekl, že se nemůžu vrátit, nevracel bych se. Cítil bych se o tolik lépe. Nechápu, proč mi nepomůžete. Pořád jenom opakujete, že mi nemůžete říkat, co mám dělat. Ale proto za vámi chodím - abyste mi pomohl - a vy nic. Nechápu, proč jste tak krutý. Vypadá to, jako byste mi snad ani nechtěl pomoci. Stále dokola opakujete, že musím dělat svá vlastní rozhodnutí. Ale to je přece to, co nedokážu, copak to nevidíte? Nevidíte, jak trpím? Copak mi vážně nechcete pomoci?“ naříkal neustále.

Tak to pokračovalo týden po týdnu. Georgův stav se viditelně zhoršoval. Začal trpět průjemem. Ztratil na váze a začal vypadat čím dál tím více vyčerpaněji. Stal se plačtivým po většinu času. Uvažoval, jestli by si neměl hledat jiného psychiatra. A dokonce i já jsem začal pochybovat, jestli se k tomuto případu stavím správně. Zdálo se, že George bude muset být brzy hospitalizován.

Ale potom se náhle zdálo, že se něco změnilo. Jednoho rána, nece-

lé čtyři měsíce po zahájení terapie, přišel George na schůzku s písničkou na rtech a v očividně dobré náladě. Ihned jsem tuto změnu komentoval. „Zaručeně se dnes cítím lépe," potvrdil George, „ale nevím vlastně z jakého důvodu. Neměl jsem teď žádnou z mých myšlenek či potřeb vracet se zpátky po celé dlouhé čtyři dny. Možná proto. Možná, že začínám vidět světlo na konci tunelu." Nicméně přesto, že se nezabýval svými příznaky, nezdálo se, že by také toužil vypořádat se s nepříjemnými skutečnostmi svého rodinného života či svého dětství. Znovu nabyl způsobu „světáckého Joea" a na mé naléhání se docela bez potíží o svých problémech rozhovořil, ale bez jakéhokoli opravdového zaujetí. Potom, těsně předtím, než vypršel čas určený našemu sezení, se mne zčistajasna zeptal: „Doktore Pecku, věříte v ďábla?"

„To je neobvyklá otázka," odpověděl jsem. „A velmi komplikovaná. Proč se ptáte?"

„Z žádného zvláštního důvodu, jsem prostě zvědavý."

„Vytáčíte se," zaútočil jsem, „určitě jste k tomu musel mít nějaký důvod."

„No, myslím, že jediným důvodem je, že teď můžete často číst o těch tajemných kultech, co vyznávají Satana. Však víte, jako některé z těch avantgardních skupin v San Francisku. Jsou toho v těchto dnech plné noviny."

„To je pravda," přiznal jsem. „Ale jak jste na to teď přišel? Proč jste na to myslel zrovna dnes ráno, a právě při tomto konkrétním sezení?"

„Jak to mám vědět?" opáčil George. Vypadal podrážděně. „Prostě mě to napadlo. Sám jste mne upozorňoval, abych vám řekl všechno, co mi přijde na mysl, tak to dělám. Udělal jsem jen to, co se ode mne čekalo. Napadlo mě to, tak jsem vám to řekl. Nevím proč mě to napadlo."

Zdálo se, že nemá smysl v tom dále pokračovat. Náš čas vypršel a téma zůstalo otevřené. Když jsme se setkali příště, George se stále cítil dobře. Trochu přibral a již nevypadal tak vyčerpaně. „Měl jsem další z těch myšlenek, před dvěma dny," oznámil mi, „ale tentokrát mě to nerozrušilo. Usmyslel jsem si, že se už nenechám těmi hloupý-

mi myšlenkami dále obtěžovat. Očividně nic neznamenaají. Tak jednoho dne zemřu - no a co? Dokonce jsem ani neměl touhu vracet se zpátky. Jen mi to prolítlo hlavou. Proč bych se měl někam vracet kvůli takové pošetlosti? Myslím si, že už jsem se s tím asi vypořádal."

Opětovně, protože jak se zdálo, již nebyl obtěžován symptomy své nemoci, jsem se mu snažil pomoci, aby se důkladněji zaměřil na své manželské problémy. Ale jeho manýry „světáckého Joea" byly neproniknutelné; a veškeré jeho odpovědi se zdály být velmi povrchní. Měl jsem znepokojující pocit. Opravdu se zdálo, že se Georgův stav zlepšuje. Normálně bych měl být potěšen, problém byl ale v tom, že jsem neviděl ani náznak vysvětlení, proč je tomu tak. Nic v jeho životě či způsobu, jakým o něm uvažoval, se nezměnilo. Proč se potom jeho stav zlepšil? Zahnal jsem svůj nepříjemný pocit zpátky do své mysli.

Naše příští setkání bylo domluveno na večer. Když George vstoupil, vypadal velmi dobře a připomínal „světáckého Joea" víc než kdy předtím. Jako obvykle jsem ho nechal, aby sezení začal. Po krátké chvíli ticha, jakoby mimochodem a bez nejmenší známky nervozity, prohlásil: „Myslím, že se vám musím k něčemu přiznat."

„Prosím?"

„Víte, jak jsem se v poslední době cítil lépe; neřekl jsem vám proč."

„Co tím myslíte?"

„Vzpomínáte si, jak jsem se vás při předposledním setkání ptal, jestli věříte v ďábla? A vy jste chtěl vědět, proč mě to zrovna napadlo? Myslím, že jsem k vám nebyl tak docela upřímný. Víím, proč to bylo. Ale připadalo mi hloupé vám to říct."

„Pokračujte."

„Stále se cítím poněkud hloupě. Ale, víte, vy jste mi nepomohl. Neudělal jste nic, abyste mi zabránil chodit zpátky na místa, kde mě přepadly ty myšlenky. Musel jsem udělat něco, co by mi zabránilo těm nutkáním podlehnout. Tak jsem to udělal."

„Udělal co?" zeptal jsem se.

„Uzavřel jsem smlouvu s ďáblem. Chci říct, doopravdy v ďábla nevěřím, ale musel jsem přece něco udělat, nemám pravdu? Takže jsem uzavřel tu dohodu, která spočívá v tom, že kdybych podlehl své-

mu nutkání vrátit se zpátky, ďábel by se postaral o to, aby se mé představy staly pravdou. Rozumíte?"

„Ne tak docela," odpověděl jsem.

„Například, druhého dne mě jedna z těch myšlenek napadla ne-daleko Chapel Hill: *„Až pojeděš příště touto silnicí, přejedeš hrazení a zemřeš."* Normálně bych o tom několik hodin přemítal a nakonec bych stejně jel zpátky jen proto, abych si ověřil, že to není pravda. Je to tak? Ale poté, co jsem uzavřel ten pakt, nemusím jet zpátky, protože částí té smlouvy je, že vrátím-li se zpátky, ďábel toho využije a postará se o to, abych ten násep vážně přejel a zemřel. Když vím, že bych byl zabit, nemám důvod, pro bych se vracel zpátky. Teď už chápete?"

„Chápu princip, najakém to funguje."

„Jak se zdá, zabírá to," dodal George rozjařeně. „Již dvakrát od té doby jsem měl ty myšlenky, a ani jednou jsem se nemusel vracet. Ale musím se přiznat, že když na to myslím, cítím tak trochu výčitky."

„Výčitky?"

„Chápete, pocit viny. Chci říct, není běžné, že by lidé uzavírali smlouvu s ďáblem, nemám pravdu? Navíc v ďábla vůbec nevěřím. Ale zdá se, že to pomáhá, tak co?"

Mlčel jsem. Nevěděl jsem, co bych mu na to řekl. Cítil jsem se udo-lán komplikovaností tohoto případu, stejně jako komplikovaností mých vlastních myšlenek. Zíral jsem do tlumeného světla lampy, umístěné na stole, který nás rozděloval, v mé tiché, zdánlivě bezpeč-né kanceláři, a uvědomoval jsem si tisíce nesouvislých myšlenek, kte-ré se mi proháněly hlavou. Cítil jsem se nezpůsobitý najít cestu ven z tohoto labyrintu obsedantních myšlenek, snažil jsem se vypořádat s tím fungujícím paktem s ďáblem, který sice neexistuje, ale který měl zrušit účinnost nutkání podléhat myšlenkám, jež samy o sobě jsou nereálné. Protože mi bylo jasné, že pro stromy nevidím les, jen jsem tam tak seděl, tupě zíral do lampy a poslouchal hlasitý tikot kancelářských hodin.

„Jaká je tedy vaše odpověď?" zeptal se konečně.

„Nevím, Georgi, řekl jsem. „Vážně nevím, jaká je moje odpověď. Potřebuji víc času na rozmyšlenou. Zatím nevím, co bych vám řekl.“

Znovu jsem se zahleděl do světla lampy a přemýšlel, doprovázen hlasitým tikotem hodin. Uplynulo dalších pět minut. George se zdál být tichem vyveden z míry. Nakonec už to nevydržel. „Domnívám se, že je toho o trochu víc, co jsem vám neřekl. A je to taky důvod, proč mě trápí výčitky svědomí. Víte, smlouva s ďáblem má ještě pokračování. Protože v ďábla ve skutečnosti nevěřím, nemohl jsem si být jistý, že by se opravdu postaral, abych byl zabít, kdybych se vrátil zpátky. Proto, aby to fungovalo, potřeboval jsem nějakou záruku, něco, co by mi skutečně zabránilo se vrátit. Co by to tak mohlo být, přemítal jsem. Potom mi náhle vytanulo na mysli, že jediné, co mám na světě nejraději, je můj syn Christopher. Součástí smlouvy také je, že za předpokladu, že bych podlehl svému nutkání a vrátil se zpátky, ďábel už by se postaral o to, aby Christopher zemřel brzkou smrtí. Nezemřel bych jen já, ale také můj syn, Christopher. Teď už chápete, proč už se nemůžu více vrátit zpátky. I kdyby ďábel skutečný nebyl, nejsem ochoten riskovat život svého syna - na to ho příliš miluji.“

„Takže vy jste dal návdavkem Christopherův život?“ opakoval jsem ohromeně.

„Ano - není to dobré, vidíte? Právě kvůli této části smlouvy si dělám výčitky.“

Znovu jsem zmlkl a pomalu jsem se snažil celou tu záležitost nějak rozmotat. Náš čas již skoro vypršel. George se začal chystat k odchodu. „Ještě ne, Georgi,“ přikázal jsem mu. „Dnes již nemám žádné další sezení. Rád bych vám dal odpověď, a mám pocit, že jsem již téměř připraven. Pokud nepotřebujete odejít v nějaké neodkladné záležitosti, bych byl rád, kdyby jste zůstal a počkal, až vám budu scho-
pen říct něco konkrétního.“

George čekal a vypadal nervózně. Jistě nebylo mým záměrem ho znervózňovat. Jako psychiatr jsem byl vyškolen - a také školi sám sebe - nebýt kritický. Terapie může fungovat pouze za předpokladu, že pacient cítí, že je terapeutem akceptován. Jedině v atmosféře vše-

obecného přijetí se dá očekávat, že vám pacient svěří svá tajemství a odhalí svá vlastní měřítká dobra a zla. Provozoval jsem praxi dostatečně dlouhou dobu, abych se poučil, že často je nutné, dokonce nezbytné - ve specifické situaci, která může nastat v průběhu léčby - pacientovi oponovat a vynést nad ním hlasitě kritické hodnocení. Ale také jsem věděl, že teoreticky tato situace nastává obvykle až na samém konci léčby, kdy je mezi terapeutem a pacientem navázán mnohem pevnější vztah. George se u mne léčil čtyři měsíce, ale o nějakém vztahu mezi námi se nedalo mluvit. Nechtěl jsem vynést své kritické hodnocení, a ještě k tomu na tak zásadní úrovni, příliš brzy. Zdálo se to velice nebezpečné. Zároveň se zdálo nebezpečné to neudělat.

George již nevydržel déle snášet trýznivé ticho. Uprostřed závěru mého boje o nalezení správného řešení najednou vyhrknul:

„Co si tedy myslíte?"

Podíval jsem se na něj. „Myslím si, že jsem velice rád, že máte výčitky, jak tomu říkáte."

„Co tím chcete říci?"

„Chci tím říct, že byste se měl cítit vinen. Udělal jste něco, za co je nutné cítit vinu. Dělal bych si o vás vážné starosti, kdyby jste se po tom, co jste udělal, necítil vinen."

George se začal ostražitě bránit. „Domníval jsem se, že od psychotherapie se očekává, že vám od pocitů viny ulehčí."

„Pouze od těch pocitů viny, které jsou nepatřičné," odpověděl jsem. „Cítit se vinen za něco, co není špatné, je zbytečné a chorobné. Ale necítit se vinen kvůli něčemu, co *je* špatné, je rovněž chorobné."

„Myslíte si, že jsem špatný?"

„Myslím si, že tím, že jste uzavřel smlouvu s ďáblem, jste se dopustil něčeho špatného. Něčeho zlého."

„Ale vždyť jsem se doopravdy ničeho nedopustil," vykřikl George. „Sám jste mi říkal, že žádné takové věci, jako je špatná myšlenka, špatné tužby nebo špatný pocit, neexistují. „Pouze to, co člověk nakonec udělá, je špatné," řekl jste. Nazval jste to ‚základní pravidlo psychiatrie'. To znamená, že jsem vlastně nic neudělal. Nepozvedl jsem prst proti živé duši."

„Ale vy jste něco udělal, Georgi," řekl jsem.

„Co?"

„Uzavřel jste smlouvu s ďáblem."

„Ale to nic neznamená."

„Neznamená?"

„Ne. Copak to nechápete? Je to všechno pouze v mé mysli, je to výplod mé fantazie. Vždyť v ďábla ani nevěřím. Nevěřím v Boha, když na to přijde, tak jak bych mohl věřit v ďábla. Kdybych uzavřel skutečnou smlouvu se skutečnou osobou, to by byla jiná. Ale to jsem neudělal. Ďábel neexistuje. Tak jak může být ta smlouva reálná? Nemůžete uzavřít smlouvu s někým, kdo neexistuje. Nebyl to reálný krok."

„Chcete tím říct, že jste žádnou smlouvu s ďáblem neuzavřel?"

„Proklatě, samozřejmě že uzavřel. Řekl jsem vám přece, že jo. Ale nebyla to skutečná smlouva. Snažíte se mě dostat hraním se slovíčky."

„Ne, Georgi," odpověděl jsem. „Jste to vy, kdo si hraje se slovy. Nevím toho o ďáblu o mnoho více než vy. Nevím, jestli je to on, ona nebo ono. Nevím, jestli je ďábel tělesný, nebo jestli je to nějaká síla nebo pouze pojem. O to však nejde. Faktem zůstává, že ať už je to cokoliv, vy jste s tím uzavřel smlouvu."

George se pokusil o jinou taktiku. „I když jsem to udělal, smlouva nemá žádnou platnost. Je neúčinná. Každý právník ví, že smlouva podepsaná pod nátlakem nemá žádný zákonný podklad. Nemůžete být volán k odpovědnosti za něco, co jste udělal, když na vás byla namířena pistole. A Bůh ví, že jsem pod nátlakem byl. Vy jste viděl, jak trpím. Celé měsíce jsem vás úpěnlivě prosil, abyste mi pomohl, ale vy jste ani nezvedl prst. Vypadalo to, že se o mě zajímáte, to ano, ale z nějakého důvodu jste neudělal nic, abyste mě mého trápení zbavil. Co jiného jsem měl udělat, když vy jste mi nepomohl? Poslední měsíce to byla čirá muka. Jestli tohle nebyl nátlak, tak už nevím, co by to mohlo být."

Vstal jsem ze židle a přešel jsem k oknu. Na chvíli jsem tam zůstal stát a pozoroval jsem liduprázdnou temnotu. Přišla ta pravá chvíle. Dospěl jsem k rozhodnutí. Otočil jsem se k němu tvář.

„OK, Georgi, řeknu vám pár věcí. Byl bych rád, kdybyste je po-

slouchal velmi pozorně. Jsou totiž velice důležité. Nic není v této chvíli důležitější."

Potom jsem se opět posadil, a s pohledem upřeným na něho jsem pokračoval. „Máte defekt - slabost - ve svém charakteru, Georgi," řekl jsem. „Je to dost zásadní slabost a je příčinou všech vašich potíží, o nichž jsme spolu dříve hovořili.'Je hlavní příčinou vašeho špatného manželství. Je příčinou syndromů, utkvělých představ a nutkání. A nyní se stala příčinou toho, že jste podepsal smlouvu s ďáblem. Je dokonce příčinou vaší snahy toto jednání ospravedlnit.

V podstatě, Georgi, jste zbabělec," pokračoval jsem. „Kdykoli se začnou věci kolem vás jen malinko komplikovat, zaprodáte se. Když se máte postavit tváří v tvář skutečnosti, že jednoho dne zemřete, raději od toho utečete. Nepřemýšlíte o tom, protože je to ‚morbidní'. Když se máte vyrovnat s bolestným faktem, že vaše manželství je prachmizerné, utečete od toho také. Místo toho, abyste si to přiznal a snažil se s tím něco udělat, raději na to nemyslíte vůbec. A potom, protože utíkáte od věcí, kterým se ve skutečnosti utéct nedá, začnou vás pronásledovat formou vašich syndromů, vašich utkvělých představ a obsesí. Tyto symptomy jsou vaší spásou. Mohl byste si říct: ‚Tyto příznaky se mě snaží postrašit. Bude nejlépe, když ty strašáky rychle vyženu ze svého domu'. Ale to vy si neřeknete, protože to by znamenalo postavit se tváří v tvář věcem, které nejsou příliš příjemné. Takže se snažíte uniknout i svým příznakům. Namísto toho, abyste je akceptoval a zjistil, co znamenají, snažíte se jich zbavit. A když zbavit se jich není tak snadné, jak jste si představoval, utečete se k čemukoli, co vám poskytne ulehčení, bez ohledu na to, jak je to škodlivé, zlé či destruktivní.

Odvoláváte se na to, že smlouvu s ďáblem jste podepsal pod tlakem okolností. Ovšem, že to muselo být pod tlakem. Myslíte si, že by někdo dobrovolně podepsal smlouvu s ďáblem, kdyby se nechtěl zbavit nějakého druhu utrpení? Když se ďábel krade kolem a hledá vhodné dušičky, jsem si zatraceně jistý, že veškerou svou pozornost zaměřuje právě na ty, kteří jsou pod nějakým tlakem. Otázkou není nátlak. Otázkou je, jak se lidé s tímto nátlakem vypořádají. Někteří to vydrží

a přemůžou, zušlechtí se. Někteří se zlomí a zaprodají. Vy jste se zaprodal, Georgi, a musím připustit, že velmi snadno.

Snadno. Snadné. To je pro vás klíčové slovo, Georgi. Rád o sobě smýšlíte jako o bezstarostném člověku, „o světáckém Joeovi“. A myslím si, že bezstarostný opravdu jste, ale nevím, kam se můžete bezstarostně dostat, ne-li rovnou do pekla. Vždycky hledáte snadné východisko. Ne tu správnou cestu. Ale snadnou. Když si máte vybrat mezi cestou správnou a cestou snadnou, pokaždé si vyberete snadnou. Bezbolestnou cestu. Jste v podstatě ochoten udělat cokoli, abyste tu snadnou cestu našel, i kdyby to mělo znamenat zaprodat svou duši ďáblu a obětovat vlastního syna.

Jak už jsem řekl, jsem velmi rád, že cítíte výčitky. Kdybyste se nepovažoval za špatného, protože volíte vždy tu snadnou cestu, ať už jakoukoli, myslím, že bych vám nemohl pomoci. Měl jste možnost poznat, že psychoterapie není v žádném případě cestou snadnou. Je to cesta konfrontace s nepříjemnými skutečnostmi, přesto, že je to bolestné, dokonce velmi bolestné. Není to cesta úniku. Je to správná cesta. Ne snadná. Jste-li ochoten čelit nepříjemným skutečnostem vašeho života - svému úzkostnému dětství, svému nešťastnému manželství, své smrtelnosti — své vlastní zbabělosti - budu vám nápomocen. A jsem si jist, že budeme úspěšní. Jestliže však jediné, po čem toužíte, je ten nejjednodušší možný únik před bolestí a trápením, potom se domnívám, že jste již v moci ďábla, a nevidím jediný způsob, jakým by vám psychoterapie mohla pomoci."

Teď pro změnu mlčel George. Minuty plynuly. Naše setkání již trvalo celé dvě hodiny. Konečně promluvil: „Víte, v comicsové knížce kdysi někdo uzavřel smlouvu s ďáblem, a potom už ji nemohl vypovědět. Zaprodal-li jednou svou duši, ďábel mu ji už nikdy nevrátil. Možná, že je pro mě příliš pozdě cokoli změnit."

„Nevím, Georgi," odpověděl jsem. „Jak jsem vám již řekl, o těchto věcech toho moc nevím. Jste první člověk, s nímž se setkávám, který výslovně uzavřel takovýto pakt. A stejně jako vy dokonce ani nevím, jestli ďábel skutečně existuje. Ale na základě mých dlouholetých zkušeností se mohu odvažovat hádat, jak se asi věci mají. Domnívám se,

že pro vás, jelikož vy jste ten pakt s ďáblem skutečně uzavřel, se stal ďábel realitou. Myslím si, že svou silnou touhou uniknout bolesti jste ďábla vyvolal v život. A jelikož jste měl tu moc ho stvořit, máte, doufám, že máte, také moc jeho existenci ukončit. Intuitivně, někde v hloubi své duše cítím, že tento pochod je vratný. Domnívám se, že se můžete vrátit do stavu, v němž jste byl, než jste smlouvu uzavřel. Věřím, že změníte-li svůj způsob myšlení a budete ochoten nést svůj kříž, smlouva pozbude platnosti a ďábel se bude muset poohlédnout po jiné dušičce, která ho opět vyvolá v život."

George očividně zesmutněl. „Radu měsíců jsem se necítil tak dobře jako v posledních deseti dnech. Měl jsem sice pár myšlenek, ale nijak zvlášť mě nerozrušovaly. Kdybych ten proces zvrátil, znamenalo by to vrátit se tam, kde jsem byl před dvěma týdny. Do bolestné agónie."

„Domnívám se, že máte pravdu," souhlasil jsem.

„Vy po mně tedy žádáte, abych se dobrovolně vrátil do stavu utrpení."

„Nežádám, pouze vám navrhuji to, o čem si myslím, že je pro vás potřebné. Ne pro mě, ale pro vás. Jestli vám pomůže, když vás o to požádám, klidně to udělám."

„Znamená to zvolit si vědomě stav utrpení," přemítal George. „Ne, vím, nejsem si jistý, jestli to zvládnou. Nejsem si jistý, jestli to chci udělat."

Vstal jsem. „Přijdete mě navštívit v pondělí, Georgi?" zeptal jsem se.

„Ano, budu tady."

George rovněž povstal. Přistoupil jsem k němu a potřásl mu rukou: „Takže na viděnou v pondělí. Dobrou noc."

Pro George byl tento večer rozhodujícím bodem zlomu. V pondělí se jeho symptomy vrátily v plné síle. Ale přesto nastala změna. Již po mně více nežádal, abych mu řekl, ať se nevrací zpátky. Také začal pomalounku projevovat stále víc ochoty zpytovat do hloubky svůj strach ze smrti a řešit ohromnou propast, která ho dělila od porozumění a kontaktu s jeho ženou. Jak čas plynul, tato ochota postupně

vzrůstala. Nakonec byl schopen, za mé asistence, svou ženu požádat, aby sama podstoupila terapii. Doporučil jsem jí jiného psychiatra, s nímž dosáhla výrazného zlepšení svého zdravotního stavu. Stejně tak se začínalo zlepšovat jejich manželství.

Poté, co se Gloria rovněž podrobila léčení, hlavním ohniskem našeho společného snažení se nyní staly Georgovy „negativní“ pocity - pocity vzteku, frustrace, úzkosti, deprese a především sklíčenosti a zármutku. Byl schopen nahlédnout, že je vlastně dosti citlivým člověkem, který hluboce prožívá změny ročních období, dospívání vlastních dětí a pomíjivost lidské existence. Uvědomil si, že právě v těchto negativních pocitech, v jeho senzitivitě a bezbrannosti vůči bolesti, tkví jeho lidství. Přestával být „světáckým Joem“ a zároveň s tím stoupala jeho schopnost snášet bolest. Západ slunce ho sice ještě stále rozteskňoval, ale již v něm nevyvolával pocity strachu a úzkosti. Symptomy jeho nemoci - utkvělé představy a nutkání - začaly, s občasnými výkyvy, ustupovat a ubývat na intenzitě několik měsíců po oné kritické noci, v níž jsme s Georgem debatovali o jeho smlouvě s ďáblem. Na konci následujícího roku zmizely docela. Po dvou letech ukončil George terapii, ještě stále ne jako úplně vyrovnaný člověk, ale mnohem vyrovnanější než předtím.

Směrem k psychologii zla

EXISTUJÍ RŮZNÉ ZPŮSOBY, JAK SE NA VĚCI DÍVAT.

Psychiatři obvykle posuzují lidi z hlediska zdraví a nemoci. Tento přístup bychom nazvali lékařským modelem. Je to velmi užitečný a účinný způsob jak pohlížet na lidi.

Nazíráno z tohoto hlediska, trpěl George velice specifickou chorobou, a to obsedantní neurózou. O této nemoci toho víme poměrně hodně. V mnoha směrech byl Georgův případ typický. Například - obsedantní neurózy mají svůj původ v ranném dětství a rodí se téměř vždy pod vlivem neideálních osobností - formujících situací. George si nemůže pamatovat, jakým způsobem se formovala jeho osobnost. Ale ze skutečnosti, že jeho otec umlátil kotě k smrti za to, že zaneřádilo koberec, se dá usuzovat, že George uznal, že bude lépe, když se naučí ovládat své city. Není určitě náhodou, že George vyrostl v obzvlášť pořádkumilovného a metodického člověka, jak už pacienti s obsedantní neurózou obvykle bývají.

Dalším typickým charakteristickým rysem lidí, kteří se stávají oběťmi této nemoci, je jejich náchylnost k „magickému myšlení“, jak to nazývají psychiatři. Magické myšlení se může projevovat různou formou, ale v zásadě spočívá ve víře, že myšlenky o určitých věcech mohou zapříčinit, že se tyto stanou. U malých dětí je magické myšlení běžné. Pětiletý chlapec, například, může mít myšlenku: Přeji si, aby má malá sestřička zemřela. Hned poté zneklidní a začne se bát, že sestřička skutečně umře, *protože* si to přál. Nebo, jestliže jeho se-

stra onemocní, zmocní se ho pocit viny a domnívá se, že jeho myšlenka zapříčinila její nemoc. Obvykle z této náchylnosti k magickému myšlení vyrosteme - v dospívání jsme si již naprosto jisti, že nemáme tu moc pouhými myšlenkami ovlivňovat vnější události. Často se však stává, že děti, které byly v průběhu svého dětství nadměrně traumatizovány, ať už takovým nebo onakým způsobem, ze svého magického myšlení nevyrostou. Což se obzvlášť týká lidí trpících obsedantní neurózou. George z toho zcela jistě nevyrostl. Jeho víra v to, že jeho myšlenky se stanou pravdou, byla základní složkou jeho neuróz. Právě proto, že věřil, že se mohou stát skutečností, byl nucen stále znovu a znovu jezdit míli po míli zpátky na ona místa, kde se odehrály, aby je zbavil účinnosti nebo alespoň oslabil jejich sílu.

Z tohoto úhlu byla Georgova smlouva jednoduše dalším projevem jeho magického způsobu myšlení. Smlouva připadala Georgovi jako snadno přístupný prostředek jak se osvobodit od myšlenek, které ho pronásledovaly právě proto, že věřil, že by se mohly stát skutečností. I když smlouva byla „pouze v jeho mysli“ George věřil, že on a jeho syn doopravdy zemřou, v souladu s podmínkami. Omezíme-li se na lékařský model, můžeme říci, že Georgova smlouva s ďáblem byla pouze jednou z mnoha forem magického myšlení, a že tento způsob myšlení je typickým znakem v podstatě běžné duševní choroby, kterou trpěl. A jelikož tímto je vlastně úkaz objasněn, není potřeba dalších analýz. Případ uzavřen.

Problémem se ovšem stává to, podíváme-li se na věc z jiného úhlu, že vztah mezi Georgem a ďáblem se zdá být naprosto všední a ne moc významnou věcí. Jakým by se ale zdál, kdybychom ho nahlédli ve světle tradičního křesťanského náboženského modelu?

Podle toho modelu je lidstvo - a v podstatě celý vesmír - podmíněno titánskou bitvou mezi silami dobra a zla, mezi Bohem a ďáblem. Pozadím této bitvy je každá lidská duše. Jedinou otázkou rozhodujícího významu je, zda v duši zvítězí Bůh nebo ďábel.

Tím, že George podepsal smlouvu, navázal vztah s ďáblem a vydal svou duši v plen tomu největšímu nebezpečí, které lidstvo zná. Zcela nepochybně to byl rozhodující okamžik jeho života. Možná, že

svým rozhodnutím ovlivnil osud veškerého lidstva. Chóry andělů a armády démonů stály na stráži a hlídaly každou jeho myšlenku a ustavičně se modlily, každý v zájmu své věci, za kladný výsledek. Nakonec, zrušením smlouvy a tím vztahu mezi ním a ďáblem, vyrval George sám sebe peklu pro slávu Boží a naději pro lidstvo.

Jaký je vlastně význam Georgovy smlouvy: byla pouze dalším z jeho neurotických příznaků, nebo šlo o rozhodující kritický zlom v jeho životě, o zlom nedozírného významu?

Není záměrem této knihy jakýmkoli způsobem odsuzovat lékařský model. Zůstává totiž ze všech existujících modelů - a je jich po-
žehnaně - v praxi nejpoužitelnější pro objasnění duševních chorob. Ovšem za specifických podmínek, ve specifické chvíli, může být vhodnější jiný model. A právě v takových chvílích se od nás očekává, že zaujmeme to nejvýhodnější stanovisko. Když mi George řekl o svém paktu s ďáblem, byl jsem postaven před volbu, zda ho považovat jen za další neurotický symptom, nebo za moment výrazné morální krize. Za předpokladu, že bych si zvolil první možnost, neočekával by se z mé strany žádný bezprostřední krok; jestliže bych zvolil druhou, byl jsem povinnován Georgovi, stejně jako světu, vrhnout se s veškerou silou, kterou jsem dokázal zmobilizovat, do morální bitvy. Kterou cestu si vybrat? Zvolil jsem druhou možnost, to znamená považovat Georgův pakt - přestože vše se odehrálo pouze v jeho mysli - za nemorální a s jeho nemorálností ho konfrontovat. Zvolil jsem tedy dramatičtější alternativu. V takových chvílích, myslím, můžeme vycházet pouze ze zkušenosti. Jsme-li v určitém konkrétním okamžiku v situaci, kdy si musíme vybrat jednotlivý model, měli bychom si snad vybrat ten dramatičtější - to znamená ten, který události, jež je studována, propůjčuje co největší možnou důležitost. Ovšem obvykle není bezpodmínečně nutné, ani rozumné, přijmout jeden jediný model. Lidé na severu Ameriky vidí na Měsíci postavu, Středoameričané se prý domnívají, že je to králík. Kdo z nich má pravdu? Samozřejmě oba, jelikož každý z nich má odlišný zorný úhel, odlišné výchozí stanoviště, ať už kulturní nebo geografické. To, co nazýváme různými modely, jsou jednoduše jen alternativní úhly pohledu. A chceme-li

poznat Měsíc - či jakýkoli jiný fenomén - co nejdůkladněji, musíme ho zkoumat z tolika rozličných úhlů, jak jen je možno.

Tato kniha se tedy hodlá zaměřit na jednotlivé problémy z mnoha různých aspektů. Čtenáři, kteří upřednostňují zjednodušenou duchovní stravu, se budou pravděpodobně cítit nepohodlně. Ale námět si zasluhuje více než jen kusou jasnost. Lidské zlo je příliš závažným problémem na jednostranné posouzení. A je také příliš rozsáhlé na to, aby jeho skutečná podstata mohla být sevřena rámcem jednotlívého stanoviska. Nakonec, je stejně tak základní jako osudově a nevyhnutelně mysteriózní. Nikdy se nám tudíž nepodaří dosáhnout pochopení jeho výchozí reality; je něčím, čemu se můžeme pouze přiblížit. Ve skutečnosti, čím blíže se mu přibližujeme, tím více si uvědomujeme, jak málo o něm víme, a v tím větší hrůze zůstáváme stát před jeho záhadností.

Proč se tedy snažit o porozumění? Samotná otázka mluví jazykem nihilismu od časů pradávného ďábelského hlasu. Proč vůbec něco dělat, něčemu se učit? Odpovědí jednoduše je, že je mnohem lepší — několikánásobně uspokojivější a konstruktivnější — mít alespoň záblesk poznání o vlastním bytí, než se potácet v absolutních temnotách. Přestože nikdy všechno neobsáhneme ani nepochopíme, jak řekl J. R. R. Tolkien: „Není naším úkolem ovládnout všechny trendy světa, ale zasvětit všechnen nám určený čas a vše, co je v nás nejlepšího, vymýcení zla z našeho okolí, aby pro ty, kdo přijdou po nás, byla země čistá. Jaké budou mít počasí, to už záleží na nich.“*

Věda se tedy snaží, tak dalece jak jen je schopna, proniknout do záhad světa. Množí se počet vědců, kteří začínají využívat rozmanitých modelů. Fyzikové již nejsou odkázáni dívat se na světlo pouze jako na částice nebo vlny. Stejně tak samotná psychologie se modely jen hemží: biologický, psychologický, psychobiologický, sociologický, sociobiologický, freudovský, racionálně-emozivní, behavioristický, existencialistický atd. A zatímco věda potřebuje takovéto inováto-

*J. R. R. Tolkien: *Návrat krále*, Mladá fronta, Praha 1993.

ry, kteří jsou ochotni obhajovat jednotlivý model jako nejmodernější vědecký poznatek; pacientovi, který touží po co nejhlubším pochopení svých problémů, bude lépe poradit, aby vyhledal terapeuta, ochotného přiblížit se záhadě lidské duše za všech úhlů. Věda se však zatím nestala natolik tolerantní, jak by bylo potřeba. Tato kapitola je nazvaná „Směrem k psychologii zla“ právě z toho důvodu, že ještě nemáme takové vědecké znalosti o lidském zlu, které by si zasloužily být nazvány psychologií. Proč ne? Pojem zla stál po tisíciletí ve středu náboženského myšlení. Přesto však tento pojem prakticky chybí v naší psychologické vědě - o níž bychom předpokládali, že se tímto problémem musí nutně zabývat. Hlavním důvodem pro tento podivný a nepochopitelný stav věcí je to, že vědecký a náboženský model byly až do dnešního dne považovány za naprosto neslučitelné - jako oheň a voda, za naprosto se vylučující a navzájem se neuznávající.

Ke konci 17. století, poté, co se Galileova aféra ukázala být škodlivou pro oba systémy, uzavřela věda a náboženství nepsanou společenskou dohodu o nepřátelství. Svět byl dosti absolutisticky rozdělen na „přirozený“ a „nadpřirozený“. Církev souhlasila, že „přirozený svět“ bude výhradně doménou vědců, vědci zase přistoupili na to, že se budou držet v dostatečné vzdálenosti od všeho, co zavání duchovnem - tedy, pokud se toho týče, nemít nic společného s duchovními hodnotami. Věda ostatně sama sebe označila za „nehodnotící“.

Z toho vyplývá, že v průběhu posledních tři sta let zde byl nastolen stav hlubokého rozkolu mezi náboženstvím a vědou. Toto odloučení — někdy sice příkré, častěji nevšedně přátelské - zapříčinilo, že problém zla zůstal v péči náboženských myslitelů. Až na pár výjimek nepožadovali vědci dokonce ani právo kontroly, ne-li z jiného důvodu, tedy proto, že věda se považovala za „nehodnotící“. Samotné slovo „zlý“ v sobě obsahuje hodnotící soud, a proto by ani nebylo přípustné, aby se striktně nehodnotící věda touto otázkou zabývala.

To vše se od té doby změnilo. Věda bez náboženských hodnot a pravd by vyústila ve zběsilé strigelovské závody ve zbrojení, zatímco konečným výsledkem náboženství bez vědeckých pochyb a kontro-

ly by byl šílený rasputinovský Jonestown. Pro celou škálu různých faktorů nemůže separace náboženství a vědy dlouho pokračovat. Dnes je mnoho přesvědčivých důkazů pro jejich opětovné sloučení - jedním z nich je samotný problém zla - i kdyby to mělo dojít až k základnímu bodu vzniku vědy, která již více nebude nehodnotící. Tato reintegrace započala již v posledním desetiletí. Ve skutečnosti je to nejvzrušující událost v dějinách ideí konce dvacátého století.

Věda obešla problém zla také kvůli nezměrnosti záhady, která je obestírá. Není to proto, že by vědci neměli záhady v oblíbě, jako spíše proto, že jejich postoj a metodologie přistupuje všeobecně redukcionistická. Jejich je „levý mozek“, analytické myšlení. Jejich běžným postupem je ukousnout si drobné mrňavé kousky ve vhodnou dobu, a potom každý z nich zkoumat v relativní izolaci. Upřednostňují malá mystéria před velkými.

Teologové žádnými takovými skrupulemi netrpí. Jejich apetit je tak nesmírný jako samotný Bůh. Skutečnost, že Bůh je nepoměrně nesmírnější, je ani v nejmenším neodstrašuje. Naopak, zatímco jedni hledají v náboženství únik před tajemstvími, pro jiné je náboženství cestou, jak se tajemství přiblížit. Ti druzí nejsou proti použití redukcionistických metod vědy ani se však nezdrahají využívat rozsáhlejšího „pravého mozku“ jako prostředku výzkumu: meditaci, intuici, cítění, víry a zjevení. Pro ně platí, čím větší záhada, tím lépe.

Problém zla je skutečně velkou záhadou. Redukcionismus by na něj zdaleka nestačil. Zjistíme však, že některé otázky lidského zla mohou být zredukovány do velikosti zvládnutelné holým vědeckým přístupem. Nicméně části záhady jsou navzájem propleteny do té míry, že snažit se je od sebe oddělit by bylo nejen komplikované, ale i deformující. Nadto velikost této záhady je tak ohromná, že nemůžeme vážně doufat, že se nám podaří dosáhnout něčeho víc než jen záblesků celkového obrazu. Společně se všemi předcházejícími pokusy vědeckých výzkumů skončíme s více otázkami než odpověďmi.

Problém zla může být například těžko odloučen od problému dobra. Kdyby na světě nebylo žádné dobro, nemohli bychom ani předpokládat problém zla.

Je to podivná věc. Tisíckrát jsem byl dotazován, ať už pacienty nebo známými: „Doktore Pecku, proč je na světě zlo?“ Ale za celé ty roky se mě nikdo nezeptal: „Proč je na světě dobro?“ Je to jako bychom automaticky předpokládali, že tento svět je samosebou dobrý, jen byl jaksi, nikdo neví jak, zamořen zlem. V termínech, které nám propůjčuje věda, je ve skutečnosti mnohem snadnější vysvětlit zlo. Podle přírodních fyzikálních zákonů je zcela vysvětlitelné, že věci podléhají zkáze. Vývoj života do stále složitějších a komplexnějších forem již není tak snadno pochopitelný. Fakt, že děti podvádějí, je běžně zjištělný. Skutečnost, že někdy, když vyrostou, stanou se ve skutečnosti poctivými lidmi, je na tom pozoruhodnější. Lenost je běžnější než pracovitost. Když se nad tím vážně zamyslíme, dávalo by nepochybně více smyslu pokládat tento svět za přirozeně zlý, který byl nějakým záhadným způsobem nakažen dobrem — spíše než naopak. Záhada dobra je snad ještě větší než záhada zla.*'

Obě tyto záhady jsou nerozpletné. Sám název této kapitoly je zkomolenina. Mnohem výstižnější by bylo „Směrem k psychologii dobra a zla“. Nemůžeme logicky zkoumat problém lidského zla, aniž bychom současně nezkoumali problém lidského dobra. Ve skutečnosti, jak vysvětlím v závěrečné kapitole, výlučné zaměření se na problém zla, je dokonce neobyčejně nebezpečné pro duši badatele.

Je nutno mít také na paměti, že tak jako s problémem zla nevyhnutelně vyvstává otázka ďábla, stejně nevyhnutelně problém dobra vyvolává otázku Boha a stvoření. Zatímco můžeme - a věřím, že bychom měli - drtit malé kousky záhady, až budou skřípat naše vědecké zuby - přibližujeme se tak skutečnosti nesmírné a velkolepé, vymykající se našemu chápání. Ať už si to uvědomujeme či ne, kráčíme po posvátné zemi. Pocit úcty je myslím zcela patřičný. Tváří v tvář takovému posvátné záhadě je nejlepší si pamatovat, že se máme pohybovat s opatrností, která se rodí jak ze strachu, tak z lásky.

*'Viz. rokování na téma entropie, lenost a prvotní hřích v knize *Dále nevyšlapanou cestou*, Votobia, Olomouc 1994.

OTÁZKA ŽIVOTA A SMRTI

Pokračovat dále by vyžadovalo alespoň pracovní definici. Je odrazem ohromné tajuplnosti námětu, že žádná taková všeobecně uznávaná definice zla není k dispozici. Přesto si myslím, že v našich srdcích máme všichni o jeho povaze určitou představu. V tomto okamžiku nemůžu udělat nic lepšího, než se odvolat na svého syna, který, s charakteristickou jasnozřivostí osmi let, jednoduše prohlásil: „Tati, proč slovo zlo znamená obráceně život?“*

Zlo je k životu v opozici. Zlo je tím, co odporuje životní síle. Krátce, má co činit se zabíjením. Výslovně má co činit s vraždou — totiž se zbytečným zabíjením - zabíjením, které není nutné pro biologické přežití.

Na to bychom neměli zapomínat. Byly tu pokusy popsat zlo do té míry intelektuálně, že to, co z toho vzešlo, vyznívá abstraktně, až nevýznamně. Vražda není abstraktní a bezvýznamná. Nezapomínejme, že George byl dokonce ochoten obětovat samotný život svého vlastního dítěte.

Ríkám-li, že zlo má co dělat se zabíjením, nechci se tím omezit pouze na zabíjení fyzické. Zlo je také tím, co zabíjí duši. Existují rozmanité základní atributy přináležící k životu - zejména lidskému životu - jako je cítění, proměnlivost, uvědomování si, růst, samostatnost, vůle. Je možné zabít nebo se pokusit zabít některý z těchto atributů, aniž by tím ve skutečnosti utrpělo lidské tělo. Takovýmto způsobem můžeme „zkrotit“ koně, ale také dítě bez toho, že bychom mu zkřivili vlasek na hlavě. Erich Fromm na tuto skutečnost velmi bystře reagoval, když rozšířil definici nekrofilie a zahrnul do ní touhu určitých lidí ovládat ostatní - učinit je ovladatelnými, vypěstovat v nich závislost, oslabit jejich nepředvídatelnost a originalitu, zkrátka udržovat je v poslušnosti.

Oproti „biofickým jedincům“, kteří oceňují a podporují rozmani-

*' v orig. evil-live

tost životních forem a jedinečnost individua, staví „nekrofilní charakterový typ“, jehož cílem je uniknout obtížím života, tím, že přemění ostatní v poslušné automaty, zbavující je jejich lidskosti.*¹

Zlo tedy, prozatím, můžeme definovat jako takovou sílu, která sídlí vně či uvnitř lidských bytostí a snaží se zabít život nebo životnost. Dobro je jejím opakem. Dobro je tím, co život a životnost podporuje.

V poslední době jsem hodně hovořil a hodně kázal. Nedávno jsem se sám sebe ptal, co je vlastně to, co se snažím říci. Je ve všech mých přednáškách a kázáních nějaká ústřední myšlenka, nějaké poselství?

Zajisté je. Když jsem nad tím přemýšlel, uvědomil jsem si, že se vždycky snažím - nehledě k tématu - všemi možnými způsoby pomoci lidem přijmout Boha, Krista i je samotné mnohem vážněji, než bývá všeobecným zvykem.

Již na samém začátku bylo řečeno, že Bůh nás stvořil k obrazu svému. Jsme ochotni brát to vážně? Jsme ochotni přijmout odpovědnost za to, že jsme božími lidmi? Uvědomit si, že lidský život je nesmírně důležitý? Když Ježíš hovořil o svém vztahu k nám, lidským bytostem, řekl: „Přišel jsem nejen proto, aby oni mohli žít, ale aby mohli žít plněji“**. Plněji. Jaké nádherné slovo! Tento neobyčejný člověk, který se očividně radoval ze svateb a vína, jemných olejů a dobré společnosti, a který dokonce připustil, aby byl zabit, se nezajímal tolik o délku života jako o jeho bohatost! Nezajímaly ho lidské loutky, o nich jednou řekl: „Mrtvé nechte mrtvým“. Zajímal se spíše o povahu života, o jeho životnost. O Satanovi, samotné podstatě zla, řekl: „Byl vrahem od samého počátku.“ Zlo nemá nic společného s přirozenou smrtí; týká se pouze nepřirozené smrti, vraždy těla nebo duše.

*' Erich Fromm: *Podstata člověka: Jeho způsobilost pro dobro a zlo*

**»Jan 10:10

Smyslem této knihy je pohnout nás k tomu, abychom náš lidský úděl brali se stejnou vážností, jakou bychom měli věnovat také lidskému zlu, s vážností, která by nás přinutila zkoumat ho všemi možnými dostupnými prostředky, včetně vědeckých metod. Mým záměrem je vést nás k tomu, abychom odhalili, co to zlo je v celé jeho hrozná podstatě. Na mém záměru není nic morbidního. Naopak, je věnován „životu... plnějšímu“. Jediným opodstatněným důvodem ke zkoumání zla je snaha o jeho odstranění, kdekoli je to možné a - což je v současné době běžnější případ - není-li to možné, zkoumat ho dále, dokud nepřijdeme na to, jak ho ve specifických případech odstraňovat, a nakonec vymazat jeho existenci z povrchu zemského.

Již teď je mi jasné, že snažím-li se podpořit vývoj psychologie zla, nemluví ani o průzkumu zla čistě teoreticky, ani o abstraktní psychologii odtržené od hodnot života či životnosti. Nemůžeme studovat nějakou nemoc, aniž bychom ji zároveň nechtěli léčit, pokud ovšem nejsme svým způsobem nacisty. Psychologie zla musí být léčebnou psychologií.

Uzdravování je výsledkem lásky. Je to poslání lásky. Všude tam, kde proudí láska, proudí také uzdravující síla. A všude tam, kde žádná láska není, je této síly zatraceně málo - či spíše žádná. Paradoxně, psychologie zla musí být psychologií lásky. Musí překypovat láskou k životu. Každý krůček jejího postupu musí být podřízen nejenom lásce k pravdě, ale také lásce k životu; teplu, světlu a smíchu, spontánnosti a radosti, službě a lidské péči.

Je možné, že jsem již vědou infikován. Nechám se tedy infikovat ještě o trochu víc. Vědecká psychologie, podotýkám, - jestli se nejedná o nic jiného než neplodné, mrtvé a zlé samo o sobě - nebo jednalo se o bohaté, plodné a lidsky tvůrčí - musí do sebe absorbovat mnohé, co není v současné době, nebo vůbec všeobecně, pokládáno za „vědecké“. Určitě musí, například, věnovat značný zájem literatuře, zejména mytologii. Lidé, kteří po tisíciletí bojovali s lidským zlem, začlenili - ať už vědomě nebo nevědomě - ponaučení, kterého v průběhu boje dosáhli, do mytických příběhů. Větší část veškeré mytologie je nekonečnou studnicí takovýchto ponaučení - k nimž neustále

přibývá nová. Například postava Gluma, z nedávno vydaných populárních knih *Hobit* a *Pán prstenů* J. R. R. Tolkiena, je snad nejzvrubnějším popisem zla, jaké kdy bylo napsáno.*'Autor těchto knih, profesor literatury J. R. R. Tolkien, nepochybně věděl o zlu nejméně tolik, co každý psycholog nebo psychiatr.

Podíváme-li se na to z druhé stránky, je zároveň potřeba, aby při studiu zla byly uplatněny také metody „přísné“ vědy: nejenom Roschachsova metoda, ale ty nejmodernější biochemické procedury a vysoce náročné srovnávací analýzy dědičných vzorců. Jeden z redaktorů, který posuzoval prvotní koncept tohoto rukopisu, prohlásil: „Scotty, doufám, že tím nechceš naznačit, že zlo by mohlo mít genetický, biochemický, nebo dokonce nějakým způsobem fyzický původ!“ Přesto ten stejný redaktor dobře věděl, že se začíná přicházet na to, že téměř všechny nemoci mají jak fyziologické, tak emoční kořeny. Pravá věda ani pravá psychologie nemohou podléhat předsudkům. Všechny cesty musí být prozkoumány - všechny kameny zpřevráceny.

V neposlední řadě musí být psychologie zla náboženskou psychologií. Tím nemám na mysli, že musí zastávat určitý teologický systém. Myslím tím však, že musí nejenom obsáhnout osvědčené hodnoty všech tradičních náboženství, ale také uznat a pochopit skutečnou existenci „nadpřirozena“. A jak už bylo řečeno, musí to být věda podřízená lásce a posvátnosti života. V každém případě nemůže být výhradně světskou psychologií.

Existuje několik odlišných teologických modelů zla. Snad jedinou věc, kterou mají všechny společnou, je nedostatek adekvátního rozlišení mezi lidským zlem, jako je vražda, a přírodním zlem, jako je smrt a zkáza způsobená ohněm, povodněmi či zemětřesením. Přítel, který věděl, že pracuji na knize o zlu, mi řekl: „Možná, že mi můžeš pomoci pochopit, proč má můj syn obrnu.“ To nemohu. Problémem

*'Česká vydání: *Hobit*, Mladá fronta, Praha 1994. *Pán prstenů*, Mladá fronta, Praha 1993.

přírodního zla se tak zevrubně, jak jen to je možné, zabývá kniha Rabbiho Harolda S. Kushnera: *Když se špatné věci přihodí dobrým lidem (When Bad Things Happen to Good People).*** Tato kniha se však bude zabývat výhradně problémem lidského zla, s primárním zaměřením na „zlé“ jedince.

Zároveň se tato kniha nesnaží být vyčerpávajícím pojednáním o tomto předmětu. Mou touhou zde není dosáhnout vědeckosti či úplnosti, ale proniknout co nehlouběji do podstaty problému a tím nás k vědeckému bádání a úplnosti dovést. Přesto, že jiné náboženské tradice mají k psychologii zla mnohem více co říci, v přiblížení se této psychologii budu mluvit svým vlastním křesťanským hlasem.**'

Stejně tak není mým záměrem přezkoumávat veškeré existující psychologické teorie na toto téma. Postačí pouze říci, že ačkoli ještě nemáme dostatek vědeckých znalostí o lidském zlu, jež by si zasluhovaly být vyznamenány termínem „psychologie“, behavioristé již po-

*'Schocken Books, 1961

***Existují tři hlavní, odlišné, „živoucí“ teologické modely zla. Jedním z nich je buddhistický a hinduistický nondualismus, v němž zlo je pojmáno jednoduše jako jedna strana mince. Oproti životu nutně stojí smrt, oproti růstu zkáza; oproti tvoření destrukce. Proto je tedy v nondualistickém systému rozdíl mezi dobrem a zlem nahlížen jako iluze. Tento postoj pronikl i do některých údajně křesťanských sekt, jako například Christian Science (nauka o léčení nemocí křesťanskou vírou) a v poslední době rozšířená sekta Cource of Miracles. Ovšem křesťanskými teology jsou pokládány za bludařské. Druhý model zastává názor, že zlo se od dobra liší, nicméně stejně jako dobro je Božím dílem. Bůh tím, že nás obdařil svobodou vůle, neodmyslitelnou, jestliže nás stvořil k obrazu svému, nutně umožnil právo chybné volby, tudíž přinejmenším připouští zlo. Tento model, který nazývám „integrovaným dualismem“, byl jedním, k němuž se hlásil Martin Buber, přirovnávajíc zlo ke „kynutému těstu“, kvasu, který Bůh umístil do naší duše, a bez něhož lidské těsto nenarůstá. Dobro a zlo (*Good and Evil*), Charles Scribner's, Sons, New York, 1953. s. 94. Poslední ze tří hlavních modelů, tradiční křesťanský model, nazývám „ďábelským dualismem“. Zde není zlo pokládáno za Boží dílo, ale za strašnou nemoc, vymykající se jeho moci. Přestože tento model má svá vlastní osidla, což bude dokázáno v kapitole 6, je z těchto tří jediný, který se přiměřeně vypořádává s problémem vraždy a samotných vrahů.

ložili základy, které rozvinutí takovéto psychologie umožňují. Jako základ této psychologie může sloužit Freudův objev nevědomí a Jungův pojem stínu.

Přesto dílo jednoho psychologa vyžaduje zvláštní zmínku. Psychoanalytik Erich Fromm, který pronásledován hitlerovským režimem musel uprchnout ze země, zasvětil téměř celý zbytek svého života studiu zla nacismu. Byl prvním a jediným vědcem, který jasně definoval charakterový typ zlého člověka, a pokusil se zkoumat tento charakter do hloubky, přesvědčen, že v tomto studiu by se mělo dále pokračovat.*¹

Předmětem Frommovy práce je zkoumání několika nacistických vůdců Třetí říše a holocaustu. Nad mou vlastní prací má tu výhodu, že jedinci, jimiž se zde zabývá, mohou být soudem dějin bez jakýchkoli pochybností označeni za zlé. Ze stejného důvodu má však jeho práce slabiny. Jelikož se s těmito lidmi nikdy ve skutečnosti nesetkal a jelikož všichni byli muži vysokého postavení, značné politické moci v určitém konkrétním režimu, konkrétní kultuře a konkrétní době, získáme nakonec dojem, že skutečně zlé lidské bytosti neexistovaly, než „tehdy“ a „tam“. Čtenář je veden k názoru, že opravdové zlo nemá nic společného s matkou tří dětí od vedle nebo s duchovním z kostela dole v ulici. Mou vlastní zkušeností však je, že lidské zlo je mnohem rozšířenější, než si myslíme, a povrchnímu pozorovateli se obvykle jeví jako něco zcela všedního.

Velký židovský teolog Martin Buber vyznačil rozdíl mezi dvěma druhy mýtů o zlu. První z nich se týká lidí, kteří jsou v procesu „propadání“ zlu. Druhý model zahrnuje jedince, kteří mu již propadli - „padlé oběti“ - a jsou vydáni napospas „bytostnému“ zlu.**'

Georgův životní příběh zcela odpovídá prvnímu typu mýtu. I když

***' Podstata člověka: Jeho způsobilost pro dobro a zlo (viz také Anatomie lidské destruktivity - *The Anatomy of Human Destructiveness*, Holt, Rinehart & Winston, 1973, podrobněji zpracované, ale ne tak původní dílo.)**

****Dobro a zlo, s. 139-140.**

nakonec zlu nepropadl, byl už na dobré cestě. Vypořádání se s ďáblem znamenalo morální zlom v jeho životě. Kdyby nezrušil smlouvu, stal by se nakonec skutečně zlým. Ještě však zlý nebyl, a stížen výčitkami, dokázal se od něho odvrátit.

Nyní se zaměříme na pár, který stejně jako Frommovi jedinci náleží k druhému typu mýtu, na lidi, kteří již překročili hranici a propadli „bytostnému“, pravděpodobně nepopíratelnému zlu.

PŘÍPAD BOBBYHO A JEHO RODIČŮ

Bylo to v únoru, uprostřed prvního roku mé psychiatrické praxe. Měl jsem právě službu na ambulanci v nemocnici. Patnáctiletý chlapec Bobby zde byl přemístěn z pohotovostního oddělení s diagnózou deprese. Než jsem se s Bobbym poprvé setkal, přečetl jsem si záznam, který do jeho karty zapsal přijímací psychiatr:

Bobbyho starší bratr Stuart, 16 let, spáchal v červnu tohoto roku sebevraždu. Střelil se do hlavy puškou ráže 22 mm. Zpočátku se zdálo, že Bobby se se smrtí svého jediného sourozence vypořádal docela dobře. Avšak od začátku školního roku v září se jeho výsledky ve škole značně zhoršily. Kdysi mezi průměrnými studenty, propadá nyní ze všech předmětů. Na Den děkuvzdání byl očividně v depresivním stavu. Jeho rodiče, kteří tím byli velmi znepokojeni, se s ním pokoušeli mluvit, ale Bobby se, konkrétně od Vánoc, stával čím dál tím více uzavřenějším a nekomunikativnějším. Přestože nic nenasvědčuje na předchozí asociální chování, ukradl večer Bobby auto, a jelikož nikdy předtím neřídil, naboural se a byl zadržen policií. Soud je stanoven na 24. března. Vzhledem ke svému věku byl svěřen do péče rodičů, kterým bylo doporučeno, aby pro něj neprodleně zajistili psychiatrické léčení.

Pomocník přivedl Bobbyho do mé kanceláře. Měl typickou postavu patnáctiletého kluka, který právě prochází počátečním obdobím dospívání: dlouhé, hubené nohy a ruce jako tyčky, kostnatý trup, který se ještě ani nezačal zaoblovat. Polodlouhé mastné vlasy mu spadá-

ly přes oči, takže mu nebylo moc vidět do tváře, zvláště když svůj pohled nepřestával upírat na podlahu. Potřásl jsem jeho ochablou rukou a pokynul mu, aby se posadil.

„Jmenuji se doktor Peck,“ řekl jsem, „budu tvým ošetřujícím lékařem. Jak se cítíš?“ Bobby neodpověděl, jen seděl a zíral na podlahu.

„Spal jsi v noci?“

„Jo, myslím, že jo,“ zamumlal Bobby. Začal dloubat do malého vřídku na hřbetu své dlaně. Všiml jsem si, že takových podobných má plné ruce i předloktí.

„Znervózňuje tě, že jsi tady v nemocnici?“

Žádná odpověď. Bobby se zaryl do svého vřídku hlouběji. Bezděky jsem sebou otřásl nad škodou, kterou působil svému tělu. „Téměř každý je rozrušený, když se ocitne poprvé v nemocnici,“ poznamenal jsem, „ale uvidíš, zjistíš, že je to bezpečné místo. Nechceš mi říct, jak k tomu došlo, že jsi tady?“

„Přivezli mě moji rodiče.“

„Proč to udělali?“

„Protože jsem ukradl auto a policie řekla, že patřím do blázince.“

„Pochybuji, že by policie řekla, že musíš jít do nemocnice,“ snažil jsem se mu vysvětlit. „Pouze chtěli, abys navštívil doktora. Doktor, který s tebou mluvil minulé noci, měl pocit, že jsi natolik deprimovaný, že pro tebe bude lepší, když zůstaneš v nemocnici. Jak jsi přišel na to ukrást auto?“

„Nevím.“

„Docela mě děsí představa, že někdo ukradne auto, když neumí řídit, a dokonce ani nemá řidičák. Něco hodně silného tě muselo pohnout k tomu, abys to udělal. Víš co to bylo?“

Žádná odpověď. Ani jsem ve skutečnosti žádnou neočekával. Nedá se očekávat, že patnáctiletý chlapec, který má problémy a vidí psychiatra poprvé v životě, bude příliš hovorný, obzvlášť, je-li v depresi, a Bobby zcela očividně v depresi byl. V té chvíli neuváženě zvedl svůj pohled od země, takže jsem měl příležitost letmo zahlédnout jeho tvář. Byla otupělá a bezvýrazná. V jeho očích ani v rysech okolo úst nebyl žádný život. Byl to obličej podobný těm, jaké jsem viděl ve

filmech o lidech, kteří přežili koncentrační tábory, nebo lidech, jež se stali oběťmi přírodních katastrof a viděli své domy zničené a rodiny vyhlazené: omámený, apatický a zoufalý.

„Cítíš se nešťastný?“

„Nevím.“

Možná, že vážně neví, pomyslel jsem si. Dospívající se teprve začínají učit rozlišovat své pocity. Čím je pocit silnější, tím více jsou jím zaskočení a tím těžší je pro ně dát mu nějaké jméno. „Domnívám se, že máš spoustu dobrých důvodů k tomu, aby ses cítil nešťastný,“ řekl jsem. „Vím, že tvůj bratr Stuart spáchal toto léto sebevraždu. Byli jste si blízcí?“

„Ano.“

„Řekni mi o tom něco.“

„Není co.“

„Jeho smrt tě určitě hluboce ranila a zmátla,“ řekl jsem.

Žádná reakce, až na to, že se hlouběji zaryl do jednoho z vřídků na své paži. Očividně nebyl schopen hovořit o bratrově sebevraždě hned při prvním sezení. Rozhodl jsem se toto téma prozatím opustit.

„A co tví rodiče?“ zeptal jsem se. „Co mi o nich můžeš říct?“

„Jsou na mě hodní.“

„To je dobře. A jak jsou na tebe hodní?“

„Vozí mě na skautské schůzky.“

„To je pěkné,“ poznamenal jsem. „Ale je to taky věc, o které se předpokládá, že ji rodiče udělají, budou-li mít čas. Jak s nimi vycházíš?“

„Dobře.“

„Žádné problémy?“

„Někdy se k nim chovám hrozně.“

„A to jak?“

„Trápím je.“

„Jak je trápíš, Bobby?“ zeptal jsem se.

„No třeba, jak jsem ukradl to auto, trápí je to,“ řekl Bobby, ovšem ne triumfálně, ale s beznadějnou tíží v hlase.

„Nemyslíš si, že jsi možná to auto ukradl, abys jim ublížil?“

„Ne.“

„Věřím, že jsi jim nechtěl ublížit. Víš ještě o něčem jiném, co tvé rodiče trápí, čím jim ubližuješ?“

„Vím jenom, že je trápím.“

„Ale jak to víš?“ zeptal jsem se.

„To nevím.“

„Trestají tě?“

„Nejsou na mě hodní.“

„Tak jak potom víš, že jim ubližuješ?“

„Křičí na mě.“

„A co třeba na tebe křičí?“

„Nevím.“

Bobby se teď horečnatě zaobíral svými vřídky a hlava mu poklesla tak nízko, jak jen to bylo možné. Cítil jsem, že bude lépe, když své otázky zaměřím na neutrální téma. Snad se potom o něco více uvolní a budeme moci navázat nějaký vztah. „Máte doma nějaká zvířata?“ zeptal jsem se.

„Psa.“

„Jakou rasu?“

„Německého ovčáka.“

„Jaké je jeho jméno?“

„Je to ona," opravil mě Bobby. „Inge.“

„To zní jako německé jméno.“

„Je to německé jméno.“

„Německé jméno pro německého ovčáka," podotkl jsem, doufaje, že se mi nějak podaří vyváznout z mé vyslyšovací role. „Jste s Inge často spolu?“

„Ne.“

„Ale staráš se o ni?“

„Ano.“

„Ale nevypadáš, že bys jí byl nějak nadšený?“

„Je to otcův pes.“

„Aha - a ty se přesto o ni musíš starat?“

„Ano.“

„To se mi nezdá fér. Zlobí tě to?“

„Ne.“

„Máš nějaké své vlastní zvířátko?“

„Ne.“

Očividně jsme se rozhovorem o domácím zvířectvu nedostali o moc dále, takže jsem se rozhodl přejít na další téma, o které jsem předpokládal, že v mladých lidech dokáže vzbudit aspoň trochu nadšení. „Nedávno byly Vánoce,“ řekl jsem. „Co jsi dostal pod stromeček?“

„Nic moc.“

„Rodiče ti přece museli něco dát. Co ti dali?“

„Zbraň.“

„Zbraň?“ opakoval jsem přihloupě.

„Ano.“

„Jaký druh zbraně?“ zeptal jsem se pomalu.

„Dvaadvacítku.“

„Dvaadvacítku revolver?“

„Ne. Dvaadvacítku pušku.“

Nastalo dlouhé ticho. Měl jsem pocit, že ztrácím půdu pod nohama. Chtělo se mi jít domů. Nakonec jsem se přinutil říct, co jsem říct musel. „Vím, že dvaadvacítkou byla puška, kterou se tvůj bratr zastřelil.“

„Ano.“

„Chtěl jsi k Vánocům pušku?“

„Ne.“

„A co sis přál?“

„Tenisovou raketu.“

„Ale místo toho jsi dostal pušku?“

„Ano.“

„Jak jsi se cítil, když jsi dostal stejný typ pušky, jakou měl tvůj bratr?“

„Nebyla to stejná puška.“

Začal jsem se cítit lépe. Možná jsem se přece jen spletl.

„Promiň,“ řekl jsem. „Myslel jsem, že to byla stejná zbraň.“

„Nebyl to stejný typ zbraně," odpověděl Bobby, „Byla to ta puška."

„Ta puška?"

„Ano."

„Chceš tím říct, že to byla bratrova puška?" Nutkání jít domů bylo nyní velmi naléhavé.

„Ano."

„Chceš tím říct, že rodiče ti dali k Vánocům bratrovu pušku, tu, kterou se zastřelil?"

„Ano."

„Jak na tebe zapůsobil, když jsi dostal k Vánocům bratrovu pušku?" zeptal jsem se.

„Nevím."

Skoro jsem té otázky litoval. Jak by mohl odpovědět na takovou věc. Podíval jsem se na něj. Zdálo se, že se na jeho výrazu, zatímco jsme mluvili o zbrani, nic nezměnilo. Nepřestával se obírat svými vřídky. Jinak vypadal, jako by již byl mrtev - bezvýrazný, prázdný pohled, apatický, až mrtvolně, netečný k jakékoli hrůze. „Nuže, neočekával jsem že to budeš vědět," řekl jsem. „Řekni mi, viděl jsi někdy své prarodiče?"

„Ne, žijí v Severní Dakotě."

„A máte nějaké příbuzné, s nimiž se vídáte?"

„Pár."

„Koho z nich máš rád?"

„Mám rád tetu Helenu."

Měl jsem pocit, jako by jeho odpověď prokmitl lehký náznak entuziasmu. „Byl bys rád, kdyby tě teta Helena přišla navštívit během tvého pobytu v nemocnici?" zeptal jsem se.

„Bydlí dost daleko."

„Ale kdyby přesto přijela?"

„Jestli bude chtít?"

Opět jako by se v něm probudil slabounký záblesk naděje - stejně jako ve mně. Pokusím se navázat kontakt s tetou Helenou. Musel jsem rozhovor ukončit. Už jsem to nemohl déle vydržet. Vysvětlil jsem Bobbymu, jak to v nemocnici chodí, a řekl jsem mu, že se uvi-

díme příštího dne, že ošetřovatelky ho budou dosti bedlivě hlídat a večer že od nich dostane prášek na spaní. Potom jsem ho zavedl zpátky na ošetřovatelské oddělení. Napsal jsem o něm záznam a vyšel jsem z budovy do dvora. Hustě sněžilo. Těšilo mě to. Chvilí jsem tam zůstal stát a nechal na sebe padat sníh. Potom jsem se vrátil zpátky do kanceláře a pustil se do každodenní, jednotvárné, kancelářské práce. I to mě v té chvíli těšilo.

Příštího dne jsem se setkal s Bobbyho rodiči. Oba byli, jak mi řekli, manuálně pracující lidé. On byl výrobcem nástrojů a razidel, odborný mechanik, který byl hrdý na obrovskou preciznost svého řemesla. Ona byla zaměstnána jako sekretářka u nějaké pojišťovací společnosti a byla hrdá na pořádek, který vládl v jejich domě. Každou neděli chodili do luteránského kostela. On pil střídme o víkendech pivo. Ona byla členkou ženské kuželkářské ligy Thursday night. Byli středního věku, ani hezcí, ani oškliví, horní vrstva dělnické třídy - nenápadní, upravení, solidní. Nebyla na nich vidět nejmenší známka neštěstí, které je postihlo. Nejprve Stuart a teď Bobby.

„Už jsem se vyplakala, doktore," řekla matka.

„Byla pro vás Stuartova sebevražda překvapením?" zeptal jsem se.

„Absolutně, naprostý šok," odpověděl otec. „Byl to takový poslušný chlapec. Ve škole prospíval dobře. Chodil do skautu. Rád lovil sviště vzadu za domem. Byl to tichý hoch, ale každý ho měl rád."

„Předtím, než se zabil, viděli jste na něm nějaké příznaky zkroutělosti či deprese?"

„Ne, vůbec ne. Působil jako obvykle. Ovšem je pravdou, že byl tichý a neměl ve zvyku nám říkat, co se mu prohání hlavou."

„Zanechal nějaký vzkaz?"

„Ne."

„Trpěl někdo z vašich příbuzných, ať už z vaší nebo manželčiny strany, nějakou duševní chorobou, vážnou depresí, nebo dokonce spáchal sebevraždu?"

„V mé rodině nikdo," odpověděl otec. „Rodiče se sem přistěhovali z Německa, takže tady moc příbuzných nemám a vím o nich velice málo, tak vám ani nic nemůžu říct."

„Moje prababička trpěla ve stáří senilitou a musela být umístěna do nemocnice, ale jinak nikdo z rodiny neměl žádné duševní potíže," doplnila matka. „Určitě nikdo nespáchal sebevraždu. Doktore, doufám, že tím nechcete říct, že je tu nějaké riziko, víte, že Bobby by mohl... že by si mohl také něco udělat?"

„Bohužel je," odpověděl jsem. „Domnívám se, že je zde velká pravděpodobnost."

„Bože, myslím, že to už bych nezvládla," zanaříkala matka tiše. „Myslíte si, že takové věci - myslím ublížit sám sobě - jsou běžné v rodinách, kde k tomu již došlo?"

„Rozhodně. Statisticky nejvyšší riziko sebevraždy je u těch lidí, jejichž bratr nebo sestra spáchali sebevraždu."

„O, Bože," zakvílela matka podruhé. „Chcete tím říci, že Bobby by to mohl skutečně provést?"

„Vás nenapadlo, že je Bobby v nebezpečí?"

„Ne, do této chvíle ne," odpověděl otec.

„Ale, jak jsem se dozvěděl, Bobby býval občas deprimovaný," poznamenal jsem. „To vás nikdy neznepokojilo?"

„No, ovšem že nám to dělalo starosti," odpověděl otec. „Ale myslili jsme si, že je to přirozené, víte, po smrti jeho bratra a to všechno kolem. Mysleli jsme si, že se z toho časem dostane."

„Napadlo vás, že byste s ním měli navštívit nějakého psychologa nebo psychiatra?" pokračoval jsem.

„Ne, samozřejmě, že ne," odpověděl otec, tentokrát s náznakem podrážděnosti v hlase. „Říkali jsme vám přece, že jsme si mysleli, že ho to přejde. Nenapadlo nás, že by to mohlo být tak vážné."

„Dověděl jsem se, že Bobbyho výsledky ve škole se značené zhoršily," podotkl jsem.

„Ano. Je to ostuda," odpověděla matka. „Vždycky to byl takový dobrý student."

„Ve škole se tím určitě museli zabývat," řekl jsem. „Informovali vás o jeho problémech?"

Matka vypadala, že se tak docela necítí ve své kůži. „Ano, infor-

movali. Také jsem to musela řešit. Dokonce jsem si vzala v práci volno, abych mohla jít do školy na pohovor."

„Rád bych obdržel vaše svolení, že mohu mluvit o Bobbym s někým ze školy, jestliže to bude nutné. Může to být velmi prospěšné."

„Samozřejmě."

„Když jste byla na pohovoru ve škole," zeptal jsem se, „nikdo vám nedoporučil, abyste s Bobbym navštívili psychiatra?"

„Ne," odpověděla matka. Velmi rychle získávala zpět svou rovnováhu, jestli ji vůbec kdy ztratila.

„Doporučili nám, že by bylo dobré, kdyby Bobby dostával konzultace, ale žádného psychiatra. Samozřejmě, že kdyby nám poradili, abychom vyhledali psychiatra, už bychom s tím dávno něco udělali."

„Ano. Potom bychom věděli, že je to něco vážného," dodal otec. „Ale protože řekli konzultace, mysleli jsme si, že se znepokojují pouze jeho prospěchem. Což nám samozřejmě taky dělalo starosti, ale víte, nepatříme mezi lidi, kteří jsou na děti přísní, dokud k tomu nejsme donuceni. Není dobré být na děti příliš přísný, nemám pravdu, doktore?"

„Nejsem si jistý, jestli vzít Bobbyho ke studijnímu poradci má něco společného s přísností," poznamenal jsem.

„To je jiná věc, doktore," pokračovala matka, znělo to víc útočně než obranně. „Není pro nás tak jednoduché vozit Bobbyho v průběhu týdne tam a zase zpátky. Oba jsme pracující lidé, chápete. A takovíto poradci o víkendech nepracují. Prostě se nemůžeme každý den uvolnit z práce. Musíme vydělávat na živobytí, to snad chápete."

Nezdálo se, že by pro mne bylo příliš plodné, zaplést se s Bobbyho rodiči do hádky, zda měli nebo neměli vyhledat dostupného konzultanta, který by byl k dispozici po večerech nebo o víkendech. Rozhodl jsem se, že nanesu téma tety Heleny.

„Je možné, řekl jsem, „že spolu s mým nadřízeným dospějeme k rozhodnutí, že Bobby bude potřebovat víc než jen krátkodobou hospitalizaci - možná bude potřebovat na určitou dobu naprostou změnu prostředí. Máte nějaké příbuzné, k nimž by mohl jít?"

„To tedy nemáme," urychleně odpověděl otec. „Nemyslím si, že kdokoli z nich by si chtěl pověsit na krk dospívajícího kluka. Všichni mají své vlastní životy a své vlastní problémy."

„Bobby se mi zmínil o tetě Heleně," podotknul jsem. „Možná, že by byla ochotna si ho vzít."

Matka nadskočila. „Bobby vám snad řekl, že nechce žít s námi?" naléhala.

„Ne, ještě jsme na toto téma vůbec nemluvili," odpověděl jsem. „Jenom se snažím vidět všechny možné alternativy. Kdo je teta Helena?"

„Je to moje sestra," odpověděla matka. „Ale to nepřichází vůbec v úvahu. Žije nejméně několik stovek mil daleko."

„To není tak daleko," řekl jsem. „Myslím z hlediska změny prostředí pro Bobbyho. Taková vzdálenost by mohla být tak akorát. Je to dost blízko na to, aby vás mohl navštívit, a dost daleko, aby byl vzdálen od místa, kde jeho bratr spáchal sebevraždu, a možná i od různých jiných tlaků, které zažívá."

„Nemyslím si, že by to mohlo fungovat," řekla matka.

„Prosím?"

„Chci tím říct, že si nejsme s Helenou nijak blízké. Vlastně vůbec ne."

„A to proč?"

„Prostě jsme spolu nikdy dobře nevycházely. Je nafoukaná, dělá ze sebe fajnovku. Jo, přesně tak to je. Ačkoli co má, na co může být tak nafoukaná, to vážně nevím. Je to obyčejná uklízečka. Ona a její manžel - není příliš chytrý, víte - všechno co mají, je malá, uklížečí firma. Nevím, co je vede k tomu neustále si myslet, že jsou nějaký lepší lidi."

„Rozumím, že se svou sestrou příliš dobře nevycházíte," uzavřel jsem to. „Máte nějaké další příbuzné, kteří by byli pro Bobbyho vhodnější?"

„Ne."

„Přesto, že vy svou sestru nemáte ráda, Bobby, jak se zdá, k ní cítí náklonnost, a to je důležité."

„Podívejte se, doktore," vložil se do toho otec, „nechápu, co to tady na nás hrajete. Ptáte se nás na všechny ty otázky, jako kdybyste byl policajt nebo co. Neudělali jsme nic špatného. Nemáte žádné právo vzít chlapce pryč od rodičů, jestli to je to, o čem přemýšlíte. Těžce pracujeme, aby se měl dobře. Byli jsme vždy dobří rodiče."

Můj žaludek se zdál být minutu od minuty podrážděnější. „Dělá mi starosti vánoční dárek, co jste dali Bobbymu," řekl jsem.

„Vánoční dárek?" Oba vypadali zmateně.

„Ano. Doslechl jsem se, že jste mu dali pušku."

„To je pravda."

„A co si přál on?"

„Jak mám vědět, co si přál?" odpověděl otec agresivně. Hned nato se jeho chování obrátilo v nárek. „Nemůžu si vzpomenout, o co nás žádal. Tolik se nám toho přihodilo, však víte. Byl to pro nás těžký rok."

„To vám věřím, že byl," řekl jsem, „ale proč jste mu dali pušku?"

„Proč? Proč ne? Je to dobrý dárek pro kluka jeho věku. Většina kluků jako on by dali kdoví co za to mít pušku."

„Domníval bych se," řekl jsem zvolna, „že když se váš starší syn zabil právě puškou, nebudete zbraním příliš nakloněni."

„Vy jste jeden z těch, co jsou proti zbraním, že mám pravdu?" zeptal se otec opět s náznakem agresivity v hlase.

„Dobře, proč ne. Je to vaše věc. Nejsem do zbraní žádný blázen, ale nezdá se mi, že by byly nějakým velkým problémem; problém je v lidech, kteří je používají."

„Do určité míry s vámi souhlasím," řekl jsem. „Stuart se jistě nezastřelil jen proto, že měl zbraň. Musel mít nějaký mnohem závažnější důvod. Tušíte, co tím důvodem mohlo být?"

„Ne. Už jsme vám řekli, že jsme ani nevěděli, že je Stuart v depresi."

„To je pravda. Stuart v depresi byl. Lidé zpravidla nepáchají sebevraždy, nejsou-li v těžké depresi. Jelikož jste nevěděli, že Stuart prožívá nějakou krizi, snad jste neměli žádný důvod k tomu, znepokojovat se, že má pušku. Ale věděli jste, že Bobby prožívá po smrti svého

bratra velmi těžké období. Dobře jste věděli, že je v depresi ještě před Vánocemi, ještě před tím, než jste mu dali jako dárek zbraň."

„Prosím vás, doktore, zdá se, že jste nám nerozuměl," řekla matka mile, když převzala slovo. „Skutečně jsme netušili, že je to tak vážné. Prostě jsme si mysleli, že je jen rozrušený smrtí svého bratra."

„Takže jste mu dali bratrovu smrtící zbraň. Ne jakoukoli zbraň, ale tu konkrétní pušku."

Slova se opět ujal otec. „Nemohli jsme si dovolit koupit mu novou. Nechápu, proč jste se do nás pustil. Dali jsme mu ten nejlepší dárek, jaký jsme mohli. Peníze nerostou na stromě, jak jistě víte. Jsme obyčejní pracující lidé. Mohli jsme pušku prodat a získat peníze. Ale to jsme neudělali. Nechali jsme šiji, abychom mohli Bobbymu dát dobrý dárek."

„Vůbec si neuvědomujete, jak musel takový dárek zapůsobit na Bobbyho?" zeptal jsem se.

„Co tím chcete říct?"

„Chci tím říct, že dát mu bratrovu smrtící zbraň bylo, jako kdybyste mu rovnou řekli: jdi a zabij se také."

„Nic takového jsme mu neřekli."

„Samozřejmě, že ne. Ale nemyslíte, že tak se to možná mohlo jevit Bobbymu?"

„Ne. To nás nenapadlo. Nejsme vzdělaní lidé jako vy. Nebyli jsme na univerzitě a nestudovali jsme všechny ty složité způsoby myšlení jako vy. Jsme prostí, pracující lidé. Nemůžete očekávat, že budeme přemýšlet o všech takových věcech."

„Možná ne," řekl jsem. „Ale to je právě to, co mě znepokojuje. Protože to jsou věci, o kterých je potřeba přemýšlet."

Dlouhou dobu jsme se na sebe upřeně dívali. Přemítal jsem, jak se asi cítí. Určitě se nezdálo, že by se cítili vinní. Byli rozzlobeni? Vyděšení? Cítili se jako oběti? Nevěděl jsem. Nedokázal jsem se do nich vcítit. Věděl jsem pouze, co cítím já. Odpuzovali mně. A cítil jsem se hrozně vyčerpan.

„Byl bych rád, kdybych obdržel váš souhlas, že mohu informovat vaši sestru Helenu o Bobbyho situaci a promluvit s ní o tom," řekl

jsem a obrátil jsem se k matce. „A váš taky," otočil jsem se zpátky na otce.

„Můj nedostanete," řekl. „Nedovolím, abyste tu záležitost tahal na veřejnost. Chováte se tak povýšeně, myslíte si, že jste nějaký soudce nebo co?"

„Naopak," vysvětloval jsem s chladnou racionalitou. „Snažím se udělat to nejlepší, abych celou záležitost udržel pokud možno v rodině. Zatím jsme Bobby, vy a já jedinými zainteresovanými lidmi. Považuji za nutné, zasvětit do toho také tetu Helenu, přinejmenším proto, abych zjistil, může-li být nějakým způsobem nápomocná. Jestliže mi svážete ruce tím, že mi zabráníte to udělat, budu muset celou záležitost dopodrobna prodiskutovat se svými nadřízenými a vedením nemocnice, a tím pádem o tom bude informováno mnohem víc lidí. Pokládám také za možné, že bychom mohli dospět k rozhodnutí postoupit Bobbyho případ Státnímu úřadu pro ochranu dětí. Jestli se tak stane, teprve potom budete mít na krku opravdového soudce. Rozhodně to můžeme udělat. Avšak zdá se mi, jestli je teta Helena ochotna pomoci, že navázat s ní kontakt může být způsobem, jak se případným nepříjemnostem vyhnout. To ovšem záleží na vás. Je zcela na vaší svobodné vůli, zda mi chcete dát svolení, abych se kontaktoval s tetou Helenou, či ne."

„Ach, můj manžel mluví hlouposti, doktore," zvolala s veselým, okouzlejícím úsměvem matka. „Prostě ho jen vyvedlo z rovnováhy, že jeho syn je v psychiatrické léčebně, a víte, nejsme zvyklí hovořit s takovými vzdělanými lidmi jako jste vy. Ovšem, že vám dáme svůj souhlas. Nemám vůbec žádné námitky, abyste do toho zasvětil mou sestru. Rádi uděláme cokoli, abychom pomohli Bobbymu."

Podepsali svolení a odešli. Ten večer jsme se s mojí ženou zúčastnili podnikového večíрку. Pil jsem o něco víc, než mám obvykle ve zvyku. Příštího dne jsem se spojil s tetou Helenou. Hned nato mě ona i její manžel přijeli navštívit. Rychle pochopili situaci a zdálo se, že jim leží na srdci. Oba byli taky zaměstnání, ale byli ochotni vzít si Bobbyho k sobě na tak dlouhou dobu, dokud to bude jeho zdraví vyžadovat. Přes své zaměstnavatele měli Bobbyho rodiče naštěstí ne-

zvykle rozsáhlé zdravotní pojištění, s mimořádně výhodnými psychiatrickými dávkami. Navázal jsem styk s nejschopnějším psychiatrem v Helenině městě, který souhlasil, že Bobbyho případ přijme na dlouhodobou ambulantní psychoterapii. Bobby sám asi v nejmenším nechápal, proč je pro něj nutné, aby šel bydlet ke své tetě a strýčkovi, a měl jsem pocit, že zatím není připraven na to, vyrovnat se s pravdivým vysvětlením. Jednoduše jsem mu řekl, že tam to pro něj bude lepší.

Během několika dnů byly na Bobbym rozpoznatelné podstatné změny. Jeho zdravotní stav se rychle zlepšovat díky několika návštěvám tety Heleny, vyhlídce na nový způsob života, který ho čeká, a také díky péči, které se mu dostávalo ze strany pomocníků a ošetřovatelek. V době, kdy byl svěřen do péče tety Heleny, tři týdny po jeho přijetí do nemocnice, zůstaly na jeho rukou místo vřídků pouze malé jizvičky a byl dokonce schopen vtipkovat s personálem. O šest měsíců později jsem se od tety Heleny doslechl, že se zdá být v pořádku a že jeho výsledky ve škole se opět zlepšily. Jeho psychiatr mi sdělil, že se mezi nimi vyvinul slibný terapeutický vztah, přestože se jen velmi zvolna přibližují otázce vypořádání se s psychologickou realitou Bobbyho rodičů a jejich péče o něj. Potom už jsem o něm neměl žádné další zprávy. Pokud jde o Bobbyho rodiče, viděl jsem je po našem úvodním setkání pouze dvakrát, a to vždy jen na pár minut, zatímco Bobby byl ještě v nemocnici. Zdálo se to úplně dostačující.

Kdykoli je dítě přivedeno k psychiatrickému vyšetření, je zvykem zařazovat je mezi „klasifikované pacienty.“ Tímto termínem má psychoterapeut na mysli, že rodiče - nebo jiní klasifikátoři — označili dítě nálepkou pacient - doslova někdo, s kým je něco v nepořádku, kdo potřebuje léčbu. Používáme tohoto označení z toho důvodu, že jsme se naučili být skeptičtí, co se hodnoty tohoto identifikačního procesu týče. Častěji, jak postupem času vyhodnocujeme problémy, zjišťujeme, že jádro tohoto problému neleží ani tak v dětech, ale spíše v samotných rodičích, rodině, škole nebo společnosti. Jednodušeji řečeno, obvykle zjistíme, že dítě není zdaleka tak nemocné jako jeho rodiče. Přestože rodiče označili dítě jako někoho, kdo potřebuje napravit, vět-

šinou jsou to oni, klasifikátoři, kterým samotným je daleko více zapotřebí opravy. Ilustruje to právě Bobbyho případ.

I když byl opravdu v těžké depresi a velmi naléhavě potřeboval pomoc, příčina jeho deprese nespočívala v něm, ale v chování jeho rodičů vůči němu. Ačkoli byl deprimovaný, jeho deprese nebyla příznakem choroby. Za podobných okolností by byl v depresi každý druhý patnáctiletý chlapec. Chorobná nebyla jeho deprese, ale rodinné prostředí, na které byla tato deprese jediné přirozenou odpovědí.

Pro děti - i dospívající - jsou rodiče jako bohové. Způsob, jakým rodiče věci dělají, považují děti za způsob, jakým by se dělat *měly*. Děti jsou jen zřídka schopny objektivně srovnávat své rodiče s jinými. Nejsou schopny chování svých rodičů realisticky posoudit. Bude-li rodiči považováno za špatné, bude se dítě pravděpodobně domnívat, že špatné je. Bude-li s ním nakládáno jako s nehezským, hloupým a podřadným člověkem, vyrostе s představou sama sebe jako nehezkého, hloupého a druhořadého občana. Děti vychovávané bez lásky dojdou k přesvědčení, že samy nejsou schopny vzbudit lásku. Můžeme to zdůraznit jako druhé všeobecné pravidlo dětského vývoje: Kdykoli se v rodičovské lásce objeví nějaký výrazný deficit, bude dítě se vši pravděpodobností reagovat na tento deficit tím, že se bude považovat za jeho příčinu, čímž si vytvoří nerealisticky negativní představu o sobě samotném.

Bobby, když ho poprvé přivezli do nemocnice, do sebe doslova hloubil díry, ničil svůj povrch, kousek po kousku. Zdálo se, jako by měl pocit, že vespod, pod povrchem jeho kůže je něco špatného, něco zlého a dloubal do sebe, aby se toho zbavil. Proč?

Když se stane, že někdo z našich blízkých spáchá sebevraždu, naše první reakce po počátečním šoku, jsme-li normálními lidmi s normálním lidských vědomím, bude, že se začneme sami sebe ptát, co jsme udělali špatně. Stejně tak to muselo být u Bobbyho. Ve dnech, jež následovaly bezprostředně po Stuartově smrti, se Bobby rozpomínal na všechny možné drobné incidenty, které mezi nimi proběhly: že necelý týden předtím řekl svému bratrovi, že je zabeđený pitomec; že před měsícem ho během rvačky zkopál; že když ho někdy

Stuart nenechal na pokoji, často si toužebně přál, aby byl jeho bratr nějakým způsobem odstraněn z povrchu zemského. Bobby se cítil alespoň do určité míry zodpovědný za Stuartovu smrt.

Co se mělo v tom okamžiku stát - a co by se bylo stalo v normální rodině - bylo to, že rodiče se ho měli pokusit uklidnit a dodat mu duševní posily. Měli s ním o Stuartově smrti promluvit. Měli mu vysvětlit, že i když sami o tom neměli nejmenší tušení, Stuart musel být duševně nemocný, že lidé nepáchají sebevraždy kvůli každodenním neshodám nebo sourozenecké rivalitě. Určitě mu měli říct, že jestli je někdo zodpovědný za Stuartovu smrt, jsou to oni, rodiče, kteří na jeho život měli největší vliv. Ale jak jsem mohl zjistit, Bobbymu se žádného takového ujištění nedostalo.

Když uklidnění a pomoc, které potřeboval, nepřicházelo, upadl Bobby do zjevné deprese. Zhoršily se jeho výsledky ve škole. V té chvíli se rodiče měli snažit dát situaci do pořádku, anebo kdyby měli pocit, že na to sami nestačí, mohli vyhledat odbornou lékařskou pomoc. Oni to však nedokázali udělat, navzdory tomu, že jim to bylo dokonce doporučeno školou. Bylo nanejvýš pravděpodobné, že Bobby si vyloží nedostatek pozornosti, která byla jeho stavu věnována, jako potvrzení oprávněnosti svých výčitek. „Ovšem, nikdo se nezajímá o mou depresi, zasloužím si ji," myslel si. Zasluhoval si, aby se cítil tak mizerně. Bylo jen přirozené, že se cítil vinen.

Bobbyho pocit viny se stupňoval do té míry, že někdy okolo Vánoc se již považoval za trestuhodného zločince. Co následovalo? Aniž by o to žádal, dostal k vánocům bratrovu „vražednou" zbraň. Jakým způsobem si mohl vyložit význam tohoto „daru"? Mohl si říct: Mí rodiče jsou zlí lidé, a protože jsou zlí, přejí si moji záhubu, stejně tak jako pravděpodobně zavinili smrt mého bratra? Těžko. Sotva si také mohl pomyslet se smýšlením patnáctiletého chlapce: Rodiče mi tu pušku dali částečně z lenosti, částečně z nedbalosti, a také proto, že je to nestálo žádné peníze. To mě asi nemají moc rádi, ale co má být? Protože se však již pokládal za špatného, postrádal jasnost úsudku, která by mu umožnila vidět rodiče takovými, jací ve skutečnosti jsou, otevíralo se před ním jediné možné vysvětlení - považovat zbraň za

poselství, které mu má sdělit: „Vezmi bratrovu sebevražednou zbraň a udělej to, co on. Zasluguješ si smrt.“

Bobby naštěstí nic takového bezprostředně neudělal. Vybral si to, co bylo pravděpodobně jedinou zbývající psychologickou alternativou: označit sám sebe veřejně za zločince, aby mohl být za své zlo potrestán a společnost se před ním mohla chránit tím, že ho uvězní. Ukradl tedy auto. V pravém slova smyslu ho ukradl, aby mohl žít.

To vše jsou ovšem pouhé domněnky. Neexistuje způsob, jakým bychom mohli zjistit, co přesně se odehrávalo v Bobbyho mysli. Dospívající jedinci bývají především velmi uzavření. Nemají ve zvyku sdělovat se svými myšlenkovými pochody komukoli, tím méně cizím, hrůzu nahánějícím dospělým v bílých pláštích. Ale i kdyby byl Bobby ochoten a schopen mi důvěřovat, nemohl by mi povědět o věcech, o nichž měl pro své mládí jen matné povědomí. V období dospívání se větší část našeho „myšlenkového světa“ odehrává na podvědomé úrovni. Téměř veškerá mentální aktivita dětí a dospívajících je podvědomá. Cítí, usuzují a jednají, aniž by si zatím uvědomovali, co dělají. Je tedy na nás, abychom z jejich chování usoudili, co se děje. Můžeme konstatovat, že takového soudy bývají pozoruhodně přesné.

Z těchto dedukcí můžeme vyvodit další pravidlo dětského vývoje, které se konkrétně vztahuje k problému zla: Když je dítě hrubě konfrontováno se závažným zlem ve svých rodičích, s největší pravděpodobností si situaci bude nesprávně interpretovat a bude se domnívat, že zlo sídlí v něm samotném.

Ti nejrozumnější a nejvyrovnanější adolescenti zažívají obvykle, jsou-li konfrontováni se zlem, pocit zmatku. Představme si, co teprve musí pociťovat naivní dítě, setká-li se se zlem těch, které nejvíce miluje a na nichž je závislé. Připojme k tomu fakt, že zlí lidé, odmítajíce přiznat si své vlastní nedostatky a prohry, ve skutečnosti touží promítnout své zlo do druhých, není tedy divu, když si děti danou skutečnost mylně interpretují a začnou nenávidět samy sebe. Žádný div tedy, že si Bobby takovým způsobem ubližoval.

Můžeme vidět, že Bobby, klasifikovaný pacient, nebyl sám tak nemocný, jak by tomu napovídaly jeho reakce. Na podivnou, zlou „cho-

robnost" svých rodičů reagoval předvídatelným způsobem, jakým by v jeho situaci reagovala většina dětí. Třebaže byl klasifikován jako někdo, s nímž je něco v nepořádku, ohnisko zla celé té záležitosti neleželo v něm, ale mimo něj. Z tohoto důvodu nepotřeboval bezprostředně ani tak léčbu, jako spíše ochranu. Skutečná léčba v takových případech přichází na řadu později a obvykle bývá zdlouhavá a obtížná, jak tomu je ostatně vždy, jedná-li se o změnu představy o sobě samém, která neodpovídá realitě.

Odvraťme se nyní od klasifikovaných pacientů ke skutečnému zdroji problémů, k rodičům. Po pravdě jsou to oni, kdo by měl být společensky klasifikován jako nemocný jedinec. Oni by se potřebovali léčit. Nicméně to nedělají. Proč ne? Jsou tady tři důvody.

První a pravděpodobně nejpodstatnější je ten, že to sami nechtějí. Aby se člověk podrobil léčení, musí to sám chtít, alespoň do určité míry. A chtít to může jedině za předpokladu, že se považuje za někoho, kdo léčbu potřebuje. Člověk si musí alespoň do jisté míry dokázat přiznat svou vlastní nedokonalost. Na tomto světě existuje ohromné množství lidí s vážnými, ale identifikovatelnými, psychiatrickými problémy, kteří by v očích lékařů dosti naléhavě potřebovali pomoc a léčbu, avšak kteří tuto nutnost nejsou schopni odhalit. Z toho důvodu léčbu nepřijmou, i kdyby jim byla servírována na stříbrné míse. Ne všichni tito lidé jsou zlí. Ve skutečnosti rozsáhlá většina zlá není. Ale právě lidé této kategorie, kteří se nejzarputileji brání psychiatrické léčbě, nejčastěji padnou do spárů zla.

Co se týká Bobbyho rodičů, dali v mnohém najevo, že by odmítli jakýkoli druh terapie, který bych se jim snažil nabídnout. Nesnažili se ani předstírat, že cítí jakýkoli pocit viny za Stuartovu smrt. Na mé narážky, že to byla nedbalost nevyhledat pro Bobbyho již dříve odbornou lékařskou pomoc, a že jejich úsudek, přinejmenším co se týče volby vánočního dárku, byl velmi nešťastný, reagovali jen vykrucováním a agresivitou. Přestože jsem z nich nevycítil žádnou upřímnou touhu se o Bobbyho postarat, myšlenka, že by pro něj možná bylo

lepší žít někde jinde, byla pro ně naprosto nepřijatelná, protože obsahovala neskrývanou kritiku jejich rodičovských schopností. Raději než by si připustili jakýkoli vlastní nedostatek, odmítli převzít jakoukoli odpovědnost s odůvodněním, že jsou „pracující lidé“.

Přesto všechno jsem se měl přinejmenším pokusit jim terapii navrhnout. Pouze to, že by mou nabídku se vši pravděpodobností odmítli, nebylo dostatečným důvodem, proč to neudělat - proč se alespoň nepokusit pomoci jim dospět k porozumění a soucitu. Ale cítil jsem z nich, že i kdyby nějakým zázrakem byli ochotni psychoterapii podstoupit, v jejich případě by se minula úspěchem.

Je to neradostná skutečnost, ale pravdou je, že ti nejzdravější lidé - nejpoctivější, jejichž způsob myšlení je nejméně pokřivený, se dají nejsnadněji získat pro psychoterapii, a většinou ji dokážou využít ve svůj prospěch. Naopak, čím nemocnější pacienti - nejvíc nepoctiví a deformovaní ve svém myšlení - tím méně jsme jim schopni pomoci a dosáhnout vůbec nějakého stupně úspěchu. Jsou-li už velmi pokřivení a velmi nepoctiví, domnívám se, že je to nemožné. Mezi samotnými terapeuty je běžné označovat pacientovu psychopatii jako „zdrucující“. Často se cítíme doslova zdrceni a zavaleni chaotickou masou lidí, překroucených motivů a deformované komunikace, do níž bychom byli vtaženi, kdybychom se rozhodli pracovat s těmito lidmi v úzkém terapeutickém vztahu. Uvědomujeme si obvykle dosti přesně, že nejenom, že bychom v naší snaze vytáhnout je z bažin jejich chorobnosti neuspěli, ale že i my samotní bychom do nich mohli být zavlčeni. Jsme příliš slabí, abychom těmto pacientům pomohli - příliš slepí, abychom dokázali dohlédnout konec proplétajících se chodeb, do nichž nám hrozí, že budeme vtaženi, a příliš malí, abychom dokázali živit naši lásku v přítomnosti jejich nenávisti. To byl případ Bobbyho rodičů. Cítil jsem se zavalen chorobností, kterou jsem z nich cítil. Nejenom, že jsem věděl, že by odmítli jakoukoli nabídku k pomoci, kterou bych jim předložil, ale také jsem věděl, že nemám dostatek síly, aby jakákoli snaha o jejich uzdravení byla úspěšná.

Je tady ještě jeden další důvod, proč jsem se ani nepokusil spolu-

pracovat s Bobbyho rodiči. Prostě jsem je neměl rád. Bylo to dokonce daleko silnější: vzbuzovali ve mně odpor. Abychom mohli pomoci psychoterapie lidem pomoci, je nutné k nim cítit alespoň zárodek pozitivních pocitů, špetku solidárnosti s jejich nesnázemi, drobet schopnosti vcítit se do jejich trápení, jisté ocenění, co se jejich osobnosti týče, a naději pro jejich potenciál coby lidských bytostí. Nic z toho jsem necítil. Nedokázal jsem si představit, jak sedávám s Bobbyho rodiči, hodinu za hodinou, týden po týdnu, měsíc po měsíci, a věnuji se jejich problémům. Naopak, stěží jsem s nimi dokázal vydržet v jedné místnosti. Cítil jsem se v jejich přítomnosti nečistý. Toužil jsem je ze své kanceláře vyprovodit co možná nejrychleji. Čas od času se sice pokusím pracovat s někým, jehož případ pokládám předem za beznadějný, a to z důvodu, že bych se ve svém soudu také mohl mýlit, a kdyby nic jiného, abych se něčemu naučil. Ale ne s Bobbyho rodiči. Nejen že oni by odmítli mou terapii; já jsem odmítl je. Lidé v sobě navzájem vzbuzují pocity. Psychoterapeuti, když mají určité pocity o svých pacientech, označují je obvykle termínem „kontrapřenos“. Kontrapřenos může zabírat celou škálu lidských pocitů, od nejhlubší lásky po nejprudší nenávist. Na téma kontrapřenosu byly napsány celé svazky: terapeutický vztah může být buď nesmírně užitečný, nebo také nesmírně škodlivý. Jsou-li terapeutovy pocity nepříznivé, bude kontrapřenos deformovat, mást a zdržovat léčebný proces. Avšak je-li kontrapřenos příznivý, může být tím nejužitečnějším prostředkem k pochopení pacientových problémů.

Rozhodujícím úkolem každého psychoterapeuta je rozeznat, zdaje kontrapřenos patřičný nebo nepatřičný. Aby svůj těžký úkol dokázal splnit, musí terapeut neustále analyzovat sám sebe stejně jako svého pacienta. Jsou-li kontrapřenosy nepatřičné, je na terapeutově zodpovědnosti, zda bude pacienta léčit, nebo ho raději doporučí jinému psychiatrovi, který bude schopen být v tomto konkrétním případě objektivnější.

Zdravý člověk zažívá většinou v přítomnosti zlé osoby odpor. Pocit hnusu se může dostavit téměř okamžitě, jestliže zlo, s kterým jsme se střetli, je bezostyšně a očividné. Je-li skrytější, odpor se

může probouzet postupně, jak se vztah ke zlému člověku pomalu prohlubuje.

Pocit odporu se může stát diagnostickým prostředkem par excellence. Může pravdivěji a rychleji než cokoli jiného naznačit, že se psychoterapeut nachází v blízkosti zlého člověka. Nicméně, stejně jako ostrý skalpel, je to prostředek, kterého je třeba užívat s největší opatrností. Kdyby byl odpor následkem určité nemoci ne pacienta, ale terapeuta, může být nadělán mnoho škody, než bude terapeut vůbec schopen odhalit a uznat, že jde o jeho vlastní problém.

Ale co vlastně dělá z pocitu odporu tak pádnou odpověď? Proč se může stát patřičným kontrapřenosem pro zdravého terapeuta? Odpor je mocná emoce, která způsobí, že máme přání okamžitě se odpuzující síle vyhnout. Což je samozřejmě ta nejvhodnější věc, kterou zdravý člověk, je-li vystaven přítomnosti zla, může udělat: uniknout mu. Zlo je odpuzující právě proto, že je nebezpečné. Nakazí nebo jakkoli jinak naruší a zničí toho, kdo zůstane příliš dlouho v jeho blízkosti. Pokud si nejste tak docela jisti co dělat, nejlepší věc, kterou můžete udělat, když se sčtete se zlem, je dát se jinou cestou. Kontrapřenos odporu je instinktivní nebo - chcete-li - Bohem daný a spásonosný varovný radarový systém.*

Navzdory ohromnému množství odborné literatury na téma kontrapřenosu jsem se nikde nedočel nic konkrétního o pocitu odporu. Pro tento nedostatek existuje hned několik důvodů. Kontrapřenos odporu je natolik charakteristický pro zlo, že je sotva možné psát o jednom, aniž bychom se zároveň nezmínili o druhém; a protože zlo bylo

***Vývolává to otázku, zda zlý člověk může zažívat pocit odporu v přítomnosti jiného. Nevím. Je to fascinující otázka pro výzkum, jelikož odpověď by mohla odhalit mnohé o přirozenosti a původu zla v lidských bytostech. Teoreticky, jestliže se někdo stane zlým, protože vyrůstal ve zlém domově, rodiče se budou takovému dítěti zdát natolik normální, nakolik se jim podařilo zabránit rozvoji jeho varovného radarového systému. Nebo také jinak, vynucená a dlouhotrvající přítomnost v blízkosti zlých rodičů v dětství bude naprosto dostačující, aby zničila jakýkoli takový, dříve existující, citlivý mechanismus.**

povětšinou mimo hranice psychiatrického výzkumu, stejně tak tento charakteristický kontrapřenos.*Psychiatři navíc bývají obvykle laskaví lidé, takže natolik prudké negativní působení na jejich osobu by mohlo dosti vážně ohrozit jejich představu o sobě samých. Právě kvůli intenzitě negativního působení mají psychiatři tendenci se déletrvajícimu vztahu se zlými pacienty vyhnout. Nakonec, jak už jsem řekl, jen velmi málo zlých lidí je vůbec ochotno psychoterapii podstoupit. Až na opravdu výjimečné situace jsou schopni udělat cokoliv, aby se procesu terapie vyhnuli. Z tohoto důvodu byl jen málokterý psychoterapeut v přítomnosti zlých osob dostatečně dlouhou dobu, aby měl možnost tyto osoby a jejich reakce zkoumat.

Další reakcí, kterou v nás zlo často vyvolává, je zmatek. Jedna žena, popisující setkání se zlým člověkem, napsala: „Bylo to, jako bych náhle ztratila schopnost myslet.“**Opět byla tato reakce zcela patřičná. Lži matou. A zlí lidé jsou „lidé lži“, podvádějící druhé, zatímco sami si budují vrstvu po vrstvě svůj vlastní sebeklam. Jestliže se terapeut cítí ve vztahu k pacientovi zmaten, musí se zamyslet nad tím, zda to není následek jeho vlastního tápání. Také se vyplatí položit si otázku: „Je pacient schopen udělat něco, aby mě zmátl?“ Moje práce na případu, který popisuji v kapitole 4, byla bezvýsledná celé měsíce právě proto, že jsem si nedokázal tuto otázku položit.

Prohlásil jsem, že odpor je patřičnou - dokonce spásnou - reakcí na zlé jedince. Existuje jedna výjimka. Jestliže je příčina zmatku odstraněna, zlo diagnostikováno a terapeut obeznámen s tím, s čím se bude muset potýkat, a přesto se rozhodne zůstat se zlým člověkem ve vztahu s úmyslem ho léčit - tehdy, a jedině tehdy, může jít kontrapřenos odporu stranou. Je zde ovšem mnoho kdyby. Rozhod-

***'Odpor můžeme cítit také v přítomnosti tělesně postižených osob. Odpor byl například běžnou odezvou na malomocenství; což bylo pozorováno, také pokud jde o lidské reakce na jedince s amputovanými končetinami a jinými deformacemi. Ačkoli si psychiatři jsou existence těchto pocitů vědomi, žádný z nich se o tomto problému nezmínil, co se týká dloutrvajícího terapeutického vztahu.**

****The New Yorker, 3. července 1978, s. 19.**

nutí léčit zlého člověka bychom se neměli dopouštět ukvapeně, bez předchozí důkladné úvahy. Může být učiněno jen z pozice mimořádné profesionální a duchovní síly.

Jediná pohnutka, která může dostatečně silného terapeuta vést k takovému rozhodnutí, je skutečnost, že ví, že přestože zlých lidí je třeba se obávat, zároveň si zasluhují soucit. Protože navěky unikající sebeosvícení a hlasu vlastního svědomí, jsou těmi nejubožejšímu z lidských bytostí. Žijí své vlastní životy v čiré hrůze. Není třeba je odevzdávat ohni pekelnému, již v něm jsou.*¹

Je tedy nejen v zájmu společnosti, ale také v našem vlastním zájmu, abychom se pokusili vysvobodit zlé lidi z jejich živoucích pekel. V současné době víme o přirozenosti zla tak málo, že postrádáme potřebné schopnosti k jeho léčení. Naše terapeutická pošetilost si zaslouží výtka za to, že jsme ještě nerozlišili zlo jako specifickou chorobu. Je snahou této knihy, aby zlo mohlo být konečně definováno jako specifická forma duševní nemoci, již by byl přikládán, co se vědeckého výzkumu týče, nejméně takový význam jako některým jiným závažným psychickým poruchám.

Za normálních okolností je přirozené a rozumné vyhnout se hadímu doupěti. Avšak je také jasné, že vědec - zkušený herpetolog — se právě k tomuto místu musí přiblížit, chce-li se něco dozvědět a získat jed nezbytný pro vývoj antitoxinu, který může ochránit lidstvo a možná i pomoci hadovi v jeho postupném vývoji. Hadům mohou narůst křídla a mohou se stát draky, a draci mohou být ochočeni

***>Bůh nás netrestá; trestáme se sami. Ti, kteří jsou v pekle, jsou tam vlastní volbou. Ve skutečnosti by mohli okamžitě vyjít z pekla ven, kdyby se tak rozhodli, jejich vlastní pokroucené zásady jim to však znemožňují a činí cestu z pekla nesmírně nebezpečnou, hroživě strastiplnou a nesnesitelně složitou. Takže zůstávají v pekle, protože se jim zdá bezpečné a pohodlné. Tato situace a pochody s ní spojené jsou námětem vynikající knihy C. S. Lewise: *Velký rozvod (The Great Divorce)*. Názor, že lidé jsou v pekle vlastní volbou, tam sice není podrobněji pojednán, přesto však zůstává stejně tak výborným psychologickým, jako teologickým pojednáním.**

a stát se lítými, ale zároveň mírumilovnými sluhy Božími. Jestliže jsme schopni přijímat zlo jako chorobné a politováníhodné — přestože stále nebezpečné - je naší povinností snažit se přeměnit odpor ve starostlivý soucit a přistoupit k léčení těchto jedinců.

Když znovu po dvaceti letech přehlížím případ Bobbyho a jeho rodičů, pochybuji, že bych dnes, se všemi svými dodatečnými zkušenostmi, přistupoval k tomuto případu výrazně odlišněji. Stále bych viděl jako svůj prvotní úkol zachránit Bobbyho před destruktivním vlivem jeho rodičů a opět bych se uchýlil, stejně jako tenkrát, k využití ramede světské moci, abych tento úkol splnil. Nezjistil jsem během těch dvaceti let nic, co by prozrazovalo, že zlí jedinci mohou být rychle ovlivněni nějakým jiným prostředkem než hrubou silou. Ani v nejmenším se jich nedotkne jakákoliv laskavá vlídnost ani žádná jiná forma psychologického vemlouvání, s kterým jsem dobře obeznámen. Jedna věc se však za těch dvacet let změnila. Dnes vím, že Bobbyho rodiče byli zlí. Tehdy jsem to nevěděl. Cítil jsem jejich zlo, ale neměl jsem pro to jméno. Ani mí nadřízení mi nedokázali pomoci pojmenovat to, čemu jsem byl vystaven. V našem profesionálním slovníku neexistoval název. Jelikož jsme spíše vědci než kněží, nepřipouštělo se, abychom přemýšleli v těchto termínech.

Přesné pojmenování čehokoliv nám nad tím, do určité míry, dává moc.*V době, kdy jsem se setkal s Bobbyho rodiči, jsem neznal pravou podstatu síly, s níž jsem se střetl. Bylo mi to odporné, ale nezajímalo mně to. Odmítl jsem se tím zabývat nejenom s důvodu zdravého respektu před touto silou, ale také proto, že jsem z ní měl strach — nevědomý strach. Dnes se sice stále bojím, ale nejedná se o slepý strach. Tím, že ji dokážu pojmenovat, vím také něco o dimenzi této síly. Protože mám nyní pod nohama pevnou půdu, můžu si dovolit postoupit kupředu směrem k odhalování její pravé podstaty. Takže dnes bych se zachoval jinak. Poté, co by se mi podařilo dostat Bobby-

***Viz. Ursula Le Guin: *A Wizard of Earthsea* (Parnassus Press, 1968) znamenitý popis moci, kterou nám poskytuje pojmenování.**

ho z dosahu jeho rodičů, pryč z rodičovského domu, pokusil bych se, kdybych měl dnes příležitost, mírně a těmi nejobecnějšími výrazy objasnit Bobbyho rodičům, že je posedl určitý druh síly, která je destruktivní nejen pro jejich děti, ale i pro ně samotné. A kdybych náhodou měl dostatek volného času a energie, nabídl bych jim, že jsem ochoten s nimi spolupracovat a pomoci jim tuto sílu přemoci. Kdyby jakousi podivnou náhodou souhlasili, vzal bych si jejich případ na starost - ne z toho důvodu, že bych je dnes měl raději, ani ne proto, že bych měl nějakou výraznou důvěru ve svou schopnost je vyléčit - ale jednoduše proto, že tím, že znám jméno, získal jsem dostatek síly, abych podstoupil učení a o léčbu se pokusil. Je naší povinností pracovat na polích, která jsou nám známa.

ZLO A HŘÍCH

K tomu, abychom porozuměli Bobbyho rodičům - a jim podobným, o nichž bude řeč v následující kapitole - je nutné, abychom si nejprve vyjasnili rozdíl mezi zlem a běžným lidským hříchem. Není to hřích *per se*, který charakterizuje zlé lidi, ale spíše neodbytnost, zákeřnost a tuhost jejich hříchů. Proto nejdůležitějším nedostatkem zlých lidí nejsou jejich hříchy, ale odmítání šije přiznat.*'

Bobbyho rodiče a lidé, které hodlám popisovat v další kapitole, jsou, až na jejich zlo, ti nejobyčejnější lidé. Bydlí v nějakém městě, nějaké ulici - v jakékoli ulici. Mohou být bohatí nebo chudí, vzdělaní nebo nevzdělaní. Nedá se o nich říct nic vzrušujícího, ani zajímavého. Nenosí nálepku „zločinec“. Spíše právě oni častěji bývají „solidními občany“ - učitelé v nedělní škole, policisté nebo bankéři; aktivní v rodičovském sdružení.

Ptáte se, jak je to možné? Jak mohou být zlí a nebýt označeni za zločince? Klíč leží ve slově „označení“. Jsou zločinci z toho důvodu, že

*' Jung přesně popisuje zlo jako selhání při setkání se stínem.

páchají zločiny proti životu a živnosti. Ale až na vzácné případy - což byl případ Hitlera - kdy se jim podaří dosáhnout mimořádného stupně politické moci, což je vylučuje z běžných omezení a vazeb, jsou jejich „zločiny“ natolik plíživé a skryté, že nemohou být jednoznačně za zločiny prohlášeny. S motivem skrývání a kamufláže se budeme opětovně setkávat v průběhu celého zbytku knihy. Je základem pro název *Lidé lži*.

Strávil jsem nemalé množství času prací ve věznicích s lidmi, kteří byli značeni za zločince. Téměř nikdy jsem nezažil, že by se jednalo o vyložené zlé jedince. Samozřejmě jsou destruktivní a to obvykle opakovaně. Ale jejich destruktivnost charakterizuje svého druhu nahodilost. A kromě toho, ačkoli před autoritami zpravidla odmítají přiznat odpovědnost za své zlé skutky, přesto je v jejich špatnosti neustále rys otevřenosti. Oni samotní většinou spěchají, aby na to poukázali, prohlašující, že byli polapeni právě proto, že jsou „pocitiví kriminálníci“. Skutečné zlo, řeknou vám, sídlí vždy mimo zdi vězení. Toto prohlášení je jasným sebeospravedlňováním. Přesto se domnívám, že do určité míry mají pravdu.

Téměř každý obyvatel věznice může vykazovat některou z běžných psychiatrických diagnóz. Tyto diagnózy zahrnují všechny možné kategorie a vyznačují se, neodborně řečeno, takovými charakteristickými rysy, jako je poblázněnost, impulsivnost a agresivita nebo nedostatek svědomí. Muži a ženy, o kterých budu hovořit, jako byli Bobbyho rodiče, se nevyznačují tak očividnými defekty a nedají se tak jednoduše zařadit do našich běžných psychiatrických škatulek. Není to proto, že by zlo nebylo chorobné. Důvodem je jednoduše skutečnost, že jsme pro jejich nemoc ještě nevymysleli specifickou definici.

Protože dělám rozdíl mezi zlými lidmi a normálními zločinci, pochopitelně také rozlišuji mezi zlem jako osobnostní charakteristikou a zlými skutky. Jinými slovy, zlé skutky ještě nedělají zlé lidi. Jinak bychom museli být všichni zlí, protože všichni občas děláme zlé věci.

Hříšnost je nejobecněji definována jako „míjení cíle“. To znamená, že hřešíme pokaždé, když se nám nepodaří trefit se do černého. Hřích

není nic víc a nic méně než nemožnost být trvale dokonalí. Protože je nemožné, abychom byli trvale dokonalí, jsme všichni hříšníci. Nikdy se nám nepodaří dělat jen to nejlepší, čeho jsme schopni, a s každým dalším selháním se dopouštíme zločinů všeho druhu - proti Bohu nebo sobě samým, když už ne přímo proti zákonu.

Samozřejmě existují závažné zločiny a zločiny méně závažné. Ovšem bylo by chybou přemýšlet o hříchu jako o něčem, co je možné hodnotit podle stupně závažnosti. Může se zdát sice méně hanebné podvádět bohaté než chudé, ale to nemění nic na skutečnosti, že je to podvod. Co se týče zákona, existují rozdíly mezi defraudacemi firemních peněz, paděláním údajů na daňovém přiznání a tím, použijete-li při zkoušce tahák, nebo řeknete své manželce, že musíte pracovat pozdě do noci, zatímco jste jí nevěrný; nebo řeknete manželovi, že jste neměla čas vyzvednout jeho šaty z čistírny, zatímco jste strávila hodinu telefonováním se svou sousedkou. Pochopitelně - jedna věc je omluvitelnější než druhá - a za určitých okolností patrně všechny - ale faktem zůstává, že všechno jsou to lži a proradnosti. Jste-li natolik svědomití, že můžete říci, že jste v poslední době žádnou z těchto věcí neudělali, pak si položte otázku, zda jakýmkoli způsobem nelžete sami sobě. Nebo jestli sami sebe nepodvádíte. Nebo jste udělali méně, než jste byli schopni - což je zrada sebe samého. Buďte k sobě naprosto otevření, a uvědomíte si, že hřešíte. Jestliže si to neuvědomujete, pak tedy nejste k sobě naprosto upřímní, což je také hřích. Není z toho úniku: všichni jsme hříšníci.*'

****Přestože tohoto bylo často a dokonce ohavně zneužito, je snad nejkrásnější věcí na křesťanské doktríně její chápavý přístup k hříchu. Je to však přístup, který má dva konce. Na jedné straně trvá na naší hříšné lidské podstatě. To znamená, že každý opravdový křesťan se bude pokládat za hříšníka. Nepopíratelný fakt, že mnoho nominálních a navenek oddaných křesťanů se ve svých srdcích za hříšníky nepovažuje, by neměl být chápán jako nedostatek samotné doktríny, ale jediné jako neschopnost každého jednotlivce řídit se jejími zásadami. Později bude řečeno více o zlu v křesťanském rouchu. Na druhé straně, křesťanská doktrína také tvrdí, že naše hříchy nám budou odpuštěny - alespoň pokud nad nimi projevíme lítost. Uvědomíme-li si plně rozsah našich hříchů, museli bychom se**

Jestliže tedy zlé lidi nemůžeme usvědčit z nezákonnosti jejich činů, ani ze závažnosti jejich hříchů, podle čeho je můžeme poznat? Odpovědí je: podle nepoddajnosti jejich hříchů. Jejich destruktivnost, přestože obvykle plíživá, je pozoruhodně pevná a důsledná. Je to proto, že příznačným rysem těch, kdo již „překročili hranici“, je jejich absolutní odmítnutí přijmout vědomí vlastní hříšnosti.

Napsal jsem, že George, *stižen výčitkami* se dokázal od zla odvrátit a tudíž se nestal zlým. Protože byl ochoten - alespoň v tom základním stupni - připustit vědomí vlastní hříšnosti, byl také schopen zrušit smlouvu s ďáblem. Kdyby byl nezažíval bolest, plynoucí z „pocitu viny“ poté, co uzavřel smlouvu, byl by jeho morální úpadek dále pokračoval. Víc než cokoli jiného je to právě vědomí naší vlastní hříšnosti, které každého z nás ochraňuje před možností podobné morální zkázy. Jak jsem napsal jinde:

„Požehnaní chudí duchem“, zahájil Ježíš, když přišel jeho čas promluvit k zástupům. Co měl na mysli touto úvodní větou? Co je tak významného na tom, cítit se nejponíženějším z nejponíženějších - na tom, být si vědom vlastní hříšnosti? Abychom zodpověděli tuto otázku, vezměme si na pomoc farizeje: farizejové byli zbohatlíci Ježíšových časů. Nepovažovali se za chudé duchem. Domnívali se, že se jim dostalo všeho dohromady a že oni ví, co to znamená; že jsou hodni stát se kulturními vůdci Jeruzaléma a Palestiny. A byli to oni, kdo zavraždili Ježíše.

Chudí duchem nepáchají zlo. Zlo nepáchají lidé, kteří pochybují o své spravedlnosti, zpytují své vlastní pohnutky, a dělají si starosti, zda nepodvádějí sami sebe. Zlo na tomto světě je pácháno duchovními

pravděpodobně cítit téměř zahlceni beznadějí, kdybychom zároveň nevěřili v milosrdenství a odpuštění, které je podstatou křesťanského Boha. Tudíž církev, která se řídí touto doktrínou, by měla zastávat názor, že donekonečna prodlévat na každém, i tom nejmenším hříchu, který člověk spáchá, proces, známý jako „přehnaná svědomitost“ je samo o sobě také hřích. Když Bůh nám tedy odpouští, nedokázat odpuštění sami sobě by znamenalo, že se považujeme za dokonalejší Boha - čímž naplňujeme hřích zvrácené formy pýchy.

zbohatlíky našich dnů, samozvanci spravedlnosti, kteří se domnívají, že sami jsou bez hříchu, protože nejsou ochotni trpět neklidem, který přináší důkladné sebezpytování.

I když nám možná nebude vhod, vědomí vlastní hříšnosti je tím jediným, co zabraňuje, aby se nám naše hříchy nevymkly z rukou. Přestože je toto vědomí často bolestivé, je zároveň velkým požehnáním, protože je naší jedinou a spolehlivou obranou před naší náchylností ke zlu. Velmi přesně to vyjádřila Sv. Tereza z Lysieux svým jemným způsobem: „Teprve jsme-li ochotni vyrovnaně snášet kříž vlastní nedokonalosti, můžeme se pro Ježíše stát příjemným místem ke spočívání“.*¹

Zlí lidé nejsou ochotni vyrovnaně snášet kříž vlastní nedokonalosti. Po pravdě ho nenesou vůbec. Neodhalil jsem, například, ani náznak sebeobviňování u Bobbyho rodičů. A právě z neochoty podrobit sám sebe soudu povstává jejich zlo.

Rozmanitost lidské špatnosti je ohromná. Následkem odmítnutí přijmout vědomí vlastní hříšnosti se zlí lidé stávají bezednou nádobou různých nenapravitelných hříchů. Jsou například, podle mé zkušenosti, nápadně hrabiví. Z toho důvodu jsou velmi šetrní — tak šetrní, že jejich „dary“ mohou být vražedné. V knize *Dále nevyslapanou cestou* jsem tvrdil, že nejhlavnějším hříchem je lenost. Nyní tvrdím, že by to mohla být pýcha — protože všechny hříchy jsou napravitelné kromě toho, věříme-li, že jsme bez hříchu. Ale možná, že otázka, který hřích je větší, je v určité rovině otázkou čistě akademickou. Všechny hříchy jsou klam — a odvádějí nás jak od Boha, tak od našich bližních. Jak to vyjádřil jeden hluboký náboženský myslitel: každý hřích „může vést do pekla“:

Může existovat stav duše, kdy je všechna láska bezmocná, a to v případě, kdy duše se proti Lásce zatvrdila. Peklo je stav bytí, který si v podstatě vytváříme sami: je to stav definitivní odloučenosti od Boha, který však není výsledkem toho, že Bůh by zavrhl člověka, ale

"Marylin von Waldener a M. Scott Peck: *What Return Can I Make?* (očekávané vydání)

toho, že člověk zavrhl Boha, což je zavržení věčné, jelikož samotným aktem zavržení stalo se pevné a nezměnitelné. Lidská zkušenost samotná poskytuje nespočet analogií: nenávist, která je tak slepá, tak temná, že Láskají činí ještě prudší; pýcha, která je tak kamenná, že pokora ji činí ještě pohrdavější; lhostejnost - v neposlední řadě lhostejnost, která se člověka zmocní natolik, že žádná krize, žádné naléhání, žádný podnět, vůbec nic jej nevyburcuje k činnosti, naopak, svou nehybností sama sebe pohřbívá stále hlouběji. Stejně je tomu s duší a s Bohem: pýcha nás může vést do pekla, nenávist nás může vést do pekla; každý ze sedmi hlavních hříchů nás může vést do pekla, neméně tak lenost, která je znuděna božími věcmi, a lhostejnost, která se nemůže obtěžovat kajícími, i když vidí propast, do níž se duše propadá, jelikož po tak dlouhou dobu, i když možná po malých kouscích, si navykla odmištat cokoli, co by ji mohlo stát jakoukoli námahu. Bůh nás ve svém milosrdenství od tohoto chrání.*'

Avšak převládajícím rysem těch, které nazývám zlými lidmi, je únik. Protože se ve svých srdcích považují za lidi, kterým nelze nic vytknout, musí zaútočit na každého, kdo jim něco vážně vytýká. Obětují druhé, aby ochránili obraz vlastní dokonalosti. Jako malý příklad uveďme rozhovor mezi šestiletým chlapcem a jeho otcem: „Tati, proč jsi řekl babičce, že je děvka?“ „Už jsem ti řekl, abys mi dal pokoj,“ rozeřval se otec. „Počkej, já ti ukážu. Já ti dám mluvit takhle sprostě. Umyjeme tu tvoji nevymáchanou hubu mýdlem, to tě možná naučí dávat si pozor na to, co říkáš, a držet hubu, když se nikdo na nic nepatá.“ Vytáhne hocha nahoru k umyvadlu a potrestá ho tak, jak řekl. Ve jménu „řádné výchovy“ bylo spácháno zlo.

Únik těchto lidí se projevuje skrze mechanismus, který psychiatři nazývají projekce. Protože zlí lidé se v hloubi duše cítí bez poskvrny, nutně dochází k tomu, že dostanou-li se do konfliktu se světem, budou tento nevyhnutelně nahlížet jako chybu světa. Protože musí po-

***'Gerald Vann: Bolest Kristova a zármutek Boží (*The Pain of God and the Sorrow of God*), Temple Gate Publishers, Springfield, Ulianos, copyright Aquin Press, 1947, s. 54-55.**

přít špatnost, považují za špatné ty ostatní. Projektují své vlastní zlo do tváře světa. Otec považoval sprostotu a neslušnost u svého syna za existující, takže podnikl kroky, aby ho od této „zkaženosti“ očistil. I když víme, že to byl otec, kdo byl neslušný a sprostý. Promítl svou vlastní zkaženost a špínu do svého syna a potom se na něm dopustil násilí ve jménu řádného rodičovství.

Zlo je tedy nejčastěji pácháno za účelem úniku, a lidé, které označují za zlé, jsou věčnými unikači. V knize *Dále nevyšlapanou cestou*, jsem definoval zlojako „používání politické moci — tj. vnucování vlastní vůle ostatním pomocí otevřeného nebo skrytého nátlaku — s cílem vyhnout se... duchovnímu růstu“ (s. 224).^{*} Jinými slovy, zlí lidé raději napadají ostatní, aby nemuseli čelit vlastním nedostatkům. Duchovní růst vyžaduje vědomí, že člověk potřebuje růst. Jestliže si tuto skutečnost nepřiznáme, nezůstává nám jiná možnost, než neustále se pokoušet vyhlazovat důkazy naší nedokonalosti.^{**}

Kupodivu, zlí lidé bývají často destruktivní, protože se pokoušejí zničit zlo. Problém je v tom, že nesprávně umísťují ohnisko zla. Namísto ničení druhých by se měli snažit zničit chorobu v nich samotných. Protože život jejich představu o vlastní dokonalosti často ohro-

^{*}Přeložil Jan Jařab.

^{**}Ernest Becker ve své poslední knize *Unik před zlem (Escape from Evil)*, Macmillan, 1965, upozorňuje na základní roli, kterou má únik v genezi lidského zla. Mýlí se však, domnívám se, ve výlučném zaměření na strach ze smrti jako na jediný motiv tohoto chování. Ačkoli na to Becker konkrétně nepoukázal, je možné, že strach ze sebekritiky ztotožňoval se strachem ze smrti. Sebekritika je výzva ke změně osobnosti. Kritizují-li určitou část sama sebe, dávám si vnitřní závazek tuto část změnit. Ovšem proces změny osobnosti je jeden z nejobtížnějších. Je to jako smrt. Staré osobnostní vzorce musí zemřít, aby jejich místo mohly zaujmout nové. Zlí lidé patologicky lpí na status quo svého charakteru, který ve svém narcismu vědomě nahlíží jako dokonalý. Myslím si, že je docela možné, že mohou považovat jakoukoli drobnou změnu jejich milovaného já za počátek naprosté zkázy. V tomto smyslu se může zlým jedincům zdát totožná s hrozbou zániku. Jak je tomu doopravdy, zjistíme, až se budeme podrobněji zabývat otázkou narcismu.

zuje, jsou horlivě zaneprázdnění nenávistí k životu a jeho ničením - zpravidla ve jménu spravedlnosti. Chybou snad není ani tak to, že nenávidí život, jako spíše to, že *nechtějí* nenávidět k hříšné části sama sebe. Pochybuji, že Bobbyho rodiče chtěli záměrně zabít Stuarta nebo Bobbyho. Mám podezření, že kdybych měl možnost lépe je poznat, zjistil bych, že jejich vražedné chování bylo zcela diktované nějakou extrémní formou sebezáchovného pudu, který je nutí k tomu obětovat vždy raději druhé, než sama sebe.

Co je příčinou tohoto nedostatku sebenenávisti a neschopnosti kritizovat sám sebe, která se zdá být hlavní příčinou únikového chování lidí, které nazývám zlými? Důvodem, jak se domnívám, není absence svědomí. Existuje mnoho lidí, ať už ve vězení nebo mimo něj, kteří, jak se zdá, totálně postrádají svědomí nebo supergo. Psychiatři je nazývají psychopaty nebo sociopaty. Nejenom, že se bez pocitu viny dopouštějí zločinů, ale nezřídka tak činí s jakousi bezmyšlenkovitou bezstarostností. Jejich zločinnost nemá určitý charakter nebo význam; jejím příznačným rysem jistě není únik. Psychopaty bez svědomí rozlišuje, jak se zdá, velmi málo věcí a s ničím si nedělají velkou hlavu, jejich vlastní zločiny z toho nevyjímaje. Zdá se, že jsou stejně šťastní ve vězení jako na svobodě. Samozřejmě, že se své zločiny snaží zastírat, ale jejich plány bývají většinou špatně připravené a námaha, kterou jim věnují, obvykle velmi chabá a ledabylá. Někdy bývají přirovnáváni k „slabomyslným hlupákům“ a je pravdou, že jejich absence jakýchkoli starostí a zájmu je charakterizována určitým rysem nevinnosti.

To se stěží dá říci o zlých lidech. Jejich veškeré úsilí je zasvěceno ochraně jejich představy vlastní dokonalosti; tudíž jsou nepřetržitě zaměstnáni úsilím o udržení zdání morální bezúhonnosti. Tento problém je znepokojuje do značné míry. Jsou velmi citliví na společenské normy a na to, co by si o nich mohli pomyslet druzí. Dobrým příkladem jsou Bobbyho rodiče: dobře se oblékají, chodí včas do práce, platí daně a navenek se zdá, že jejich způsobu života se nedá nic vytknout.

Slova jako „vnější dojem“, „zevnějšek“ a „navenek“ jsou velmi důležité pro pochopení morálky zlých jedinců. Zatímco, jak se zdá, po-

strádají jakýkoli stimul *být* dobří, intenzivně si přejí jako dobří vypadat. Veškerá jejich „dobrota“ se nachází v rovině předstírání. To znamená, že je to lež. Proto jsou to také „lidé lži“.

Po pravdě řečeno, jejich lži nejsou ani tak určeny k tomu, aby oklamaly druhé, ale spíše, aby oklamaly je samotné. Nemohou nebo by prostě nesnesli bolest, kterou přináší výčitky sobě samému. Dobrých způsobů, dominujících jejich chování, se drží zuby nehty jako zrcadla, v němž se domnívají vidět svou pravou podobu. Výraz jako „sebeklam“ je zde irrelevantní, jestliže jim chybí cit pro rozlišení správného a špatného. Lžeme pouze v tom případě, chceme-li utajit něco, o čem víme, že je to nedovolené. Někaká elementární forma svědomí musí předcházet samotnému aktu lži. Nemáme potřebu lhát, dokud poprvé nepocítíme, že něco musí zůstat skryto.

Nyní docházíme k určitému paradoxu. Řekl jsem, že zlí lidé považují sami sebe za dokonalé. Zároveň jsem však přesvědčen, že mají o své vlastní zlé podstatě určité přiznané tušení. Nakonec, je to právě tento pocit, kterému se tak horečně snaží uniknout. Základní složkou zde tedy není absence vědomí hříchu či vlastní nedokonalosti, ale neochota toto vědomí přijmout. Z toho vyplývá, že zlí lidé jsou si svého zla vědomi, a právě před touto skutečností tak zoufale prchají. Spíše než blaženým postrádáním jakéhokoli smyslu pro morálku, tak jako psychopati, jsou zlí lidé neustále zaneprázdněni odstraňováním veškerých stop zla z vlastního vědomí. Pro všechno, co udělali, měli Bobbyho rodiče logické vysvětlení - zástěrky dost dobré pro ně, když už ne pro mne. Lidé se stávají zlými, prchají-li sami před sebou. Škodlivost zla se neprojevuje přímo, ale nepřímou jako součást tohoto procesu utajování. Vznik zla tedy není podmíněn absencí pocitu viny, ale snahou mu uniknout.

Často se tedy stává, že můžeme rozeznat zlo pro samotný jeho charakter přetvářky. Lež může být prohlédnuta ještě před tím, než je vymyšlen zlý skutek, aby ji zamaskoval - a maskování ještě předtím, než ke skutku dojde. Vidíme úsměv, který zakrývá nenávisť, úlisné a lichotivé chování, které má zamaskovat vztek, jednání v rukavičkách zakrývajících pěst. Protože zlí lidé jsou v přetvářce takovými mis-

try, je jen zřídka kdy možné jejich zlovolnost bezpečně odhalit. Jejich přetvářka bývá obvykle neproniknutelná a nevyzpytatelná. Co však můžeme zachytit, jsou záblesky „podivné hry na schovávanou v temnotě ducha, v níž osamělá lidská duše před sebou prchá, ukrývá se sama sobě a sobě se vyhýbá“.*

V knize *Dále nevyšlapanou cestou* jsem tvrdil, že lenost a touha vyhnout se „legitimní bolesti“ je základní příčinou všech duševních chorob. Zde jsme se rovněž zmínili o úniku a vyhýbání se bolesti. Co však odlišuje zlé lidi od nás ostatních duševně nemocných hříšníků, je specifický druh bolesti, které se tito snaží uniknout. Nedá se říci, že by se zlí lidé všeobecně vyhýbali bolesti nebo byli líní. Naopak, ve své nepolevující snaze dosáhnout úctyhodné solidnosti projevují mnohem větší námahu, než by dokázala většina z nás. Jsou schopni ochotně a dokonce dychtivě podstoupit velké útrapy v boji o svůj „statut“. Pouze jeden jediný specifický druh bolesti nedokážou snést: bolest vědomí jejich vlastní hříšnosti a nedokonalosti.

Protože udělají téměř cokoli, aby se vyhnuli této specifické bolesti, kterou přináší sebezpytování, za normálních podmínek budou zlí lidé těmi posledními, kteří by byli ochotni podstoupit psychoterapii. Zlí lidé nenávidí světlo - světlo dobroty, které ukazuje, jací skutečně jsou, světlo zkoumání, které je obnažuje, světlo pravdy, které prohlédne jejich klam. Psychoterapie je proces, který vrhá světlo, par excellence. Až na ty nejpokřivenější pohnutky by si zlí lidé pravděpo-

*Martin Buber: *Dobro a zlo*, s. 111. Právě proto, že prvořadým stimulem je-
dinců je přetvářka, jedno z míst, kde se s nimi můžeme nejpravděpodobněji se-
tkat, je kostel. Je snad lepší způsob, jak zamaskovat své zlo před sebou samým
stejně jako před druhými, než být duchovním nebo přijmout jakoukoli jinou dob-
ře viditelnou podobu křesťana v rámci naší kultury? Domnívám se, že v Indii
budou mít zlí lidé podobné tendence a budou „dobrymi“ hinduisty nebo „dobry-
mi“ muslimy. Tím nechci ovšem říci, že zlí lidé nejsou než malou menšinou mezi
věřícími, nebo že náboženské pohnutky většiny lidí jsou vždy falešné. Chci pou-
ze říci, že zlí lidé mají sklony tíhnout ke zbožnosti právě pro přetvářku a úkryt,
které jim toto může poskytnout.

dobně zvolili jakoukoli jinou myslitelnou alternativu než lehátko v psychiatrické ordinaci. Podřízení se sebepozorování, které od nich psychoanalýza vyžaduje, jeví se jim ve skutečnosti jako sebevražda. Hlavním důvodem, proč máme tak málo vědeckých znalostí o lidském zlu, je právě skutečnost, že zlí jedinci se zkoumání tak vzpírají.

Jestliže hlavním nedostatkem zlých lidí není absence svědomí, v čem tedy jejich zlo tkví? Základním problémem lidského zla je, domnívám se, specifický druh narcisismu.

NARCISISMUS A VŮLE

Narcisismus neboli soustředění se na sebe může mít mnoho forem. Některé jsou naprosto normální. Některé jsou normální v dětství, ale ne v dospívání. Některé jsou nesporně patologičtější než druhé. Samotná otázka je stejně tak složitá jako významná. Ovšem záměrem této knihy není zabývat se souhrnněji tímto tématem, takže přejdeme ihned ke specifické patologické formě narcisismu, který Erich Fromm pojmenoval „maligní narcisismus“. Charakteristickým rysem maligního narcisismu je nepodřízená vůle. Všichni duševně zdraví dospívající jedinci se pořizují nějakým způsobem něčemu vyššímu, než jsou oni sami, ať už je to Bůh, pravda, láska, nebo jakýkoli jiný ideál. Dělalí spíše to, co je v souladu s boží vůlí, než to, co by si sami přáli. „Tvá vůle, ne má, se staň,“ říkají lidé, sklánějící se před božskou autoritou. Věř raději pravdě, než tomu, co by si sami přáli, aby pravdou bylo. Ne tak Bobbyho rodiče, pro které se jejich vlastní potřeby staly důležitějšími, než jejich blízcí. V souhrnu, všichni duševně zdraví jedinci se podřizují, do větší či menší míry, požadavkům vlastního svědomí. Ovšem ne tak zlí lidé. V konfliktu mezi pocitem viny a vůlí je to pocit viny, který musí být odstraněn, a vůle, která musí zvítězit.

Čtenáře pravděpodobně zarazí neobvyklá pevnost vůle u zlých jedinců. Jsou to muži a ženy nápadně silné vůle, rozhodnutí vždy pro-

sadit svou. Jejich chování dominuje pozoruhodná síla, s níž se snaží ovládat ostatní.*'

Teologové tvrdí, že zlo vzniklo jako přímý následek svobodné vůle. Když nám Bůh, stvořiv nás k obrazu svému, dal svobodnou vůli, dal nám tím také možnost zvolit si zlo. Problém je možno nahlížet rovněž ve světských termínech evoluční teorie. „Vůle“ tvorů na nižším stupni vývojového žebříčku se zdá být, do značné míry, ovládána jejich instinkty.

Když se však lidstvo vyvinulo z opic, ovládnutí instinkty se přeměnilo ve svobodnou vůli. Tímto vývojem se lidstvo dostalo do situace, v níž buď bude totálně ovládáno vůlí, nebo je nuceno hledat si nové způsoby sebeovládání skrze podřízení se vyšším principům. Přesto se stále vnucuje otázka, proč jsou někteří lidé schopni tuto podřízenost přijmout, zatímco druzí nikoli.

Nakonec nás to přivádí k myšlence, že problém lidského zla má své kořeny v samotné vůli. Možná, že zlí lidé se již rodí s vrozenou silnou vůlí, a je pro ně zcela nemožnéji vůbec něčemu podřídit. Myslím si, že všichni „velcí“ lidé se vyznačují neobyčejně silnou vůlí - ať už jejich velikost slouží dobru nebo zlu. Silná vůle - moc a autorita -

*' Touhu zla po ovládnutí výstižně vyjadřuje mýtus o Mormonovi. Bůh si k sobě povolal Krista a Satana a požádal je, aby každý z nich předložil svůj vlastní návrh, jak naložit s ještě nevyvinutou lidskou rasou. Satanův plán byl jednoduchý, (takového druhu, s jakým přichází většina obchodních a politických vůdců dneška): Bůh měl k dispozici armádu andělů; ať tedy každému člověku přidělí jednoho anděla, který bude oprávněn ho v případě potřeby potrestat a nebude žádný problém udržet je v poslušnosti. Kristův plán byl radikálně odlišný a také podstatně vynalézavější (a biofilický): „Dej jim svobodnou vůli, a nech je jít svou vlastní cestou,“ navrhoval, „ale dovolu mi žít a umřít jako jeden každý z nich, jako příklad, jak mají žít, a důkaz toho, jak hodně o ně dbáš.“ Bůh přirozeně zvolil Kristův plán jako mnohem tvořivější a Satan se proti tomuto rozhodnutí vzbouřil. Vládychtivá přirozenost zla je také podrobně pojednána v neuveřejněné disertační práci Marguerite Shusterové: *Moc, patologie a paradox (Power, Pathology and Paradox)*, Fuller, Theological Seminary, 1977.

Ježíšova vyzařuje z Evangelia, právě tak jako Hitlerova z *Main Kampf*. Avšak Ježíšova vůle byla vůlí jeho Otce, zatímco Hitlerova jen jeho vlastní. Klíčový je rozdíl mezi „dobrou“ vůlí a „silnou“ vůlí.*

Nepoddajná vůle, a tím neschopnost podřízenosti, které charakterizují maligní narcisismus, jsou vylíčeny v příběhu o Satanovi, a stejně tak v příběhu o Kainu a Ábelovi. Satan se odmítl podřídit božímu rozsudku, kterému nepodléhal Kristus. Upřednostnil-li Bůh Krista, znamenalo to, že odmítl Satana. Satan byl v božích očích méně než Kristus. Aby Satan přijal Boží rozsudek, byl by musel zároveň přijmout vlastní nedokonalost. A to buď nemohl, nebo by to prostě nebyl udělal. Bylo pro něj nemyslitelné připustit si svou vlastní nedokonalost. Následkem toho bylo podřízení se nemožné a vzpoura a pád nevyhnutelné. Stejně tak to, že Bůh přijal Ábelovu oběť, v sobě zahrnovalo odsouzení Kainovo: Kain byl v božích očích méně než Ábel. Protože si Kain odmítl přiznat svou vlastní nedokonalost, bylo nevyhnutelné, aby stejně jako Satan, vzal spravedlnost do svých vlastních rukou a spáchal vraždu. Podobným, i když mnohem skrytějším způsobem všichni ti, kdo jsou zlí, berou rovněž spravedlnost do svých rukou, aby zničili život nebo životnost v obraně své narcisistické představy sama sebe.

„Pýcha předchází pád,” říká se, a laik přirozeně nazývá pýchou to, co jsme označili vybraným psychiatrickým termínem „maligní narcisismus”. Jelikož pýcha leží v kořenech samotného zla, není náhodou, že církevními autoritami bývá všeobecně považována za nejzákladnější hřích. Hříchem pýchy se ovšem zpravidla nemyslí pocit oprávněného uspokojení, které člověk zažívá po dobře vykonané práci. Přestože tato pýcha, stejně jako normální narcisismus, může mít svá úskalí, je zároveň součástí zdravého sebevědomí a realistického hodnocení sebe sama. Jde spíše o určitý druh pýchy, která nerealisticky popírá naši neodmyslitelnou hříšnost a nedokonalost - druh bezmezného a samolibého pýchy a arogance, která podněcuje lidi k to-

*>Gerald G. May, M. D., *Vůle a duch (Will and Spirit)*, Harper & Row, 1982.

mu, aby odmítali a dokonce napadali každý soud, který jim předkládá každodenní svědectví jejich vlastní nedostatečnosti. Navzdory ovoci, které jejich výchova nesla, neviděli Bobbyho rodiče žádný nedostatek ve své rodičovské péči. Slovy Martina Bubera, maligní narcismus trvá na „tvrzení nehledě na důkazy.“*

Co je příčinou této bezmezní pýchy, této arogantní představy o vlastní dokonalosti, tohoto obzvlášť zhoubného druhu narcismu? Proč postihuje některé, zatímco většina, jak se zdá, jeho chapadlům uniká? Odpověď neznáme. Během posledních patnácti let začíná sice psychiatrie věnovat vzrůstající pozornost fenoménu narcismu, přesto však naše pochopení tohoto subjektu je stále ještě v počátcích. Ještě jsme například nedokázali odlišit od sebe různé druhy přílišného soustředění se na sebe. Existuje mnoho lidí, kteří jsou nepochybně - dokonce očividně - narcistní, ať už takovým nebo onakým způsobem, ale nejsou zlí. Všechno, co mohu v tomto okamžiku říci, je, že specifická forma narcismu, kterou se vyznačují zlí jedinci, je podle všeho ta, která postihuje zejména vůli. Proč by někdo měl být obětí právě této formy narcismu a ne jiné, se mohu jen maně dohadovat.

Podle své zkušenosti mohu říci, že zlo se rozšiřuje v rodinách. V kapitole 4 budu hovořit o člověku, který měl zlé rodiče. Ovšem rodinný model, abychom byli přesní, nám neposkytuje nic, co by vrhalo světlo na starý rozpor „příroda versus výchova“. Rozšiřuje se zlo v rodinách, protože je genetické a vrozené? Nebo proto, že se mu dítě naučí napodobováním chování svých rodičů? Nebo dokonce v obraně proti rodičům? A jak bychom tedy vysvětlili skutečnost, že mnohé z dětí zlých rodičů, přestože zpravidla rozežrané, zlé nejsou? Odpověď neznáme, a ani nebudeme znát, dokud nebude vykonáno ohromné množství velmi pečlivé vědecké práce.

Nicméně převládající teorie o genezi patologického narcismu tvrdí, že je to obranný fenomén. Přestože téměř všechny malé děti projevují úctyhodné množství narcistických rysů, považuje se za sa-

**Dobro a zlo*, s. 136.

možné, že narcisismus je něčím, z čeho zpravidla v průběhu normálního vývoje „vyrosteme“, během dětství, v péči milujících a ohleduplných rodičů. Avšak jsou-li rodiče krutí a nemilující, nebo je-li dětství jakýmkoli jiným způsobem traumatizující, bude infantilní narcisismus s největší pravděpodobností zachován, jako svého druhu určitá psychická pevnost, která má dítě chránit před proměnlivostmi jeho nesnesitelného života. Tato teorie by mohla být snadno aplikována na genezi lidského zla. Stavitelé středověkých katedrál umísťovali na pilířích postavy chrlíčů - samotných symbolů zla - které měli odvrátit nebezpečí zla ještě většího. Tudíž děti se možná stávají zlymi ve snaze sami sebe chránit proti náporu zla ze strany zlých rodičů. Z této stránky je možné považovat lidské zlo - nebo některé jeho formy - za jev vznikající na stejném principu jako středověké chrlíče.

Existuje ovšem mnoho odlišných způsobů, jak je možno nahlížet genezi lidského zla. Je nepopíratelné, že někteří z nás jsou dobří a někteří z nás jsou zlí, zatímco většina je někde na půl cesty. Můžeme tedy lidské zlo považovat za svého druhu kontinuum. Jako jednotlivci se v tomto kontinuu můžeme pohybovat buď jedním, nebo druhým směrem. Stejně tak jako je běžné, že bohatí bohatnou a chudí chudnou, zdá se, že dobří mají tendenci stát se lepšími a špatní horšími. Erich Fromm se k této otázce vyjadřuje dosti obsírně:

Naše schopnost rozhodování se proměňuje s naší životní zkušeností. Čím déle děláme špatná rozhodnutí, tím více se naše srdce zatvrzují; čím častěji volíme správná rozhodnutí, tím jsou naše srdce jemnější - nebo lépe řečeno, ožívají... Každý krok v mém životě, který zvyšuje mou sebedůvěru, integritu, odvahu a mé vědomí hříchu, zvyšuje zároveň mou schopnost vybrat si žádoucí alternativu, až nakonec se pro mne volba nesprávného rozhodnutí stane obtížnější než volba správného. Na druhé straně, každý akt podlehnutí a zbabělosti mě oslabuje a otevírá cestu dalším a dalším kapitulacím, až nakonec ztrácíme svou svobodu úplně. Mezi krajní situací, kdy již více nejsem schopen dělat špatné skutky, a krajní situací, kdy ztrácím svou svobodu rozhodovat se správně, je nesčetně stupňů svobody volby. V průběhu života je stupeň svobody volit odlišný v každém okamžiku. Jestliže je

stupeň svobody volby velký, k tomu, abych si zvolil dobro, nemusím vynaložit takové úsilí. Jestliže je ovšem malý, bude to vyžadovat velkou námahu, pomoc od ostatních a příznivé okolnosti... Většina lidí selhává v umění života ne z toho důvodu, že by byli v základě zlí nebo natolik slabé vůle, že by nemohli vést lepší život; selhávají proto, že si neuvědomili a nevidí, kdy stojí na rozcestí a musí se rozhodnout. Nejsou probuzeni; zatímco jim život klade otázky, oni na ně mají neustále vyhýbavé odpovědi. Potom, s každým dalším krokem po špatné cestě, se pro ně stává čím dál tím složitější připustit možnost, že *jsou* na špatné cestě, často jen z toho důvodu, že by si museli přiznat, že je nutno vrátit se celou cestu zpátky až k první špatné odbočce a vyrovnat se se skutečností, že promarnili čas a energii.*¹

Fromm vidí genezi lidského zla jako vývojový proces: nerodíme se zlí, ani k tomu nejsme nuceni, ale stáváme se zlými pozvolna, s postupem času, skrze dlouhou řadu rozhodnutí. Souhlasím s jeho názorem - obzvlášť, co se týká zdůraznění volby a vůle. Je přesný, nako-lik je to jen v této otázce možné. Ale nedomnívám se, že jde o celou pravdu. Najedné straně nebere v úvahu hrůzu nahánějící síly, které se zdají utvářet existenci malých dětí ještě předtím, než mají vůbec nějakou možnost uplatnit vlastní vůli ve skutečné svobodě volby. Na druhé straně se domnívám, že nedoceňuje skutečnou sílu samotné vůle.

Viděl jsem případy, kdy si jedinec nevybral zlo z nějakého zjevného důvodu, ale z čiré touhy uplatnit svou vlastní vůli. Je to, jako by si tito lidé řekli: „Vím dobře, jaký krok by byl v této situaci správný, ale přece se ksakru nenechám omezovat nějakou morálkou nebo dokonce svým vlastním svědomím. Kdybych udělal dobrou věc, bylo by to proto, že je dobrá. Udělám-li špatnou, bude to pouze proto, že chci. Potom tedy udělám tu špatnou, protože je to moje svobodná volba.“

Malachi Martin podává nejlepší vylíčení svobodné lidské vůle v činnosti, jaké znám, v příběhu člověka, který se snaží osvobodit se z moci posedlosti:

**>Podstata člověka: Jeho způsobilost pro dobro a zlo, s. 173-178.*

Náhle věděl, co je to za sílu. Byla to jeho vlastní vůle. Jeho autonomní vůle. On sám jako svobodně se rozhodující bytí, jediným postranním zábleskem mysli zavrhl jednou a provždy celou tu konstrukci mentálních iluzí o psychologických motivacích, stimulech chování, logických principech, mentálních zábranách, situační etice, sociální lojalitě a společenských frázích. Všechno bylo jen smetí, které již strávily a rozmělnily plameny té zkušenosti, která ho hrozila zničit. Zůstala jen jeho vůle. Pouze jeho svoboda ducha rozhodovat sám za sebe to přestála. Zůstalo jen vzrušení ze svobodné volby... Později dlouho přemýšlel nad tím, kolik vlastně rozhodnutí ve svém životě udělal, před touto nocí, opravdu svobodně. Proto takový nával vzrušení nad možností svobodně se rozhodnout, které nyní zažíval. Rozhodnout se prostě protože chce. Bez jakýchkoli vnějších stimulů. Bez jakéhokoli ovlivňování vzpomínkami. Bez jakéhokoli nátlaku ze strany osvojených představ a přesvědčení. Bez jakéholi důvodu, příčiny nebo pohnutky, které by rozhodovaly za něj. Bez jakéhokoli ovlivňování plynoucího z touhy žít nebo umřít - k nimž byl v tomto okamžiku naprosto lhostejný. Byl z určitého hlediska jako osel, jak ho ve svých představách viděli středověcí filozofové - bezmocný a imobilizovaný, odsouzen zemřít hladu, protože znehybněl ve stejné vzdálenosti od dvou naprosto stejných stohů slámy, neschopen se rozhodnout, ke kterému se přiblížit a jíst. Naprosto svobodná volba... Musel si vybrat. Svoboda přijmout nebo odmítnout. Vědomý krok do temnoty... Všechno se zdálo vyčkávat na jeho následující krok... Jeho vlastní. Jenom jeho.*¹

Podle mého názoru je otázka svobodné vůle, jako mnoho závažných skutečností, paradoxem. Na jedné straně je svobodná vůle skutečností. *Můžeme* se svobodně rozhodnout bez zažitých frází, podmíňování nebo mnoha jiných faktorů. Na druhé straně, nemůžeme se rozhodnout pro svobodu. Existují pouze dvě možnosti existence: podřízenost Bohu nebo odmítnutí podřídit se čemukoli mimo vlastní vůli - kteréžto odmítnutí učiní člověka automaticky otrokem sil zla. Tento paradox vyjádřil již Kristus, když řekl: „Nebo kdož by chtěl duši

**Zástava ďábla (Hostage to the Devil)*, Bantam Books, 1977, s. 192.

svou zachovati, ztratí ji; kdož by pak ztratil duši svou pro mne, nalezne ji."*Vyjádřil se k tomu také hlavní hrdina hry Petera Shaffera, Dysert, v posledních řádcích: „Nemohu to nazvat ustanovením Bohem: nedohlédnu tak daleko. Přesto tomu budu vzdávat všechen hold. Ten ostrý meč je nyní v mých ústech. A už nikdy se ho nezbavím."** A jak říká C. S. Lewis: „Ve vesmíru neexistuje neutrální půda: každý čtvereční metr, každý zlomek sekundy je nárokován Bohem nebo protinárokován Satanem."***Domnívám se, že jediným skutečným stavem svobody je stát přesně napůl cesty mezi Bohem a ďáblem, nevázaný ani k dobru ani k bezvýhradnému sobectví. Ovšem takovýto druh svobody by byl nesnesitelný. Jak naznačil Malachi Martin, musíme si vybrat. Buď jedno otroctví, nebo druhé.

Je příznačné, že na závěr této kapitoly, která se zabývala pojmy vědecké psychologie, budeme ponecháni tváří v tvář skutečnosti vůle. Zamýšleli jsem se nad různými možnými faktory geneze lidského zla. Myslím, že není nutné označit jeden jako ten pravý a ostatní odhodit. V psychiatrii existuje pravidlo, že všechny závažné psychologické problémy nejsou nikdy přesně vymezené - to znamená, že mají více než jednu a obvykle mnoho různých příčin, stejně tak jako rostliny mají často mnoho kořenů. Jsem přesvědčen, že problém zla není žádnou výjimkou. Bude ovšem dobré si zapamatovat, že mezi těmito faktory je zahrnuta mysteriózní svoboda lidské vůle.

*Matouš 10: 39, 16:25, Marek 8:35, Lukáš 9:24.

**»Avon Books, 1974.

****Křesťanství a kultura, zahrnuto v Křesťanských reflexích* vydávaných Walterem Hooperem, W. M. B. Eerdmans Publishing Cp., Grand Rapids, 1967, s. 33.

Zlo v každodenním životě

V GEORGOVĚ PŘÍPADĚ JSME se zabývali člověkem, který nebyl zlý, ale hrozilo mu vážné nebezpečí, že se zlým stane. V minulé kapitole, abychom ilustrovali určité výstižné pochody, byl vylíčen pár, který, ať už z jakéhokoli důvodu, již překročil hranici. Nyní budeme pokračovat popisem dalšího typu zlých lidí, kteří jsou otevřeně zlí. Spornou otázku léčby bych rád adresoval těm, kteří jsou stejně jako Bobby jejich oběťmi.

Jelikož jsem muže, ženy a rodiny, které zde popisuji, potkal během své psychiatrické praxe, obávám se, že většina čtenářů si pomyslí: Ano, ale to se jedná o speciální případy. Tito lidé jsou možná zlí, ale to se netýká lidí z mého okolí - mých kolegů, známých, přátel a příbuzných. Mezi širokou veřejností převládá názor, že lidé, kteří navštěvují psychiatra, jsou nenormální, že je na nich něco radikálně odlišného ve srovnání s běžnou populací. Tak tomu ovšem není. Přestože se nám to možná nebude líbit, je pravdou, že psychiatři vidí stejné množství duševních poruch na večírcích, konferencích či při jiných společenských příležitostech, jako ve své ordinaci. Tím nechci říci, že mezi lidmi, kteří navštěvují psychiatra, a těmi, kteří nenavštěvují, nejsou vůbec žádné rozdíly, ale jsou to rozdíly nepatrné, které se často nepříznivě odrážejí na „normální“ populaci. Proces života je sám o sobě těžký a složitý. Všichni máme problémy, dokonce i za těch nejlepších okolností. Lidé přicházejí k psychiatrovi z důvodu, že jejich problémy jsou větší než v běžném průměru, nebo proto, že jsou naplnění větší odvahou a rozvážností, které jim pomáhají postavit se

ke svým problémům přimějí? Někdy je motivací první příčina, někdy druhá, někdy obě. Přestože informace, které zde předkládám, vycházejí většinou z mé psychiatrické praxe, budu častěji hovořit ani ne tak o psychiatrických pacientech jako o obyčejných lidech odkudkoli a odevšad.

Bobbyho případ byl ve skutečnosti neobvyklý pouze z jednoho jediné důvodu: pro svůj poměrně dobrý konec. Bobby měl štěstí, že ukradl auto a upozornil na sebe dříve, než mohl spáchat sebevraždu. Bylo štěstí, že měl příbuzné, kteří byli ochotni se o něho postarat. A bylo štěstí, že díky pojištění Bobbyho rodičů bylo dostatek finančních prostředků, které mohly pokrýt náklady spojené s jeho psychoterapií. Většina lidí, kteří se stávají oběťmi zla, takové štěstí nemají.

Z jiného hlediska však Bobbyho případ nebyl ničím zvláštním. Dokonce i při své nepřilíš rozsáhlé klientele se setkávám s lidmi podobnými Bobbyho rodičům téměř každý měsíc. Nejinak je tomu u ostatních psychiatrů. Se zlem se střetáváme ne jednou nebo dvakrát za život, ale skoro pravidelně, jak přicházíme do styku s lidskými krizemi. Proto tvrdím, že termín zlo by měl najít trvalé místo v našem slovníku. Je pravdou, že takovéto pojmenování v sobě skrývá mnohá nebezpečí; podrobněji budou probrána v závěrečné kapitole. Avšak bez tohoto pojmenování nebudeme nikdy jasně vědět, co v takovýchto případech dělat. Naše schopnost pomoci obětem zla by zůstala omezená a neměli bychom vůbec žádnou naději, že se kdy vypořádáme se samotnými zlými lidmi. Jak bychom mohli léčit něco, co se ani neodvážíme zkoumat?

Zatímco čtenář možná uzná, že na Bobbyho rodičích bylo něco zlého, většina laiků se bude přiklánět k názoru, že tento případ byl mimořádný. Jen proto, že uvádím, že se zlem se setkáváme téměř s pravidelností, z toho ještě nedělá pravidlo. Přece jenom nebude příliš mnoho rodičů, kteří svým dětem k Vánocům dávají sebevražedné zbraně! Proto se nyní zaměříme na případ dalšího patnáctiletého chlapce, který je zároveň „klasifikovaným“ pacientem a zároveň obětí zla. Význam tohoto mnohem ožehavějšího případu leží možná prá-

vě v jeho odlišnosti od Bobbyho. Budeme mluvit o chlapci, jehož rodiče byli dobře situovaní lidé, kteří přesto, že neprojevovali žádnou očividnou snahu ho doslova zabít, vytvářeli dojem, že, z nevím jakých příčin, touží zabít jeho duši.

PŘÍPAD ROGERA A JEHO RODIČŮ

Kdysi v průběhu své praxe jsem zastával administrativní post ve vládním úřadě, což mi všeobecně znemožňovalo provozování běžné terapeutické praxe. Přesto jsem občas přijímal lidi na krátké konzultace. Nezřídka se jednalo o vysoce postavené politické osobnosti. Jednou z nich byl také pan R., bohatý právník, který si čas od času bral ve své firmě dovolenou, aby mohl sloužit rozsáhlému federálnímu úřadu coby státní žalobce. Pan R. mě přišel požádat o radu ohledně svého syna Rogera, kterému bylo před nedávnem patnáct. Roger býval vždy dobrým žákem na jedné předměstské střední škole, avšak v poslední době se jeho výsledky postupně zhoršovaly, až nakonec ke konci školního roku téměř propadal. Proto při konečném hodnocení školní poradce rodičům oznámil, že Roger sice postoupí do dalšího ročníku, ovšem s podmínkou, že absoluuje psychiatrické vyšetření, které by odhalilo příčinu jeho školních neúspěchů.

Jak bývá mým zvykem, setkal jsem se nejprve s Rogerem, „klasifikovaným“ pacientem. V mnohém vypadal jako Bobbyho obdoba z vyšších vrstev. Přestože měl kravatu a šaty šité na míru, působil nemotorným dojmem, který je vlastní všem mladistvím v pozdní pubertě. Byl stejným způsobem nekomunikativní a stejně jako Bobby zavrtával svůj pohled do podlahy. Nehrál si s rukama ani se mi nezdál být tak viditelně deprimovaný. Jeho oči však působily stejně apaticky. Roger očividně nebyl šťastný chlapec.

Stejně jako u Bobbyho jsem v počáteční fázi rozhovoru nic podstatného nezjistil. Nevěděl jsem, proč se v poslední době jeho výsledky ve škole zhoršily. Svou depresi si neuvědomoval. Všechno v jeho

životě, jak opakoval, bylo „v pořádku“. Nakonec jsem se rozhodl, že si s ním zahraji hru, kterou jsem obvykle používal při práci s dětskými pacienty. Zvedl jsem ozdobnou vázu z mého stolu.

„Představ si,“ řekl jsem, „že je to kouzelná láhev, a když ji pohladíš, zjeví se ti džin, který ti splní jakákoli tři přání. Absolutně cokoli. Co by sis přál?“

„Asi stereo.“

„Dobře,“ řekl jsem. „To bylo od tebe chytré. Ještě ti zbývají dvě přání. Rozmysli se pořádně. Buď velkorysejší. Nepřemýšlej o tom, že se to zdá nemožné. Pamatuj si, džin může všechno. Přej si to, co chceš opravdu nejvíc.“

„Chtěl bych motorku,“ zareagoval Roger bez jakéhokoli nadšení, ale přece jen s menší apatií, než projevil doposud. Zdálo se, že se mu hra, na rozdíl od předchozího rozhovoru, líbí.

„Fajn,“ řekl jsem. „Dobrá volba. Ale myslí na to, že ti zbývá už jen jediné přání. Pořádně se rozmysli. Přej si něco, co je pro tebe skutečně důležité.“

„No, rád bych na internátní školu.“

Zíral jsem překvapeně na Rogera. Náš rozhovor se náhle přesunul k něčemu reálnému a osobnímu. V duchu jsem si zamnul ruce. „To je zajímavá volba,“ poznamenal jsem. „Mohl bys mi o tom říct něco víc?“

„Není co,“ zamumlal Roger.

„Předpokládám, že chceš jít do internátní školy proto, že se ti nelíbí tam, kde jsi teď,“ podotkl jsem.

„Škola je v pořádku,“ odpověděl Roger.

Zkusil jsem to znovu. „Možná, že se potřebuješ dostat z domu. Třeba je doma něco, co tě trápí.“

„Doma je všechno v pořádku,“ řekl Roger, přesto jsem v jeho hlasu vycítil náznak nejistoty.

„Řekl jsi svým rodičům, že chceš jít do internátní školy?“ zeptal jsem se.

„Jo, minulý podzim,“ odpověděl téměř šeptem.

„Vsadím se, že máš víc kuráže. Vzmuž se trochu. Co ti řekli?“

„Řekli, že ne.“

„Řekli ne? Víš proč?“

„To nevím.“

„Jak na tebe to odmítnutí zapůsobilo?“ dožadoval jsem se vysvětlení.

„Bylo to v pořádku,“ odpověděl Roger.

Cítil jsem, že jsme se dostali tak daleko, jak jen to bylo v průběhu jednoho setkání možné. Trvá obvykle dlouhou dobu, než si pacienti jako byl Roger, vypěstují dostatečnou důvěru v psychoterapeuta a začnou hovořit otevřeně. Řekl jsem mu, že si hodlám na chvíli promluvit s jeho rodiči, a pak ještě znovu krátce pohovořím s ním.

Pan a paní R. tvořili pohledný pár. Oba krátce po čtyřicítce, skvěle se vyjadřující, bezvadně oblečení, očividně zrozeni k bohatství.

„Jste ohromně laskav, že jste nás přijal, doktore,“ zašveholila paní R., elegantně si sundávajíc své bílé rukavičky. „Máte skvělou reputaci. Jistě musíte být velice zaneprázdněn.“

Požádal jsem je, aby mi řekli, co si myslí, že je příčinou Rogerových problémů.

„Právě kvůli tomu jsme přišli navštívit vás, doktore,“ řekla paní R. se zdvořilým úsměvem. „Nevíme, co si o tom máme myslet. Kdybychom znali příčinu, okamžitě bychom podnikli, co je potřeba, a nebyli bychom nuceni žádat o radu vás.“

Svížně, nenucené, téměř s konverzační lehkostí, se plynule střídali v odpovědích, nastiňující přede mnou obrysy Rogerovy minulosti. Roger prožil nádherné léto na tenisovém táboře, z kterého se vrátil těsně před začátkem školního roku. V rodině mezitím neproběhly žádné změny. Byl vždy normální dítě. Průběh těhotenství normální. Porod normální. Žádné problémy při kojení. Žádné problémy při návyku na toaletu. Vztahy mezi nimi jsou normální. V rodině je minimální napětí. Jejich manželství je šťastné. Ovšem že se občas, i když dost vzácně, hádají, ale nikdy ne před dětmi. Roger má desetiletou sestru, která se ve škole učí dobře. Samozřejmě, že se občas poškorpí mezi sebou, ale nijak to nevybočuje z normálu. Pro Rogera musí být

zajisté těžké být starším sourozencem, ale to ani v nejmenším nevysvětluje jeho problémy, že ne? Ne - nechápou to, jeho zhoršující se výsledky jsou pro ně opravdu záhadou.

Bylo potěšením vést rozhovor s lidmi tak inteligentními a kultivovanými, kteří odpovídali na mé otázky ještě předtím, než jsem je vůbec vyslovil. Přesto jsem měl, z neurčitého důvodu, podivně zneklidňující pocit.

„I když *nevíte*, co Rogera trápí," řekl jsem, jsem si jist, že jste rozvažovali různá možná vysvětlení."

„Ovšem, přemýšleli jsme, zdaje ta škola pro něho tou pravou," odvětila paní R. „Ale protože se až dosud učil dobře, nakonec jsme tu myšlenku zamítli. Nicméně, děti se v tom věku mění, že ano? Možná v této chvíli potřebuje něco jiného."

„Ano," připojil se pan R. „Uvažovali jsme o tom, že bychom ho přemístili do nedaleké katolické církevní školy u nás v sousedství. Je jen o kousek výš v ulici a je pozoruhodně levná."

„Vy jste katolíci?" zeptal jsem se.

„Ne, jsme v episkopální církvi," odpověděl pan R. „Ale domnívali jsme se, že by pro Rogera disciplína církevní školy mohla být užitečná..."

„Má vynikající renomé," dodala paní R.

„Řekněte mi," zeptal jsem se, „uvažovali jste někdy o možnosti poslat Rogera do internátní školy?"

„Ne," odpověděl pan R. „Jestli si ovšem myslíte, že by to pro něho bylo vhodné, jistě o tom budeme přemýšlet, doktore. I když, bylo by to dost nákladné řešení, nemám pravdu? Je opravdu neuvěřitelné, co si v dnešní době školy účtují."

Nastala krátká chvíle ticha. „Roger mi řekl, že minulý podzim se vás na to, jestli by mohl jít do internátní školy, ptal," poznamenal jsem.

„Vážně?" pan R. na moment zrozpačitěl.

„Vzpomínáš si, drahý," skočila do toho hladce paní R. „Dost vážně jsme o tom tenkrát uvažovali."

„Jistě, máš pravdu," přitakal pan R. „Když jste se ptal, zda jsme o tom přemýšleli, doktore, předpokládal jsem, že myslíte v poslední době - od té doby, co má Roger ty problémy s prospěchem. Předtím jsme o tom vážně uvažovali."

„Nakonec jste se tedy rozhodli proti?"

Paní R. chytila hozený míč. „Připouštím, že možná, co se této věci týče, trpíme jistými predsudky. Oba se s manželem domníváme, že děti by prostě neměly být posílány pryč z domova v tak mladém věku. Kolik takových dětí jde do internátní školy čistě z toho důvodu, že je jejich rodiče nechťejí. Jsem přesvědčena, že pro děti je nejlepší, když vyrůstají ve spořádaném, stabilním domově, nemám pravdu, doktore?"

„Ale možná, drahoušku, že bychom to měli znovu promyslet, když doktor říká, že by to bylo pro Rogera dobré," prohodil pan R. „Co myslíte, doktore? Domníváte se, že by se Rogerovy problémy vyřešily, kdybychom ho poslali do internátní školy?"

Byl jsem zmaten. Měl jsem neodbytný pocit, že s panem a paní R. je něco zásadního v nepořádku. Ale bylo to skryté. Jak mohli zapomenout, že je jejich syn žádal, jestli by mohl přejít na jinou školu? Hned nato ovšem tvrdili, že si vzpomínají. Tužil jsem, že je to lež, zastírací manévr. Přesto, nemohl jsem si být jistý. A i kdyby? Měl jsem postavit celý případ na této malé lži? Představoval jsem si, že je u nich doma něco natolik v nepořádku, že se Roger zoufale snaží tomu uniknout - a právě proto usiloval, aby mohl odejít na internátní školu. Nicméně, všechno to byly pouhé domněnky. Roger výslovně neřekl, že by doma bylo cokoli v nepořádku. Na první pohled se pan a paní R. zdáli být rozumnými, starostlivými a zodpovědnými rodiči. Měl jsem pocit, že internátní škola by byla pro Rogera tím nejvhodnějším místem. Ale neměl jsem pro to žádný důkaz. Jak bych to obhájil před jeho rodiči, obzvlášť, když se zdáli být navzdory svému bohatství tak přehnaně šetrní? A z jakého důvodu byli tak šetrní? Jistěže jsem jim nemohl poskytnout žádnou záruku, že se Rogerův prospěch zlepší nebo že bude v jakémkoli směru šťastnější, když

bude pryč z domova. Přesto, neublíží mu nějakým způsobem, když teď budu mluvit jinak? Přál jsem si, abych mohl být někde úplně jinde.

„Takže?“ zeptal se pan R., netrpělivě očekávaje mou odpověď.

„Především“ řekl jsem, „myslím si, že Roger trpí depresí. Co je příčinou této deprese, zatím nevím; patnáctiletí chlapci nám obvykle nedokážou říct, proč jsou deprimovaní a většinou nám zabere ohromné množství času a práce, než na to přijdeme. Avšak jeho zhoršující se prospěch je symptomem jeho deprese, která je zase znakem toho, že něco není v pořádku. Něco je bezpodmínečně nutné změnit. Není to něco, co přejde samo. Není to něco, z čeho prostě vyroste. Myslím si, že neudělá-li se ten správný krok, bude se jeho problém postupně prohlubovat. Zatím žádné otázky?“

Nebyly žádné.

„Dále se domnívám, že poslat Rogera do internátní školy by bylo, s největší pravděpodobností, tím správným krokem - nebo jedním z nich,“ pokračoval jsem. „Ale v žádném případě si tím nemohu být jist. Co mě k tomu vede, je jeho vlastní přání, nic jiného. Ano, je to hodně. Z vlastní zkušenosti mohu říct, že děti v jeho věku nedocházejí k takovýmto rozhodnutím snadno. Navíc, i když nedokážou vyjádřit, co je k tomuto rozhodnutí vedlo, mají často instinktivní schopnost vycítit, co je pro ně správné. A jestliže Roger stále chce jít do internátní školy, šest měsíců poté, co toto přání projevil poprvé, myslím si, že by se tomu měla věnovat pozornost. Máte k tomu nějaké otázky? Je zde něco, čemu byste nerozuměli?“

Odpověděli, že všemu rozumí.

„Kdybyste se museli rozhodnout okamžitě,“ snažil jsem se dospět k závěru, „řekl bych vám, abyste to riskovali a poslali ho do internátní školy. Ale domnívám se, že není nutné jednat tak ukvapeně. Nepochybně je ještě čas na důkladnější průzkum. Nemohu vám dát žádnou spolehlivou záruku, že se Rogerův prospěch v internátní škole zlepší, proto, chcete-li mít opravdu jistotu, doporučoval bych vám důkladnější vyšetření. Jak jsem vám již vysvětlil při našem prvním telefonickém rozhovoru, poskytuji pouze krátké konzultace, takže

vám nadále nemohu být k dispozici. Mimoto, nejsem ta nejpovolanější osoba. Jedním z nejlepších prostředků, které máme k dispozici při práci s mladými adolescenty, kteří nezvládají své pocity, jsou psychologické testy. Rád bych vás a Rogera doporučil k doktoru Marshallu Levensonovi. Je to psycholog, který nejenom že dělá psychologické testy, ale specializuje se na hodnocení a psychoterapii adolescentů."

„Levenson?" opáčil pan R. „To je židovské jméno, nemám pravdu?"

Překvapeně jsem se na něho podíval. „Nevím. Myslím že ano. Dobrá polovina lidí v naší branži jsou židé. Proč se ptáte?"

„Bez zvláštního důvodu," odpověděl pan R. „Nejsem proti nim nijak zaujatý, to ne. Prostě jen ze zvědavosti."

„Řekl jste, že je to psycholog?" zeptala se paní R. „Jakou má reputaci? Nejsem si jista, jestli bychom Rogera svěřili někomu, kdo není psychiatr?"

„Doktor Levenson má vynikající pověst," řekl jsem. „Je natolik důvěryhodný jako kterýkoli psychiatr. Jestli si to budete přát, rád vám nějakého psychiatra doporučím. Ale co se tohoto konkrétního případu týče, není v mém okruhu člověka, jehož úsudku bych si více vážil. Kromě toho, každý psychiatr by vás stejně s největší pravděpodobností odkázal k nějakému psychologovi kvůli testům, protože jen psychologové tyto testy dělají. Navíc," pohlédl jsem na pana R., „poplatky za psychologa jsou mnohem nižší než u psychiatrů."

„Jedná-li se o jedno z našich dětí, jdou peníze stranou," řekl pan R.

„Jsem si jista, že doktor Levenson bude pro Rogera vhodný," řekla paní R. a začala si oblékat rukavičky.

Poznamenal jsem jméno a telefonní číslo doktora Marshalla Levensona na lékařský předpis a podal jsem ho panu R. „Jestli nemáte žádné další otázky, promluví si teď s Rogerem," řekl jsem.

„S Rogerem?" zpozorněl pan R. „Nač s ním potřebujete mluvit ještě jednou?"

„Řekl jsem mu, že poté, co promluví s vámi, se s ním ještě jednou setkám," vysvětloval jsem. „U dospívajících pacientů je to běžná praxe. Poskytuje mi to možnost říct jim, jaká byla má doporučení."

Paní R. vstala. „Obávám se, že budeme muset jít. Neočekávali jsme, že to potrvá tak dlouho. Bylo od vás velice laskavé, doktore, že jste nám věnoval tolik svého drahocenného času," podala mi ruku v rukavičce na rozloučenou.

Potřásl jsem jí rukou a zároveň jsem jí pohlédl do očí a řekl: „Potřebuji mluvit s vaším synem. Nebude to trvat déle než pár minut."

Pan R., jak se zdálo, nikam nespěchal. Seděl stále ještě na židli, řekl: „Nechápu, proč tak naléhavě musíte vidět Rogera. Co on má společného s tím, co jste nám doporučil? Rozhodnutí je přece na nás, ne? Je to jen dítě."

„Samozřejmě, že konečné rozhodnutí je na vás," přisvědčil jsem. „Vy jste rodiče a vy platíte účty. Ale je to jeho život. Jeho se nejvíce dotýká, co se tady děje. Chci mu pouze říci, že mé doporučení internátní školy a návštěvy doktora Levensona jsou pouze návrhy, rozhodnout že musíte vy. Hodlám mu ve skutečnosti říct, že vy ho znáte nejlépe a tedy nejlépe víte, co je pro něho dobré, mnohem lépe než já. Strávili jste s ním patnáct let, zatímco já méně než hodinu. Ale má právo dozvědět se, jak to s ním vypadá, a že jsem ho doporučil k doktoru Levensonovi. Jde jen o to, vysvětlit mu, co ho očekává. Neudělat to by bylo docela nelidské, nemyslíte?"

Paní R. pohlédla na svého manžela. „Nech doktora, ať udělá, co považuje za nejlepší, drahý. Zpozdíme se o to více, jestliže budeme ztrácet čas přetřásáním fdozofických otázek."

Takže nakonec jsem opět hovořil s Rogerem a vysvětlil jsem mu hlavní důvody toho, co jsem doporučil. Také jsem mu řekl, že navštívil doktora Levensona, bude muset pravděpodobně podstoupit psychologické testy. Upozornil jsem ho, že se toho v žádném případě nemusí obávat, že téměř každému připadají tyto testy jako zábava. Roger řekl, že to bude „v pořádku". Neměl žádné otázky. Nakonec jsem bezděčně udělal něco, co obvykle nemám ve zvyku. Dal jsem mu svou vizitku, a řekl, že mi může zatelefonovat, kdyby něco potřeboval. Měl u sebe náprsní tašku, do níž si vizitku pečlivě uložil.

Ještě téže noci jsem telefonoval Marshallu Levensonovi, abych ho upozornil na to, že jsem k němu poslal Rogera a jeho rodiče. Také

jsem mu řekl, že si nejsem tak docela jistý, jestli se mým doporučením budou řídit.

O měsíc později jsem Marshalla potkal na konferenci a ptal jsem se ho na tento případ. Řekl, že Rogerovi rodiče s ním nikdy nevešli do styku. Ani mě to příliš nepřekvapilo. Domníval jsem se, že o Rogerovi už nikdy neuslyším.

Mýlil jsem se.

Bylo to na konci ledna, o sedm měsíců později, kdy mi pan R. telefonoval, aby si domluvil další schůzku. „Tentokrát je na tom Roger vážně zle,“ řekl. „Způsobil si pořádné problémy.“ Oznámil mi, že představená školy, kterou teď Roger navštěvuje, mi poslala dopis o „incidentu“, který bych měl obdržet v následujících dnech. Dohodli jsme si schůzku na příští týden.

Dopis přišel příští den v odpolední poště. Byl od sestry Marie Rózy, představené Střední školy Tomáše Akvinského, nacházející se ve čtvrti, kde rodina bydlela:

Vážený doktore Pecku,

když jsem panu a paní R. doporučila, aby se svým synem navštívili psychiatrickou poradnu, řekli mi, že jste to byl vy, kdo Rogera léčil naposledy a požádali mne, abych vám poslala toto vyrozumění.

Roger k nám přišel na podzim tohoto roku z místní veřejné střední školy, kde měl stále se zhoršující prospěch. Ani zde nedosáhl výrazného zlepšení, jeho známky se pohybují neustále okolo horšího průměru. Sociálnímu životu školy se ovšem přizpůsobil znamenitě. Obzvlášť působivé bylo, jakým způsobem se zařadil do našeho veřejného dobročinného programu. Jako součást tohoto programu si vybral práci s mentálně postiženými dětmi v době po vyučovacích hodinách. Nejenom, že projevil očividné nadšení pro tento druh činnosti, pedagogové ve svém posudku zároveň vyzdvihli jeho mimořádnou empatii a obětavost při práci s dětmi. Dokonce byl vybrán, aby se zúčastnil konference o mentálně postižených dětech, která se konala v New Yorku během vánočních prázdnin.

Incident předcházející tomuto dopisu se udál 18. ledna. Toho odpoledne Roger a jeden jeho spolužák vnikli do pokoje otce Jeroma, starého

kněze, bydlícího v naší škole, a odcizili mu hodinky a jiné osobní věci. Normálně by to bylo důvodem pro vyloučení ze školy, a druhý zainteresovaný chlapec již byl skutečně ze školy vyloučen. Domníváme se však, že incident se naprosto neshoduje s Rogerovou povahou. Proto jsme se, navzdory jeho téměř podprůměrným školním výsledkům, na schůzi profesorského sboru rozhodli ho na naší škole ponechat, což ovšem závisí na doporučení z vaší strany, že jednáme v jeho nejlepším zájmu. Pochopitelně máme mladého muže velice rádi, a domníváme se, že naše škola mu má co nabídnout.

Ještě jedna informace, která by vám mohla být užitečná. Na školní schůzi několik učitelů poznamenalo, že po návratu z vánočních prázdnin se jim Roger zdál být dosti deprimovaný, a to ještě před již zmíněným incidentem.

S nedočkavostí očekáváme vaše doporučení. Prosím, neváhejte mě kontaktovat, budete-li si přát jakékoli další informace.

S pozdravem
Marie Róza
představená školy

Když se rodina dostavila na dohodnutou schůzku, nejprve jsem přijal Rogera. Zdál se být deprimovaný stejně jako předtím. Co však bylo odlišné, byl sotva patrný rys tvrdosti. V jeho chování byl náznak zloby a předstírané odvahy. Řekl, že neví, proč se vloupal do pokoje starého kněze.

„Řekni mi něco o otci Jeromovi," požádal jsem ho.

Roger se zdál být překvapený. „Není co," řekl.

„Jaký je otec Jerome člověk? Je hodný?" naléhal jsem. „Máš ho rád nebo ne?"

„No, myslím, že je fajn," odpověděl Roger, jako by si takovouto otázku nikdy předtím nepoložil. „Někdy nás zval do svého pokoje na sušenky s čajem. Asi ho mám rád."

„Nejde mi do hlavy, proč bys okrádal člověka, kterého máš rád?"

„Nevím, proč jsem to udělal, už jsem vám to řekl."

„Třeba jsi dostal chuť na další sušenky," navrhl jsem.

„Cože?" Roger vypadal zmateně.

„Možná jsi jenom toužil po dalších dobrotách. Možná, že potřebuješ tolik dobrot, kolik jich jen můžeš mít."

„Nee," protestoval Roger neústupně. „Prostě jsme hledali, co bychom mohli ukrást."

Změnil jsem téma. „Když jsme se viděli naposledy, doporučil jsem tvým rodičům, abyste navštívili doktora Levensona. Viděl jsi ho někdy?"

„Ne."

„Proč ne?"

„Nevím."

„Mluvili s tebou někdy rodiče na toto téma?"

„Ne."

„Jak si to vysvětluješ? Nepřipadá ti divné, že jsem něco doporučil, a od té doby jste o tom s rodiči nemluvili?"

„Nevím."

„Minule jsme spolu mluvili o možnosti přestoupení na internátní školu," řekl jsem. „O tom s tebou rodiče někdy hovořili?"

„Ne. Prostě mi řekli, že půjdu do školy Sv. Tomáše."

„Jak to na tebe zapůsobilo?"

„Bylo to v pořádku."

„Ještě stále bys chtěl jít na internátní školu, kdybys měl tu možnost?"

„Ne. Chci zůstat ve škole Sv. Tomáše. Prosím, doktore Pecku, pomozte mi, abych mohl zůstat tam, kde jsem."

Byl jsem překvapen a dojat jeho náhlou spontánností. Škola se pro něj nepochybně stala velmi důležitou. „Proč tam chceš zůstat?" zeptal jsem se.

Roger na okamžik zrozpačitěl, potom se zamyslel. „Nevím," řekl po chvíli. „Mají mě rádi. Mám pocit, že jsem tam oblíbený."

„To je pravda, Rogere," odpověděl jsem. „Sestra Marie Róza se v dopise, který mi poslal, velmi jasně vyjádřila, že tě mají rádi a chtějí, abys tam zůstal. A protože si to přeješ i ty, pravděpodobně to doporučím jak jí, tak tvým rodičům. Mimochodem, sestra Marie

Róza se také velmi pochvalně zmínila o tvé práci s postiženými dětmi. Jaký byl výlet do New Yorku?"

Roger vypadal opět zmateně. „Jaký výlet?"

„No přece na konferenci o postižených dětech. Sestra Marie Róza psala, že jsi byl vybrán. Zdá se mi to být docela čest pro někoho, komu ještě není šestnáct. Tak jaká byla konference?"

„Nikde jsem nebyl."

„Nebyl?" opakoval jsem zaraženě. Hned nato ve mně začaly vzrůstat obavy. Intuitivně jsem tušil, co bude následovat. „Proč jsi tam nebyl?"

„Rodiče mě nepustili."

„Z jakého důvodu?"

„Řekli, že si neuklízím svůj pokoj."

„Jak to na tebe zapůsobilo?"

„To je v pořádku," řekl Roger bezvýrazně.

Úmyslně, s náznakem rozhořčení v hlase, jsem řekl: „V pořádku? Dostalo se ti té pocty, že jsi se mohl zúčastnit vzrušujícího výletu do New Yorku, to vše za tvé vlastní zásluhy, a když ti potom není dovoleno jet, řekneš, že je to v pořádku? Pěkná blbost."

Roger vypadal velmi nešťastně. „Neměl jsem uklizený pokoj," řekl.

„Věříš tomu, že trest odpovídal provinění? Vážně si myslíš, že to, že jsi neměl uklizený pokoj, je dostatečným důvodem k tomu, aby ti byla odepřena vzrušující cesta, kterou sis ostatně zasloužil, a která pro tebe navíc mohla být poučná?"

„Nevím." Roger tam seděl jako kus beztvárné hmoty.

„Byl jsi zklamaný? Zuřil jsi?"

„Nevím."

„Nemyslíš si, že jsi byl hodně zklamaný a hodně zlostný, a že to možná má něco společného s tím, proč jsi se vloupal do pokoje otce Jeroma?"

„Nevím."

Ovšemže nevěděl. Jak by taky mohl. Všechno to byla podvědomá reakce. „Zlobil jsi se někdy na své rodiče, Rogere?" zeptal jsem se mírně.

Zavrtával pohled do podlahy. „Oni jsou v pořádku," řekl.

Jako se nezměnila Rogerova deprese, stejně tak se nezměnila uhlazená vyrovnanost jeho rodičů. „Je mi líto, že vás musíme znovu obtěžovat, doktore," oznamovala paní R., když jsem je vedl do své kanceláře poté, co jsem vyprovodil Rogera. Posadila se a sundala si rukavičky. „Ne, že by nám vadilo, že jsme tady," usmála se, „ale hlavně kvůli Rogerovi jsme doufali, že něco podobného již nebude nutné. Dostal jste dopis od představené?"

Přisvědčil jsem.

„Máme s manželkou vážné obavy, že chlapec je na dobré cestě stát se obyčejným kriminálním," řekl pan R. „Možná jsme se tenkrát měli řídit vaší radou a poslat ho k tomu doktorovi, co jste nám doporučil. Jakže se jmenoval? Bylo to, myslím, nějaké cizí jméno."

„Doktor Levenson."

„Ano. Jak jsem řekl. Možná jsme ho měli poslat k doktoru Levensonovi."

„Proč jste to neudělali?" Očekával jsem, že odpověď bude dobře připravená. Když mě přišli znovu navštívit, mohli očekávat, že tato otázka přijde na přetřes. Nakonec, začali o tom sami. Bylo ovšem kuriózní slyšet jejich odpověď.

„No, zanechal jste nás v domněnání, že je to Rogerova záležitost," odpověděl pohotově pan R. „Vzpomínám si, jak jste říkal, že je to jeho život, nebo něco v tom smyslu. A potom, věděli jsme, že jste s ním o tom mluvil. Když neprojevil žádné nadšení, co se toho týče, předpokládali jsme, že k doktoru Levensonovi jít nechce, a usoudili jsme, že bude lépe, když ho do toho nebudeme nutit."

„Nakonec, také jsme si dělali starosti, aby neutrpěla jeho sebeúcta," přispěchala na pomoc paní R. „Již dost na tom, že špatně prosperoval ve škole, báli jsme se, jaké následky by návštěvy u psychologa mohly mít na jeho sebedůvěru. Sebeúcta je pro mladé lidi důležitá, nemyslíte, doktore?... Ale možná, že jsme se mýlili," dodala s jemným okouzlejícím úsměvem.

Bylo to velice chytré. Několika málo slovy se problém toho, že ne-následovali mého doporučení, stal zčásti mou vlastní a zčásti Roge-

rovou chybou. Nezdálo se, že by mělo jakýkoli smysl se s nimi o tom pít. „Máte nějaké tušení, z jakého důvodu se Roger mohl zaplést do toho incidentu s krádeží?" zeptal jsem se.

„Ani ponětí, doktore," odpověděl pan R. „Samozřejmě jsme se pokoušeli s ním o tom mluvit, ale neřekl nám nic, čeho bychom se mohli zachytit. Ne, naprosto tápeme."

„Krádež bývá často aktem vzteku," řekl jsem. „Nevíte o ničem, kvůli čemu mohl být Roger v poslední době naštvaný nebo vzteklý? Naštvaný na celý svět nebo na školu nebo na vás?"

„Nic, o čem bychom věděli, doktore," odpověděla paní R.

„Nestalo se mezi vámi a Rogerem v průběhu měsíce předcházejícího krádeži nic, co by mohlo být příčinou jeho naštvanosti nebo vzteku?"

„Ne, doktore," odpověděla paní R. „Jak jsme už řekli, zcela tápeme."

„Bylo mi řečeno, že jste Rogerovi zakázali se v průběhu vánočních prázdnin zúčastnit konference o mentálně postižených dětech v New Yorku," řekl jsem.

„Ach, že by byl Roger naštvaný kvůli *tomu*?" zvolala překvapeně paní R. „Nezdál se být nijak zklamaný, když jsme mu řekli, že jet nemůže."

„Roger svou zlobu vyjadřuje s velkými obtížemi," řekl jsem. „Je to podstatná část jeho problému. Ale řekněte mi, nemysleli jste si, že bude zklamaný, když mu nedovolíte jet?"

„Jak bychom to měli vědět? Nedokážeme takové věci předvídat. Nejsme psychologové, víte. Prostě jsme udělali to, co jsme považovali za správné."

Před očima se mi mihl obraz nekonečných strategických porad zasedání vlády, kterých se zúčastňoval pan R., kde politikové pronášeli a přetřásali právě takovéto předpovědi. Ale opět by nemělo žádný smysl se s nimi o tom hádat. „A proč jste považovali za správné zakázat Rogerovi cestu do New Yorku?" zeptal jsem se.

„Protože si neuklízí svůj pokoj," odpověděl pan R. „Stále dokola

mu opakujeme, aby si svůj pokoj udržoval v čistotě, ale on toho prostě není schopen. Tak jsme mu řekli, že vyslancem v cizině nemůže být ten, kdo si nedokáže udržet pořádek ve svém vlastním domě."

„Nevím, co má vyslanec v cizině společného s Rogerovou cestou do New Yorku," řekl jsem již značně podrážděně. „Také se domnívám, že váš přístup k této otázce je krajně nerealistický. Neznám téměř žádného patnáctiletého chlapce, který by si pravidelně uklízel pokoj. Po pravdě řečeno, dělal bych si vážné starosti o jeho duševní zdraví, kdyby to dělal. Nezdá se mi to být dostačující důvod, proč mladému muži zabránit, aby se zúčastnil vzrušujícího, vzdělávacího výletu, který si zasloužil svou vlastní snahou při nelehké činnosti."

„Dovolíte, doktore, k tomu bychom měli pár otázek," řekla paní R. s přehnanou roztomilostí. „Nejsem si zcela jista, jestli je pro Rogera vhodné, aby pracoval s těmi retardovanými dětmi. Koneckonců, některé z nich jsou duševně choré, nemám pravdu?"

Cítil jsem se bezradný.

„To jsou všechno pěkné řeči," prohlásil pan R., „ale měli bychom se dostat dále. Je potřeba něco podniknout, jinak se z chlapce stane obyčejný kriminálník. V létě jsme mluvili o možnosti, že bychom ho poslali do internátní školy. Toto doporučení stále platí, doktore?"

„Neplatí," odpověděl jsem. „Již v červnu bylo nesnadné se jednoznačně rozhodnout, proto jsem vám doporučil, aby Roger, předtím než padne konečné rozhodnutí, navštívil doktora Levensona. I když bych nechtěl internátní školu úplně vyloučit, je dnes takovéto rozhodnutí ještě těžší. Roger má novou školu rád. Cítí z jejich strany péči a zájem, a domnívám se, že by pro něho bylo dost traumatizující, kdyby musel náhle odejít. Opět nevidím žádnou nutnost, proč bychom měli jednat ukvapeně, proto bych vám ještě jednou doporučil, aby Roger navštívil doktora Levensona."

„Ale to se točíme pořád dokolečka!" zvolal pan R., viditelně otrávený. „Nemáte něco užitečnějšího, co byste dům doporučil, doktore?"

„Po pravdě, měl bych ještě jedno doporučení," řekl jsem.

„A to?"

„Důrazně bych vám doporučil, abyste sami podstoupili léčení. Oba dva. Roger potřebuje pomoc velmi naléhavě, ale stejně tak ji potřebujete i vy.“

Na chvíli zavládlo hrobové ticho. Potom se pan R. usmál lehkým, pobaveným úsměvem. „Opravdu velmi zajímavé, doktore,“ řekl nevzrušeně. „Skutečně by mě zajímalo, proč si myslíte, že potřebujeme léčení, jak jste řekl.“

„Jsem rád, že vás to zajímá,“ odpověděl jsem. „Domníval jsem se, že vás to pravděpodobně vyvede z rovnováhy. Myslím si, že oba byste měli podstoupit léčení z toho důvodu, že se zdá, že máte naprostý nedostatek schopnosti vcítit se do Rogerových problémů, a jak mohu posoudit, psychoterapie je jedinou věcí, která by vám mohla pomoci mu lépe porozumět.“

„Vaše doporučení, doktore,“ pokračoval pan R. klidně a zdvořile, „shledávám poněkud vykonstruovaným. Nechci se vychloubat, ale domnívám se, že ve svém oboru jsem docela úspěšný. Stejně tak moje žena. S naším druhým dítětem nemáme žádné problémy. Aktivně se podílíme jak na politickém, tak společenském životě. Moje žena je členkou městské rady a vysoce aktivní, co se církevních záležitostí týče. Vážně se podivuji, jak nás můžete pokládat za duševně nemocné.“

„Z toho, co říkáte, vyplývá,“ parafrázoval jsem, „že Roger je ten, kdo je nemocný, zatímco vy dva jste zcela zdraví. Je jistě pravda, že Roger je v této situaci ten, jehož problémy jsou nejvíce patrné. Ale především, Rogerovy problémy jsou vaše problémy. A z mého hlediska, veškerá rozhodnutí, kterými jste za poslední roky reagovali na Rogerovy problémy, byla špatná. Roger chtěl jít na internátní školu. Odmítli jste ho, aniž byste o tom dále uvažovali. Doporučil jsem vám, abyste ho vzali k doktoru Levensonovi. Toto doporučení jste přešli. A teď, když se mu dostalo té cti, že byl odměněn za svou vlastní společenskou aktivitu, připravili jste ho i o toto ocenění, aniž byste přemýšleli o tom, jaké to pro něho může mít následky. Netvrdím, že chcete Rogerovi vědomě ubližovat. Tvrdím však, že z psychologické-

ho hlediska veškeré vaše chování nasvědčuje tomu, že na podvědomé úrovni k němu cítíte výrazné nepřátelství."

„Jsem rád, že jste se odvolal na své vlastní stanovisko, doktore," řekl pan R. tím nejvybroušenějším právníckým stylem. „Protože je to jenom vaše vlastní stanovisko, že ano? A mohou existovat i jiná, nemám pravdu? Připouštím, že jsem k Rogerovi začal cítit jistou dávku nepřátelství, teď, když to vypadá, že se z něj stane obyčejný kriminálník. A vím, že z psychologického hlediska byste nás, jeho rodiče, mohl vinit z každého drobného darebáctví, kterého se dopustí. Chápu, že je pro vás velice snadné ukázat na nás prstem. Vás nestálo takovou námahu, abyste mu poskytl to nejlepší možné vzdělání a sporádaný domov. Na to jste se vy nemusel vůbec namáhat."

„Můj manžel tím chce říct, doktore," ozvala se paní R., „že možná existují i jiné alternativy. Můj strýc, například, byl alkoholik. Není možné, že Rogerovy problémy by mohly být vrozené, že má nějaký defektní gen, který ho prostě svede na špatnou cestu, nehledě k tomu, jak je vychováván?"

Zíral jsem na ně se vzrůstajícím pocitem děsu. „Chcete tím říct, jestli Rogerovy problémy nejsou nevyléčitelné - to jste měli na mysli?"

„Samozřejmě je nám ta myšlenka krajně nepříjemná. Rádi bychom doufali, že existuje nějaký lék nebo prostě něco, co by mu mohlo pomoci," řekl s klidem pan R. „Ale přece nemůžeme předpokládat, že vy doktoři jste vynalezli lék na všechny nemoci, nemám pravdu?"

Co jsem mu na to mohl odpovědět? Musel jsem zůstat profesionálně nezaujatý. „Existuje spousta psychických poruch, které jsou v základě zcela nebo částečně dědičné a genetické. Avšak neexistuje ani ten nejmenší důkaz, že Rogerovy potíže by v jakémkoli směru spadaly do oblasti těchto poruch. Moje diagnóza, co se vašeho syna týče, je, že trpí depresí, která není ani dědičná ani nevyléčitelná. Naopak věřím, že veškeré jeho problémy jsou zcela vyléčitelné, a bude-li mu pomoheno k tomu, aby porozuměl svým pocitům, a bude-li moci být pomoheno také vám, abyste změnili způsob, jakým na něj reagujete.

Zároveň vám nemohu zaručit, že moje diagnóza je přesná. Je to ten nejlepší odhad založený na mých zkušenostech a úsudku. Odhaduji, že tak z devadesáti devíti procent je moje diagnóza správná. Sto procent vám zaručit nemohu. Ovšem, jestli o mém soudu pochybujete, měli byste si vyžádat doplňkovou konzultaci jiného psychiatra. S radostí vám jich několik doporučím nebo si můžete nějakého vyhledat sami. Ale musím vám říct, že si nemyslím, že je na to dost času. Myslí si, že jeho problémy jsou s patřičnou pomocí vyléčitelné, nejsem si ale jist, bude-li tomu tak, nedostane-li se mu této pomoci v co nejbližší době."

„Jde tedy pouze o váš vlastní názor, že doktore?" řekl pan R. se znuděným profesionálním výrazem pochybujičího žalobce.

„Ano," přisvědčil jsem, „Je to pouze můj názor."

„Takže nejde o záležitost vědecky dokazatelnou, nebo snad ano? Vy se tedy domníváte, ale *nevíte*, jaký je vlastně Rogerův problém. Říkám to tak správně?"

„Ano, je to pravda."

„Takže je vlastně klidně možné, že Roger trpí dědičnou, nevyléčitelnou chorobou, kterou v tomto stádiu nejste schopni diagnostikovat."

„Ano, možné to je, ale stěží pravděpodobné." Odmlčel jsem se, abych si mohl zapálit cigaretu. Ruce se mi třáslly. Pohlédl jsem na Rogerovy rodiče. „Víte, co mě na tom všem nejvíc zaráží, je skutečnost, že jste spíše ochotni přijmout, že Roger trpí nevyléčitelnou nemocí - ochotni ho naprosto odepsat - než byste jen na minutu připustili možnost, že vy sami potřebujete léčení."

Na zlomek sekundy jsem v jejich očích mohl zahlédnout strach, obyčejný pudový strach. Během okamžiku však nabyli své původní vyrovnanosti.

„Jediné, o co se snažíme, doktore, je přidržovat se faktů. Těžko nás můžete kritizovat za to, že chceme oddělit fakta od domněnek," obhajoval se pan R.

„Mnoho lidí trpí neodůvodněným strachem z psychoterapie," poznamenal jsem s pocitem, jako bych se snažil prodávat bible v Kremselském paláci. „Nikdo netouží po tom, aby někdo přezkoumal jeho

vnitřní myšlenky a pocity. Ale jakmile jednou začnete, zjistíte, že to není tak hrozné. Kdyby vám to jakkoli usnadnilo vaše rozhodnutí, jsem ochoten s vámi pracovat já sám. Sice bych tím porušil svou zásadu, že poskytuji pouze krátké konzultace, ale jsem ochoten udělat vše, co bude v mých silách, abych viděl, že se vám a Rogerovi dostalo takové pomoci, jakou potřebujete."

Jistě jsem neočekával, že mě vezmou za slovo a mou nabídku přijmou, a v hloubi duše jsem také doufal, že to neudělají, ale cítil jsem povinnost ji učinit. I když samotná představa, že bych s nimi měl začít pracovat, se mi hnusila, už z toho důvodu jsem je nemohl s klidným svědomím automaticky odkázat k někomu jinému. Přece jenom, sedm let po Bobbyho případu jsem o mnoho lépe tušil, proti čemu bych se musel postavit.

„Ach, jsem si jista, že máte naprostou pravdu, doktore," řekla paní R. roztomile, jako kdybychom si povídali na čajovém dýchánku. „Bylo by příjemné povídat si o sobě s někým, kdo je ochoten vám naslouchat. Ale je to tak příšerně náročné na čas a peníze, nemám pravdu? Vážně bych si přála, abychom se pohybovali ve vyšší příjmové třídě a mohli si to dovolit. Ale máme dvě děti, kterým se musíme postarat o vzdělání, chápete? Je mi líto, ale jednoduše nemáme zbytečných tisíc dolarů, které bychom každoročně utráceli za takovýto přepych."

„Jakou máte příjmovou třídu, to opravdu nevím," odpověděl jsem, „co ale vím, je, že se vši pravděpodobností spadáte pod federální vládní pojišťovací program, který nabízí nejvyšší pojistné dávky vůbec, co se ambulantní psychoterapie týče. Vy sami byste pravděpodobně hrádlili pouze pětinu nákladů. Jestli vás i nadále znepokojuje otázka výloh, možná byste se chtěli připojit k rodinné terapii, kde by terapeut hovořil s vámi a s Rogerem zároveň."

Pan R. vstal. „Byl to velmi zajímavý rozhovor, doktore. Ano, velmi poučný. Ale už jsme vás připravili o spoustu času. Mimo to musím ještě zpátky do své kanceláře."

„Ale co Roger?" zeptal jsem se.

„Roger?" pan R. na mně bezvýrazně pohlédl.

„Ano, Roger. Provinil se vniknutím do cizího pokoje a krádeží."

Jeho výsledky ve škole jsou mizerné. Je v depresi. Bojí se. Má problémy. Co s ním bude?"

„Budeme muset Rogerovi věnovat mnohem více pozornosti," odpověděl pan R. „Ano, mnohem více. Vy sám jste nám poskytl spoustu námětů k přemýšlení, doktore. Bylo to velice užitečné setkání."

„Doufám, že ano," řekl jsem a rovněž jsem povstal. Rozhovor byl ukončen, ať už se mi to líbilo nebo ne. „Skutečně doufám, že budete vážně přemýšlet o tom, co jsem vám doporučil."

„Ale ovšem, doktore," zabroukala paní R. „Všechno, co jste nám říkal, důkladně zvážíme."

Stejně jako při minulé návštěvě se mi pan a paní R. snažili zabránit, abych ještě jednou mluvil s Rogerem. „Není to kus nábytku," trval jsem na svém. „Má právo vědět, co se děje."

Strávil jsem tedy posledních pár okamžiků s Rogerem. Zjistil jsem, že mou vizitku má stále ještě ve své peněžence. Oznámil jsem mu, že sestře Marii Róze hodlám doporučit, aby pokračoval ve studiu na jejich škole, a že pořád trvám na tom, že by měl navštívit doktora Levensona. Také jsem mu řekl, že jsem doporučil terapii jeho rodičům. „Víš, Rogere," řekl jsem, „nemyslím si, že je to všechno jen tvůj problém. Domnívám se, že tví rodiče trpí psychickými problémy neméně závažnými než ty tvoje. Měl jsem z nich pocit, že se ti nesnaží příliš porozumět. A nejsem si jist, že ti poskytnou takovou pomoc, jaké je ti zapotřebí."

Roger, jak jsem očekával, byl při loučení apatický a neřekl nic.

O tři týdny později jsem obdržel poštou šek od paní R., spolu s přiloženým vzkazem, psaném na jejím osobním, vkusném dopisním papíře:

Vážený doktore Pecku,

bylo od vás velice laskavé, že jste nás minulý měsíc přijal bez předběžného ohlášení. Spolu s manželem si skutečně vážíme vašeho zájmu o Rogera. Chci, abyste věděl, že jsme následovali vaši rady, a poslali ho do internátní školy. Jedná se o vojenskou akademii v Severní Karolíně, která je pověstná svými úspěchy při výchově dětí

s poruchami chování. Jsem si jista, že od této chvíle bude všechno v pořádku.

Se srdečným pozdravem
paní R.

To bylo před deseti lety. Nemám ponětí, co se s Rogerem stalo. Dnes mu bude dvacet pět let. Občas na něj pamatuji ve svých modlitbách.

Jeden z důvodů, proč je tak těžké o zlu psát, je jeho plíživost. Úmyslně jsem začal s případem Bobbyho a jeho rodičů pro jeho zřejmou jasnost. Dát dítěti zbraň, kterou se zastřelil jeho starší bratr je čin tak neomluvitelně barbarský, že si každý řekne - ano, byl to nesporně zlý skutek. Avšak Rogerovi rodiče se ničeho tak neomluvitelně barbarského nedopustili; máme co do činění se souhlasem k výletu a výběrem školy - což jsou běžná rozhodnutí, která rodiče dělají dnes a denně. Pouhá skutečnost, že se jejich mínění v tomto konkrétním případě liší od mého, se nezdá být ještě dostačujícím důvodem k tomu, aby byli označeni za zlé. Nakonec, neproviňuji se snad i já zlem, když takto označuji ty mé klienty, kteří nesouhlasí s mým názorem a odmítají se řídit mou radou? Není možné, že zneužívám pojmu zla tím, že jej hbitě aplikuji na všechny, kteří mému názoru oponují?

Tento problém záměny těžiště a následného zneužití pojmu zla je skutečně závažným, a bude ve větší šíři pojednán v závěrečné kapitole. Je jistě mou povinností své tvrzení, že Roger byl obětí zla, obhájit. Je to obzvlášť důležité už z toho důvodu, že z obou případů, Rogerova a Bobbyho, je Rogerův ten typičtější. Přestože se zlo může projevovat i viditelně, jako v Bobbyho případě, děje se tak velmi zřídka. Nepochybně mnohem častěji se jeho projevy jeví jako obyčejné, zdánlivě normální a dokonce očividně racionální. Jak jsem řekl, zlí lidé jsou mistři přetvářky; nedokáží vědomě přiznat vlastní barvu ani sobě, natož druhým. Není bez důvodu, že had je pověstný právě svou plíživostí.

Je tedy krajně nepravděpodobné, že bychom mohli usoudit na zlou

podstatu nějakého člověka z jednoho jediného činu, naopak, naše hodnocení musí být založeno na posouzení celé škály různých skutků, stejně jako jejich charakteru a způsobu. Nejde jen o to, že Rogerovi rodiče mu vybrali školu, kterou si nepřál, a v protikladu k mému doporučení; v průběhu jednoho roku učinili tři takováto rozhodnutí za sebou. Nešlo o to, že by občas, v konkrétní situaci, nevěnovali pozornost Rogerovým pocitům; přehlíželi je při každé možné příležitosti. Jejich nedostatek zájmu o Rogera jakožto osobnost byl naprosto důsledný.

Přesto, je to zlo? Nemohli bychom prostě říci, že pan a paní R. byli pozoruhodně necitliví jedinci a nechat to tak? Skutečností ovšem je, že necitliví nebyli. Byli vysoce inteligentní, reagovali velmi citlivě na společenské normy. Nemluvíme zde o chudičkém farmáři z Apalačských hor, ale o dobře vychovaných, vzdělaných, vysoce kultivovaných lidech, dokonale zběhlých v takzvaném velkém světě. Jistě se o nich nedá říct, že právě jim by chyběla citlivost. Pan R. by se nedopustil jediného neuváženého soudního rozhodnutí a paní R. vždy pamatuje na to poslat květiny při té správné příležitosti. Na Rogera ovšem nepamatovali nebo ho prostě nebrali v úvahu. To znamená, že jejich necitlivost vůči němu byla selektivní. Ať už vědomě nebo podvědomě, byla to volba.

Proč? Proč došli k této volbě? Šlo pouze o to, že nechtěli být Rogerem obtěžováni a proto veškeré jejich reakce vůči němu byly motivovány spíše tím, co bude nejlevnější a nejpohodlnější, než tím, co by mohl skutečně potřebovat? Nebo ho opravdu, nějakým podivným způsobem, chtěli zničit? Nevím. A nikdy to vědět nebudu. Na zlu, domnívám se, je něco v základě nepochopitelného. A ne-li nepochopitelného, tedy charakteristicky neproniknutelného. Zlo vždy zastírá své motivy lží.

Když čtenář přezkoumá výčet interakcí mezi mnou a panem a paní R., napočítá na deset až dvacet lživých tvrzení. Zde opět můžeme vidět tu neobyčejnou důslednost. Není to záležitost jedné nebo dvou lží. Rogerovi rodiče mi lhali opakovaně a s pravidelností. Byli to lidé lži. Jejich lži nebyly neomluvitelné. Nebyla mezi nimi jediná,

za kterou by mohli být souzeni. Přesto, jednalo se o vše prostupující proces. Nakonec i v tom, že mě vůbec přišli navštívit, byla lež.

Proč tedy mé služby vyhledali, když je k tomu nevedl žádný opravdový zájem o Rogera ani o mé rady? Odpovědí je, že to byla součást jejich přetvářky. Chtěli *budit zdání*, že se snažili Rogerovi pomoci. Jelikož jim to bylo v obou případech doporučeno školou, vypadalo by jako trestuhodná nedbalost, kdyby tomu nevěnovali náležitou pozornost. V případě, že by se jich někdo zeptal: „Vzali jste ho přece k psychiatrovi, nebo ne?“, pan a paní R. mohli s klidným svědomím odpovědět: „To víte, že ano. Několikrát. Ale zdá se, že mu nic nepomůže.“

Chvilí jsem si lámal hlavu tím, proč přišli s Rogerem podruhé právě ke mně, když naše první setkání pro ně jistě nebylo příliš příjemné, a zároveň mohli tušit, že budou muset čelit otázce, proč nenásledovali mé doporučení. Zdálo se to jako naprosto nelogické rozhodnutí. Potom jsem si ale uvědomil, že jsem několikrát zdůrazňoval, že poskytuji pouze krátké konzultace. To znamená, že na ně nemohl být činěn výraznější nátlak, aby uskutečnili to, co jsem jim doporučil. Úniková cesta byla doširoka otevřená. Moje domněnka rozšířila soupis klamů.

Přirozeně, protože přetvářka má za úkol zastřít pravý opak, nejčastější formou, kterou si volí zlo, je předstírání lásky. Pan a paní R. chtěli svým vzkazem ve skutečnosti říci: „Protože jsme hodní a milující rodiče, velice nám na Rogerovi záleží.“ Jak jsem řekl v předcházející kapitole, přetvářka slouží zlým lidem k tomu, aby oklamali sebe stejně jako ostatní. Jsem si jist, že pan a paní R. doopravdy věřili, že udělali pro Rogera vše, co bylo v jejich silách. A když říkali - a jsem si jist, že říkali - „Několikrát jsme s ním byli u psychiatra, ale žádný z nich mu nebyl schopen pomoci,“ dávno pozapomněli detaily, z nichž se skládala celá pravda.

Každý zkušený psychoterapeut ví, že nemilující rodiče se vyskytují dosti běžně a že rozsáhlá většina těchto rodičů, alespoň do určitého stupně, předstírá lásku. Jistě ne všichni si zasluhují označení zlí. Věřím, že ne. Domnívám se, že je to otázka stupně propadnutí zlu, že

ve shodě s Martinem Buberem a jeho dvěma typy mýtů existují „propadající se“ a „padlí“. Opravdu nevím, kde přesně mezi nimi vytýčit hranici. Avšak vím zcela jistě, že pan a paní R. ji už překročili.

Za prvé je tu otázka, do jakého stupně byli ochotni obětovat Rogera pro záchranu své vlastní narcisistické představy o sobě. Zdálo se, že neexistuje hranice, za níž by se neodvážili. V obraně proti mému tvrzení, že oni sami by potřebovali léčení, jim nečinilo žádné potíže uvažovat o Rogerovi jako o „rozeném kriminálníkovi“ - s lehkým srdcem mu určit osud beznadějného, nevyčlelitelného a dědičně zatíženého člověka. Cítil jsem, že jejich ochota použít ho v případě nutnosti jako obětního beránka nezná hranic.

Pak je tady další stupeň - hloubky a deformace - jejich lží. Paní R. mi napsala: „Chci, abyste věděl, že jsme následovali vaší rady a poslali Rogera do internátní školy.“ Jaké pozoruhodné tvrzení! Paní R. v něm prohlašuje, že jsem jim poradil, aby Roger odešel ze školy Sv. Tomáše, když jsem se výslovně vyjádřil proti takovému kroku. Tvrdí, že se řídili mou radou, když tak neučinili; v první řadě jsem jim doporučil, aby sami vyhledali psychiatra. Konečně naznačuje, že veškeré kroky podnikly z *toho důvodu*, že jsem jim to já doporučil, když ve skutečnosti považovali mé rady za naprosto irelevantní. Ne jedno, dvě, ale hned tři lživá tvrzení, navzájem se proplétající, v jediné kraťoučké větě. Je na to zapotřebí notné dávky talentu, který můžeme až obdivovat pro jeho zvrácenost. Jsem přesvědčen, že paní R. skutečně věřila sama sobě, když psala „následovali jsme vaší rady.“ Velmi dobře to vystihl Martin Buber, když napsal: „Podivná hra na schovávanou v temnotě ducha, v níž osamělá lidská duše před sebou prchá, ukrývá se sama sobě a sobě se vyhýbá.“^{*1}

Nejtypičtější obětí zla je dítě. Jistě to není nic překvapivého již proto, že děti jsou těmi nejslabšími a nejzranitelnějšími členy lidské společnosti, ale také proto, že rodiče vládnou nad životy svých dětí mocí neomezenou a svrchovanou. Nadvláda pána nad otrokem se

^{*1}*Dobro a zlo* (Charles Scribner's Sons, 1953), s. 111.

příliš neodlišuje od nadvlády rodiče nad dítětem. Nezralost dítěte a z toho plynoucí závislost poskytuje jeho rodičům mandát mimořádné moci, často se ovšem nepřihlíží ke skutečnosti, že tato moc, jako ostatně každá moc, je vystavena zneužití různými stupni násilí. Navíc vztah mezi rodiči a dítětem charakterizuje nedobrovolná intimita. Pán může svého otroka vždy prodat, stane-li se vztah mezi nimi neúnosným. Ale stejně jako se děti nemohou vyvázat ze závislosti na svých rodičích, není snadné pro rodiče uniknout svým dětem a tlaku, který na ně vyvíjejí.*

Dalším charakteristickým - a poměrně zajímavým - rysem případů Rogera a Bobbyho je pozoruhodná jednotnost jejich rodičů. Každá představa fungovala jako tým. Nemůžeme říct, že Bobbyho otec byl zlý, zatímco jeho matka nikoliv, nebo že jeho matka byla zlá, a otec se pouze vezl. Pokud jsem schopen posoudit, byli zlí oba dva. Nejinak tomu bylo s panem a paní R. Oba se jeví být rovnocenně falešní; oba se podíleli na aktu destruktivního rozhodování; a oba se zdáli být stejnou měrou ochotni odepsat Rogera jako nevyléčitelného ve chvíli, kdy byli zahrnuti do jeho problému.**

Oběti zla, se kterými se setkáváme v každodenní psychiatrické praxi, však nebývají vždy děti. Obraťme nyní pozornost k případu

****** Pokud by někdo chtěl vyhledávat zlé lidi, tím nejjednodušším způsobem by bylo jít po stopách jejich obětí. Potom by to nejlepší působiště jistě bylo mezi rodiči citově narušených dětí a adolescentů. Tím nechci říct, že *všechny* citově narušené děti jsou oběti zla a že *všichni* tito rodiče jsou zlí lidé. Konfigurace zla se vyskytuje jen v menšině těchto případů, ovšem jde o menšinu nezanedbatelnou.

******* Pro psychiatrii nebude rodičovská jednotnost žádnou novinkou. Zkoumáme-li případy násilí na dětech, zjistíme, že bývá téměř pravidlem, že na zločinu se podílejí oba rodiče. Dokonce i v případech opakovaného incestu mezi otcem a dcerou obvykle odhalíme určitý stupeň srozumění z matčiny strany. Tím opět nechci tvrdit, že *všichni* rodiče, kteří se na svých dětech provinují násilím či incestem, jsou zlí. Uvádím tento fenomén pouze pro ilustraci toho, že skoro ve všech případech jsou za psychopatologický vývoj svých dětí vinni oba rodiče. Kdo četl knihu *Sybil* Flory Schreiberové (Warner Books, 1974), si jistě připomene pravdivost tohoto principu.

bezdětného páru kolem padesátky, Hartleyho a Sáry. Vylíčím zde jeden jediný rozhovor, který jsem vedl s oběma zároveň. Tímto případem chci demonstrovat, jak se obětování dospělého v určitém směru radikálně liší od obětování dítěte. Zároveň nám poskytne klíč k lepšímu porozumění fenoménu „zlého páru“, který jsem zde právě naznačil. Nakonec poodhalíme také novou a záhadnou dimenzi, co se problému klasifikace lidského zla z psychiatrického hlediska týče.

PŘÍPAD HARTLEYHO A SÁRY

Poprvé jsem je uviděl týden poté, co byl Hartley propuštěn ze státní nemocnice. Měsíc předtím, v 11 hodin v sobotu dopoledne, se Hartley pořezal břitvou na obou stranách krku. Do půl pasu nahý doklopýtal z koupelny do obývacího pokoje, kde právě Sára bilancovala jejich účty. „Zase jsem se pokusil zabít," oznámil jí.

Sára se obrátila a spatřila proudy krve řinoucí se po jeho těle. Zavolala policii, která přivolala rychlou pomoc. Hartley byl převezen na místní pohotovostní oddělení. Jednalo se o relativně povrchní zranění, řezné rány nebyly příliš hluboké; nezasáhl ani krkavici, ani krční tepnu. Poté, co mu byly sešity rány, byl převezen do státní nemocnice. Byl to jeho třetí sebevražedný pokus během pěti let.

Protože se před nedávnem přestěhovali do našeho okrsku, byl Hartley po propuštění z nemocnice přeřazen na naši kliniku na pohospitalizační péči. Propouštěcí diagnóza zněla „involuční depresivní reakce". Byl pod vysokými dávkami antidepresiv a uklidňujících prášků.

Když jsem vešel do čekárny, abych ho uvítal, seděl Hartley tiše vedle své ženy a prázdnýma očima zíral do prostoru - nevýrazný muž středního věku, který se zdál být menší než byl, jako by se snažil zabírat co nejméně místa. Pohled na něj nebyl příliš povzbuzující. Pane Bože, říkal jsem si, to se nemohou ve státní nemocnici o ty lidi postarat o trochu lépe, než je propustí? Působil depresivně jako

Černá díra v Kalkatě. Snažil jsem se však působit přívětivě. „Jsem doktor Peck," řekl jsem. „Pojďme do mé kanceláře."

„Může jít moje žena také?" zamumlal Hartley prosebným tónem.

Pohlédl jsem na Sáru, hubenou, kostnatou ženu, která byla menší než její manžel, ale přesto působila o hodně větším dojmem. „Jestli vám to ovšem nebude vadit, doktore," řekla se sladkým úsměvem. Její úsměv mě nijak neuklidnil. Tak nějak neladil se sotva patrným zahořklým výrazem, který vyjadřovaly stažené vrásky kolem koutků jejích úst. Na očích měla brýle s ocelovými obroučkami, a něčím tak trochu připomínala misijní pracovníci.

Vzal jsem je tedy oba do své kanceláře. Když jsme se usadili, podíval jsem se na Hartleyho. „Proč jste chtěl, aby šla vaše žena s vámi?" zeptal jsem se.

„Cítím se klidnější, když je mi nablízku," řekl bezvýrazně. Nebyla v tom žádná zvláštní vřelost, šlo o prosté konstatování faktu.

Asi jsem vypadal nechápavě.

„Hartley je takový už dlouho, doktore," prohlásila Sára vesele. „Nesnáší, když mě jen na okamžik ztratí z očí."

„To je proto, že žárlíte?" zeptal jsem se Hartleyho.

„Ne," odpověděl prázdným hlasem.

„Tedy proč?"

„Mám strach."

„Strach z čeho?" naléhal jsem.

„Nevím. Prostě mám strach."

„Myslím, že je to kvůli těm jeho myšlenkám, doktore," ozvala se Sára. „No tak, Hartley, klidně můžeš doktorovi o těch myšlenkách říct," naváděla ho.

„Jaké myšlenky má na mysli?" zeptal jsem se ho.

„Myšlenky jako zabij," odpověděl Hartley svým dutým hlasem.

„Zabij?" opakoval jsem nechápavě. „Chcete tím říct, že máte myšlenky na zabíjení?"

„Ne, pouze zabij."

„Obávám se, že vám nerozumím," řekl jsem ochromeně.

„Je to jen slovo," vysvětloval Hartley nezúčastněně. „V mysli se mi prostě objeví slovo ‚zabij‘. Jako kdyby ho někdo vyslovil. Objevuje se to znenadání. Ale většinou ráno. Když vstanu, začnu se holit a podívám se na sebe do zrcadla, najednou je to tady. ‚Zabij‘. Skoro každé ráno."

„Myslíte něco jako halucinace?" vyptával jsem se. „Slyšíte hlas, který vám říká, abyste zabil?"

„Ne," odpověděl Hartley. „Žádný hlas. Jen slovo v mé mysli."

„Když se holíte?"

„Jo. Ráno se cítím vždycky nejhůř."

„Holíte se břitvou?" zeptal jsem se s náhlou intuicí. Hartley přikývl. „Zní to, jako byste tou břitvou chtěl někoho zabít," pokračoval jsem.

Hartley vypadal poděšeně. Byla to první známka pohnutí, kterou jsem zaregistroval v jeho tváři. „To ne," řekl rozrušeně. „Nechci nikoho zabít. Není to pocit-je to jen slovo."

„Vždyť jste se chtěl očividně zabít," poznamenal jsem. „Proč jste to tedy potom udělal?"

„Cítil jsem se tak příšerně. Nejsem k ničemu, pro Sáru nejsem nic jiného než břemeno," řekl s takovou tíhou v hlase, že dopadla i na mně. Být neustále v jeho přítomnosti jistě nebyla žádná radost.

„Je pro vás Hartley břemenem?" zeptal jsem se Sáry.

„Ale mně to nevádí," odpověděla optimisticky. „Jen kdybych našla alespoň trochu času pro sebe. Taký nemáme dost peněz."

„Máte tedy pocit, že je pro vás přítěží?"

„Bůh mě podporuje," odpověděla Sára.

„Co je příčinou toho, že máte nedostatek peněz?" ptal jsem se.

„Hartley už osm let nepracuje. Chudáček, pořád je v takové depresi. Ale nějak vyjdeme s tím, co vydělám u telefonní společnosti."

„Býval jsem obchodním cestujícím," prohodil Hartley smutně.

„Jo, vydržel pracovat prvních osm let, co jsme byli svoji," dosvědčovala Sára. „Ale nikdy nebyl moc průbojný, že ne, drahý?"

„Ten rok, co jsme se brali, jsem vydělal přes dvacet tisíc dolarů," bránil se Hartley.

„Ano, ale to bylo v šestapadesátém. To byl tenkrát boom na trhu s elektrickými vypínači," shovívavě vysvětlovala Sára. „Každý, kdo v šestapadesátém náhodou prodával vypínače, vydělal stejné peníze."

Hartley mlčel.

„Proč jste přestal pracovat?" zeptal jsem se ho.

„To ty moje deprese. Každé ráno jsem se cítil tak příšerně. Až jednoho dne jsem prostě už neměl tu sílu v tom pokračovat."

„A co to bylo, co vás tak deprimovalo?"

Hartley vypadal zmateně, jako by si nemohl na cosi vzpomenout. „To byly určitě ty myšlenky," řekl nakonec. „Muselo to být kvůli těm slovům."

„Myslíte ty slova ve vaší mysli jako ‚zabij'?"

Přisvědčil.

„Řekl jste slova - množné číslo. Existují tedy ještě jiná slova," zeptal jsem se.

Hartley mlčel.

„No tak, drahoušku," nutila ho Sára. „Řekni doktorovi o těch dalších slovech."

„No, někdy jsou to i jiná slova," přiznával nakonec neochotně. „Jako třeba ‚řízni' nebo ‚kladivo'."

„Nějaká další?"

„Někdy ‚krev'."

„To jsou všechno slova vyjadřující zlobu," poznamenal jsem. „Nemyslím si, že by vám přišly na mysl, pokud byste neměl pořádnou zlost."

„Nemám na nikoho zlost," prohlašoval Hartley bez výrazu.

„Co si myslíte vy?" obrátil jsem se na Sáru. „Myslíte si, že se Hartley na někoho zlobí? Ze má na někoho zlost?"

„Ach, myslím si, že mě Hartley nenávidí," řekla se šibalským úsměvem, jako kdyby mluvila o nějaké podařené lumpárně, které se dopustilo děcko od sousedů.

Užasle jsem na ni hleděl. Začínal jsem tušit, kde se skrývá pravda, ale stěží jsem si dokázal představit, že to přijímá s tak nevzrušeným klidem. „Nebojíte se, že by vám mohl ublížit?" zeptal jsem se.

„Hartley? Ten by neublížil ani mouše, viď drahoušku?”

Hartley neodpověděl.

„Zcela vážně,” řekl jsem Sáře, „přemýšlí o zabíjení. Domnívám se, že být na vašem místě, měl bych docela strach žít s manželem, který mě nenávidí a přemýšlí o takových věcech.”

„Ale doktore, vy to nechápete,” vysvětlovala Sára. „Nemohl by mi ublížit. Vždyť je to takový slaboch.”

Vrhl jsem rychlý pohled na Hartleyho. Jeho tvář však postrádala jakýkoliv výraz. Téměř minutu jsem seděl v omračujícím tichu a snažil jsem se soustředit myšlenky na to, jak postupovat dál. Nakonec jsem se ho zeptal. „Jak na vás působí, když slyšíte svoji ženu říkat, že jste slaboch?”

„Má pravdu. Jsem ubohý,” zamumlal.

„I kdyby měla pravdu,” řekl jsem, „jak na vás tento fakt působí?”

„Chtěl bych být silnější,” odpověděl bez nadšení.

„Hartley neumí ani řídit auto,” prohodila Sára. „Nemůže beze mne vyjít z domu. Nemůže jít sám do obchodu ani na žádné jiné místo, kde je hodně lidí, nemám pravdu, drahoušku?”

Hartley přisvědčil.

„Zdá se, že se svou ženou souhlasíte naprosto ve všem,” poznamenal jsem.

„Říká pravdu. Nemůžu jít nikam bez ní.”

„A proč nemůžete?”

„Mám strach.”

„Strach z čeho, zatraceně?” snažil jsem se ho vyprovokovat.

„Nevím,” odpověděl sklesle. „Jediné, co vám mohu říct, je to, že kdykoli musím něco udělat sám, dostanu panický strach. Není-li Sára nablízku, aby mi pomohla, hrozně se vyděším.”

„Mluvíte, jako byste byl malé dítě,” řekl jsem.

Sára se sama pro sebe uspokojeně zasmála. „Hartley je svým způsobem dítě,” řekla. „Příliš jsi nedospěl, viď drahoušku?”

„Možná, že nechcete, aby dospěl,” řekl jsem rychle a obrátil jsem se k ní.

Sára po mně šlehla nečekaně nenávisným pohledem. „Chtít?” vy-

štěkla. „Kdo se kdy ohlížel na to, co já chci? Na mých potřebách málo záleží. Nikdy nikomu na mých potřebách nezáleželo. Nejde o to, co chci nebo nechci. Dělán pouze to, co dělat musím, co mi Bůh přeje, abych dělala. Tak mi tady nevykládejte pohádky. Kdo se stará o to, že je pro mě Hartley přítěží? Koho zajímá, že musím odřítnu všechnu práci, řízení, nakupování? Ale já si nestěžuji. Ne. Jaká já mám práva? Ne, Sára nemá žádná práva. Sára si nestěžuje. Hartley je v depresi. Nemám právo si stěžovat. Hartleyje ubožáček, lidský červ. Ale nikdo nedbá na to, co Sára. Tiše nesu břímě, které mi naložil Bůh. Sára dělá to, co dělat musí.“

Byl jsem tou triádou vyveden z míry a pochyboval jsem, že bych se s ní chtěl znovu dostat do konfliktu. Ale pokračoval jsem, mnohem více ze zvědavosti než z pocitu, že existuje způsob, kterým bych mohl situaci zachránit. „Soudím, že nemáte žádné děti,“ řekl jsem. „Bylo to vaše rozhodnutí?“

„Hartley nemůže mít děti,“ oznamovala Sára.

„Ach tak? Jak to víte?“

Sára se po mně podívala pohledem, který naznačoval, že jsem naprostý ignorant, neznalý základních životních fakt. „Protože já jsem byla na vyšetření u gynekologa,“ prohlásila. „Řekl mi, že jsem naprosto v pořádku a nic mi nechybí.“

„Vy jste se také nechal vyšetřit?“ zeptal jsem se Hartleyho.

Zavrtěl hlavou.

„Proč ne?“

„A proč bych měl?“ namítl Hartley, jako kdybych nebyl schopen chápat, co je přece jasné.

„Hartley, vy jste prostě ten nejpasivnější muž, kterého jsem kdy viděl,“ řekl jsem. „Trpně přijmete, že vám vaše žena o svém vyšetření řekla pravdu. Trpně přijmete, že jestliže její vyšetření bylo pozitivní, musí být vaše negativní. Existuje spousta případů, kdy jsou oba rodiče zdraví, a přesto stále nemají děti. Je docela dobře možné, že jste úplně v pořádku. Proč si to neověříte?“

„To by nemělo žádný smysl, doktore,“ odpověděla Sára za něho. „Jsme příliš staří na to, abychom měli děti. A na žádné další testy už

nemáme peníze. Zapomínáte na to, že já jsem jediná, kdo u nás vydělává. Kromě toho," vyloudila úsměv, „dovedete si představit Hartleyho jako otce? Vždyť si neví rady s vlastním životem."

„Ale nestálo by to za to už z toho důvodu, aby Hartley věděl, že není fyzicky nezpůsobilý být otcem?"

„Sára má pravdu," řekl Hartley, přecházející tak vlastně k obraně nařčení své ženy z vlastní nezpůsobilosti, „nemělo by to žádný smysl."

Začalo mě to vážně unavovat. Sice zbývalo ještě dvacet minut do příchodu dalšího pacienta, ale měl jsem sto chutí ukončit ten rozhořčený okamžitek. Nebyla naděje, že by se kdy mohlo něco změnit. Hartleymu nebylo pomoci. Byl již příliš daleko. Ale proč? Proč a jak, Bože, dojde k tomu, že se člověk octne v takové mizérii, uvažoval jsem. „Řeknete mi něco o mém dětství," řekl jsem nakonec.

„Nemám, co bych řekl," zamumlal Hartley.

„No, tak třeba, jak daleko jste došel ve škole?" zeptal jsem se.

„Hartley byl na Yale," odpověděla za něj opět Sára. „Ale potom jsi vyletěl, že drahoušku?"

Hartley přisvědčil.

Těžko jsem si dokázal představit, že tento lidský červ, jak ho Sára necitelně nazvala, býval kdysi mladým studentem s jiskřivým pohledem. „Jak vás napadlo jít na Yale?" zeptal jsem se.

„Moje rodina byla bohatá."

„Ale domnívám se, že jste taky musel být dost chytrý," poznamenal jsem.

„Když nepracujete, chytrost vám není k ničemu," vložila se do toho opět Sára. „Nezáleží na chytrosti, ale na výsledku, říkám vždycky."

Obrátil jsem se k ní. „Uvědomujete si, že kdykoli se pokusím u vašeho manžela vyzdvihnout něco pozitivního, vskočíte do toho a kasírujete ho?"

Začala křičet. „Kastruju, jo? Já že ho kastruju? Všichni doktoři jsou stejní. Možná ho kasírujete, říkají. Chcete říct, že je to všechno moje chyba? Jasně, vždycky je to Sárina chyba. Hartley nepracuje,

neumí řídit auto, nedělá vůbec nic, ale všechno je to Sárina chyba. Abyste věděl, byl kasírovaný dávno předtím, než jsem se s ním vůbec setkala. Jeho matka byla sprostá alkoholická. Otec byl stejný slaboch jako je on. Vždyť ani nedokázal zařídit, aby Hartley dokončil školu. A nakonec mě ještě obvinil, že jsem si ho vzala pro peníze. Cha, jaké peníze? Ta courá jeho matka všechno probendila, aby nakrmila svou opici. Nikdy jsem žádné peníze neviděla. Nikdo ani nehnul prstem, aby mi pomohl. Sáře nikdo nepomůže. Sára je na všechno sama, sama se stará o všechno. Ale ona ho kastruje, tvrdí všichni. Myslíte si, že se někdo z nich o mě kdy zajímal? Ne. Ani jeden. Umí jen obviňovat."

„Rád bych se o vás zajímal," řekl jsem mírně a dodal jsem, „když mi to ovšem dovolíte. Proč mi nepovíte něco o své rodině a svém dětství?"

„Takže teď mám být pacientem já?" zeptala se trpce. „To tedy lituji. Nehodlám vám dělat pokusného králíka. Nepotřebuji vaši pomoc. Jsem úplně v pořádku. Náš pastor mi poskytne veškerou pomoc, kterou potřebuji. Ten mi rozumí. Ví, co všechno musím snášet. Bůh mi dává potřebnou sílu. Přišli jsme, abyste pomohl Hartleymu. Jemu je pomoci nejvíc zapotřebí, doufám, že mu pomůžete."

„Sáro," řekl jsem, „máte sice naprostou pravdu, že Hartley potřebuje pomoc nejvíc, a uděláme všechno, co bude v našich silách, abychom mu pomohli. Ale domnívám se, že stejně tak potřebujete pomoc i vy. Situace, ve které se nacházíte, je velice komplikovaná, a vidím, že vás to dost vyvádí z rovnováhy. Myslím si, že byste se cítila o hodně lépe, kdybyste si o tom mohla s někým pohovořit, nebo mi alespoň dovolila, abych vám dal slabé uklidňující prášky."

Sára se však mezitím vzpamatovala. Opřela se o opěradlo své židle a usmála se na mne, jako bych byl sice milý, ale chybný zelenáč. „Děkuji vám doktore, jste velice laskav," řekla, „ale nejsem vůbec rozrušená, jak tvrdíte. Je málo věcí na tomto světě, které mě dokážou vyvést z rovnováhy."

„Dovolil bych si oponovat," řekl jsem. „Domnívám se, že ještě před chvilí jste byla velice rozčilená."

„Možná, že máte pravdu, doktore," odpověděla Sára, snad proto, abychom to dále nepřetřásali. „Hartleyho nemoc je pro mne příšerným břemenem. Kolikrát si říkám, jestli by pro mne nebylo mnohem snazší, kdyby neexistoval."

Podvědomě jsem sebou trhl. Hartleyho výraz se nijak nezměnil; byl již v takovém stádiu deprese, že se ho naprosto nic nemohlo dotknout. „Proč ho tedy neopustíte?" zeptal jsem se. „Jistě byste se bez tohoto břemene cítila lépe. A možná, do budoucna by pomohlo i Hartleymu, kdyby byl nucen postavit se na vlastní nohy."

„Bojím se, že by to nešlo, doktore. Hartley mne příliš potřebuje," odpověděla Sára s mateřským úsměvem, a obrátila se ke svému muži. „Nepřenesl bys to přes srdce, kdybych tě opustila, viď drahoušku?"

Hartleymu se na tváři objevil poděšený výraz.

„Bylo by to pro něj jistě těžké," souhlasil jsem. „Ale snad by se dalo zařídit, aby šel Hartley na delší dobu do nemocnice. Vy budete vědět, že je tam o něho po všech stránkách postaráno, a on tam může zůstat tak dlouho, dokud se nově situaci nepřizpůsobí."

„Myslíš, že by se ti to líbilo, drahoušku?" zeptala se Hartleyho Sára. „Chtěl bys, abych tě opustila, a ty abys musel zpátky do nemocnice?"

„To ně," zanaříkal Hartley, „prosím vás, ne."

„Řekni doktorovi, proč nechceš, abych tě opustila, drahoušku," vy-nucovala si Sára.

„Miluji tě," zakňoural Hartley.

„Vidíte, doktore," řekla Sára vítězoslavně. „Přece ho nemůžu opustit, když mě miluje."

„A vy ho milujete?" zeptal jsem se.

„Milovat?" řekla Sára téměř s pobavením. „Co to má společného s láskou? Ne, myslím si, že lepší slovo je povinnost, doktore. Cítím povinnost se o něj starat."

„Nejsem si jist, do jaké míry je to u vás povinnost a do jaké potřeba," zaútočil jsem. „Zdá se mi, že máte hluboce zakořeněnou potřebu právě takového břemena, které pro vás Hartley ztělesňuje. Možná je

to proto, že jste nikdy neměla vlastní dítě. Možná, že se snažíte z Hartleyho udělat to dítě, které nemůže mít. Nevím. Ale vím, že z toho či onoho důvodu máte silnou potřebu Hartleyho ovládat, stejně jako on má silnou potřebu být na vás závislý. Vaše i jeho potřeby docházejí naplnění tímto podivným manželstvím."

Sára se zasmála divným, nepřirozeným chichotem. „Jabka a pomeranče, doktore," řekla. „Jó, jabka a pomeranče. Nemůžete je vzájemně srovnávat. Nemůžete srovnávat Hartleyho a mně; jsme jako jabka a pomeranče. Ale vy nevíte, co je co, že ne? Jsem já jabko nebo jsem pomeranč? Mám zvrásněnou slupku nebo hladkou slupku? Nebo mám tlustou slupku? Hroší kůži?" opět vydala ten podivný chichot. „Jó, myslím, že mám hroší kůži. Musíte mít hroší kůži, abyste se ubránili těm, kdo vás pronásledují. Vy jste pavědecký perzekutor. Nevadí. Víím, jak se vypořádat s požírači jablek a pomerančů. Bůh mě miluje. Jeho moc není z tohoto světa. Můžete si myslet a říkat, co chcete. Stejně je to všechno smetí," vyštěkla. „Tam přece končí slupky od pomerančů a od jablek. Ve smetí. A tam taky skončíte vy všichni pavědečtí perzekutoři. Na smetišti. Spolu s ostatním shnilým ovocem," ukončila triumfálně.

Když jsem viděl, jak nad sebou Sára ztrácí kontrolu, začal jsem se bát, jestli jsem neudělal chybu, když jsem ji konfrontoval tak přímo. Hartley se svou mizérií, sebevražednými pokusy a žalostnou existencí, to bylo samo o sobě až dost; čemu by posloužilo, kdyby skončili oba v nemocnici? Sára se pravděpodobně cítila zahnána do rohu. Měl bych jí raději dát možnost, aby se opět vzpamatovala.

„Náš čas už téměř vypršel," řekl jsem, „a musíme se ještě dohodnout na dalším postupu léčby. Soudím, Sáro, že sama nemáte momentálně potřebu se léčit, a jak se zdá, fungujete docela dobře. A Hartley rozhodně potřebuje někoho, kdo by se o něj staral, nemyslíte?"

„Ano, chudáček Hartley je na tom vážně bledě," přitakala Sára, tváříc se, jako by posledních pět minut vůbec neexistovalo. „Měli bychom udělat všechno, co můžeme, abychom mu pomohli."

Tiše jsem si oddechl úlevou. Moje narážka na jejich manželství,

i když ničeho nedosáhla, alespoň nezpůsobila žádnou dodatečnou škodu. „Vyhovují vám ty léky, které momentálně užíváte?“ zeptal jsem se Hartleyho.

Hartley beze slova pokýval hlavou.

„Tvůj stav se zhorší, když nebereš ty pilulky, viď drahoušku,“ řekla Sára. Opět přisvědčil.

„Dobře, zůstaneme tedy u stejných prášků,“ řekl jsem. „A co psychoterapie? Nemyslíte, že byste si rád o svých problémech s někým důkladně pohovořil?“

Hartley zavrtěl hlavou. „Nedělá mi to dobře,“ zamumlal.

„K jeho předcházejícímu sebevražednému pokusu došlo, právě když navštěvoval psychoterapii,“ potvrdila Sára.

Vypsal jsem recept na stejný lék, který Hartley užíval v nemocnici, se stejným dávkováním, a řekl mu, že bych ho rád viděl zase za tři týdny, abychom rozhodli, zda předepsaný lék nebude potřeba změnit. „Příští návštěva nebude tak dlouhá jako ta dnešní,“ dodal jsem. „Bude vlastně docela krátká.“

„Samozřejmě, doktore,“ řekla Sára, když se chystali k odchodu. „Už tak jste pro Hartleyho udělal opravdu mnoho. Nevíme, jak vám poděkovat.“

O dvě minuty později, poté, co jsem napsal krátký záznam do karty, vyšel jsem ven dát si šálek kávy. Hartley se Sárou právě platili sekretářce za návštěvu, a když vycházeli ze dveří, zaslechl jsem Sáru, jak říká: „Ten doktor je o hodně lepší než byl ten na druhé klinice, nemyslíš? Přinejmenším je to Američan. Vždyť tam tomu jsme ani nerozuměli, co nám říká, viď drahoušku?“

Snad nejzajímavějším aspektem tohoto případu není Sárino zlo, ale Hartleyho poddanský vztah k němu. Hartley byl Sárou zotročený. Motiv zotročení není netypický pro pohádky a báje, v nichž princové, princezny a jiné bytosti bývají lapeni do osidel zlých sil nějaké čarodějnice nebo zlomyslného černokněžníka. Stejně jako ostatní báje dotýkající se otázky zla, vyžadovaly by i tyto důkladnější studium. Avšak na rozdíl od hrdinů těchto bájí, nemohl jsem Hartleyho z jeho

otroctví vysvobodit. Bylo to dobrovolné otroctví. Hartley dobrovolně dal svou duši do držby Sáře. Proč?

V průběhu našeho sezení jsem Hartleymu řekl, že je „ten nejpasivnější muž, jakého jsem kdy viděl.“ Pasivní člověk znamená člověk nečinný - tedy ten, kdo bere, místo aby dával, kdo následuje, místo aby vedl, člověk, který nabývá, ale nečiní. Mohl bych použít nespočet dalších přívlastků: „závislý“, „infantilní“, „líný“.* Hartley byl líný na ultimatum. Jeho vztah k Sáře byl vztahem dítěte, křečovitě se držícího máminých sukní. Nebyl by ani přišel sám do mé kanceláře, natož aby na sebe vzal riziko či vynaložil energii nutnou k samostatnému myšlení.

Proč byl Hartley tak extrémně líný, nemůžeme říct s určitostí. Sářina zmínka o tom, že jeho matka byla alkoholická a otec byl stejný slaboch jako on, vyvolává domněnku, že pocházel z rodiny, kde oba rodiče reprezentovali líné, tedy nečinné modelové typy, a proto možná nebyly v dostatečné míře naplňovány jeho dětské potřeby. Můžeme postulovat, že v době, kdy potkal Sáru, již byl hluboce línou osobností, dítětem v šatech dospělého, které podvědomě hledá silnou matku, kterou nikdy nemělo, aby se o něj starala. Sára dokonce vyhovovala těmto požadavkům stejně, jako on skvěle zapadal do její představy potenciálního otroka. Jakmile byl vztah jednou ustaven, stal se z něho začarovaný kruh, přirozeně jen znásobující chorobnost

***Erich Fromm razil termín „krvesmilná symbióza“ pro jednu ze tří složek „syndromu zkázy“ neboli zlého charakterového typu; přestože Hartley nenaplňoval ostatní složky, byl zhmotněním, chodícím příkladem krvesmilné symbiózy. To ovšem potvrzuje, že vstoupil-li do submisivního vztahu se zlem, bylo to jediné z toho důvodu, že byl částečně zlý sám. Je pravdou, že jeho otroctví mu neskýtalo žádné pohodlí. Matně si uvědomoval, doják strašlivé pasti to upadl, a nutkavě se potácel tam a zpátky mezi dvěma nejsnadnějšími cestami, jak z toho ven: buď zabít Sáru nebo zabít sám sebe. Byl ovšem příliš líný uvažovat o jediné logické únikové cestě, která se před ním otevírala: jasná, ale obtížnější cesta psychické nezávislosti.**

jich obou. Sářino dominující postavení zvyšovalo jeho podřízenost, zatímco jeho slabost živila její touhu někoho ovládat.

Hartley tedy nebyl pouze nedobrovolnou obětí Sářina zla. To je velmi důležité, protože to ilustruje obecné pravidlo: *Nestáváme se partnery zlých lidí náhodou.* V dospělosti nejsme nuceni osudem, abychom padli do pastí zlých sil; klademe si past sami. Jakým způsobem tento princip funguje, uvidíme ještě jednou v předposlední kapitole, kde se budeme zabývat fenoménem skupinového zla, a tím, jak ohromná spousta lidí se může spolupodílet na těch nejodpornějších zločinech.

Prozatím se však zabýváme menší skupinou-jednotlivým párem - a tím, jak mohou dva lidé participovat na zlu. Případ Hartleyho a Sáry jsme si zčásti představili také proto, abychom viděli, jak se zdá nemožné říct, který partner z určitého páru je ten zlý. Oba Bobbyho rodiče se zdáli být zlí. Jak pan, tak paní R. se zdáli být stejnou měrou angažováni na zkáze Rogerovy duše. Ale kvůli samotné podstatě jejich zla jsem se jim nemohl dostatečně přiblížit, abych je poznal lépe. Moje čistě spekulativní domněnka je, že nebyli do té míry stejně zlí, jako se zdáli. Pochybuji, že by bylo dost dobře možné, aby dva bezvýhradně zlí jedinci spolu žili v omezeném prostoru manželského svazku. Na nezbytnou spolupráci by oba byli příliš destruktivní. Tudíž se domnívám, je jeden či druhý z Bobbyho rodičů byl, co se týče jejich společného zla, nutně dominantní, a myslím si, že to stejné platí o panu a paní R. V každém zlém páru, domnívám se, kdybychom měli možnost je zkoumat z větší blízkosti, bychom objevili jednoho partnera alespoň lehce v područí toho druhého, stejným způsobem jako byl Hartley ovládán Sárou, i když stěžší do stejné míry.

Budou-li mít čtenáři pocit, že vztah mezi Hartleym a Sárou byl něčím dosti neobvyklým, nezbyvá mi než souhlasit. Vybral jsem tento případ úmyslně právě proto, že byli tím nejchorobnějším párem tohoto druhu, s kterým jsem se ve své dlouholeté psychiatrické praxi setkal. Ovšem druh vztahu, který tento případ ilustruje, i když se to může zdát zvláštní, je něčím dosti běžným. Problém zotročení nebývá

v manželství vzácný. Ti z vás, kteří jsou rovněž psychiatři, jistě zažívají na tucty podobných případů ve své každodenní praxi. A domnívám se, že i běžný čtenář bude po krátkém zamyšlení schopen rozoznat tento druh vztahu přinejmenším u některých svých známých.

Zlo bylo definováno jako užití síly k ničení duchovního růstu druhých za účelem obrany a zachování integrity svého vlastního postiženého ega. Jinými slovy - obětování. Obvykle neobětujeme silné, ale slabé. Aby zlí mohli do té míry zneužívat své moci, musí v první řadě nějakou moc mít. Musí mít určitou nadvládu nad svými oběťmi. Nejčastějším takovým vztahem je nadvláda rodičů nad dětmi. Děti jsou slabé, bezbranné, pevně uvězněny do vztahu ke svým rodičům. V podruží se už rodí. Není tedy divu, že převážnou většinu obětí zla tvoří právě děti, jako Bobby a Roger. Jednoduše nemají dostatek svobody ani síly, aby mohly uniknout.

Někdy mohou být i dospělí natolik bezmocní, že je pro ně únik nemožný. Mohou být bezmocní, když je na jejich hlavu namířena zbraň; když jsou jako židé nahnáni do plynových komor nebo jako obyvatelé My lai postaveni do jedné řady a zastřeleni. Nebo mohou být bezmocní na základě vlastního nedostatku odvahy. Avšak na rozdíl od židů, obyvatel My lai nebo dětí, byl Hartley fyzicky natolik svobodný, že uniknout mohl. Teoreticky mohl prostě od Sáry odejít. On se k ní však připoutal řetězy lenosti a závislosti, a ačkoli byl formálně dospělý člověk, ustrnul v dětské impotenci. Kdykoli se dospělý, aniž by na jeho hlavu byla namířena pistole, stane obětí zla, je to proto, že - v určitém smyslu - přistoupil na stejný obchod jako Hartley.

MENTÁLNÍ CHOROBY A POJMENOVÁNÍ ZLA

Problém pojmenování se prolíná celou touto knihou. Již jsme se ho letmo dotkli na rozmanitých příkladech: věda neuznala zlo za předmět hodný zkoumání; termín zlo nefiguruje v psychiatrickém lexikonu; zdráháme se označovat určité jedince názvem zlí; v jejich pří-

tomnosti však zažíváme *nepojmenovaný* pocit strachu či odporu; navíc pojmenování zla není bez nebezpečí.

Dáme-li něčemu jméno, nepochybně nad tím získáváme určitou moc. Skrze jméno jsme schopni to identifikovat. Stojíme v bezmoci nad nemocí, dokud ji nedokážeme konkrétně pojmenovat jako třeba „zápal plic“ nebo „plicní embolie“. Bez takovéto identifikace bychom nevěděli, jak ji léčit. Je velmi podstatný rozdíl, jak z hlediska terapie, tak prognózy, označíme-li pacientovu poruchu za „schizofrenii“ nebo „psychoneurózu“. Dokonce i v případech, kdy neznáme účinnou léčbu, je dobré znát jméno. Pitiriasis roseae je ošklivé a občas velmi nepříjemné kožní onemocnění, pro něž neexistuje adekvátní terapie. Ale pacient ještě rád zaplatí účet dermatologovi, když mu řekne: „Je to pytiriasis rosea. *Není to lepra*. Nedá se to sice léčit, ale nebojte se, nebude vás to bolet a během dvou tří měsíců to zmizí samo.“

Nemůžeme se ani začít zabývat nějakou nemocí, dokud ji neoznačíme odpovídajícím jménem. Léčba každé nemoci začíná její diagnózou. Je ovšem zlo nemoc? Mnoho lidí bude tvrdit, že není. Existuje hned několik důvodů, proč se někdo může zdráhat označit zlo za chorobu. Některé z nich jsou emocionální. Máme například ve zvyku cítit k nemocným lítost a soucit - zatímco zlo v nás vzbuzuje spíše pocity vzteku a hnusu, ne-li přímo nenávisti. Budeme snad cítit lítost a soucit s rodiči, kteří svému mladšímu dítěti dají k vánocům sebevražednou zbraň jeho staršího bratra? Budeme pohlížet s laskavostí na jakéhokoli vraha, možná s výjimkou těch pár duševně chorých, kteří očividně „nebyli při smyslech“? Lidé, kterým se zde dostalo označení zlí, však nebyli duševně nemocní v běžném významu toho slova. Nebyli dementní a neblábolili nesmysly. Naopak, byli to lidé, kteří uvažují logicky a duchapřítomně, ovládají se, vykonávají odpovědná zaměstnání, vydělávají peníze, bez problémů fungují ve společenském systému a při zběžném pohledu nejeví ani ty nejmenší známky duševní vyšínutosti. Ovšem skutečnost, že nejsme schopni cítit ani špetku soucitu k těm, kdož jsou zlí, vypovídá pouze o naší emocionální reakci a ne o realitě toho, zdaje zlo nemocí nebo není.

I když nás malomocní stále děsí a hnusí se nám, víme, že malomocenství je nemoc.

Kromě našich emocionálních reakcí existují ještě tři další racionální důvody, které nás nutí váhat, abychom nahlíželi zlo jako nemoc. I když každý z těchto tří důvodů je sám o sobě průkazný, budu přesto zastávat názor, že zlo by mělo být skutečně pokládáno za duševní chorobu. V souvislosti s tím se budu snažit dokázat klamné závěry obsažené v každém z těchto tří tvrzení.

První z nich tvrdí, že lidé by neměli být považováni za nemocné, dokud netrpí bolestí nebo nemohoucností – že neexistuje něco jako nemoc tam, kde není bolest. Je to velice starý argument, ovšem stejně tak rozhořčeně uplatňovaný dnes jako kdysi. Dokonce samotné slovo „nemoc“ v sobě obsahuje bolest. Člověk prožívá nemoc, když je nemocen, jde tedy o absenci moci a přítomnost nemohoucnosti. Samozřejmě nejpravděpodobnější se označíme za nemocné, trpíme-li způsobem nechtěným a zbytečným.

Zlí lidé, které jsem popisoval zde, se jistě za nemocné nepovažovali, ani se nezdálo, že by v jakémkoli směru trpěli. Jistě by se neoznačili za pacienty. Jak už jsem řekl, pro zlé lidi je charakteristické, že jsou ve svém narcismu přesvědčeni, že s nimi nemůže být nic v nepořádku, že jsou po psychické stránce dokonalými lidskými vzorky. Jestliže by tedy zjevné utrpení a sebedefinice měla být kritéria pro nemoc, potom by zlí lidé byli těmi posledními, které bychom mohli považovat za duševně postižené.

Tento argument je sporný v mnoha dalších ohledech. Existuje nemalé množství fyzických nemocí, které jsou ve svém počátečním stádiu zcela asymptomatické. Člověk, kterému při běžné lékařské prohlídce zjistí krevní tlak 200/120, se může cítit dokonale zdravý. Předepíšeme mu lék, který jeho tlak sníží, i když se po něm bude cítit pravděpodobně hůř? Nebo budeme čekat, až po záchvatu mrtvice ochrne nebo umře, než budeme ochotni pokládat jeho hypertenzi za nemoc? Rakovinové testy se staly běžnou součástí pravidelné zdravotní péče o ženy, protože odhalují rakovinu dělohy ve stádiu, kdy je ješ-

tě léčitelná, i když roky předtím nezpůsobuje ženám zjevné potíže ani nepohodlí. Budeme vyčkávat s bolestivým chirurgickým zákrokem do té doby, než se žena bude cítit opravdu špatně - což bude pravděpodobně v době, kdy její močovod je zablokován tumorem a beznadějně umírá na selhání ledvin? Kdybychom definovali nemoc pouze na základě bolestí, které vyvolávají, potom bychom museli konstatovat, že většina případů vysokého tlaku a rakoviny ve skutečnosti nemocemi nejsou. To by bylo absurdní.

Samozřejmě, když nám doktor oznámí, že je s námi něco v nepořádku, bereme obvykle jeho slova vážně, ať už trpíme opravdovou bolestí či ne. Jeho tvrzení, že jsme nemocní, dokážeme přijmout, tudíž se začneme považovat za nemocné i když se tak vlastně necítíme.

Avšak ne vždy. Podívejme se na případ farmáře, který utrpí vážný srdeční záchvat, následkem čehož ztratí vědomí a je převezen do nemocnice. Příštího dne, když se plně při vědomí probudí na jednotce intenzivní péče, snaží se vyrvat kardiograf a dostat se z postele. Sestry mu řeknou, ať si lehne zpátky a uklidní se, protože měl srdeční záchvat, je vážně nemocen a musí být v klidu, jinak by se záchvat mohl opakovat. „To je směšné,“ vykřikne farmář a zmítá sebou na posteli tím prudčeji. „Nic mi není. Mám srdce jako zvon. Nechápu, jakou lstíte mě sem dostali, ale musím jít domů podojit krávy!“ Poté, co je zavolán doktor a několik dalších přesvědčovacích pokusů selže, dovolíme mu, aby se oblékl a odešel pracovat na svou farmu? Nebo mu zabráníme v odchodu, a pokud to bude nutné, uklidníme ho nějakými sedativy, a za těchto podmínek se mu pokusíme dát pravdivý obraz o jeho skutečném zdravotním stavu a čas, aby se s tím vyrovnal?

Nebo si představme alkoholika v deliriu tremens, který nespál tři noci, třese se jako list, má teplotu 40°C a puls 145, a který je totálně dehydrovaný. Je přesvědčen, že nemocnice je japonský vyhlazovací tábor, z kterého musí za každou cenu uprchnout, aby si zachránil svůj život. Necháme ho, aby se vyřítil z nemocnice, zběsile utíkal ulicí, schovával se za auta a rohy domů, dokud nepadne mrtvý vyčerpáním, dehydratací či ho neschvátí prudké křeče? Nebo mu proti jeho vůli v odchodu zabráníme, a za pomoci masivních dávek sedativ po-

čkáme, dokud neupadne do hlubokého spánku, který tak zoufale potřebuje a nezačne se zotavovat?

Samozřejmě v každém z těchto případů bychom zvolili druhou alternativu, protože víme, že oba tito muži byli vážně nemocní, přestože ani jeden z nich si to nebyl ochoten přiznat ani nebyl ochoten přijmout naše tvrzení. Uvědomujeme si, že jejich neschopnost označit sami sebe za nemocné navzdory nezvratným důkazům o opakuje vlastně součástí nemoci samotné. Není to charakteristické také pro ty, kdož jsou zlí? Nechci tím tvrdit, že zlé lidi je potřeba nějak fyzicky omezovat či jakkoli potlačovat jejich občanské svobody při běžném způsobu života. Ovšem tvrdím, jak jsem již poznamenal, že neschopnost zlých lidí označit sami sebe za nemocní je základní, nedílnou součástí jejich postižení. Zároveň tvrdím, že každá nemoc, ať už se jedná o zlo nebo delirium, psychózu, cukrovku nebo hypertenzi je objektivní realitou, jejíž definice nepodléhá subjektivnímu uznání či neuznání tohoto faktu.

Stejně tak tvrzení, že nemoc je možno vymezit na základě citového utrpení, v mnoha ohledech pokulhává. Jak jsem již uvedl v knize *Dále nevyšlapanou cestou*, bývají to často ti duševně nejzdravější a nejzralejší z nás, kterým je dáno trpět způsobem daleko bolestnějším než si obyčejný člověk v rámci svých zkušeností dokáže vůbec představit. Velcí vůdcové, přestože dobří a moudří, musí pravděpodobně zažívat takové stupně duchovních muk, jež jsou běžnému člověku naprosto neznámé. Naproti tomu je to právě tato neochota prožívat emocionální bolest, která leží v samotných kořenech citových poruch. Ti, kdož jsou schopni plně prožívat úzkost, pochybnosti, zmatek a zoufalství, mohou být ve skutečnosti nekonečně zdravější než ti, kdo jsou za všech okolností sebejistí a samolibí. Popírání utrpení je tedy lepší charakteristikou nemoci než jeho přijetí.

Zlí lidé odmítají trpět za své viny - odmítají bolestivé uvědomění vlastních hříchů, nezpůsobilosti a nedokonalosti - a svou bolest skrze projekci a obětování svalují na druhé. Oni sami možná netrpí, ale lidé kolem nich ano. Zlí lidé jsou příčinou utrpení. Pro ty, kdo jsou v jejich područí, konstruuji miniaturní chorou společnost.

Ve skutečnosti neexistujeme pouze jen jako jednotlivci, ale i jako sociální bytosti, které jsou nedílnou součástí rozsáhlejšího organismu zvaného společnost. I kdybychom při definici nemoci trvali na pojmu citového utrpení, nebylo by moudré ani bezpodmínečně nutné pojímat je pouze z hlediska jednotlivce. Je dost dobře možné, že rodiče zde popisovaní netrpěli, zato však jejich rodiny ano. A symptomy „nezdravé rodiny“ - deprese, sebevražda, zhoršující se prospěch, krádež - lze přičíst pouze jejich rodičovskému vedení. Z hlediska „teorie systému“ je utrpení těchto dětí příznakem ne jejich vlastní nemoci, ale nemoci jejich rodičů. Hodláme tedy považovat jedince za zdravé jednoduše z toho důvodu, že netrpí žádnou bolestí - bez ohledu na to, kolik utrpení působí svým bližním?

Nakonec, kdo je schopen posoudit, čím zlí lidé trpí? Jisté je, že *působí dojmem*, že nijak hluboce netrpí. Protože si nemohou připustit ani slabost, natož nedokonalost, nutně musí zachovávat toto zdání. Sami sobě musí připadat neustále nad věcí, musí neustále ovládat a velet. Prikazuje jim to jejich narcismus. My však víme, že doopravdy je tomu jinak. Nehledě na to, jak způsobilí se vykreslili sami sobě, my víme, že ve skutečnosti byli pro svou rodičovskou roli silně nezpůsobilí. Jejich zdání způsobilosti, které zachovávali, bylo právě tím: zdáním. Přetvářkou. Spíše než že by ovládali sami, byl to jejich narcismus, který ovládal je - stále se dožadující, nutící je zachovávat klamné zdání zdraví a neporušenosti.

Pomysleme jen na množství psychické energie, kterou toto nepřetržité zachovávání přetvářky, pro zlé lidi tak charakteristické, vyžaduje! Vkládají pravděpodobně nejméně tolik energie do svého scestného odůvodňování a destruktivní kompenzace, jako ti nejzdravější do milujícího chování. Proč? Co je ovládá, co je žene? V podstatě je to strach. Mají panickou hrůzu, že jejich přetvářka bude prohlédnuta a budou v pravém světle vystaveni světu i sobě samotným. Žijí v nepřetržitém strachu, že jednou budou konfrontováni se svým vlastním zlem. Strach je ze všech emocí ten nejnejpříjemnější. Nehledě k tomu, jak úspěšně se jim v každodenních záležitostech daří vyvolávat zdání klidu a vyrovnanosti, žijí zlí lidé své životy ve strachu.

Je to děs - a utrpení - tak vetkané do přediva jejich životů, že oni sami to možná ani tak nepociťují. A kdyby mohli, jejich neutuchající narcisismus jim nedovolí, aby si to vůbec kdy přiznali. Když už tedy nedokážeme zlé lidi litovat pro jejich nevyhnutelně děsné stáří a stav jejich duší po smrti, jistě je můžeme litovat kvůli neustálému strachu, který provází jejich životy.

Ať už zlí lidé trpí nebo ne, je utrpení zážitek natolik subjektivní a samotný jeho význam natolik komplexní, že bude myslím lépe nevymezovat nemoc z tohoto hlediska. Namísto toho, domnívám se, by nemoc měla být definována jako *jakýkoli nedostatek ve struktuře organismu nebo osobnosti, který nám zabraňuje plně rozvinout veškerý náš lidský potenciál*.

Názory na to, co vlastně lidský potenciál je, se jistě různí. Nicméně ve všech dobách všech kultur existovalo nemalé množství jak mužů, tak žen, kteří na vrcholu své zralosti dosáhli jistě vznešenosti života, takže plným právem o nich můžeme říci: „Stali se opravdovými lidmi.“ Čímž míníme, že jejich životů jako by se dotkla božská jiskra. A my máme možnost tyto lidi a jejich charakteristické rysy zkoumat.* Krátce řečeno - jsou moudří a vědomi si sami sebe; užívají života s vervou a zároveň dokáží čelit smrti a přijmout její nevyhnutelnost; pracují nejen plodně, ale také tvořivě a zjevně milují své spolubližní, které vedou s vlídností, která je zároveň záměrem i cílem.

Většina lidí je však na těle i na duchu tak pokřivená, že se jim nikdy nepodaří dosáhnout tohoto povzneseného stavu, ani přes jejich nejlepší snahu, bez výrazné terapeutické pomoci. Mezi těmito davy zmrzačených - trpícím lidským davem - zlo přežívá, což je politováníhodné.

Uvedl jsem, že existují ještě dva další důvody, proč lidé mohou váhat označit zlo za chorobu. Vypořádáme se s nimi v krátkosti. Jed-

*Viz charakteristika „seberealizovaných“ lidí v knize Abrahama Maslowa *Motivace a osobnost (Motivation and Personality)*, Harper Bros., 1954.

ním z nich je představa, že nemocný člověk musí být nutně obětí. Máme sklony si myslet, že nemoc je něco, co na nás padá, stav, který nemůžeme ovlivnit, nešťastná náhoda, která nás navštívila nepříznivým řízením osudu, kletba stvoření, na němž nemáme žádný podíl.

Mnoho nemocí tak jistě na první pohled vypadá. Mnoho dalších - možná většina - se do tohoto vzorce vůbec nehodí. Je snad obětí dítě, které bylo zachyceno projíždějícím autem poté, co vběhlo na silnici, přestože mu bylo řečeno, ať to nedělá? A co řidič auta, který zavíní nehodu, protože se řítí na schůzku, na kterou má zpoždění, rychlostí vysoko nad dopravním limitem? Přehlédněme jen ohromné množství psychosomatických poruch nebo nemocí zaviněných stresem. Jsou oběťmi lidé, kteří následkem toho, že nemají rádi svoji práci, trpí urputnými bolestmi hlavy? Oběťmi čeho? Je obětí žena, která dostane astmatický záchvat pokaždé, když se ocitne v situaci, v níž se cítí přehlížená, zanedbávaná a osamocená? Ať už se na to podíváme z jakékoli stránky, všichni tito lidé, a spousta dalších, jsou do jisté míry svými vlastními oběťmi. Jejich vlastní pohnutky, selhání a rozhodnutí jsou úzce a hluboce spjatý s kořeny jejich postižení a chorob. A přestože do určité míry za své nemoci zodpovídají, považujeme je za nemocné.

Není tomu tak dlouho, co byla tato otázka řešena v souvislosti s alkoholismem - jedni neústupně zastávají názor, že alkoholismus je nemocí, druzí tvrdí, že z důvodu, že se zdá být zaviněný vlastní vinou, nemocí není. Tato diskuse, které se zúčastnili jak lékaři, tak zastupci legislativy, vyústila nakonec v závěr, že alkoholismus je nemocí, navzdory skutečnosti, že alkoholik se často jeví obětí pouze svých vlastních chyb a selhání.

U otázky zla je tomu podobně. Zlo každého jednotlivce může být téměř vždy poznamenáno, do určité míry, okolnostmi jeho dětství, hříchy jeho rodičů a přirozenými dědičnými vlastnostmi. Nicméně zlo je vždy také podmíněno volbou - vlastně celou řadou rozhodnutí. Samotná skutečnost, že všichni jsme za zdravý stav našich duší zodpovědní, ještě nevylučuje možnost, že bídný stav neznamená nemoc.

Ještě jednou, věřím, že se pohybujeme na té nejbezpečnější a nejspolehlivější půdě, nesnažíme-li se vymezovat nemoc v termínech oběti a zodpovědnosti, ale namísto toho se podržíme definice již zmíněné: Postižením či nemocí míníme jakýkoli nedostatek ve struktuře organismu nebo osobnosti, který nám zabraňuje plně rozvinout veškerý náš lidský potenciál.

Posledním argumentem proti definování zla jako nemoci je přesvědčení, že zlo je stav zdánlivě nevyléčitelný. Proč bychom nemocí měli označovat něco, na co neznáme vhodný lék ani způsob léčby? Kdybychom snad měli v doktorském kufříku schovaný elixír mládí, mohlo by dávat smysl považovat stáří za nemoc; zpravidla tomu tak běžně není. Přijímáme stáří jako nevyhnutelnou součást lidského bytí, přirozený proces, který je naším vyústěním a proti němuž by bylo bláznovstvím bojovat.

Tento argument však přehlíží skutečnost, že existují celé hromady nemocí od roztroušené sklerózy po duševní zaostalost, pro něž nemáme odpovídající lék ani léčbu, a které přesto neváháme nazývat nemocemi. Možná je to proto, že doufáme, že jednou prostředky proti nim odhalíme. Není to stejné v případě zla? Je pravdou, že v současné době neovládáme žádný přiměřený a všeobecně účinný způsob, jak zlo trvale zbavit jeho nesnášenlivosti a destruktivity. Nakonec zde doposud představená analýza zla odhaluje hned několik důvodů, proč je nesmírně obtížné se ke zlu jen přiblížit, natož ho léčit. Je však léčba nemožná? Dáme od toho ruce pryč a tváří v tvář této složitosti si povzdechne: „Je to nad naše chápání?“ Přestože jde o největší problém lidstva?

Skutečnost, že doposud nevíme, jak léčit lidské zlo, je tím nejlepším důvodem k tomu, označit ho za nemoc, spíše než zásadním argumentem proti. Označení nemoci tudíž zahrnuje, že postižení není nevyhnutelné, že vyléčení by mělo být možné, že je možno je vědecky zkoumat a metody léčby odhalit. Je-li zlo nemocí, mělo by se pak stát stejným předmětem výzkumu jako ostatní duševní choroby, ať už schizofrenie nebo neurastenie. Hlavním záměrem této knihy je, aby

fenomén zla mohl být podroben vědeckému zkoumání. Můžeme, a také bychom měli, přejít od současného stavu ignorance a bezmocnosti směrem ke skutečné psychologii zla.

Označíme-li zlo za nemoc, umožní nám to také přistupovat ke zlým lidem se soucitem. Zlo v nás ve své podstatě vzbuzuje spíše touhu ničit než léčit, spíše nenávidět než litovat. I když tyto přirozené reakce mají sloužit k ochraně bezmocných, zároveň zabráňují jakémukoli možnému řešení. Nemyslím si, že se v pochopení, a jak doufám, i vyléčení lidského zla můžeme dostat o něco dále, nebudou-li příslušníci lékařské profese ochotni přijmout zlo mezi nemoci se vši svou profesionální zodpovědností.

V horách Severní Karolíny žije na odpočinku starý kněz, jenž má za sebou dlouhotrvající zápas se silami temnot. Poté, co mi prokázal tu laskavost a zrevidoval první koncept této knihy, poznamenal: „Jsem skutečně rád, že jste označil zlo za nemoc. Není to ledajaká nemoc, je to prazákladní nemoc.”

Bude-li nakonec zlo zařazeno mezi psychické poruchy, je natolik specifické, aby mu byla vyhrazena samostatná kategorie nebo se hodí do některé z kategorií již existujících? Překvapivě, uvážíme-li, do jaké míry bylo až do dnešní doby přehlíženo, současný klasifikační systém psychických poruch se zdá být zcela postačitelý pro prosté připojení zla jako podkategorie. Existující široká kategorie poruch osobnosti zahrnuje v současné době ta psychologická postižení, u nichž je převažujícím rysem popírání osobní zodpovědnosti. Se svou houževnatou neochotou přijmout vědomí vlastní hříšnosti a popíráním své nedokonalosti, by se zlí lidé dali snadno zařadit do této rozsáhlé diagnostické kategorie. Jako podkategorii dokonce tato zahrnuje postižení nazvané „narcistická porucha osobnosti”. Nebylo by mi tím tak zcela nepřiměřené klasifikovat zlé lidi vytvořením specifické odchylky této narcistické poruchy osobnosti.

Je však nutno zmínit jeden sporný bod. Jistě si vzpomeneme, že ve chvíli, kdy jsem konfrontoval Sárú s vlastní zodpovědností za stav jejího manželství, přešla do „levého pole”. Během svého slovního výlevu o Jablkách a pomerančích a „pavědeckých perzekutorech” ne-

jenom ztratila duševní rovnováhu, ale zdálo se, že ztratila vládu nad svými myšlenkami vůbec. Její myšlení bylo dezintegrované. Tato dezintegrace myšlení je charakteristická spíše pro schizofrenii než pro poruchy osobnosti. Je možné, že Sára byla schizofrenička?

Samotní psychiatři často odkazují k něčemu, co nazývají „ambulantní schizofrenie“. Tento termín charakterizuje jedince, kteří podobně jako Sára fungují v normálním životě bez problémů, u nichž nehrozí, že by se kdy v plné míře rozpoutala schizofrenička porucha, ani nevyžadují hospitalizaci, kteří však vykazují občasnou dezintegraci myšlení - zejména v období stresu - v mnohém připomínající zjevnější „klasickou“ schizofrenii. Nejde však o formální diagnostickou kategorii, a to z prostého důvodu, že zatím nemáme dostatek poznatků, které by nám poskytovaly jistotu. Zatím ve skutečnosti nevíme, existuje-li nějaký reálný vztah mezi touto poruchou a samotnou schizofrenií.*

I přes nedostatek jasnosti však musí být tato otázka vyzvednuta z důvodu, že mnoho zlých lidí, s nimiž se psychiatři setkávají, bývá diagnostikováno jako ambulantní schizofrenici. Na druhé straně mnoho lidí, označených za ambulantní schizofreniky, jsou ve své podstatě lidé zlí. Přestože nejsou identické, zdá se, že do značné míry se obě kategorie překrývají. Bylo by tedy odůvodněné osvětlit důvod tohoto diagnostického zmatku. Skutečností však zůstává, že pojmenování zla se ještě stále nachází v počátečním stádiu.

***Vztah mezi zlem a schizofrenií není jen podkladem k fascinujícím spekulacím, ale také k serióznímu vědeckému výzkumu. Mnozí, i když zajisté ne všichni, rodiče dětí, trpících schizofrenií, se zdají bát ambulantními schizofreniky, zlými lidmi nebo obojím. O „schizofrenních“ rodičích toho bylo napsáno mnoho a obvykle bývají vykresleni jako ambulantní schizofrenici nebo zlí lidé. Plyne z toho tedy, že ambulantní schizofrenie je odrůdou schizofrenie klasické, a jde jednoduše o poškozený genetický přenos? Nebo je schizofrenie u dítěte produktem zlé destruktivity jeho rodičů? Může mít snad zlo genetickou bázi, jak se tomu zdá být u mnoha případů schizofrenie? Nevíme, a ani to vědět nebudeme, dokud se psychobiologie lidského zla nestane předmětem seriózního vědeckého výzkumu.**

Ať už je tomu jakkoli, domnívám se, že nadešel ten pravý čas, aby psychiatrie rozpoznala novou, odlišnou variantu poruchy osobnosti, která by zahrnovala i ty, které nazývám zlými. Kromě naprostého popření zodpovědnosti, kterým se všechny poruchy osobnosti vyznačují, bych specificky k charakteristice zla doplnil:

- a) důsledně destruktivní chování, obětující druhé, které bývá často zcela skryté.
- b) nadprůměrná, i když obvykle skrývaná netolerance k jakémukoliv kritice a další formy narcisistického postižení.
- c) výrazná starost o vnější dojem a představu vlastní úctyhodnosti vedoucí k ustálenému životnímu stylu, ale také k přetvářce a zastírání nenávistných pocitů a pomstychtivých pohnutek.
- d) duševní nevyzpytatelnost, s narůstající pravděpodobností lehké schizofrenické poruchy myšlení v období stresu.

Až potud jsem hovořil o nutnosti přesného pojmenování zla pouze z hlediska zlých lidí samotných; abychom mohli lépe pochopit podstatu jejich postižení, dospět k tomu, jak je zvládnout, a jak doufám, nakonec i léčit. Existuje však ještě další pádný důvod pro precizní označení zla: uzdravení jeho obětí. Kdyby bylo zlo snadné rozpoznat, identifikovat a zvládnout, tato kniha by nebyla potřebná. Skutečností ovšem je, že je to to nejtěžší, s čím se musíme vypořádat. Máme-li my, jako objektivně nezaujatí a zralí lidé, tak velké obtíže vyrovnat se se zlem, pomysleme jen, co to musí být pro dítě žijící pod jeho vlivem. Dítě je schopno emocionálně přežít pouze za pomoci vydatného opevňování své psýchy. Zatímco toto opevňování nebo psychologická obrana je nezbytné pro jejich přežití v dětství, nevyhnutelně deformuje a ohrožuje jejich životy v dospělosti.

Pak dochází k tomu, že děti zlých rodičů vstupují do dospělosti se závažnými psychickými poruchami. Pracovali jsme s těmito oběťmi, často úspěšně, po mnoho let, aniž bychom kdy vůbec vyslovili slovo „zlo“. Bylo ovšem bláhové domnívat se, že někdo může být zcela vyléčen ze svých šrámů, kterými ho trvale poznamenala nutnost žít v těsné blízkosti zla, aniž bychom přesně pojmenovali zdroj jeho problémů.

Dojít k vyrovnání se zlem v něčí rodině je snad tou nejtěžší a nejbolestnější psychologickou zkouškou, před níž může být člověk postaven. Většina z nich končí neúspěchem, takže zůstávají jeho oběťmi. Něco pojmenovat vyžaduje nezbytnou představu o tom, co vlastně pojmenováváme. Tudíž „dojít k vyrovnání“ znamená „přijít na jméno“. Naší povinností jako terapeutů je udělat vše, co je v našich silách, abychom pomohli obětem zla odhalit a pojmenovat pravou příčinu jejich postižení. Ze dvou krátkých ukázkových případů, které budou následovat, vyplývá, jak nemožné by bylo takovou pomoc poskytnout, kdyby terapeut nejprve nerozpoznal pravou tvář zla a nevyslovil jeho jméno.

PŘÍPAD O SNU VOODOO

Angela neuměla mluvit.

Na terapii nastoupila ve věku třiceti let, protože měla vážné problémy navázat s kýmkoli intimní vztah. Byla kvalifikovanou učitelkou, která svým studentům dokázala přednášet s plynulou výmluvností. Jakmile však navázala vztah se mnou, měla svázaný jazyk. Dlouhé chvíle ticha byly občas přerušeny krátkými výbuchy téměř nesrozumitelné řeči. Když se pokoušela promluvit, často upadla do zajímavých vzlyků již po několika slovech. Zpočátku jsem měl dojem, že její vzlyky odrážejí jen pocit zdrcujícího smutku, postupně jsem si však uvědomil, že jsou určitým mechanismem, který byl vytvořen proto, aby jí zabránil artikulovat. Připomínalo mi to dítě plačtivě se pokoušející protestovat proti nespravedlivému jednání ze strany svých rodičů, když mu předtím bylo přikázáno, aby neodmlouvalo. Angela přiznala, že podobné potíže s mluvením zažívá při všech svých intimních vztazích, a se mnou se tento problém pochopitelně ještě vystupňoval. Byl zřejmé, že jsem pro ni ztělesňoval autoritativní postavu - postavu rodiče.

Angelin otec opustil rodinu, když jí bylo pět let. Dokáže si vzpomenout jen na to, jak ji vychovávala matka. Byla to podivínská žena.

V jedenácti letech, kdy Angela, protože byla italského původu, měla krásné dlouhé tmavé vlasy, přinutila ji její matka, aby si je obarvila na blond. Angela se nechtěla nechat přebarvit. Měla ráda své tmavé vlasy. Její matka však z nějakého podivného důvodu chtěla mít blondaté děvčátko, tak je měla.

Tato příhoda je typická. Zdá se, že její matka měla minimální schopnost či touhu uznat Angelu jako samostatnou osobnost se svými vlastními právy. Angela například neměla žádné soukromí. Přestože měla svůj vlastní pokoj, matka ji striktně zakázala zamykat dveře. Angela nikdy nechápala smysl tohoto omezení, ale bylo zbytečné proti tomu cokoli namítat. Jednou, když jí bylo čtrnáct let, se o to pokusila; její matka upadla do hluboké deprese, která trvala déle než měsíc a Angela musela během té doby zvládnout veškerou domácnost a postarat se o svého malého bratra. První výraz, k němuž jsme došli v souvislosti s Angelinou matkou, byl „neodbytná“. Byla k neumoření neodbytná. Ani jí nepřišlo na mysl, že jakkoli zasahuje do Angeliny osobnosti či jejího soukromí, a nestrpěla by žádné omezování této své dotěrnosti.

V druhém roce terapie byla Angela schopna rozpoznat souvislost mezi svými problémy s vyjadřováním a matčinou neodbytností. Její mlčení bylo hradbou, kterou její matka nemohla překročit. Ať už jakkoli toužila ovlivňovat myšlenky či osobnost své dcery, skrze mlčení si Angela mohla chránit soukromí své mysli. Kdykoli se její matka pokusila toto soukromí narušit. Angela se obrnila mlčením. Postupem doby jsme odhalili, že tato hradba ticha nesloužila jen k tomu, aby odradila matku, ale také aby skryla Angelinu zlost. Angela se poučila, že nemá žádný smysl se s matkou přít; trest za takovýto zločin byl drtivý. Následně začala mít svázaný jazyk také pokaždé, když hrozilo nebezpečí, že bude muset vyjádřit svou zlost.

Psychoterapie je samozřejmě proces, který se neodbytně vtírá do soukromí, a terapeut je v tomto procesu vždy autoritativní postavou. Přihlédneme-li k faktu, že jsem byl vůči Angele v rodičovské pozici a toužil jsem proniknout do těch nejskrytějších zákoutí její duše, není divu, že ve vztahu ke mně dramaticky reaktivovala hrad-

bu ticha, kterou si zbudovala v průběhu svého dětství. Teprve tehdy, až pochopila, že mezi mnou a její matkou je zásadní rozdíl, dokázala tuto hradbu mlčení prolomit. Přestože jsem se snažil prohlédnout její myšlenky a dokonce je ovlivňovat, Angela si postupně začínala uvědomovat, že na rozdíl od její matky mám neochvějnou a opravdovou úctu k její osobnosti a neopakovatelné individualitě jejího ducha. Trvalo ještě další roky, než byla schopna mluvit se mnou zcela otevřeně.

Ještě stále se však neosvobodila od vlivu své matky. Vdala se za muže, který ji stejně jako její otec nakonec opustil, a s dítětem o němž se musela starat byla odkázána na občasnou finanční výpomoc své matky. Co však je důležitější, stále se upírala k naději, že jednou, nějak, se její matka snad změní, a uvědomí si, jak jí ublížila. Bylo to na začátku třetího roku terapie, kdy mi Angela vyprávěla následující sen.

„Byla jsem v nějaké budově. Přišli tam nějakí lidé v bílých hábitech, nějaká skupina okultistů. Cítila jsem se tak nějak být součástí toho kultu, součástí nějakého děsivého rituálu. Zároveň jsem sama byla obdařena magickými schopnostmi. Mohla jsem vzlétnout až ke stropu a tam se vznášet. Také jsem však byla součástí toho rituálu. Nebylo to nic, co bych dělala dobrovolně. Byla jsem jako by lapena do situace. Bylo to hrozně nepříjemné.“

„Máte nějakou představu, co mohl ten sen znamenat?“ zeptal jsem se.

„Vím naprosto přesně odkud ten sen pochází,“ odpověděla Angela. „Minulý týden jsem byla na večírku. Byli tam nějakí lidé, kteří se právě vrátili z Haiti. Popisovali, jak navštívili místo, kde se pořádá voodoo. Bylo to na mýtině uprostřed lesa. Na ní byly kameny s krvavými skvrnami, a všude kolem se povalovalo kuřecí peří. Když jsem poslouchala, jak popisují tu scénu, dělalo se mi z toho špatně. Děsilo mě to. Ten sen plyne určitě z toho. Něčím to připomínalo obřad voodoo, a bylo to, jako by mne něco nutilo něco jiného zabít. Zároveň jsem měla pocit, že já sama budu tou obětí. Brr! Bylo to odporné - už o tom nechci mluvit.“

„K čemu dalšímu si myslíte, že se může ten sen vztahovat?" vyptával jsem se.

Angela vypadala otráveně. „Nic mě nenapadá. Zdál se mi prostě proto, že jsem slyšela ty lidi vykládat o voodoo."

„Ale to nijak nevysvětluje samotný sen," prohlašoval jsem tvrději. „Ze všech zážitků za poslední dva týdny jste si pro svůj sen vybrala právě ten jeden. Tato volba jistě není náhodná. Musí existovat nějaký konkrétní důvod, proč je najednou rituál voodoo ve středu vašeho zájmu."

„Ale mě obřady voodoo ani v nejmenším nezajímají," zvolala Angela. „A na ten sen nerada vzpomínám. Bylo to odporné, hnusné, samá krev."

„Co vás na tom snu rozrušuje nejvíc?" zeptal jsem se.

„Bylo tam něco zlého. Proto o tom nechci mluvit."

„Možná, že něco zlého se děje v současné době i ve vašem životě," podotkl jsem.

„Ne, ne, ne," protestovala Angela. „Byl to jen hloupý sen - přeji si, abychom o tom už nemluvili."

„Myslíte si, že na vaší matce je něco zlého?" spekuloval jsem.

„Chorobného, ne zlého," odpověděla Angela.

„Jaký je mezi tím rozdíl?"

Angela nezodpověděla otázku přímo. „Vlastně jsem na svou matku naštvaná," řekla namísto toho, „asi po tisícáté."

„Ale? Povězte mi o tom."

„No, jak víte, minulý týden mi odešlo auto. Z banky jsem si mohla vypůjčit tak na to, abych složila zálohu na nové, ale nemám dost peněz na to, abych zaplatila úroky. Tak jsem zavolala matce a požádala ji, zda mi může poskytnout tisíc dolarů bezúročné půjčky. Tentokrát byla vážně milá. Ochotně mi vyšla vstříc. 'Samozřejmě,' řekla. Potom však peníze nepřišly. Po dvou týdnech jsem jí zavolala znovu. Vykládala něco o tom, že to potrvá ještě další dva týdny, jinak by přišla o úroky v bance. Vážně jsem nechápala, v čem je vlastně problém, a napadlo mně, že mi ty peníze pravděpodobně půjčit nechce, přestože předtím souhlasila. Alespoň se tak vyjádřila. Potom, před

týdnem, mi volal bratr. Povídali jsme si o tom, jak ho matka vždycky využívá k tomu, když potřebuje, aby mi předal nějaký vzkaz, který mi nedokáže říct sama. Zkrátka a dobře, měl mi vzkázat, že matka má možná na prsou bulku a snad bude muset jít na operaci. Řekl mi, že si dělá starosti, aby měla dostatek peněz na zabezpečení lékařské péče ve stáří. To už mi to začínalo být jasné. A skutečně, tři dny poté jsem od své matky obdržela oficiální dlužní úpis, a chtěla po mně, abych ho podepsala. Věděla jsem, že neočekává, že to udělám. Ještě před rokem bych to neudělala. Ale kašlat na ni? Potřebuji ty peníze a nemám žádnou jinou možnost, jak je získat. Ale pořád kvůli tomu cítím výčitky."

„Řekla jste, že ještě před rokem byste to nebyla podepsala?" zeptal jsem se.

„Ne. Tenkrát bych se cítila provinile ještě mnohem více. Ale po tom všem, co jsme si zde v průběhu terapie o mé matce povídali, jsem pochopila, že je to prostě jen určitý druh hry, kterou se mnou hraje pořád dokola. Pořád je před odchodem do nemocnice. Pořád je před operací. Pokaždé mi něco jednou rukou nabídne a druhou si to zase bere zpět."

„Jak často, řekla byste, s vámi vaše matka hrála takovouto hru?"

„Nevím. Stokrát. Možná tisíckrát."

„Vypadá to téměř jako nějaký rituál, nemyslíte?"

„To jistě vypadá."

„Není to tak dlouho, co jste byla sama zatažena do zlého rituálu, nemám pravdu?" poznamenal jsem.

Angela na mne pohlédla s náhlým zábleskem pochopení. „Myslíte si, že celý ten sen byl vlastně kvůli tomu?"

„Domnívám se, že ano," odpověděl jsem. „Přestože jste tento rituál absolvovala již stokrát, přestože víte, že vaše matka chce, abyste se cítila vina, stále jí to vychází, nemáte ten pocit? Pořád se cítíte provinile."

„To je pravda. Ale pokaždé si říkám, jak můžu vědět, jestli tentokrát vážně nemá na prsou bulku. Možná jí opravdu křivdím."

„Takže nikdy si nejste zcela jista, zda jste v tom rituálu obětí nebo obětníkem, přesně jako ve vašem snu."

„Je to tak," souhlasila Angela. „Pokaždé mám pocit viny."

„Klíčovým bodem ve vašem snu se zdá zlá podstata samotného rituálu," poznamenal jsem. „Tušíte, co dělá tento rituál probíhající mezi vámi a vaší matkou zlým?"

„To vážně nevím. Že jsem k ní krutá?"

„Angelo, kolik má vaše matka skutečně peněz?" zeptal jsem se.

„Nemám žádnou představu."

„Nemyslím do posledního centu," řekl jsem. „Ale jistě víte, že vlastní tři činžovní domy v Chicagu, je to tak?"

„No, nejsou zas tak velké," namítla Angela.

„To ne," řekl jsem, „mrakodrapy to nejsou. Ale jestli si dobře vzpomínám, každý z nich má okolo deseti bytů. Nacházejí se v dobré čtvrti. A nejsou zatíženy hypotékou. Mám pravdu?"

Angela přisvědčila.

„Jakou myslíte, že tyto tři domy mají asi hodnotu - pomineme-li to, co má vaše matka ještě v bance - myslím, že to bude nejméně půl miliónu dolarů."

„Je to možné," odpověděla Angela zdráhavě. „Ale víte, že se v peněžních záležitostech příliš nevyznám."

„To vím," přitakal jsem. „Myslím si, že právě to vám zabraňuje vidět to, co bije do očí. Myslíte si, že by ty domy mohly mít hodnotu jednoho miliónu?"

„Je to vlastně docela možné."

„Takže vy víte, že vaše matka má na své jméno něco mezi půl až miliónem dolarů," pokračoval jsem s matematickou logikou. „Přesto se tváří, jako by jí působilo nesmírné komplikace půjčit vám tisíc dolarů na auto, které vy a vaše dcera potřebujete. Je ve skutečnosti dosti bohatou ženou, ale vytváří dojem, že je chudá. Znamená to tedy, že lže, nemám pravdu?"

„Ano. Myslím, že právě proto jsem na ni tak naštvaná," přiznala Angela.

„Všude, kde je zlo, tam někde je také lež, Angelo," řekl jsem. „To, co dělá vzájemný rituál mezi vámi a vaší matkou zlým, je to, že se zakládá na lži. Ale ne vaší. Na lži vaší matky."

„Ale moje matka není zlá," zvolala Angela.

„Proč si to myslíte?"

„Protože prostě... prostě není, proto. Chci říct, je to přece moje matka. To co dělá, je špatné, ale nemůže být zlá."

Chvilí jsme se u této otázky pozdrželi. „Jaký je rozdíl mezi špatným a zlým?" zeptal jsem se.

„Nejsem si tak docela jista," řekla Angela s nešťastným výrazem.

„Já také ne, Angelo," řekl jsem. „Považuji však za možné, že zlo je určitý druh onemocnění. Jde ovšem o onemocnění zcela specifické. Nazveme-li něco nemocí, neznamená to, že to není zlé. Ať už je to nemoc nebo není, myslím si, že zlo je velmi reálné. A domnívám se, že se musíte s touto realitou vypořádat. Váš sen se vás snaží upozornit na to, že vztah s vaší matkou je vlastně vztahem ke zlu. A dokud nebudete schopna přestat se stýkat se svou matkou, musíte si dávat co nejlepší pozor na všechno, co děláte. Domnívám se, že společně musíme otevřeně čelit otázce, zda vaše matka je zlá nebo není, a co z této skutečnosti plyne - co to pro vás znamenalo v minulosti a co to pro vás může znamenat v budoucnosti."

Abychom si plně uvědomili síly působící na Angelu, a ještě mnohem více na mladou ženu v dalším ukázkovém příběhu, je nutno, aby se naše pozornost ještě jednou vrátila k otázce narcisismu. Ve vztazích k druhým lidem tíhneme všichni k větší či menší míře egocentrismu. Každou danou situaci nejprve a především nahlížíme z toho hlediska, jak se nás dotýká osobně, a teprve dodatečně jsme ochotni obtěžovat se přemýšlet, jak ta stejná situace může postihnout další zúčastněné. Nicméně, obzvlášť, jestliže nám na druhé osobě záleží, obvykle dokážeme a nakonec i zvažujeme i její stanovisko, které může být dosti odlišné od našeho.

To se nedá říct o těch, kdo jsou zlí. Jejich typ narcisismu je tak absolutní, že se zdá, že postrádají, ať už vcelku nebo částečně, jakoukoli schopnost empatie. Angelinu matku očividně ani nenapadlo uvažovat nad tím, že Angela možná nechce mít vlasy obarvené na blond. Stejně tak Bobbyho rodiče nevěnovali jedinou myšlenku tomu, jak se bude Bobby cítit, až dostane k Vánocům bratrovu sebevražed-

nou zbraň. Stejně tak Hitler, můžeme se domýšlet, nepřemýšlel o tom, jak se budou cítit židé, až budou nahnáni do plynových komor.

Vidíme tedy, že narcisismus zlých lidí je nečiní nebezpečnými jen z toho důvodu, že je motivuje k tomu obětovat druhé, ale také proto, že je zbavuje sebeomezování a zábran plynoucích z empatie a respektování druhých. Ke skutečnosti, že zlí lidé potřebují oběti, které by mohli obětovat svému narcisismu, připojme fakt, že jejich narcisismus jim zároveň umožňuje nebrat na vědomí lidskou identitu těchto obětí vůbec. Jelikož jim poskytuje motiv pro vraždu, činí je také necitelnými k samotnému aktu zabíjení. Slepota narcisistů se zdá často přesahovat pouhou neschopnost empatie; narcisisté možná „nevnímají“ druhé vůbec.

Každý z nás je ojedinělý. Vyjma z mystického hlediska, jsme všichni samostatnými entitami. Naše jedinečnost vytváří z každého z nás „já-entitu“, a poskytuje každému z nás samostatnou identitu. Každá individuální lidská duše má své hranice. Ve styku s druhými lidmi zpravidla tyto hranice respektujeme. Je příznačné - a bezpodmínečně nutné — pro duševní zdraví, aby hranice našeho vlastního ega byly jasné, a stejně tak bychom měli jasně rozeznat tyto hranice u druhých. Musíme vědět, kde končíme my a začínají ti druzí.

Angelina matka očividně toto vědomí postrádala. Když obarvila své dceři vlasy, chovala se, jako by Angela vůbec neexistovala. Angela jako samostatná, jedinečná bytost se svou vlastní vůlí a vlastními tužbami, neměla pro svou matku žádnou váhu. Neviděla Angelu jako Angelu. Neakceptovala platnost Angeliných hranic. Nakonec, samotná existence těchto hranic pro ni byla anatematem - jak to jasně vyjádřilo její odmítnutí dovolit Angele, aby si zamykala dveře svého pokoje. Byla by zcela pohltila Angelino já do svého narcisistického ega, kdyby Angela nebyla schopna obrnit se hradbou mlčení. Jak dorůstala, dokázala si rozvinout a uchránit hranice svého ega právě jen skrze tuto obrannou hradbu vůči matčině narcisistické a útočné dotěrnosti. Z určitého hlediska dokázala ochránit své hranice pouze tím, že je učinila neproniknutelnými, následně však za to musela zaplatit vysokou cenou společenského osamění a izolace od ostatních.

Další formou devastace, kterou může zplodit narcisistická neodbytnost je symbiotický vztah. „Symbiózou“ - v psychiatrické terminologii - není oboustranně prospěšný stav vzájemné závislosti, ale vztahuje se naopak k vzájemně parazitujícímu a destruktivnímu párování. V symbiotickém vztahu se ani jeden z partnerů nedokáže separovat od druhého, přestože by to bylo očividně prospěšné oběma, kdyby toho byli schopní.

Vztah mezi Hartleyem a Sárou byl přesně takového druhu. Hartley, v tomto konkrétním vztahu ten slabší, by ve svém stavu infantilnosti nedokázal přežít bez Sáry, která v každé situaci rozhodovala za něj. Stejně tak Sára by psychicky nepřežila bez Hartleyho slabošství, které živilo její narcistickou potřebu nadřazenosti a ovládání. Nefungovali jako dvě samostatné individuality, ale jako nedílná jednotka. Sára pohltila Hartleyho, s jeho souhlasem ovšem, až k bodu, kdy naprosto postrádal vlastní vůli či identitu, s výjimkou těch drobných pozůstatků projevujících se jeho nepodařenými sebevraždnými pokusy. Téměř zcela se vzdal hranic svého ega, které Sára včlenila do svých vlastních.

Jestliže Hartley a Sára, dva dospělí lidé středního věku, dokázali být natolik „úspěšní“ v uskutečnění symbiotického vztahu, stěží se můžeme podívat, že nepopíratelně zlí a narcisističtí rodiče mohou úspěšně rozvinout takovýto vztah s dítětem odkázaným žít v jejich područí. Následující případ popisuje zdlouhavý proces léčení, a tedy vymaňování se, jednoho takového dítěte, ze symbiotického vztahu se svou matkou.

PŘÍPAD PAVOUČÍ FÓBIE

Do dnešního dne nedokážu pochopit, jak došlo k tomu, že Billie zůstala v terapii. Skutečnost, že opravdu vytrvala, je nesmírným holdem schopnosti jak jejího terapeuta, tak Billie samotné. Svým způsobem to byl zázrak.

Billie byla přivedena k mému kolegovi svou matkou, z důvodu, že

se její školní výsledky začaly povážlivě zhoršovat. Bylo jí šestnáct let, a přestože byla velice bystrá, její mizerné výsledky ve škole tomu neodpovídaly. Po šesti měsících terapie se její prospěch začal pozvolna, i když slabě, zlepšovat. Také si za tu dobu vypěstovala jistou náklonnost ke svému terapeutovi, člověku uvážlivému a laskavému, vyznačujícímu se nekonečnou trpělivostí. Její matka v tomto okamžiku na byla přesvědčení, že tímto je problém vyřešen. Billie chtěla v terapii pokračovat. Její matka ji odmítla platit. Terapeut snížil již tak minimální taxu na pět dolarů za sezení. Billie, jejíž kapesné dělalo právě pět dolarů týdně, a měla dvěšť dolarů ušetřených, se rozhodla platit ze svých vlastních peněz. Brzy poté jí matka kapesné zrušila. V průběhu posledního roku střední školy si Billie našla práci, aby mohla terapii financovat sama. To bylo před sedmi lety. Billie doposud navštěvuje terapii, ale konec již začíná být v dohledu.

Jedním z důvodů, proč se zdá pozoruhodné, že Billie vytrvala v terapii, financujíc ji nejprve ze svého kapesného a později ze svého skrovného platu, je skutečnost, že první tři roky si nepřipouštěla, že by s ní bylo cokoli v nepořádku. Na určité podvědomé úrovni však musela tušit, že něco zásadního v pořádku není. Vědomě však, co se týče jejích „problémů“, byla naprosto nad věcí. Nejasně toužila po tom, aby se její výsledky ve škole zlepšily, i když zároveň klidně přiznala, že téměř nikdy nedělá domácí úkoly. Maně to přisuzovala „lenivosti“, s vysvětlením: „Cožpak není většina studentů líných?“ Jedinou věcí, která se snad dala považovat za symptom, byl její strach z pavouků. Billie nenáviděla pavouky. Všechny. Kdykoli zahlédla pavouka, dávala se doslova na bezhlavý útek. Když si všimla, že někde v domě je pavouk - ať už se zdál jakkoli droboučkový a neškodný - nezůstala tam, dokud ho někdo nezabil nebo neodstranil. Tato fobie byla hluboce zakořeněná v její osobnosti. Jakmile zjistila, že téměř každý se bojí pavouků mnohem méně než ona, došla k názoru, že je to proto, že všichni ostatní jsou necitliví. Kdyby si uvědomili, jak jsou ve skutečnosti pavouci děsiví, potom by se jich báli úplně stejně jako ona.

Protože na vědomé úrovni Billie neuznávala, že je s ní cokoli v nepořádku, není nic překvapujícího, že většinu schůzek zrušila nebo se na ně vůbec nedostavila. Přesto však její terapeut toto počáteční krizové období, které trvalo tři roky, nějakým způsobem přechkal, stejně jako ona. Během této doby Billie zuřivě nenáviděla svého otce a nekriticky zbožňovala svou matku. Její otec, po celý svůj život úředník v bance, byl rezervovaný a nemluvný člověk, který se jí zdál být tak chladným a vzdáleným, jako její matka láskyplná a blízká. Billie, která byla jedináček, a její matka byly jako dvě přítelkyně. Navzájem si sdělovaly ta nejdůvěrnější a nejintimnější tajemství. Její matka měla vždy nejméně několik milenců, a v průběhu dospívání neměla Billie nic raději, než poslouchat matčiny historky o peripetích jejich mimomanželských afér. Zdálo se, že na tom není nic špatného. Vinu za své chování svalovala její matka na svého manžela, na jeho chladnou, nanicovatou povahu. Její aféry se zdály být přirozenou reakcí na jeho nedostatek zájmu, a Billie se svou matkou byly v nenávisti k němu jednotné. Cítily se vůči němu téměř jako škodolibí spiklenci.

Její matka naslouchala podrobnostem citového a sexuálního života své dcery se stejnou dychtivostí jako ona jejím. Billie byla přesvědčena, že má ohromné štěstí, že její matka je tak milující a chápavá. Nedokázala sice vysvětlit, proč jí odmítla dále hradit terapii, ale-sotva byla schopna ji v tom směru jakkoli kritizovat. Pokaždé, když se její terapeut dotkl této otázky, odmítla o tom mluvit.

Když Billie vykládala matce své vlastní milostné příhody, bylo toho mnoho co povídat. Billie byla silně promiskuitní a nijak se s tím neskrývala. Její matka ji za to nikdy nekritizovala; ostatně sama měla také mnoho milenců. Nešlo však o to, že by Billie chtěla být promiskuitní. Naopak, bolestně toužila po hlubokém a trvalém vztahu. Ale nikdy to prostě nevyšlo. Většinou se bezhlavě zamilovala do nějakého muže, téměř okamžitě se nastěhovala k němu do bytu, ale obvykle během několika dnů či týdnů vztah skončil a Billie byla zase zpátky v domě svých rodičů. Byla krásná, inteligentní a okouz-

lující, takže najít si nového milence pro ni nebyl žádný problém. Netrvalo ani týden a byla opět zamilovaná. Ale po pár týdnech, jako po každé, byl vztah u konce. Billie si začínala dělat vážné starosti, jestli to není ona, kdo má zásluhu na jejich rychlém konci.

Právě tato drobná hlodající nejistota a bolest nad tím, že nedokáže udržet žádný vztah, způsobily, že Billie začala brát terapii vážněji a důkladněji na sobě pracovala. Postupně se problém začínal vyjasňovat. Billie nedokázala snést samotu. Jakmile se zamilovala do nějakého muže, chtěla s ním jít všude, kam šel on, chtěla s ním být pořád. Spala s ním kdykoliv, ať už měla na milování chuť či nikoli, protože si myslela, že je jí to zárukou, že s ní zůstane - alespoň pro tuto noc. Ráno, když se probudili, žadonila, aby nechodil do práce. Musel se od ní odtrhnout násilím. Po krátké době se nevyhnutelně každý její partner cítil jako v dusivém sevření. Začal rušit domluvené schůzky. Znásobila své úsilí se k němu přivázat. Čím více se stupňovala její závislost na něm, tím více se stupňoval také jeho pocit dusivého sevření a pod nějakou záminkou vztah ukončil. Nedlouho potom se Billie pověsila na prvního dalšího muže, kterého potkala, dokonce i když jeho inteligence či charakter byly na pováženou. Neschopna snášet samotu, nedokázala čekat dostatečně dlouho, až se na scéně objeví vhodnější partner. Zamilovala se do kohokoliv, kdo byl právě po ruce, okamžitě se k němu citově připoutala a začarovaný kruh se opakoval.

Poté, co byl demaskován její strach ze samoty, začalo být také zřejmé, proč má Billie problémy s prospěchem. Číst knihu, učit se nebo si něco psát vyžaduje samotu. Billie nebyla schopna dělat domácí úkoly, protože se nedokázala odtrhnout od druhých lidí - obzvlášť od své matky, která byla vždy připravena si povídat - na dostatečně dlouhou dobu, kterou zvládnutí nějakého úkolu vyžaduje.

Přestože bylo nyní jasné, že jde o vážný problém, Billie se cítila bezmocná cokoli s tím udělat. Byla si vědoma, že její strach ze samoty ji do značné míry omezuje, ale co s tím může udělat? Je to součást její přirozenosti. Možná je to sebedestruktivní, ale ona už je taková. Nedokázala si představit, že by mohla být jiná. Takže se nic nezmě-

nilo, až na to, že její fóbie z pavouků se zhoršila. Už nedokázala se svými přáteli procházet lesem nebo setmělou ulicí ze strachu, že by bezděčně zavadila o pavouka.

V tom okamžiku se její terapeut rozhodl k odvážnému kroku. Trval na tom, že Billie, která až doposud bydlela vždy buď u svých rodičů nebo svých partnerů, by si měla najít vlastní byt. Odmítla to. Je to nesmysl. Nemůže si to dovolit. Samozřejmě, mělo by to své výhody: mohla by si vodit milence domů, pouštět si stereo, kdykoli se jí zachce, jistě by se cítila mnohem nezávislejší. Ale jak by to mohla prakticky zvládnout? Teď, když již pracovala stabilně, zvýšil terapeut svůj honorář z pěti dolarů na běžných dvacet pět dolarů za sezení. To dělalo každý měsíc více než sto dolarů, které mu platila - čtvrtinu jejího platu. Nabídl jí, že svůj honorář opět sníží na pět dolarů za hodinu. Billie to dojalo, přesto ale prohlašovala, že si to nemůže dovolit. Kromě toho, co by se stalo, až by jedné noci, kdy bude ve svém bytě sama, objevila pavouka? Co by potom dělala? Ne, samostatný byt, to nepřichází v úvahu.

Můj kolega ji upozornil na to, že zatím nepodnikla vůbec nic, aby se svého strachu ze samoty zbavila. Dokud neudělá rozhodný krok k tomu, aby se se samotou vypořádala, nevidí naději, že by jí terapie mohla jakkoli pomoci. Musí existovat nějaký jiný způsob, bránila se. Požádal ji, ať mu tedy nějaký navrhne. To nedokázala, a stále tvrdila, že je prostě příliš náročný, a už o tom nechce mluvit. Terapeut jí oznámil, že se s ní odmítá vidět do té doby, dokud si nesežene vlastní byt. Vztekala se, že je příliš krutý. Zůstal však neoblomný. Skončilo to tím, že po čtyřech letech terapie si Billie konečně pronajala vlastní byt.

Okamžitě došlo ke třem událostem. Jednou z nich bylo to, že si Billie mnohem lépe uvědomila, jak ve skutečnosti neovladatelnou silou její strach ze samoty je. Během nocí, které netrávila s žádným milencem, propadala v prázdném bytě nesmírné úzkosti. Kolem deváté večer už to nedokázala déle snést, a odjela zpátky do domu své matky, aby si s ní popovídala a nakonec tam i přespala. Víkendy, kdy neměla co na práci, trávila obvykle u svých rodičů. Za celých šest

měsíců, co měla být pronajatý, tam samotná nepřespala více než šestkrát. Platila si byt, v němž z přílišného strachu nemohla bydlet. Bylo to absurdní. Začala se zlobit sama na sebe. A začínala se domnívat, že tento strach ze samoty je možná, zatím pouze možná, vážně chorobný.

Druhou věcí byla změna, která, jak se zdálo, se udála s jejím otcem. Když mu zdráhavě oznámila, že si hodlá pronajmout vlastní byt, navrhl jí, jestli nebude chtít nějaký nábytek z jeho dědictví, který byl nevyužitelný uskladněn v garáži. Na den, kdy se stěhovala, si od jednoho ze svých přátel vypůjčil nákladák, a pomohl jí naložit i vyložit nábytek. Na oslavu nastěhování do nového bytují daroval láhev šampaňského. Poté, co se zabydlela, začal jí dávat dárky v podobě rozmanitých drobných předmětů do domácnosti, s pravidelností téměř každá měsíc - novou lampu, reprodukcí na zeď, rohož do koupelny, mísu na ovoce či sadu kuchyňských nožů. Tyto pozornosti jí vždy věnoval velmi nevtrávu formou - obvykle je pro ni nechal nenápadně v práci, zabalené do obyčejného hnědého papíru. Billie si ale uvědomovala, že byly vybírány se starostlivou péčí. Všechny byly velice vkusné. Nikdy předtím ji ani nenapadlo, že její otec má dobrý vkus. Zároveň věděla, že nemá peněz nazbyt, za něž by mohl kupovat takové věci. I přesto, že zůstal rezervovaný, stažený do sebe a nekomunikativní, poprvé v životě, co si Billie dokázala vzpomenout, byla vážně dojata zájmem, který o ni projevoval. Přemítala, jestli tento zájem, i když skrytý, neměl po celou dobu.

Pokud jde o byt, byla její matka tak neužitečná, jako byl její otec velkorysý. Několikrát ji požádala o nějakou drobnost, která až doposud ležela zastrčena v některém koutě domu, ale zčistajasna pro ni její matka našla nějaké využití. Nikdy ani slůvkem neprojevila o její nový byt zájem. Po pravdě si Billie všimla, že kdykoli se o něm zmínil, její matka se zdá být otrávená, dokonce jízlivá. „Nezdá se ti to vyložené egoistické, když pořád dokola mluvíš jenom o svém bytě?“ řekla při jedné příležitosti. Billie začínalo pomalu docházet, že její matka nechtěla, aby se z rodičovského domu odstěhovala. To byla

třetí událost, ke které došlo. Toto uvědomění narůstalo postupně. Ze začátku byla Billie spíše potěšena, že její matka je kvůli jejímu odchodu zklamaná. Neukazuje to snad, jak moc ji má ráda? A není snad potěšující být doma vždy vítána, moci si popovídat s matkou pozdě do noci, a mít svůj dětský pokoj vždycky připravený - než se muset vracet do liduprázdného bytu, kde možná v temnotách číhají pavouci? Kouzlo toho všeho se však kousek po kousíčku začínalo vytrácet. První věcí bylo, že Billie a její matka najednou neměly, co by společně vyčítaly jejímu otci. Když na něj začala její matka jako obvykle nadávat, Billie odpovídala: „Ale mami, nech toho, vždyť ve skutečnosti není tak špatný. Někdy mám dokonce pocit, že je docela milý“ Takováto odpověď ovšem dokázala její matku rozlítit. Matčiny poznámky o jejím otci začaly být ihned vyloženy útočně nebo svou zlost obrátila proti Billie a začala ji napadat za to, že s ní nesympatizuje. Tyto chvíle se staly pro Billie silně nepříjemnými. Nakonec musela svou matku požádat, aby o otci nemluvila, když jsou spolu, protože to zpravidla končilo hádkou. Její matka jí neochotně vyhověla. Ale bez společného nepřítele si najednou téměř neměly o čem povídat. Pak tady byla záležitost se středečními večery.

Billie byla manažerkou jednoho malého nakladatelství. Každý čtvrtek ráno se připravovala objemná zásilka určená do různých koutů země. Billie, která přebírala nad zásilkami zodpovědnost, musela být v těchto dnech v kanceláři už v šest hodin ráno. Kdykoli však strávila noc v domě svých rodičů, většinou klábosíc s matkou pozdě do noci, zdálo se nemožné, aby se dostala do postele dříve než o půlnoci. Výsledkem bylo, že každý čtvrtek ráno se Billie pravidelně cítila nevyspale a mizerně. Na popud svého terapeuta si slíbila, že každou středu večer - aspoň tuto jedinou noc v týdnu, když už žádnou jinou - bude spát sama ve svém bytě, kam se musí vrátit nejpozději do devíti hodin večer.

Prvních deset týdnů Billie nebyla schopna slibu dostát. Nikdy nebyla ve svém bytě dříve než okolo půlnoci. Každý týden se její terapeut ptal, jak byla úspěšná při dodržování svého předsevzetí, a každý tý-

den musela Billie přiznat porážku. Nejprve zuřila na svého terapeuta. Potom se rozzuřila sama na sebe, že nedokáže dodržet slib, který si sama dala. Začala svou slabost nahlížet jako vážný problém. Po několik sezení hovořila o svém laxním přístupu k vlastnímu rozhodnutí, o strachu, který jí naháněl její liduprázdný byt, o své touze zůstat v teple rodičovského domu. Tehdy se terapeut Billie zeptal, jestli se domnívá, že by jí její matka mohla nějakým způsobem dopomoci k tomu, aby svému slibu dostála.

Billie to považovala za skvělý nápad. Bezodkladně řekla matce o svém slibu a požádala ji, aby ji vždycky o půl deváté ve středu večer vyzvala, že už je na čase odejít. Matka odmítla. „Co jste si domluvili s tím tvým terapeutem je tvoje věc, ne moje.“ Billie cítila, že je v tom kousek pravdy, zároveň však začala svou matku podezírat, že možná z nějakého osobního důvodu nechce, aby Billie slib dodržela. Podezření rostlo. Jak rostlo, začala Billie pozorovat matčino chování 0 střeďečníc věčerech. Všimla si, že vždy okolo půl deváté nadhodí matka nějaké obzvlášť pikantní téma k rozhovoru. Billie, jakmile tento systém prokoukla, pokoušela se ho narušit. Jednou o půl deváté, uprostřed jednoho takového nanejvýš zajímavého rozhovoru vstala a oznámila, že bude musel jít. „Nezdá se ti, že jsi neomalená?“ zeptala její matka. Připomněla matce svůj slib, a prohlásila, že i kdyby nebylo matčinou povinností pomoci jí ho dodržet, je možná její povinností alespoň to respektovat. Skončilo to prudkou hádkou. Matka křičela. Do svého bytu se Billie dostala opět po půlnoci.

Od té doby mohla Billie pozorovat, že jestliže se matčina snaha nadhodit o půl deváté přitažlivé téma mine účinkem, projeví stejného génia při vyvolávání hádky. Po čtrnácti dnech, kdy nedokázala stále dodržet slib, se Billie osvětlil také tento princip. Jednoho středečního večera, kdy jako obvykle začala její matka o půl deváté nějakou provokativní historku, Billie vstala a omluvila se, že nemá čas si ji poslechnout. Matka se s ní začala hádat. Billie prohlásila, že nemá čas ani na hádky. Zamířila ke dveřím. Matka ji chňapla za rukáv. Billie se jí vytrhla. Ve svém bytě byla úderem deváté. O pět minut později zazvonil telefon. Byla to její matka. Billie odešla v takovém

spěchu, že jí ani nestačila říct, že doktor si myslí, že má možná žluč-níkové kameny.

Chorobný strach, který měla Billie z pavouků, se ještě zhoršil. Billie v té době svou matku ještě stále zbožňovala. V průběhu tera-pie se sice naučila svou matku kritizovat zcela otevřeně a trefně, pře-sto na ni nikdy nebyla doopravdy rozzlobená a stále využívala kaž-dou příležitost, aby mohly být spolu. Bylo to, jako by si vytvořila dva mozky - ten nový, kterým mohla svou matku nahlížet objektivně, ko-existentční s tím starým, který zůstával zcela nezměněn.

Její terapeut však šel neochvějně za svým cílem. Nebyly to jen středeční večery, prohlásil jednou, kdy se na ni její matka větší; mož-ná vůbec nechce, aby ji Billie kdy opustila nebo si v jakémkoliv roz-sahu vybudovala samostatnou existenci. Opětovně jí připomněl sku-tečnost, že její matka jí odmítla hradit terapii v okamžiku, kdy se stala pro její život důležitá. Nemohlo to být z toho důvodu, že žárlila na to, že si Billie vypěstovala náklonnost k terapii, protože se jedna-lo o vztah k něčemu jinému než k ní? A proč Billie tolik zazlívala, že si obstarala vlastní byt? Neměla vztek právě proto, že si Billie vy-tvořila samostatnou, na ní nezávislou existenci? Možná ano, namíta-la Billie, ale její matka přece nikdy neprotestovala, aby měla přátele a milence. Nenaznačuje to, že nemá žádnou touhu ji v ničem omezo-vat? Možná ano, poznamenal terapeut, ale může to také znamenat, že její matka touží po tom, aby Billie byla přesnou kopií jí samotné. Snad využívá promiskuitu Billie k tomu, aby ospravedlnila svou vlastní. Kromě toho, čím podobnější si obě jsou, tím menší je mož-nost, že se kdy od sebe odloučí. A tak se tento spor opakoval, týden po týdnu, měsíc po měsíci, donekonečna tam a zpátky nad těmi stej-nými otázkami, a rozřešení se zdálo stále v nedohlednu.

V šestém roce terapie se však náhle udála pronikavá změna. Bil-lie začala psát poezii. Nejprve ukázala své básně matce. Ta ovšem neprojevila žádný zvláštní zájem. Billie však byla na svou poezii pyš-ná. Byla to nová, překvapující dimenze jí samotné. Bylo to něco fan-tastického, jen jejího. Koupila si vkusný sešit vázaný v kůži a zazna-menávala do něho své básně. Nutkání psát nepřicházelo často, ale

když přišlo, bylo to podmanivé. Poprvé ve svém životě, když pracovala na nějaké básni, Billie s potěšením zjistila, že vychutnává svou samotou. Nakonec musela být sama. V domě svých rodičů, s matčiným ustavičným vyrušováním, se nemohla soustředit. Takže když ji přepadla touha psát, znenadání se zvedla a řekla, že se bude muset vrátit k sobě domů. „Ale vždyť není středa večer!“ vypískla její matka. A Billie se musela opět od své matky odtrhnout téměř násilím. Bylo to po jedné takové epizodě, když popisovala svému terapeutovi, jak se na ni její matka opět pověsila, jakmile chtěla odejít psát, kdy Billie poznamenala: „Byla jako nějaký odporný pavouk.“

„Čekal jsem dlouhou dobu na to, než to řeknete,“ zvolal terapeut.

„Řeknu co?“

„Ze vaše matka je jako pavouk.“

„A co?“

„Vy přece nenávidíte pavouky a máte z nich strach.“

„Ano, ale nemůžu říct, že nenávidím svou matku,“ řekla Billie. „Ani se jí nebojím.“

„Možná byste měla.“

„Ale já nechci.“

„Takže namísto toho budete raději nenávidět a mít strach z pavouků?“

Na příští schůzku se Billie nedostavila. Když se vrátila, terapeut prohlásil, že vynechala schůzku, protože se na něj zlobila, že dal do souvislosti její matku s jejím chorobným strachem z pavouků. Billie vynechala další dvě schůzky. Když konečně přišla zpátky, byla připravena tomu čelit. „Dobře,“ řekla, „tak tedy mám fobii. Co to vlastně je ta fobie? V čem to spočívá?“

Fobie vznikají jako následek přenosu zaměření psychologické tendence, vysvětloval jí terapeut. Vyskytnou se, když normální strach nebo odpor vůči něčemu je přesunut na něco jiného. Lidé užívají tento obranný přenos, protože si nechtějí přiznat původní strach nebo odpor. V jejím případě jde o to, že si nechce přiznat matčino zlo. Které dítě by si chtělo myslet, že jeho matka je zlomyslná a zlá? Jako

každé dítě, i Billie chtěla věřit tomu, že je její matka spolehlivá, laskavá a dobrá, a že ji miluje. Aby tomu však mohla uvěřit, musela se nějakým způsobem zbavit strachu a odporu, který instinktivně k matčinu zlu pociťovala. Udělala to tím, že tento strach a odpor nasměrovala proti pavoukům. Pavouci byli ti zlí— ne její matka.

„Ale moje matka není zlá," prohlašovala Billie. Je pravdou, že nebyla nadšená, že se Billie osamostatnila a stala se na ní nezávislou a že využívala všech možných druhů lstí a kliček, aby jí zabránila vybudovat si zcela samostatnou existenci. Ale na tom přece není nic zlého. Je to proto, že její matka je osamělá. A Billie dobře ví, co je to samota. Cítit se osamělý je příšerné. I když zároveň je to lidské. Lidé jsou společenské bytosti; potřebují jeden druhého. Skutečnost, že její matka na ní kvůli své osamělosti lpí, může být přece sotva zlá; vždyť je to lidské.

„Jestliže samota je lidská," odpověděl její terapeut, „potom schopnost ji snášet je nezbytnou součástí lidské existence." Pokračoval vysvětlením, že úkolem rodičů je pomoci svým dětem dosáhnout jejich vlastní nezávislosti a samostatnosti. Aby tento úkol úspěšně splnili, je pro rodiče nevyhnutelné smířit se se svou vlastní osamělostí, a svým dětem dovolit a dokonce je povzbudit k tomu, aby je nakonec opustili. Naopak snažit se tomuto odloučení zabránit představuje nejen nezvládnutí rodičovského úkolu, ale také obětování růstu svého dítěte svým vlastním nevyzrálým egoistickým tužbám. A to je destruktivní. Ano, domnívám se, že je to zlé. A je odůvodněné, že z toho má Billie strach.

Billie to pomalu začínala vidět sama. A čím více toho viděla, tím více byly její oči otevřené. Začala si všímat stovek drobných, nekonečně rafinovaných způsobů, jimiž se její matka nepřetržitě snaží zachytit její duši do svých spárů. Do svého sešitu, vázaného v kůži, si Billie jednoho večera poznamenala:

Nejasnost a pocit viny
dovedou dohnat k šílenství -

Poslalas mi mé čisté prádlo,
které vypralas.
Byl v tom obsažen první zlom,
podzimní list.

Manipulace? Pocit viny?
... tvé metody vše vytvářely.

Přesto se téměř nic nezměnilo. Billie, ve svých dvaceti třech letech, stále přespávala většinu nocí v domě svých rodičů, a většinu svého volného času trávila s matkou. Ačkoli mívala často zpoždění s platbou účtů za terapii, utrácela značné částky ze svého týdenního platu, aby svou matku vzala na oběd do nejdražší restaurace široko daleko. Stejně tak princip, na němž se zakládaly její vztahy s muži zůstal nezměněn - zamilovanost, připoutání, dušení, rozchod, frenetické hledání, nová zamilovanost - jeden muž za druhým, stále dokola. A pavouků se děsila stejně jako kdy předtím. To nejtěžší mělo teprve přijít.

„Nic se neděje," postěžovala si jednoho dne během terapie.

„Taky se mi zdá," odpověděl její terapeut.

„Ale proč ne?" chtěla vědět Billie. „Je to sedm let, co k vám chodím. Co ksakru víc musím ještě udělat?"

„Pochopit, proč stále trpíte chorobným strachem z pavouků."

„Rozpoznala jsem, že moje matka je pavouk," odpověděla Billie.

„Proč se tedy dále necháte chytat do její sítě a pavučin?"

„Vždyť to víte. Protože se cítím sama. Stejně jako ona."

Terapeut se podíval na Billie. Doufal, že je připravena. „Možná, že vy sama jste také zčásti pavouk," řekl.

Billie proplakala celý zbytek sezení. Ale příští schůzku byla tam, přesně na čas, dokonce dychtivá na strastiplnou práci, kterou měla před sebou. Je to tak, někdy se cítí jako pavouk. Když ji chce nějaký muž opustit, pověsí se na něj - stejně jako se její matka věší na ni. Nenáviděla je za to, že odcházejí. Nezajímalo ji, co cítí oni. Chtěla je

jen pro sebe. Ano, bylo to něco zlého v ní, nějaké zlé nutkání, zlá část jí samotné, která ji okupovala. Její chorobný strach z pavouků nejenom, že jí pomáhal popírat matčino zlo, ale zároveň ho využívala k tomu, aby popřela zlo v sobě samé.

Všechno bylo spojeno a propleteno. Ztotožnila se se svou matkou. Byly si v tolika věcech podobné. Jak by mohla opravdově bojovat proti matčině zlu, aniž by bojovala zároveň sama proti sobě? Jak by mohla odsoudit svou matku za to, že ji drží ve svých spárech, dokud by neodsoudila sama sebe za to, že odmítá snášet svou vlastní samotu? Jak se může přestat pokoušet chytat muže do svých vlastních sítí - muže, kteří by měli zůstat svobodní, nezávislí a silní, stejně tak jako by měla zůstat svobodná nezávislá a silná ona? Problém nebyl v tom, jak se navždy vymotat z matčiných sítí, protože matčina identita byla tak v mnohém podobná její; problém byl v tom, jak se oprostít od zlé části sebe sama. A jak se tohle, ve jménu Božím, dá dokázat?

Billie se to však daří. Ať už ve jménu Božím nebo jménem svého pravdivého já, začíná se pozvolna vymaňovat z vlivu své matky, aby se nakonec zcela osvobodila z tohoto symbiotického vztahu. Do svého sešitů vázaného v kůži si před nedávnem napsala:

Žasnu nad tím, jak tvé nemoci
na mě vyskakovaly celý čas,
část mého bytí, mimo mne
stejně znatelná.

Je těžké bojovat s nepřítelem,
kterého nelze spatřit;

Děsivé pomyšlení, že jsi ve mně,
tak neslučitelné s mým myšlením a cítěním,
tak nerozeznatelné
pro *mně*.

To jsem já.

Cítím se jako mulat, který je
částí Kukluxklanu,
nenávidím základní část sebe sama,
pracuji na vymýcení části sebe sama.
To je pravděpodobně nejtěžší věc,
kterou kdy budu dělat.
Někdy je to velice nepřirozené.

Často jsem žasla, jak to, že se
stávám zcela jinou než ty;
Musím chtít být
jiná než ty.

Vypadá to, že Billie začala protrhávat síť.

Charlen: Příběh poučný

Již JSEM UVEDL, JAK obtížné je zkoumat zlé lidi do hloubky z toho důvodu, že jejich přirozeností je vyhýbat se světlu. Popíráním vlastní nedokonalosti nejenom že se tito lidé vyhýbají jakékoliv sebeanalýze, ale také každé situaci, v níž by mohli být podrobeni důkladnějšímu zkoumání ze strany druhých. V této kapitole bude popsána žena, která - přestože očividně do určité míry zlá - přistoupila nicméně na dlouhodobou psychoanalytickou psychoterapii.

Jde o případ výjimečný, i když svého druhu ne ojedinělý. Sám jsem se pokoušel léčit dalšího takového pacienta a dohlížel jsem na průběh léčby u několika pozoruhodně podobných případů. U každého z nich však, navzdory své délce, skončila léčba neúspěchem.

Prohrávat není legrace. Ovšem pro psychiatrickou praxi i pro normální běh života to může být mnohdy vysoce poučné. Učíme se pravděpodobně mnohem více z našich proher než z našich úspěchů. Z žádného z případů jsem se nepoučil víc než právě z toho, který zde hodlám vylíčit. Je mou nadějí, že stejným způsobem poslouží druhým. Zkoumáním takovýchto otázek, jako proč především tato žena vůbec nastoupila terapii, proč přestála nějakých čtyři sta sezení, a proč se jimi nakonec nechala v jakémkoli směru ovlivnit, snad můžeme dospět k porozumění, které by nám mohlo umožnit léčit Charlen tohoto světa.

POČÁTEČNÍ ZMATEK

Když ke mně Charlen poprvé přišla, nic nenaznačovalo tomu, že půjde o nějaký zvlášť mimořádný případ. Bylo jí třicet pět let a stěžovala si na depresi, která ji postihla po rozchodu s jejím přítelem. Deprese se nezdála vážnou.

Byla to drobná a dosti přitažlivá žena, i když ne nijak nápadně krásná. Vynikala smyslem pro humor a očividně vysokou inteligencí. Ve hře života však byla tím, kdo prohrává. Z důvodu, které mi byly zpočátku nejasné, opakovaně neuspěla při náročném studiu. Nicméně po zkušebním roce práce v Episkopální církvi, během kterého se osvědčila jako dobrovolnice, ji církev zaměstnala jako učitelku náboženské výuky. O šest měsíců později byla pastorem vyhozena. Příčítala to jeho vrtošivosti. Byl to však jen začátek opakujícího se kolotoče. Než získala místo telefonické operátorky, které zastávala v době, kdy mně přišla poprvé navštívit, přišla o dalších sedm zaměstnání. Stejně tak rozchod s jejím přítelem byl jen tím posledním v dlouhé, nekonečné řadě neúspěšných citových vztahů. Ve skutečnosti Charlen žádného opravdového přítele neměla.

Lidé obvykle nastupují terapii pro takovou či onakou neschopnost, a Charlenin nedostatek úspěchu, přestože značný, nebyl ničím ojedinělým. Proto jsem jen stěží mohl očekávat, že se z toho nakonec vyklube ten nejzapeklitější případ, s kterým jsem kdy měl co do činění.

Při zkoumání její minulosti jsem zjistil, že o svých rodičích si Charlen dělala pramalé iluze. Značné množství peněz bylo asi tím jediným, co jí kdy v hojné míře dokázali poskytnout. Její otec byl trvale zaneprázdněný starostmi o své zděděné bohatství a na péči o ni a její mladší sestru Edith neměl čas. Jejich matka byla fanatickou episkopálkou, neustále převalující v ústech slovo boží, která svého manžela nepokrytě nenáviděla. „Nebýt vás děvčata, už bych ho byla dávno opustila," proklamovala přinejmenším jednou týdně. „Jasně," poznamenala k tomu Charlen s úšklebkem, „i když jsme obě z domu déle než deset let, jsou ještě pořád spolu."

Z Edie se stala lesbička. Byla sice úspěšná v bankovnícké branži, ale šťastná nebyla. Charlen samotná se považovala za bisexuální. Kdykoli měla nějaký problém, neváhala z něho obvinít své rodiče. „Měli nás úplně na háku - otec zamilovaný jen do svých akcí a cenových papírů, a matka se svými prázdnými tlachy a věčnou modlitební knížkou.“ Její rodiče nejenom že se zdáli být málo starostliví, zdáli se být dokonce zlomyslní až zlí.

Ovšem mnoho pacientů má zlé rodiče. Ani Charleniny zvláštní náboženské sklony ji od ostatních nijak výrazně neodlišovaly. Poté, co přišla o místo v církvi, vrhla se postupně na uctívání jistého kultu, který vyznával jakousi směsici hinduismu, buddhismu, křesťanství a esoterické teologie, spojený zároveň s vírou v „meditační vibrace lásky“. Takovýchto kultů je ovšem nepočítané a tento, jak se zdálo, nepodporoval ani žádný fanatismus ani závislost. Její zaangażovanost v něm se zdála dosti přirozenou, přihlédneme-li ke křesťanskému fanatismu její matky, a její osobní zuřivosti vůči pastorovi, kterým byla vyhozena z místa. Co však Charlen od ostatních pacientů odlišovalo, byl zmatek, který jsem ve vztahu k ní pociťoval.

Psychoterapeut zpravidla poté, co stráví s pacientem pět nebo šest hodin, získá alespoň matnou představu o podstatě jeho problému. Má přinejmenším přibližnou diagnózu. Po více než čtyřiceti sezeních s Charlen jsem však stále ještě neměl ani to nejmenší tušení, co je s ní vlastně v nepořádku. Byla to neschopnost uspět, to ano, ale z jakého důvodu, to jsem nevěděl.

Bezmocně jsem ve své mysli procházel celý seznam diagnostických kategorií, a kladl Charlen specifické otázky. Uvažoval jsem například, zda by nemohla mít obsesivní-kompulzivní neurózu, a vyptával se jí na všechny možné symptomy s ní spojené, jako rituální chování atp. Charlen porozuměla dokonale. Se značným nadšením mi vylíčila několik bezvýznamných drobných rituálů, které prováděla v ranné pubertě - což je pro takovéto chování typické období. Například předměty ve svém pokoji skládala určitým způsobem a podle určitého řádu, než byla natolik klidná, aby mohla jít spát. Jako dítě se do-

slechla, že po vojácích v armádě se vyžaduje, aby měli postele ustlány tak pevně, že poddůstojník provádějící kontrolu z nich může odrazit čtvrťák. Takže každé ráno, ve věku třinácti, čtrnácti let, odrážela Charlen ze své pevně stažené postele čtvrťák, vždycky předtím, než si šla umýt zuby. „Ale ještě než mi bylo patnáct," řekla, „pochočila jsem, že je to jen pošetilé marnění času, a prostě jsem toho nechala." Od té doby, jak tvrdila, žádné rituály neprováděla. A byl jsem opět zmatený. A zmatený jsem zůstal. Muselo proběhnout dalších, asi třicet sezení, než jsem získal alespoň matné tušení o Charlenině charakteru.

Jednoho dne, po devíti měsících terapie, když mi Charlen dávala šek za předcházející měsíc, všiml jsem si, že byl poukázán z jiné banky. „Změnila jste banku?" zeptal jsem se jen tak mimochodem.

„Charlen přikývla. „Ano. Musela jsem."

„Musela?" zbystřil jsem sluch.

„Jo. Došly mi totiž šeky."

„Došly vám šeky?" opakoval jsem nechápavě.

„Ano, vy jste si sftad ničeho nevšiml," řekla Charlen poněkud podrážděně. „Každý šek, který jste ode mně obdržel, měl jiný vzor."

„Ne to jsem si opravdu nevšiml," přiznal jsem,. „Co to však má společného se změnou banky?"

„Zdá se, že nejste příliš bystrý," vyjela po mně Charlen. „Prostě jsem vyčerpala šeky s novým vzorem ve staré bance, a abych mohla získat nový vzorek, musela jsem si otevřít účet u jiné."

Ještě zmatenější než předtím jsem se zeptal: „A co vás proboha vede k tomu, používat pokaždé šek s jiným vzorem?"

„Jde o přenos lásky."

„Přenos lásky?" opakoval jsem znovu, celý popletený.

„Ano. Kdykoli někomu posílám šek, vždycky se sama sebe ptám, jaký je asi právě v tom okamžiku jeho či její specifický vzor. Jde o určité vibrace, chápete? Skrze lásku se naladím na jejich vibrace, a teprve potom se rozhodnu. Nerada však někomu dávám stejný vzor víckrát než jednou, a ve staré bance měli jen osm druhů různých šeků. Když se to vezme kolem a kolem, musela jsem vlastně změnit

banku kvůli vám, protože tohle je devátý šek, který vám dávám. Stejně jsem ji musela změnit kvůli elektrickým podnikům, i když tam je to nejosobnější. Je těžké naladit se na jejich vibrace."

Ohromeně jsem na ni zíral. Možná právě tam a tehdy jsem se měl zaměřit na otázku „lásky". Byl jsem však příliš zaskočen bizarností těchto sice nenápadných, ale opakujících se narážek. „Vypadá to jako nějaký rituál," bylo to nejlepsi, na co jsem se zmohl.

„Ano. Domnívám se, že byste tomu mohl říkat rituál."

„Ale já jsem si myslel, že žádné rituály nemáte."

„Mám jich celou hromadu," odpověděla Charlen vesele.

Byla to pravda. Během několika dalších sezení mi vypověděla desítky takovýchto podobných rituálů. Téměř každá jednotlivá věc, kterou vykonávala, byla takovým či onakým způsobem spojena s nějakým obřadem. Náhle vyšlo jasně najevo, že Charlen nakonec skutečně trpí jistou formou obsesivní-kompulzivní neurozy. „Když provádíte takové množství rituálů," žádal jsem o vysvětlení, „proč, když jsem se vás na to před čtyřmi měsíci ptal, řekla jste mi, že žádné nemáte?"

„Prostě jsem neměla chuť vám to říct. Možná jsem k vám neměla dostatečnou důvěru."

„Takže jste mi lhala."

„Ovšem."

„Proč byste mi měla platit pět dolarů za hodinu, abych vám pomohl, a potom mi lhát, abych nevěděl, jak vám pomoci?" zeptal jsem se.

Charlen se šibalsky pousmála. „Jistě vám nehodlám říct cokoli dříve, než budu mít pocit, že jste na to zralý," odpověděla.

Ted', když se Charlen „vyzpovídala" ze svých rituálů, doufal jsem, že naše společná práce bude vzrůstající měrou otevřenější, a já osobně, tím pádem, méně zmatenější. Ovšem, nestalo se tak. Jen ponenáhlu mi začínalo svítat, že Charlen je „člověkem lži".

Přestože během měsíců a roků, které byly ještě před námi, mi střídavě odhalovala ten či onen aspekt své osobnosti, většinou zůstávala zarputile nevyzpytatelná, a já se dál zmítal ve svých pochybách.

Což bylo přesně to, po čem toužila. Až do konce mi nepřestávala odpírat určité informace, když ne z jiného důvodu, tak aby měla pocit, že ona je tím, kdo celou hru řídí. A čím víc se prohlubovalo mé chápání, co se její osobnosti týče, tím více vzrůstal strach z její základní neproniknutelnosti.

JEDEN SMĚR ČI DRUHÝ: DOSPĚLÝ NEBO DÍTĚ

Krátce poté, co mi Charlen odhalila své rituály, vyjevila i něco dalšího: svou intenzivní touhu po mně.

Především, nešlo o nic překvapivého. Staral jsem se o ni s péčí. Na schůzky chodila pravidelně a se stejnou pravidelností za ně platila, dejme tomu, že z prvotní upřímné touhy po duchovním růstu. Usilovně jsem si přál odpovídat na její vlastní snahy vlastním nadšením a horlivostí. Všechny události jejího života měly pro mne hluboký význam a důležitost. Je jen přirozené, jestliže si pacient, vystavený nepřetržité pozornosti, vytvoří romantický vztah k terapeutovi opačného pohlaví. Obzvláště v tom případě, když se pacientovi během dětství nepodařilo vyřešit oidipovské dilema.

Všechny zdravé děti zakoušejí sexuální touhu po rodiči opačného pohlaví. Tato touha obvykle dosahuje svého vrcholu okolo čtyř nebo pěti let dítěte, a je přičítána oidipovskému dilematu, které je staví před nepříjemnou volbu. Romantická láska dítěte k rodiči je láskou beznadějnou. Dítě oznámí svému rodiči: „Vím, že jsi mi řekl, že s tebou nemohu spát, protože jsem dítě. Ale podívej, jak dospěle se chová a změníš názor.“ Tato hra na dospělého ovšem vyžaduje ohromné množství energie, a hlavně, těžko ji může zvládnout dítě. Stává se čím dál tím unavenější a vyčerpanější. Dilema vyústí ve chvíli, kdy vyčerpané dítě akceptuje skutečnost, že je dítětem a nemůže - a už více ani netouží - chovat a tvářit se jako dospělý. Ve stejný okamžik si také uvědomí, že není možné, aby se vlk nažral a koza zůstala celá - není možné zároveň sexuálně toužit po svém rodiči a zároveň zůstat dítětem. Tudíž si raději zvolí výhodu být dítětem a své předčas-

né sexuality se vzdává.*' Oidipovské dilema bylo rozřešeno. Všichni si vydechnou ulehčením, hlavně však dítě, které se stává očividně uvolněnější a šťastnější.

Pacient, kterému se nepodařilo rozřešit oidipovské dilema v průběhu dětství, musí zákonitě projít stejným procesem v dospělosti, ve vztahu k terapeutovi. On či ona musí pochopit, že terapeuta coby romantického sexuálního objektu lásky se musí vzdát, a na symbolické úrovni přijmout roli jeho dítěte. Dojde-li k tomu, jde dále všechno hladce. Pacient se může zcela uvolnit a užívat si terapeutovy rodičovské péče. Teprve za těchto podmínek do sebe může bez překážky absorbovat terapeutovu moudrost a lásku. Bohužel, mezi mnou a Charlen to tímto způsobem nefungovalo.

První známkou toho, že tato fáze léčby neprobíhá, jak by měla, byl vzrůstající pocit odporu, který jsem v její přítomnosti pociťoval. Bylo to pro mě něco neobvyklého. Touží-li po mně pacientka, atraktivní žena, mám většinou problémy s tím, jak jí neodpovídat stejně. Mám své vlastní sexuální pocity a fantazie, a musím mít naprostou jistotu, že nijak neovlivní ani mé hodnocení, ani mou profesionální odpovědnost coby terapeuta. Nemohu říct, že bych kdy měl problémy s tím, cítit náklonnost k pacientům, kteří se mi svěří se svou láskou.

Ovšem s Charlen to byla jiná záležitost. Neměl jsem o ní žádné pozitivní sexuální fantazie. Naopak, pouhá představa sexuálního vztahu s ní ve mně ve skutečnosti vyvolávala pocit na zvracení, stejně jako mně znechucoval vůbec představa jakéhokoliv dotyku, třebaš nesexuálního. A nijak se to nezlepšilo. Čím víc uplynulo času, tím více narůstala má touha udržovat od ní patřičný odstup.

Je však docela možné, že můj vzrůstající pocit odporu nebyl bezprostředně sexuální reakcí, protože se netýkal pouze mě. Další

***'Jedním z důvodů, proč je oidipovský komplex v psychiatrii tak důležitý, je, že dospělí, kteří neuspěli v jeho rozřešení, mají zpravidla velké obtíže přistoupit na sebeodříkání, jež zdárné přizpůsobení dospělého člověka nutně vyžaduje. Tito lidé stále ještě nepochopili, že není možné, aby se vlk nažral a koza zůstala celá.**

z mých pacientek, poměrně vnímavá a inteligentní žena, začala jednoho dne sezení otázkou: „Znáte tu dámu, co k vám přichází vždycky přede mnou?“

Přítakal jsem. Měla na mysli Charlen.

„Víte, když ji vidím, přejde mi mráz po zádech. Nechápu proč - nikdy jsem s ní nepromluvila ani slovo. Vždycky jen vejde do čekárny, vezme si kabát a odejde. Nikdy jsme spolu nemluvily, přesto mi z ní jde mráz po zádech.“

„Možná je to právě tím, že se k vám nechová přátelsky," podotkl jsem.

„Ne, v tom to není. S jinými pacienty taky sotva promluvím. Je to, jako by - nevím, jak bych to řekla - jako by v ní bylo něco zlého.“

„Níjak divně však nevypadá, nebo snad ano?" zeptal jsem se ohromeně.

„Ne, to ne. Právě naopak. Vypadá naprosto normálně, jako každá jiná zaměstnaná žena. Dobře se obléká. Přesto je v ní něco, co mi nahání husí kůže. Nemohu říct, co to je. Ale jestli jsem kdy viděla někoho zlého, je to ona.“

Ať už můj pocit odporu byl či nebyl primárně sexuální, musím říct, že Charleniny sexuální projevy během našich sezení byly krajně neobvyklé. Když ke mně některá z pacientek cítí náklonnost, bývá zpočátku plachá a rezervovaná a snaží se to skrýt. Ne tak Charlen. Ona, která mi odmítala poskytovat informace, byla bezostyšně vlezlá, aby uskutečnila svůj svůdcovský záměr.

„Jste chladný," prohlásila jednou s výčitkou v hlase, „Nechápu, proč mě neobejmete.“

„Snad bych vás mohl obejmout, kdybyste potřebovala utěšit," odpověděl jsem, „ale vaše touha se mi zdá sexuální.“

„Vy a to vaše hnidopišské rozlišování," vykřikla Charlen. „Jaký je v tom rozdíl, jestli potřebuji utěšit sexuálně nebo jiným způsobem. Potřebuji prostě utěšit, a je přece jedno jak.“

„Nepotřebujete mít sexuální vztah se mnou," snažil jsem se jí vysvětlit již posté. „Můžete ho mít s kýmkoliv. Mě platíte za poněkud speciálnější druh péče.“

„Abych pravdu řekla, mám pocit, že o mě nepečujete vůbec. Jste chladný a zdrženlivý. Nechápu, jak byste mi mohl vůbec pomoci, když ke mně ani nepociťujete náklonnost.“

Sám jsem o tom začínal pochybovat. Charlen se vždy přičinila o to, že jsem byl nucen přemýšlet, jsem-li opravdu pro ni tím pravým terapeutem.

Její touhu po mně zároveň charakterizoval jistý pokoutní, plíživý agresivní rys. V létě byla Charlen zvyklá docházet na naše schůzky dříve, a obvykle sedávala v naší zahradě. Kdyby si vyžádala dovolení, nedomnívám se, že bych jí v tom bránil, já i moje žena jsme byli rádi, když se lidé těšili z květin, které byly naším koníčkem. Charlen se však nikdy neobtěžovala mě o svolení požádat. Jednou, bylo to pár dnů po naší schůzce, jsem vyhlédl ven a uviděl Charlen, jak sedí v autě zaparkovaném před naším domem a poslouchá rádio, tlumenně vyhrávající do noci. Bylo to strašidelné. Když jsem se jí na to přišťtě zeptal, odpověděla jenom: „Víte, jste muž, kterého miluji. Je přece přirozené, že chci být nablízku tomu, koho mám ráda.“

Jednoho dne, kdy jsme neměli domluvenou schůzku, jsem vešel do své knihovny a našel tam Charlen, jak si čte v jedné z mých knih. Zeptal jsem se jí, co tam dělá. „Je to snad čekárna, nebo ne?“ odvětila nevinně.

„Je to čekárna, když máme domluvenou schůzku,“ řekl jsem. „Nemám-li objednaného žádného pacienta, je to soukromá místnost v mém domě.“

„Pro mě je to prostě čekárna,“ odpověděla Charlen s bohorovným klidem. „Máte-li ordinaci ve svém domě, musíte počítat s tím, že o část svého soukromí přijdete.“

Poté, co jsem se ujistil, že k tomu, aby mne navštívila, ji nevedl žádný vážný důvod, jsem ji musel z domu doslova vykázat. Víc než kdy předtím ve svém životě jsem si dokázal představit, jaké asi musí být pro ženu, je-li obtěžována neslušnými návrhy či má dokonce strach ze znásilnění. Po pravdě řečeno, Charlen se na mě dvakrát na konci naší schůzky vrhla a pokusila se mě obejmout ještě předtím, než jsem ji stačil odstrčit.

Hlavním důvodem, proč se dětem často nepodaří rozřešit oidipovský komplex, je, že se jim nedostává odpovídající rodičovské lásky a pozornosti, než dosáhnou věku čtyř let. Vyřešení oidipovského komplexu je jako postavit první cihlu domu. Což jednoduše není možné udělat, nejsou-li základy na nichž by se dalo stavět. Mnohé naznačovalo, že Charlen pravděpodobně citově strádala od samého začátku. Její matka byla zjevně ženou, která svým dětem nevěnovala příliš odanosti a lásky. Charlen si nevybavovala jedinou vzpomínku, že by ji kdy kterýkoli z rodičů obejmul. Často snila o prsou. Rituálně následovala podivná dietní omezení svého kultu, což mělo za následek, že vždy vyhledávala přísně organickou stravu, a když večeřela s jinými lidmi musela mít pokaždé něco jiného než oni - něco extra. Z psychoanalytického hlediska nebyl jejím hlavním problémem nevyřešený oidipovský komplex, ale forma preoidipální fixace.

Charlenina touha dotýkat se a být dotýkána byla ve skutečnosti touhou po mateřské něze, po vroucím, ničím nepodmíněném láskání, o něž byla v dětství ochuzena. Já osobně jsem zažíval její touhu po doteku jako odpuzující, dokonce nahánějící hrůzu. Leč nebyl dotek přesně tím, co tak zoufale potřebovala? Neměl jsem snad, abych jí vyhléčl, překonat svůj odpor a udělat právě to, co mi připadalo tak nechutné? Neměl jsem vzít Charlen do náruče, hladit ji, líbat a konejšit tak dlouho, dokud by se konečně neuklidnila?

Možná ano, možná ne. Je pravdou, že jsem o tom uvažoval. Přitom jsem si uvědomil jednu věc. Uvědomil jsem si, že i kdybych byl ochoten o Charlen pečovat jako o nemocné, žádostivé dítě, nebyla by ona ochotna tento druh pozornosti přijmout. Nebyla ochotna ve vztahu ke mně vžít se do role dítěte, natož nemluvněte. Podstata mé nechuti dotýkat se jí spočívala v jejím neústupném vyžadování, aby tento dotek byl sexuální. Sama sebe považovala ne za žádostivé dítě, ale za ženu hledající erotické dobrodružství. Opakovaně, za pomoci nejrozmanitějších prostředků, včetně použití lehátka, jsem se pokoušel jí pomoci k tomu, aby ke mně zaujala mnohem pasivnější, dětsky důvěřivý postoj. Veškeré pokusy selhaly. Během celých čtyř let, co jsme spolu pracovali, se Charlen neústupně snažila udržet řízení ve

svých rukou. Být jako malé dítě znamenalo, že by mi musela přenechat vládu, dovolit mi, abych o ni pečoval rodičovsky, namísto vyžadování, abych o ni pečoval sexuálně. To však neudělala. Chtěla ovládat hru v každickém momentě.

Proces hlubokého uzdravení v rámci psychoanalýzy vyžaduje, aby pacient dokázal do určité míry sám sebe potlačit. Je to obtížný požadavek a obvykle nahání strach. Pro dospělého, zvyklého na nezávislost a pocit psychické vyzrálosti, není snadné svolit k tomu stát se znovu malým dítětem, závislým a naprosto bezbranným. A čím hlubší je porucha — čím více strádající, bolestivější a traumatizující bylo pacientovo dětství - tím obtížnější je v rámci terapeutického vztahu navrátit se k podmínkám dětství. Je to jako smrt. Přesto je možné toho dosáhnout. Dojde-li k tomu, přinese léčba výsledky. Jestliže ne, rekonstruovat základy není možné. Žádná regrese, žádné uzdravení; v tom je celý zázrak.

Kdybych měl poukázat na jeden jediný důvod, proč se Charlen za celá ta léta, která se mnou strávila, nedokázala uzdravit, byla by to její neschopnost potlačit samu sebe. Uspěje-li pacient při potlačení vlastní osobnosti, jeho celkový přístup k terapii nabývá zcela odlišného rázu. V duši pacienta se rozhostí mír, který do té doby nepoznal. Získá jistý druh důvěřivé nevinnosti, která může být danou potřebou kdykoli potlačena, zároveň však může být kdykoli snadno vzkříšena. Vzájemná součinnost mezi terapeutem a pacientem dostane nejenom hladší průběh, ale stává se dokonce hravou a radostnou. Nastává ideální vztah mezi milující matkou a dítětem. Kdyby se podařilo navázat tento vztah, jež se zdál být naprostou nezbytností, mezi mnou a Charlen, nepochybuji o tom, že bych jí mohl, a taky skutečně otevřel náruč, a poskytl jí vše, co potřebovala. Tato situace však neměla nastat. Přestože v jádru byla zcela očividně dítětem, nikdy na ní nebylo nic skutečně důvěřivého ani nevinného. Až do konce pokračovala ve svém chování ženy, která pase po erotickém dobrodružství. „Stále nechápu proč," řekla Charlen po třech letech terapie.

„Stále nechápete co?" zeptal jsem se.

„Nechápu, proč by dítě nemělo spát se svými rodiči."

Opětovně jsem jí trpělivě vysvětloval, že úkolem rodičů je vychovávat dítě k nezávislosti - a nezávislost na rodičích je zábranou před incestním svazkem.

„Vždyť by to nebyl incest," řekla Charlen. „Nejste můj otec."

„Samozřejmě, že nemohu být vás skutečný otec," odpověděl jsem, „ale moje role v našem svazku je role rodičovská. Mým úkolem je pomoci vám v růstu, a ne vás sexuálně uspokojit. Sex můžete mít kdekoliv, se svými vrstevníky."

„Ale já jsem váš vrstevník," zvolala.

„Charlen, jste moje pacientka. Máte spoustu závažných problémů, které potřebujete vyřešit. S těmito problémy vám chci pomoci. Nechci s vámi spát."

„Dobře, jsem vaše pacientka, ale přesto vám mohu být rovna."

„Charlen, řekněme si to na rovinu: my dva si nejsme rovni. Nedomůžete si udržet zaměstnání déle než několik měsíců. Ani jste si doposud nedokázala poradit se svým životem. Po psychologické stránce jste prakticky nemluvnětem. Je to logické. Měla jste mizerné rodiče a máte spoustu rozličných důvodů k tomu, abyste nadále zůstávala dítětem. Ale přestaňte mi předstírat, že jsme si rovnocenní. Proč se prostě neuvolníte a neužíváte si rodičovské péče, kterou vám věnuji? Tímto způsobem vás mám doopravdy rád. Ale prosím přestaňte mne sexuálně provokovat. Nechte to být, Charlen. Vykašlete se na to."

„Nechci to nechat být. Chci vás a mám v úmyslu vás dostat."

Ačkoliv Charlen nemohla být, ohledně toho, co po mně chtěla, otevřenější, přesto mi její sblížovací pokusy připadaly ve své podstatě neupřímné. Jako by se snažila nahradit kojení sexem. Zastřena dospělou sexualitou dožadovala se kojenecké stravy - což by samo o sobě nebyl zas tak vzácný jev - až na to, že Charlen se zarputile bránila tomu, aby její maska byla prohlédnuta. Stále znovu a znovu jsem jí různými způsoby vysvětloval: „Charlen, po čem skutečně toužíte je mateřská něha a péče. Nic na tom není. Je to v pořádku. Rád se toho zhostím, je to něco, čeho je vám zapotřebí. Po pravdě řečeno, zasloužíte si to. V minulosti jste o to byla ochuzena a zasluhujete si, aby vám to bylo nahrazeno. Zapomeňte na sex a to všechno kolem.

Ještě na to nejste připravená. Jste příliš mladá. Uvolněte se, relaxujte. Lehněte si a vychutnávejte teplo, které vám mohu poskytnout. Dovolte mi, abych o vás pečoval."

Nedovolila mi to. Do jisté míry také proto, že mou nabídku považovala za past - což bylo logické, vzhledem k tomu, že druh mateřské péče, kterou zažívala jako malé dítě, byl rovněž pastí. Kdyby však příčinou jejího odporu byl pouze tento strach samotný, mohla by se jím snad prokousat a překonat ho. Mnohem podstatnější byla ovšem otázka moci jako takové. Nešlo jen o to, že se bála přenechat mi nad sebou moc, jakou má matka nad dítětem. Nebyla ochotna vzdát se jakékoliv moci, a to z žádného důvodu. Chtěla se vyléčit, ale nebyla ochotna v průběhu léčby nic ztratit, ničeho se vzdát. Jako by po mně žádala: „Uzdrav mě, ale nezměň mě." Netoužila jen po tom, aby o ni někdo pečoval, ale chtěla zároveň tomu, kdo o ni pečuje, vládnout.*'

Poté, co mě Charlen zahrnula výčitkami za to, že jsem k ní málo vřelý a netoužím ji sevřít ve své náruči, neustále opakovala: „Prostě jen chci, abyste mě přijal. Jak mohu být léčena terapeutem, který mě ani nepřijímá?" Zde jde o klíčové slovo. Podstatou mateřské lásky k nemluvněti je bezvýhradné přijetí. Normální, zdravá matka nepotřebuje k lásce ke svému dítěti žádný jiný důvod, než holou skutečnost, že je na světě. Malé dítě nemusí dělat nic pro to, aby si její lásku zasloužilo. Není vázána na žádné podmínky. Jde o nepodmíněnou lásku. Tato láska je stvrzením bezvýhradného přijetí, říká: „Máš pro mne nesmírnou hodnotu už jen proto, že jsi, že existuješ."

•**Touha po návratu do stavu harmonické jednoty s matkou je jedním ze tří hlavních rysů zlého charakterového typu neboli „syndromu úpadku", které ve své analýze odhaluje Erich Fromm. (*Jádro člověka: Jeho způsobilost pro dobro a zlo*, Harper & Row, 1964). Tuto touhu klasifikuje jako „incestní symbiózu". S jistotou jsem odhalil tento rys u Charlen, stejně jako u mnoha dalších. Rozhodujícím faktorem, co se zla týče, domnívám se, však není pouze potlačovaná touha po Matce, (kterou je možno využívat pro léčbu) jako spíše touha získat Matku bez jakýchkoli ústupků - tzn. naléhavé vyžadování mateřské péče bez vzdání se nároků na roli dospělého či jakékoli moci s ní spojené.**

V průběhu druhého a třetího roku jeho života začíná matka vzrůstající měrou od svého dítěte očekávat, že bude dělat určité věci -jako například chodit na nočník apod. Od této chvíle se její láska nevyhnutelně stává do určité míry podmíněnou. Nyní říká: „Mám tě ráda, ale..." „Ale chci, abys přestal vytrhávat stránky z knih." „Ale chci, abys přestal stahovat lampu se stolu." „Ale chci, abys byl hodný chlapeček a chodil pěkně na nočník, aby už maminka nemusela prát tolik plínek." Dítě se učí slova „dobré" a „špatné". Učíc se to, začíná si uvědomovat, že bezvýhradné přijetí je nyní podmíněno tím, zda bude hodným dítětem či nikoli. Nyní si musí lásku zasloužit. A tak je tomu už napořád. Období bezpodmínečného přijetí končí, jakmile dítě vyroste z plenek. Jako psychologicky vyzrálí jedinci jsme se všichni, do větší či menší míry, naučili, že chceme-li být milováni, musíme ze sebe učinit bytosti lásky hodné.

Klíčovým elementem Charlenina chování byl její požadavek, spíše její vyžadování - abych ji miloval bez ohledu na to, jak se chová - abych ji přijímal ne pro to, kým by se mohla stát, ale pouze pro to, kým byla, se vší zvráceností a vůbec. Z toho důvodu jsem jí měl dát to, po čem toužila - lásku matky k dítěti, důsledně nepodmíněnou lásku, kterou můžeme zažívat pouze v raném stadiu dětství. Není divu, že tomu tak bylo, jelikož jsme prokázali, že v průběhu dětství se jí této bezpodmínečné stvrzující lásky, která je výsadou každého malého dítěte, od její matky nedostávalo. O tuto výsadu byla ochuzena. Já jsem jí to však nedokázal vynahradit. Protože ona po mně požadovala, abych ji miloval nepodmíněnou láskou jako chorou dospělou. Vyžadovala, abych ji miloval tak, jak jen matka dokáže milovat své dítě, zároveň však trvala na tom, abych s ní jednal jako s dospělým vrstevníkem. Když ne z jiného důvodu, nebylo možné naplnit její požadavek už proto, že by to znamenalo stvrdit její chorobnost.*¹ Charlen nechtěla být uzdravena. Chtěla být milována, ale ne změně-

*'Podle Martina Bubera vyžadují zlí lidé „stvrzení odvislé od jakýchkoli zjištění". (*Dobro a zlo*, Charles Scribner's Sons, 1953, s. 136).

na. Chtěla být milována taková jaká byla, včetně své neurózy. Přestože to nikdy nevyslovila, postupně začínalo být jasné, že Charlen setrvala v terapii s úmyslem získat lásku *bez* terapie - tzn. mít jak mou lásku, tak svou neurózu: tedy s úmyslem, aby se vlk nažral a koza zůstala celá.

SAMA SOBĚ ZÁKONEM

Charlenina svéhlavost se již touto dobou stala evidentní. Přesto jsem zdaleka nedohledal její hloubku až do třetího roku terapie, kdy jsem si uvědomil, že Charlen ve skutečnosti trpí autismem.*'

Mentální zdraví každého člověka je podmíněno jeho ochotou podřídit se něčemu vyššímu, než je on sám. Abychom mohli zdárně fungovat v tomto světě, musíme se podřídit nějakému principu, který v naší hierarchii hodnot předchází tomu, co bychom v daném momentě mohli chtít. Pro věřící je tímto principem Bůh, a proto říkají: „Tvá vůle, ne má se staň.“ Ale dokonce i nevěřící, jsou-li duševně zdraví, podřizují se, ať už vědomě či nevědomě, nějaké „vyšší moci“ - ať už je to pravda nebo láska, potřeby druhých či požadavky reality. Jak jsem již řekl v knize *Dále nevyšlapanou cestou*: „Mentální zdraví je všeprostupující proces odevzdanosti realitě za každou cenu.“

Naprostá neschopnost podřídit se realitě života je nazývána autismem. Slovo pochází z řeckého základu *auto*, což znamená „vlastní“. Autistická osoba přehlíží jisté elementární dimenze reality. Tito lidé doslova žijí „ve svém vlastním světě“, v němž svrchovaně vládne jejich vlastní ego.

Když jsem se Charlen ptal, proč chce se mnou spát, její odpověď byla vždy dokonale prostá: „Protože vás miluji.“ Přestože jsem několikrát zapochyboval o její upřímnosti, pro Charlen byla otázka reálnosti její „lásky“ neoddiskutovatelnou. Pro mne ovšem byla přízna-

*'autismus - chorobná zaměřenost k vlastní osobě

kem jejího autismu. Když mě každý měsíc obšťastňovala jiným šekem, byla přesvědčena, že tak činí pro mne. Ve své mysli si vytvořila spojitost mezi mnou a specifickým vzorem na tom kterém šeku. Tato spojitost však existovala pouze v její mysli. Skutečností bylo nejenom to, že jsem si stěží mohl všimnout jaký vzorek použila, ale také to, že její volba měla pramálo společného s mou vlastní osobou.

Co se Charlen týče, dokázala milovat kohokoliv. Náboženská sekta, jejíž byla členkou, proklamovala jako svou hlavní doktrínu lásku k lidstvu. Charlen sama sebe ve svých představách viděla jako někoho, kdo pluje světem a rozsévá dary a láskyplnou dobrotu všude, kudy projde. Moje osobní zkušenost s její láskou však byla, že konstantně přehlížela realitu mé vlastní existence. Jednoho zimního večera například, chvíli poté, co skončila naše schůzka, jsem si namíchal martini a odebral se do obývacího pokoje, že se na několik pro mne dost vzácných okamžiků usadím k ohni a projdu si nevyřízenou poštu. Zvenku jsem zaslechl skřípavé zvuky, jako by se někdo opakovane pokoušel nastartovat auto. Vyšel jsem před dům a uviděl jsem Charlen.

„Nechápu, co s tím je," řekla. „Nemůžu to nastartovat."

„Jen doufám, že vám nedošel benzín," poznamenal jsem.

„Pochybuji, že by to mohlo být ono," odpověděla.

„Pochybujete? A co říká ryska benzínu?"

„Ryska říká, že nádrž je prázdná," řekla Charlen rozpustile.

Snad bych se i zasmál, kdybych nebyl tak otrávený. Už mi to lezlo vážně na nervy. „Jestliže váš měřič ukazuje, že nádrž je prázdná, podle čeho usuzujete, že to nebude benzínem?"

„Protože ukazuje vždycky prázdnou."

„Co tím myslíte, že ukazuje vždycky prázdnou?" ptal jsem se. „Je snad pokažený?"

„Ne, to ne, alespoň si myslím, že není. Víte, nikdy nekupuju víc, než dva galony benzínu najednou. Tak jsem si aspoň jista, že žádný neprojeďu zbytečně. Kromě toho, baví mě odhadovat, kdy tak asi budu potřebovat další. Jsem v tom dost dobrá."

„A jak často se stane, že se minete a zůstanete trčet?" zeptal jsem se ohromen odhalením tohoto nového, pozoruhodného rituálu.

„Moc často ne. Možná třikrát, čtyřikrát do roka."

„Nepředpokládáte, že by to mohl být jeden z těch případů?" zeptal jsem se s nádechem sarkasmu v hlase. „Co teď chcete dělat?"

„Kdybyste dovolil, použila bych váš telefon. Zavolám Americkou automobilovou asociaci."

„Charlen, je devět hodin večer a jsme na venkově, mimo město. Co si myslíte, že s tím asi tak udělají?"

„Někdy přijíždějí i v noci. Jediné, co by se dalo ještě udělat, je, že bych si půjčila nějaký benzín od vás."

„Lituji, ale nemám žádný benzín, který by se tu válel," odpověděl jsem.

„Tak bychom mohli nějaký odčerpat z vašeho auta, ne?" řekla Charlen.

„To snad ano," připustil jsem, „ale mám pocit, že nemám nic, čím bychom to mohli udělat."

„Mám s sebou hadici," odpověděla Charlen pohotově. „Vozím ji sebou v kufru. Na podobné situace jsem vždy připravená."

Vydal jsem se tedy vyhledat nějaký kanystr a trychtýř. Potom jsem s pomocí její hadice nasál plná ústa benzínu, aby vznikl podtlak, a přečerpal jsem jí jeden galon. Hned nato Charlen bez problémů nastartovala a odjela pryč. Když jsem se vracel do domu chvěl jsem se zimou. Martini bylo teplé a zvětralé. Stejně jsem ho pro samý benzín ani necítil. Necítil jsem vlastně nic kromě benzínu po celý zbytek večera - nepříjemnou pachů, kterou Charlenina přítomnost zanechala v mých ústech.

O dva dny později se Charlen dostavila na další sezení. O příhodu, která se udála minule, se nezmínila ani slůvkem. Nakonec jsem se jí musel zeptat sám, jaký z toho měla pocit.

„Byla to sranda, nebo snad ne?" odpověděla. „Vážně jsem se dobře bavila."

„Bavila?" nemohl jsem věřit vlastním uším.

„Jistě. Bylo to vzrušující. Svým způsobem to bylo dobrodružství, vyřešit jak získat benzín, aby bylo vůbec možné nastartovat auto. A sdíleli jsme to společně. Víte, bylo to vlastně poprvé, co jsme něco dělali opravdu spolu. Líbilo se mi dívat se na vás, jak pracujete v té noční tmě.”

„A jak si myslíte, že jsem se asi cítil já?” zeptal jsem se jí.

„No to nevím, ale předpokládám, že jste se bavil stejně dobře jako já.”

„Podle čeho tak soudíte?”

„Nevím. Chcete říct, že jste se nebavil?”

„Charlen,” pokračoval jsem, „a to vás vůbec nenapadlo, že bych ten večer mohl mít v plánu něco úplně jiného než pomáhat vám nastartovat auto? Něco, co bych byl mnohem raději?”

„Ne. Myslela jsem si, že lidé rádi pomáhají druhým. Já alespoň ano. Vy snad ne?”

„Charlen,” ptal jsem se znovu, „během celého toho incidentu jste se ani na minutu necítila trapně nebo v rozpacích? Necítila jste se hloupě, že musíte využít mé pomoci, abyste se dostala z průšvihů, v němž jste se ocitla vlastní vinou?”

„Vždyť jsem za to nemohla.”

„Nemohla, říkáte? A kdo tedy?”

„Ne,” trvala Charlen na svém. „V nádrži bylo prostě málo benzínu, než jsem si myslela. To přece nebyla moje chyba. Předpokládám, že řeknete, že jsem to měla lépe předvídat. Ale většinou mi to vychází. Říkala jsem vám přece, že se mi to stává tak třikrát, čtyřikrát do roka. To je docela dobrý průměr, nemyslíte?”

„Charlen,” povídám, „jezdím třikrát tak dlouho jako vy a nikdy se mi nestalo, že by mi došel benzín.”

„Patrně je to vaše velká přednost. Zůstat bez benzínu pro vás asi není žádná sranda. Asi se toho bojíte. Nemůžu za to, že se toho bojíte.”

Vzdal jsem to. Pro tu chvíli už jsem byl prostě příliš unaven věčným narážením hlavou proti neproniknutelné zdi Charlenina nezá-

jmu vidět pravou stránku věci. Šlo-li o její zájmy, moje pocity pro ni prostě neexistovaly.

Autismus je narcisismus ve své nejvyšší formě. Pro absolutní narcisty nemají druzí větší psychologickou váhu než kus nábytku. Jediný vztah, který narcisté znají, je podle Martina Bubera „vztah Já-já”.^{*} I když jsem nepochyboval o tom, že Charlen skutečně věří tomu, že mě miluje, její „láska” se odehrávala pouze v její hlavě. Neexistoval pro ni jediný reálný podklad, a jako objektivní realita prostě neexistovala. Myslela si o sobě, že je „pro lidi světlem” vyzařujícím radost a štěstí, kudy projde. Zatím však jediný pocit, který neměnně zanechávala ve svých stopách, ať už se to týkalo mě či ostatních, byl znepokojující chaos a zmatek.

I když Charlen neklopýtala o nohy židlí, nebyl jsem to pouze já nebo ostatní lidé, čemu odmítala věnovat pozornost. Například pravidelně ztrácela směr, kdykoliv řídila nějakou delší vzdálenost. Dlouho jsem si právě nad tímto symptomem lámal hlavu — snad proto, že odpověď byla tak zřejmá. Jakmile jsem však došel k závěru, že trpí autismem, odpověď byla na dosah. Když si jednou postěžovala, že předcházejícího dne dojela do města Newburgh, N. Y., přestože měla namířeno do New York City, poznamenal jsem: „Zdá se, že jste minula odbočku z mezistátní 84 na mezistátní 6-84.”

„No jo, to je ono,” zvolala Charlen rozjařeně. „Byla to silnice 6-84, kterou jsem potřebovala.”

„Ale touto cestou jste jela do New Yorku již stokrát, a zatačka je navíc vyznačena dost jasně. Jak jste ji mohla minout?”

„No, broukala jsem si nějakou melodii a snažila jsem se vymyslet, jak by to bylo dál.”

„Takže jste se nesoustředila.”

„Vždyť vám to říkám, ne?” vyštěkla Charlen.

„Protože téměř pokaždé zabloudíte,” nenechal jsem se odradit,

^{*}Viz Buber: *Já a ty*, Votobia, Olomouc 1995.

„možná i váš problém je pokaždé stejný. Prostě nedáváte pozor na dopravní značky.“

„Chápete, že nemůžu dělat dvě věci najednou. Nemůžu vymýšlet melodii, a zároveň se soustředit na dopravní značky.“

„Dobrá," řekl jsem. „Nemůžete si ovšem pískat svou vlastní píseň a očekávat, že ministerstvo silnic bude podle ní tancovat, abych tak řekl. Hodláte-li se ztrácet ve své fantazii, ztrácíte pak také jakékoliv vztahy k vnějšímu světu. Je mi líto, Charlen, ale tak se věci mají.“

Charlen seskočila z lehátka. „Toto sezení se neubírá směrem, jaký jsem očekávala," řekla chladně. „Nenapadlo mě, že tady budu ležet a vy mě budete plísnit jako malé dítě. Uvidíme se příští týden.“

Nebylo to poprvé, co Charlen takto odešla ještě před koncem sezení. Přesto jsem se jí to pokusil rozmluvit. „Charlen, zbývá vám více než polovina vašeho času. Prosím zůstaňte a pokusíme se na tom společně pracovat. Jde o velmi důležitý problém.“

Uslyšel jsem pouze neodvolatelné prásknutí dveřmi.

V souvislosti s tímto problémem jsem zpětně pochopil také další symptom její neurózy: její neschopnost udržet si práci déle než několik měsíců. Během dvou a půl let, které jsme prozatím strávili společně, změnila Charlen čtyřikrát místo, což bylo vždy proloženo dlouhým obdobím nezaměstnanosti. Den předtím, než měla nastoupit na své páté místo, jsem jí položil otázku: „Nejste nervózní?“

Vypadala upřímně překvapena. „Ne. Proč bych měla být?“

„Kdybych já nastupoval do nového zaměstnání, byl bych určitě nervózní," řekl jsem. „Obzvlášť, jestli jsem byl předtím tolikrát vyhozen z práce. Měl bych hrozný strach, že nedokážu uspět. Po pravdě mám tak trochu strach, kdykoli se ocitnu v nějaké nové situaci, jejíž pravidla neznám.“

„Ale já znám pravidla," odporovala Charlen.

Pochybovačně jsem se na ni zadíval. „Jak můžete znát pravidla, když jste ještě ani nezačala?“

„Mojí prací bude pomáhat ve veřejné škole pro duševně zaostalé. Žena, která mě přijímala, mi řekla, že pacienti jsou jako děti. A co se týče péče o děti, znám to dokonale. Koneckonců, měla jsem mladší

sestru, o kterou jsem se musela starat, a učila jsem v nedělní škole, jak víte."

Když jsem tuto otázku dále zkoumal, postupně jsem si uvědomil, že Charlen nikdy, kdykoli se ocitla v nové situaci, nepodléhala nervozitě, protože pravidla znala vždy předem. Protože ona sama je vždy vytvářela. Skutečnost, že šlo o její vlastní pravidla a ne o pravidla jejího zaměstnavatele, ji, jak se zdálo, ani v nejmenším nepřekážela. Ani zmatek, který nevyhnutelně následoval. Hrajíc podle svých vlastních předem určených pravidel, s naprostou lhostejností k tomu, jakou představu má o její práci její zaměstnavatel, nikdy nedokázala pochopit, proč už po relativně krátké době jsou na ni všichni v práci rozzlobeni, totálně našťavaní, ne-li zuřiví. „Lidé jsou tak nevlídní," vysvětlovala. Opakovaně si stěžovala, že stejně nevlídný jsem k ní i já. Vlídlosti přikládala Charlen velkou váhu.

Podobným způsobem se mi také ozřejmilo, proč nebyla schopna dokončit svá studia. Charlen zřídka kdy plnila úkoly, které byly povinné, a když už se odhodlala, jen málokdy dodržela zadané téma. Psycholog, ke kterému jsem ji doporučil na konzultaci, o ní řekl, že má „IQ, které by potopilo bitevní loď". Přesto nedostudovala ani vyšší střední školu. Stále znovu a znovu jsem se jí pokoušel vysvětlit někdy mírně, jindy tvrději - že její lhostejnost k druhým je kořenem všech jejích neúspěchů a proher, a jak sebedestruktivní je její extrémní narcisismus. „Svět je tak nepřizpůsobivý," bylo jediné, čím dokázala na problém zareagovat.

Nedlouho předtím, než jsme se spolu rozloučili, byl její problém osvětlen jak z psychologického, tak teologického hlediska.

„Všechno se zdá tak beze smyslu," posteskla si Charlen jednoho dne.

„Co je smyslem života?" zeptal jsem se jí s předstíranou nevinností.

„Jak to mám vědět," odpověděla Charlen podrážděně.

„Říkáte o sobě, že jste nábožensky založený člověk," podotkl jsem. „Vaše náboženství jistě něco říká o smyslu života."

„Snažíte se mně chytit do pastí," poznamenala Charlen.

„Snažím se vás pohnout k tomu, abyste viděla jasněji svůj problém. Co tedy vaše náboženství považuje za smysl života?“

„Nejsem křesťan,“ prohlásila Charlen. „Moje náboženství mluví o lásce, ne o smyslu.“

„Dobře, co tedy říká křesťanství o smyslu života? I když tomu nevěříte, přinejmenším je to model.“

„Mě modely nezajímají.“

„Byla jste vychovávána v křesťanském duchu. Téměř dva roky jste strávila jako profesionální učitelka křesťanské doktríny,“ popíchoval jsem ji, „pochybuji, že byste byla tak zapomětlivá, abyste nevěděla, co je pro křesťany smyslem života, účelem lidské existence.“

„Existujeme pro slávu Boží,“ řekla dutým, monotónním hlasem, jako by odříkávala nějaký cizí, jí neznámý katechismus, naučený zpa-měti, který z ní někdo pod nátlakem doluje. „Smyslem lidské existence je oslavovat Boha.“

Chvilí bylo ticho. Na kratičký okamžik jsem si myslel, že se snad rozpláče - bylo by to poprvé od té doby, co se známe. „Nejde to. To prostě není pro mě. To by byla moje smrt,“ řekla chvějícím se hlasem. Pak náhle, s prudkostí, které jsem se až polekal, se její potlačované vzlyky přeměnily v burácivý křik. „Nechci žít pro Boha. Chci žít pro sebe. Sama pro sebe!!“

Charlen opět opustila sezení ani ne v polovině. Bylo mi jí strašlivě líto. Chtělo se mi brečet, ale vlastní slzy ne a ne přijít. „Ach, Bože, je tak osamělá,“ bylo to jediné, co jsem ze sebe tichým hlasem vysoukal.

SEN O ZÁZRAČNÉM STROJI

Po celou dobu naší společné práce Charlen neochvějně trvala nejenom na tom, že mě miluje, ale také na tom, že chce skutečně být „v pořádku“. Již dávno předtím jsem ovšem pojal podezření, že obojí je přetvářkou - i když, s největší pravděpodobností, přetvářkou, kte-

ré sama věřila.*¹ Podvědomí však mělo obdivuhodnou a vytrvalou snahu mluvit pravdu. Bylo to právě Charlenino podvědomí, jež mi nedlouho předtím, než jsme se nadobro rozešli, odhalilo s překvapující jasností pravou podstatu našeho vztahu.

„Včera v noci jsem měla sen," začala jednou na počátku čtvrtého roku terapie. „Ocitla jsem se na jiné planetě. Moji lidé vedli válku s nepřátelskou mocností. Dlouhou dobu nikdo netušil, kdo vlastně válku vyhraje. Já jsem však mezitím sestrojila zázračný stroj, který byl zároveň obranný i útočný. Byl obrovský, strašně složitý, s mnoha rozmanitými zbrojními systémy. Dokázal pod vodou metat torpéda, vystřelovat rakety na velkou vzdálenost, rozprašovat chemické látky a spoustu dalších věcí. Bylo jasné, že s jeho pomocí válku vyhrajeme. Byla jsem v laboratoři a dokončovala úpravy posledních drobností, když vešel muž. Byl to cizinec, agent nepřátelské mocnosti. Věděla jsem, že přišel, aby zničil můj stroj ještě předtím, než ho budeme moci zprovoznit. Nepropadla jsem ovšem panice. Cítila jsem se maximálně sebejistá. Zdálo se, že časuje víc než dost. Uvažovala jsem, že bych se s ním mohla pomilovat a potom se ho zbavit dříve, než se bude moci dostat ke stroji. U stěny na jedné straně mé laboratoře byla postel. Položili jsme se na ni a začali se milovat. Potom však, právě v tom nejlepším, náhle vyskočil a řtil se ke stroji. Byla jsem rychlejší. Předběhla jsem ho a začala mačkat tlačítka, která měla uvést do chodu obranný zbrojní systém, který by ho zabil a zlikvidoval. Ale nefungovalo to! Nestihla jsem dokončit všechny kontrolní testy. Horečnatě jsem mačkala tlačítka a tahala za páky. V tom jsem se s rozrušením probudila. Cítila jsem se hrozně, protože jsem nevěděla, jestli se mi jeho náhlý výpad podařilo odrazit anebo jestli se jemu podařilo zničit můj zázračný stroj."

***¹ Nebude patrně náhodou, že Malachi Martin ve své knize *Zástava ďábla (Hostage to the Devil)*, označuje jako první, nejdelší a nejobtížnější stadium exorcismu, zdolat „přetvářku". Ať už Charlen byla či nebyla skutečně posedlá, její přetvářka mohla být prohlédnuta jedině skrze její podvědomí. Sama by ji nikdy vědomě nepřiznala.**

Jednou z mnoha pozoruhodných věcí, co se tohoto snu týče, byla Charlenina prudká reakce při jeho analýze.

„Jaký pocit ve vás převažoval těsně poté, co jste se probudila?"

„Zuřivost. Sílená zuřivost."

„A co vás rozzuřilo nejvíc?"

„Ten podvodník," odpověděla Charlen. „Muž, který mě napálil. Vypadal, že je rád, že se mnou může jít do postele. Myslela jsem si, že mu na mně záleží. Potom však, právě když mé smysly byly ukolébány, vyskočil a začal útočit na můj stroj. Předstíral, že mu na mně záleží, ale jediné o co mu šlo, byl můj stroj. Podvedl mě. A využil."

„Ale nevyužila a nepodvedla jste ho vy stejně jako on vás?" podotkl jsem.

„Co tím chcete říct?"

„Dobře jste věděla, že mu jde v první řadě o váš stroj," vysvětloval jsem. „Nechápu, co vás na tom tak vyvádí z míry, když udělal jen to, o čem jste od počátku věděla, že kvůli tomu přišel. A mám takový dojem, že sama jste se ho pokoušela napálit tím, že s ním půjdete do postele. I když jste po něm očividně sexuálně toužila, nic ve snu ne naznačuje, že by vás zajímal také nějak jinak. Konec konců, byl to původně váš záměr, zbavit se ho, až bude po všem. Byla jste myslím přesvědčena, že se vám to podaří."

„Ne! To on mne oklamal," trvala na svém Charlen. „Předstíral, že mě miluje, a přitom to nebyla pravda."

„Koho si myslíte, že ztělesňoval?" zeptal jsem se.

„Mohl byste to být vy. Byl vám podobný, blondatý, vysoký," odpověděla Charlen. „Napadlo mě to hned, jak jsem se úplně probudila."

„Takže vy máte na mne zlost, protože si myslíte, že vás klamu?"

Charlen se na mě podívala jako na idiota, který konstatuje, co je přece pochopitelné. „Samozřejmě, že se na vás zlobím. Vždyť to víte. Celou dobu vám říkám, že vám na mně málo záleží. Téměř nikdy se mnou nesouhlasíte. A vůbec se nesnažíte pochopit, co cítím."

„A nechci, aby se náš vztah stal sexuálním."

„Ano, nechcete udělat ani to."

„Ale já se vás v tomhle nesnažím klamat," poznamenal jsem.

„Řekl jsem vám zcela jasně, že nemám žádný zájem mít s vámi sexuální styky.“

„Ale lžete, když tvrdíte, že vám na mně záleží,“ tvrdila neústupně Charlen. „Odvážuji se tvrdit, že vy sám tomu věříte. Ale to jen klamete sám sebe. Ve skutečnosti jste hrozně samolibý. Choval byste se podstatně jinak, kdyby vám na mně záleželo.“

„Jestliže muž ve vašem snu ztělesňuje mne, co si myslíte, že představuje ten stroj?“

„Stroj?“

„Ano, stroj.“

„No, to nevím, nepřemýšlela jsem o tom,“ odpověděla Charlen poněkud v rozpacích. „Možná by mohl znázorňovat mou inteligenci.“

„Je pravda, že máte obdivuhodnou inteligenci,“ poznamenal jsem.

„Myslím si, že vy, s celou tou vaší terapií, se snažíte mou inteligenci zničit.“ Charlen se očividně rozohnila. „Už jsem vám to říkala. Někdy jste mě dokonce přinutil věřit věcem, ve které ve skutečnosti nevěřím. Snažíte se mě připravit o mou inteligenci a vlastní vůli.“

„Podle vašeho snu to vypadá, že vaše inteligence je zasvěcena výhradně boji,“ připomněl jsem jí. „Je plná útočných a obranných systémů. Slouží vám pouze jako zbraň.“

„Abych vám mohla čelit, musím mít všech pět pohromadě,“ odpověděla Charlen sarkasticky. „Jste dost inteligentní. Dost hodně. Protivník, kterého jistě nelze podceňovat.“

„Ale proč bych ksakru měl být váš protivník?“ ptal jsem se.

Charlen vypadala zaraženě. „Jste přece mým protivníkem nebo ne?“ řekla nakonec. „Snažil jste se zničit můj stroj.“

„Předpokládejme, že namísto vaší inteligence znázorňuje ten stroj vaši neurózu. Je pravda, že vaši neurózu se snažím zničit.“

„Ne!“ zařvala Charlen.

Byl to nesouhlas takové síly a intenzity, že jsem sebou bezděky cukl a přikrčil se zpátky do svého křesla. „Ne?“ zeptal jsem se mírně.

„Ne. Není to moje neuróza!“

Opět jsem se nápořem energie cítil vtlačen do svého křesla. Dodneška nevím, jak hlasitě to vlastně Charlen řekla, ale v té chvíli se

mi zdálo, že zařvala s veškerou intenzitou, které je lidský hlas vůbec schopen.

„Proč jste natolik přesvědčena, že nejde o vaši neurózu?“ zeptal jsem se nakonec, ještě plný strachu před jejím hněvem.

„Protože to bylo krásné,“ zakvílela. Dále pokračovala v popisu stroje téměř polohlasem. „Můj stroj byl něco fantastického. Umělecké dílo. Byl tak neuvěřitelně složitý, a takové množství funkcí. Byl sestrojen s ohromnou péčí a vynalézavostí. Byl to mistrovský kus techniky. Nikdo neměl právo mi ho zničit. Byla to nejkrásnější věc, kterou jsem kdy viděla.“

„Ale nefungovala,“ dodal jsem tiše.

Charlen znovu spustila křik. „Ale ano! Fungoval by. Jen jsem prostě neměla dost času. Jediné, co scházelo, byl malý okamžik, abych udělala kontrolní testy. Fungoval by skvěle. Šlo jen o pár posledních úprav.“

„Charlen, jsem přesvědčen o tom, že stroj představoval vaši neurózu,“ řekl jsem. „Jde o neurózu rozsáhlou a komplikovanou. Konstruovala jste si ji po mnoho let. Jistě pro vás plní mnoho funkcí, ale je obtížná, působí vám problémy, a když potřebujete, nefunguje. Zároveň vám brání v tom, abyste důvěřovala lidem, byla sestrojena pro boj - aby vás od lidí ochránila, protože jste se pravděpodobně potřebovala chránit před svými rodiči. Teď už však takovou ochranu nepotřebujete. Potřebujete žít s lidmi v důvěře, a ne s nimi válčit. Ten stroj vám není k ničemu. Je to jen zbrojní systém, sestrojený pouze za účelem boje - za účelem boje, který vás má chránit před lidmi.“

„Nebyl sestrojen jen pro válku,“ zařvala Charlen jako poraněné zvíře. „Má spoustu jiných funkcí. Spoustu mírových uplatnění.“

„Jako třeba jaké?“

Charlen opět, již podruhé, vypadala zmateně. Vypadalo to, že pátrá ve své paměti, až nakonec s naprostou vážností prohlásila: „Například ve spodní části byla součástka naprogramovaná na odstraňování poškozené kůžičky na nehtech. Bylo to velice užitečné.“

Téměř bezděky jsem udělal něco, co jsem asi dělat neměl. Vypukl jsem v hlasitý smích.

Charlen vystartovala z lehátka. „Ten stroj neznázorňuje moji neurózu," řekla s chladnou zuřivostí. „Už o tom nikdy nebudete takhle mluvit. A toto sezení je skončeno." Během vteřiny, aniž bych vůbec stačil cokoliv říct, vyběhla z kanceláře a byla pryč.

Na příští schůzku se dostavila na minutu přesně. V terapii pokračovala ještě dalších šest měsíců. V analýze snu jsme se však nikdy nedostali ani o kousek dále. Bez viditelných úspěchů jsem pracoval na tom či onom, ale kdykoliv jsem se pokusil k tomuto snu vrátit, Charlen odmítla. Měla úplnou pravdu, že s ní už o tom nikdy nebudu mluvit.

ŽÁDNÝ VÍTEŽ

Ve svém snu mě Charlen označila za nepřátelského cizince. Skutečností však bylo, že jsem jí cizí nebyl. Scházivali jsme se dvakrát až čtyřikrát do týdne po dobu tří let. Věřím, že jsem udělal vše, co bylo v mých silách, abych si svou láskou a péčí zaslouženě vydělal nemalý honorář, který mi platila. Jak sama řekla, a také tomu věřila, milovala mě. Její podvědomí však - tento rezervoár pravdy v nás všech - ve mně vidělo nepřítele a cizince.

Do jisté míry na mě působila podobně. Děsil-li jsem se při pouhém pomyšlení na její objetí, bylo to, domnívám se, částečně ze strachu o svou vlastní bezpečnost. Bylo tedy zákonité, že v určité rovině jsem ji pociťoval jako svého nepřítele. Navíc bylo v Charlen něco - nevím, jak to nejlépe vystihnout - co jsem nedokázal pochopit, natož se do toho vcítit. Myslím, že pro mne byla stejným nepřátelským cizincem jako já pro ni. Donekonečna mě obviňovala, že jsem k ní málo laskavý a že ji málo chápu. Často jsem přemítal, jestli nakonec nemá pravdu a jestli bych ji neměl doporučit jinému psychoterapeutovi s větší schopností empatie. Nikoho vhodnějšího jsem však neznal. Nadto neuspěla ani u předcházejícího terapeuta, a stejně tak tomu mělo být s mými nástupci.

Často se Charlen zdála být hnána touhami tak mimo hranice

mého chápání - pohnutkami tak temnými a bizarními, že byly mimo rámec jakékoli běžné lidské zkušenosti. Víc než cokoli jiného, právě toto „nelidské“ cosi, stojící vně normálního psychodynamického chápání, jsem označil - správně či mylně - za zlé. Nemohu ovšem říct s jistotou, zda mi to bylo cizí, protože to bylo zlé, nebo jsem to pojmenoval zlem z toho důvodu, že mi to bylo tak cizí.

Pro vystižení této nepochopitelnosti - cizosti — mě nenapadá nic lepšího, než popsat Charlenin vztah k počasí. Nic jí neříkalo jaro, slunečné podzimní dny, ani ty nejkrásnější západy slunce. Jediné, co ji těšilo, bylo zamračené počasí. Tehdy si pohvizdovala. Charlen milovala šedivé dny. Ne poklidné mlhavé podzimní dny, kdy se tiše snáší listí. Ani letní dny na pobřeží, kdy se kolem vás valí v nekonečných pásích ohromné chuchvalce bílé mlhy. Měla ráda ty nejpochmurnější šedivé dny. Takové, které se v Nové Anglii objevují zpravidla vždy v polovině dubna poté, co paní zima zanechala na zemi jen své pozůstatky: zetlelé větve stromů, rozblácenou půdu a špinavé pásy tajícího sněhu. Dny monotónní šedi. Bezútěšné, deprimující dny. Z jakého důvodu milovala Charlen ty nejošklivější dny, které každý druhý člověk nenávidí? Bylo to snad proto, že stejně bezútěšně působily také na všechny ostatní? Neboje prostě měla ráda pro samotnou jejich ošklivost, která podivně rezonovala s něčím v ní tak totálně nepochopitelným, že pro to ani nemáme jméno? Nevím.

Ne beze strachu - protože ještě nikdy předtím jsem to s žádným pacientem nevyzkoušel - jsem Charlen toho roku konfrontoval s tím, co jsem považoval za její zlo. Poprvé k tomu došlo pár měsíců předtím, než se jí zdál sen o „zázračném stroji“. „Charlen,“ oslovil jsem ji „vytváříte kolem sebe jen chaos a zmatek, což se odráží i na vaší práci zde v terapii. Zvykla jste si považovat to za náhodu. Zjistili jsme však, že je to zároveň i vaším záměrem. Stále však ještě nechápu, k čemu vám tento záměr slouží.“

„Baví mě to.“

„Baví?“

„Ano. Je to pro mě zábavné, když vás mohu mást. Říkala jsem vám o tom. Poskytuje mi to pocit moci.“

„Nemyslíte si, že by bylo větší zábavou," dotazoval jsem se „získat pocit moci, jenž by vycházel z nějaké skutečné schopnosti?"

„Nemyslím."

„A vůbec vám nepřekáží, že se bavíte na účet ostatních?"

„Ne. Snad by mi to vadilo, kdybych skutečně někomu ubližovala. Ale to přece nedělám, nebo ano?"

Byla to pravda. Pokud jsem věděl, Charlen skutečně nikdy nikomu vážně neublížila. Pouze šla všem pekelně na nervy. A to ubližovalo jí samotné. Proč jí to však zároveň působilo potěšení? Zdál se být čas na to, abych přitlačil. „Charlen," řekl jsem, „i když je vaše destruktivnost možná malého rozsahu, přesto shledávám něco, řekl bych zlého, na potěšení, které vám to působí."

„Asi máte pravdu," řekla mírným hlasem.

„Charlen, nevěřím vlastním uším," zvolal jsem. „Právě jsem o vás řekl že jste zlá, a s vámi to ani v nejmenším nehne!"

„A co s tím mám podle vás dělat?"

„No, snad byste z toho pro začátek mohla mít alespoň špatný pocit."

„Víte snad o nějakém dobrém vymítači ďábla ve vašem okolí?" vybafla na mne.

Takovou otázku jsem ovšem nečekal. „Nevím," přiznal jsem ochromeně.

„Tak potom nač se nad tím rmoutit, co říkáte," odpověděla Charlen povzneseně.

Měl jsem pocit závratě, až otupělosti, jako bych právě prohrál kolo v ringu s o hodně silnějším protivníkem. Vzdal jsem to. Díky tomu jsem však poprvé v životě začal studovat problém posedlosti a exorcismu. Všechno se to zdálo prapodivné. Nevěděl jsem, co si mám z toho, co jsem si na to téma přečetl, vybrat. Alespoň jsem však zjistil, že existuje pár autorů, kteří se zdají být nejenom duševně zdraví, ale také zodpovědní a poctiví. O čtyři měsíce později jsem se rozhodl zkusit to znovu.

„Vzpomínáte si Charlen, jak jste se mě před pár měsíci ptala na to, jestli neznám nějakého schopného vymítače ďábla?"

„Ovšem, pamatuji si všechno, o čem jsme spolu mluvili.“

„Pravdou je, že ještě stále žádného neznám. Ale něco jsem si na toto téma přečetl. Kdybyste chtěla, myslím, že bych vám mohl pomoci nějakého najít.“

„Díky, ale momentálně se zajímám spíše o bioenergii.“

„K čertu s vámi, Charlen,“ div že jsem nevybuchl, „mluvíme o problému zla, ne o nějaké drobné tenzi nebo pocitu úzkosti. Nejde o jen tak ledajakou nesrovnalost. Jde o velice závažný problém, o něco strašného, nebezpečného.“

„A já vám říkám,“ pokračovala Charlen nezúčastněně „že se zajímám o bioenergetiku, a ne o exorcismus. Tečka. Vážně mě ovšem znepokojuje, jak se mnou vůbec můžete pracovat, jestliže si o mně myslíte, že jsem zlá. Jakým způsobem mě můžete ospravedlnovat? Jak můžete poskytnout soucit, který tolik potřebuji? Je to tak, jak vám to říkám od začátku, ve skutečnosti vám na mně vůbec nezáleží.“

Opět jsem byl nucen to vzdát. Využíval jsem ovšem každé příležitosti, abych Charlen zas a znovu konfrontoval s její svéhlavostí, ego-centrismem, sebedestruktivností a prohrami. Pořád dokola jsem na ni naléhal, aby ustoupila, aby mi dovolila milovat ji jako malé dítě, pečovat o ni jediným způsobem, který byl možný, a jediným, který se zdál zárukou uzdravení. Bylo to všechno, co jsem mohl v dané situaci dělat. Ovšem jak se dalo očekávat — což vím teprve nyní - nic se nezměnilo. Neviděl jsem žádnou jinou cestu, než se stále se zmenšující nadějí čekat na zázrak.

Přestože z psychiatrického hlediska mohla být Charlen považována za postiženou, stěží mohla být označena za „labilní“. Naopak byla děsivě pevná a vyrovnaná. Hluchá ke svému autismu. Imunní. Nezměnitelná. Mezi mnoha jinými věcmi, které se za celou tu dobu nezměnily, bylo také její odmítnutí podříditi se „pravidlům“ terapie a požadavku otevřenosti. Přestože čas od času byla ochotna to či ono poodhalit, zásadní informace, které by teprve umožnily skutečnou terapii, mi obvykle odmítala poskytovat. Až do samého konce se při každém sezení snažila držet opratě pevně ve svých rukou.

Není tedy divu, že pro mne bylo naprostým překvapením, když jednoho dne, kdy se dostavila na své čtyřsté dvacáté první sezení, se ppoložila na lehátko a zcela otevřeně a plynule mi vylíčila přesně to, na co v daném momentě myslela a co cítila. Nešlo to zvládnout lépe. Těchto padesát minut byla ideálním pacientem. Až na to, což jsem ovšem nevěděl, že si pro sebe nechávala to nejpodstatnější. Během posledních pěti minut, které nám zbývaly do konce, jsem dal najevo svůj údiv a pochválil ji za to, jak dobře si vedla.

„Myslela jsem že vás to potěší," řekla.

„Ale co se stalo?" ptal jsem se. „Co vás přinutilo, abyste tak náhle změnila svůj přístup a mluvila se mnou otevřeně namísto toho, abyste jako obvykle udělala z našeho sezení nespoutanou bitvu?"

„Jenom jsem vám chtěla ukázat, že kdybych chtěla, tak bych to zvládla," odpověděla, „že dokážu volně asociovat a řídit se podle těch vašich pravidel přesně tak, jak byste si to přál."

„Právě jste to dokázala," řekl jsem. „Bylo to skvělé. Doufám, že budete pokračovat ve stejném duchu."

„To právě nebudu."

„Nebudete?" opakoval jsem nechápavě.

„Ne. Už se to nikdy nebude opakovat. Je to naše poslední sezení. Jsem rozhodnuta, že končím. Nejste pro mne tím vhodným terapeutem."

Do konce sezení zbývalo ještě třicet vteřin. Snažil jsem se protestovat, ale Charlen se k tomu nehodlala vracet. V čekárně na mě čekal další pacient. Požádal jsem ho, aby patnáct minut posečkal. Charlen však neustoupila. Byla pevně rozhodnuta, že potřebuje méně „rigidnějšího terapeuta", a dále o tom nemínila diskutovat. Nakonec jsem ji musel nechat odejít. Párkrát jsem jí napsal, ale už jsem se s ní víckrát nesetkal. Na závěr mi provedla skutečně husarský kousek.

ZLO A MOC

Všechno to bylo zároveň hrozně triviální. Charlenina touha mě dobýt, hrát si se mnou a diktovat pravidla našemu vztahu neznala hranic. Hnací silou její touhy po moci však nebyla snaha o zlepšení společenských podmínek, péče o rodinu nebo přání učinit ze sebe plnohodnotnější lidskou bytost, která by se uskutečnila v nějakém tvůrčím procesu. Její neovladatelná touha po moci byla podřízena pouze moci samotné.

Zároveň to všechno bylo nevkusné. Svým způsobem šlo o jistý druh geniality - jak si například dokázala dokonale načasovat moment, který učinil definitivní tečku za naším vztahem. Tento druh mistrovství ovšem naprosto postrádal jakýkoli vznešený záměr. Neskláněl se ani před požadavkem řádu, naprosto postrádal koherenci. Tím pádem celé to představení bylo ve své podstatě nesmyslné.

Charlen se možná vzhledem k tomuto pošetilému, malichernému rysu svého charakteru může zdát nepříliš významnou postavou. Jediným výsledkem její role v dramatu života byla řada drobných mrzutostí, které způsobovala jednomu zaměstnavateli za druhým. Představme si však, že by jí byla svěřena správa ne malého majetku, ale celého výrobního podniku, který by řídila v duchu své nevyzpytatelné destruktivnosti. Nebo, abychom nepřeháněli, zkusme si představit, že by se stala matkou. Potom by se zatím spíše absurdní komedie jejího života mohla náhle proměnit v ošklivou tragedii.

Svého času jsem definoval zlo jako „uplatňování taktické moci - tzn. zneužívání něčí vůle proti ostatním otevřeným či skrytým nátlakem - za účelem potlačení duchovního růstu.“ Co činilo z Charleniny existence spíše fraškovitou komedii než hrůznou tragedii, byl samotný fakt, že nevládla žádnou mocí, kterou by mohla zneužít. Dejme jí však manžela, a neměla vy daleko k Sáře. Dejme jí dítě, a nebyla by nepodobná panu a paní R. Dejme jí národ a s největší pravděpodobností by z ní byl Hitler nebo Idi Amin.

Zlí lidé, domnívám se, vzhledem ke své mimořádné svéhlavosti —

téměř vždy doprovázené neovladatelnou touhou po moci — spíše než valná většina lidí touží politicky vyniknout. I když jejich krajní svévole, díky své nepodřízenosti, zároveň zapříčiňuje jejich politický pád. Je možné že někde hluboko uvnitř měla Charlen nějaký skrytý instinkt k dobru, který ji vedl k tomu, aby se vystříhala manželství či jakéhokoliv jiného uplatňování autority nad druhými lidmi. Znáám dokonce spoustu případů, kdy se lidé dobrovolně rozhodli pro lékařskou či sociální sterilizaci, protože si byli vědomi toho, že by byli nezpůsobilými rodiči. Nemohu tedy říct s určitostí, zda Charlenina taktická nemohoucnost plynula z faktu, že byla ta méně nebo ta více zlá. Všechny důkazy ukazovaly na její absolutní svévoli jako jedinou zábranu, aby její zlo propuklo naplno. V případě pochybnosti bych ovšem rád rozhodl v její prospěch.

Ať už tomu bylo jakkoli, nic to nemění na skutečnosti, že Charlen byla životním ztroskotancem. Ať už se z jakéhokoliv důvodu nestala větším zločincem, pravdou je, že byla naprosto neschopná jakékoliv kreativní činnosti. Třebaže šlo o štěstí v neštěstí, její nemohoucnost přesto zůstávala nemohoucností. A nemohoucnost není vůbec k smíchu. Pro vystižení její neschopnosti jsem použil přirovnání ke komedii. Nyní, protože jeho užitečnost pominula, bych rád toto přirovnání vzal zpět. V žádném případě se nedomníám, že Charlen byla ve své nemohoucnosti směšná. Vážně si nemyslím, že je jakkoli k smíchu, je-li lidský tvor umenšenou bytostí vzhledem k tomu, čím nebo kým by mohl být. A Charlen, přestože intelektuálně brilantní, byla nekoněčně méně, než mohla být. I když zdánlivě šťastná, jak tak proplouvala životem zanechávajíc za sebou pouze vlnu nevýznamného zmatku, a ve své nemohoucnosti pozoruhodně spokojená, domníám se, že byla jedním z nejsmutnějších lidí, jaké jsem kdy poznal.

Já osobně jsem smutný, že jsem jí nemohl pomoci. Ať už její žádost „o pomoc“ byla či nebyla původně lží, nic to nemění na skutečnosti, že ke mně přišla. Potřebovala - a tudíž si zasloužila - mnohem více, než jsem jí v té době dokázal poskytnout. Její nemohoucnost a prohra přináleží stejně tak mně jako jí.

KDYBYCH TO MĚL UDĚLAT ZNOVU

V době, kdy jsem pracoval s Charlen jsem o bytostném lidském zlu nevěděl prakticky nic. Nevěřil jsem v existenci ďábla ani ve fenomén posedlosti. Nikdy předtím jsem nevěnoval pozornost exorcismu. Nikdy jsem neslyšel o pojmu „oproštění“. Samotný název *zlo* v mém profesionálním slovníku chyběl. Neabsolvoval jsem žádný kurs na toto téma. Nešlo o uznaný obor studia pro psychiatry, ani vlastně pro jiné předpokládané vědecky zaměřené osoby. Učil jsem se, že celá psychopatologie může být objasněna na základě známých chorob či psychodynamik, které jsou obsaženy a náležitě klasifikovány v standardní *Diagnostické a statistické příručce*. Samotná skutečnost, že americká psychiatrie téměř totálně ignorovala nepopiratelnou realitu lidské vůle, mi však přece jen připadá absurdní. Nikdo mi nikdy neřekl o podobném případě, jako byla Charlen. Nikdo mě na ni nepřipravil. Byl jsem jako malé dítě.

Na Charlen jsem si doslova vylámal zuby. Nepochybně to byl tento případ, který v zásadě podnítil vznik této knihy.

Co jsem se naučil díky Charlen, a v průběhu následujících let, je nevýznamné vzhledem k tomu, co je nutné o lidském zlu vědět. Je to ovšem dost k tomu, abych, kdybych to měl udělat znovu, postupoval v jejím případě podstatně odlišným způsobem. A předpokládám, že naše práce by mohla být úspěšná.

V prvé řadě bych byl diagnózu stanovil s daleko větší rychlostí, a také s mnohem hlubším vnitřním přesvědčením. Nenechal bych se jejími obsesivně-kompulzivními příznaky svést k domněnce, že mám co dělat s obyčejnou neurózou, ani projevy autismu k tomu, abych měsíce přemítal nad tím, zda netrpí nějakou zvláštní variantou schizofrenie. Nestrávil bych devět měsíců ve zmatku a déle než rok vymýšlením neplodných oidipovských interpretací. Poté, co bych došel k závěru, že jejím zásadním problémem je zlo, opatrně bych ji s touto skutečností konfrontoval, ovšem bez sebemenšího náznaku autority. Nedomnívám se, že diagnózu zla lze vynést snadně. Nicméně všechno, co jsem se od té doby dozvěděl, jen potvrzuje můj tehdejší

hypotetický závěr. Kdybych měl tu možnost znovu, věřím, že bych byl dokázal vysledovat příčinu Charlenina problému během tří měsíců namísto tří let, a s neústupností, jež by v konečném důsledku mohla být uzdravující.

Vycházel bych ze svého pocitu zmatku. Dnes vím, že jedním z charakteristických rysů zlých lidí je právě tato touha mást. V začátcích práce s Charlen jsem si byl v průběhu celého prvního měsíce tohoto zmatku vědom; a přijmout ho bylo ode mne pošetilé. Ani jednou během celého prvního roku naší společné práce mě nenapadlo, že by mohl plynout z toho, že mě Charlen mást chce. Dnes bych s tím ovšem počítal jako s možnou hypotézou, a dosti rychle bych šiji dokázal ověřit. Kdybych byl provedl s Charlen tento druh testu více než pravděpodobně, že bych vydedukoval diagnózu v mnohem kratší době.

Neměla by však tato chladná objektivita za následek, že by Charlen byla okamžitě zanechala léčby? Nesporně by to bývalo možné.

V první řadě je nutno se ptát, proč se Charlen vůbec pro léčení rozhodla. Zjevný důvod, že potřebuje pomoc, nikdy nedala najevo. Evidentní však byla její touha mě mást, svádět, a pohrávat si se mnou. Dále se musíme ptát, proč tedy vydržela v terapii tak dlouhou dobu. Nabízela by se odpověď, že ve své naivnosti a ochotě brát její slova vážně jsem jí poskytl nepřetržitou možnost si se mnou hrát, a trvalou naději, že nakonec se jí skutečně podaří mě svést, ovládnout nebo prostě udolat. Nakonec je nutno položit si otázku, proč v určitém momentě Charlen s terapií skončila. Mohli bychom se směle dohadovat, že čím více jsem do ní „viděl“, tím vzdálenější byla možnost, že se jí podaří mě svést, a tím omezenější schopnost si se mnou pohrávat.

Kdyby se to bylo vyjasnilo již na počátku společné práce, nejenom že bych rozpoznal její zlo, ale zároveň bych měl potřebnou sílu s ním bojovat; nakonec je docela možné, že by Charlen byla zvolila rychlé řešení odchodu poté, co by zjistila, že nemůže tak snadno „vyhrát“. Nebylo by to nakonec lepší než to, co se stalo? Přinejmenším by ušetřila tisíce dolarů. Nevidím žádnou výhodu v neúspěšné čtyřleté léč-

bě oproti neúspěšné čtyřměsíční léčbě. Přesto se domnívám, že určitá šance, že by Charlen byla v terapii zůstala, zde byla. Věřím tomu ze tří důvodů.

Jedním z nich je tušení, že Charlen nebyla zlá nenapravitelně. Je nutno si uvědomit, že pro zlé lidi není příliš charakteristické nechat se vystavit všespalujícímu světlu psychoterapie. Charlen možná na sebe vzala toto riziko ovlivněna intenzívní touhou mě „dobýt“. Nabízí se také možnost, že jedna její část - ovšem malá část - skutečně volala po pomoci; protože jsme připustili, že její zlo nebylo absolutní. Nakonec obě možnosti se v zásadě vzájemně nevylučují. Lidem často velí „dva druhy myšlení“, alespoň někteří, kteří jsou zlí, mohou být takto rozkolísaní. Převládající hypotézou tedy zůstává, že Charlen nastoupila terapii jak z důvodu mě dobýt, tak z touhy se uzdravit.

Nicméně ta část, která mě toužila svést, se zdála být o hodně větší. Jak ale tedy potom mohu pokládat za možné, že kdybych s ní byl jednal s plným vědomím jejího problému, byla by vůbec dovolila svému *egu*, aby bylo podrobeno - že by byla bývala ochotna prohrát bitvu, aby vyhrála svou duši? Vede mě k tomu otázka autority. Za poslední roky jsem se naučil, že zlo - ať už lidské či démonické - je překvapivě poslušno autoritě. Proč je tomu tak, vám neřeknu. Ale vím, že tomu tak je.

Je nutno podotknout, že autorita nad silami zla nepřichází jen tak náhodou. Je získávána nesmírným úsilím spojeným s vědomím, jež dalece přesahuje meze běžné lidské zkušenosti. Takovéto úsilí je možno probudit jedině láskou. Věřím tomu, že když jsem pracoval s Charlen, měl jsem v sobě lásku, ovšem byla mi málo platná bez pochopení základní podstaty jejího problému. Dnes, kdy to již vím, bych ji rád přijal znovu - kdybych byl měl tu možnost - přestože bych se strachoval o energii, kterou by to ode mne vyžadovalo. Opravdová láskaje vždy nejvyšší obětí. Neexistují slova dostatečně silná k vyjádření této skutečnosti. Nikdy jsem neměl dostatečnou důvěru, abych svedl opravdovou bitvu s Charleniným zlem. Dnes vím, že ten - ať už muž či žena - kdo hodlá bojovat se silami zla, musí očekávat vyčerpání větší, než si vůbec dokáže představit, nesmírnou ztrátu energie

- možná nenahraditelnou. Dnes bych tedy (i když ne snadno) uplatnil autoritu na zlo skryté v Charlen. A na základě svého znovuobjeveného vědomí bych učinil něco, co bych byl dříve nemohl: oslovil bych v ní pramen jejího strachu.

Již nejednou jsem poukázal na to, že lidi bychom měli spíše litovat než nenávidět - protože žijí své životy v čirém strachu, ničím nezmiřněné hrůze. Z povrchního pohledu se Charlen mohla zdát neohroženou. Neobávala se v situacích, v nichž se normální člověk bojí. Nepropadla nervozitě, když zůstala bez benzínu, když minula odbočku na dálnici nebo měla nastoupit na nové místo. Dnes je mi ovšem jasné, že její pošetilá duchovní vyrovnanost skrývala hlubiny strachu málokomu známé. Její tvrdošíjná snaha ovládat každyčský aspekt našeho vztahu plynula z panické hrůzy, že by nad ním mohla ztratit vládu. Bůh ví, co by se jí mohlo stát, kdyby sama sobě dovolila být svěřena do péče nějakého „cizince“. Její dožadování se ospravedlnění pramenilo z úzkosti, i „neospravedlnitelný“ požadavek, abych ji miloval, pramenil ze strachu, že ze svobodné vůle bych to byl nikdy neudělal.

Takže bych začal strachem. Vystavil bych jí ho v plném světle. Projevil bych jí svou účast a soucit. „Dobrý Bože, Charlen,“ řekl bych, jak můžete žít se vši tou hrůzou v srdci? Nechtěl bych být na vašem místě. Nezávidím vám váš neustálý strach.“ Tehdyjsem jí nebyl schopen poskytnout soucítění, kterého se tak často dožadovala. Dnes bych to dokázal. Samozřejmě by mohla rozhodně zamítnout podmínky, s nimiž by to souviselo. Na druhé straně, šlo by o svrchovaně upřímný soucit, který bych jí nabídl, skrze nějž by mohla dojít uvědomění, jak ve skutečnosti naléhavě potřebuje léčbu.

Nakonec bych jí nabídl, že se této léčby zhostím. V době, kdy jsem s Charlen pracoval, cítil jsem se její chorobnosti téměř zahlcen. Neměl jsem jistotu, zda bych byl měl dostatek síly, nezbytné k jejímu vyléčení. Dnes po pravdě vím, že samotný jsem neměl, a stále ještě nemám, tu moc, a že psychoanalytická metoda, kterou jsem vůči ní uplatňoval, nebyla celkově tím správným přístupem. Bohužel, v té době jsem neviděl jinou cestu. Dnes je to jiné. Znáám opravdu mnohem

vhodnější přístup, a tím pádem snad i účinnější. Dnes, pokud bych viděl důkaz, že zdravá část její osobnosti si přeje být zcela vyléčena, s přesvědčením a autoritou bych jí nabídl možné prostředky jejího uzdravení: „oproštění“ a exorcismus.

Posedlost a exorcismus

EXISTUJE ĎÁBEL?

Když jsem před pěti lety začal pracovat na této knize, již jsem se více nemohl vyhnout sporné otázce jakéhosi ďábelského ducha. Případy George a Charlen předběžně nastínilo tento problém, aniž by však předložily řešení. Pojednávat ovšem o zlu přímo jako o předmětu je jiná věc. Tím, že jsem v průběhu let došel k přesvědčení o reálné existenci dobrotivého ducha či Boha, chcete-li, a k víře v realnost lidského zla, byl jsem postaven před zřejmou intelektuální otázkou: Existuje něco takového jako zlý duch? Jmenovitě ďábel?

Myslel jsem si, že ne. Spolu s 99 procenty všech psychiatrů a valnou většinou duchovních jsem se domníval, že ďábel neexistuje. Prohlašuje však o sobě, že jsem nestranným vědeckým pracovníkem, cítil jsem se povinnován shromáždit důkazy, které by mé smýšlení v této věci mohly zpochybnit. Říkal jsem si, že kdybych byl zaznamenal jeden jediný jakkoli starý případ posedlosti, změnilo by to můj názor.

Samozřejmě jsem nevěřil, že existuje posedlost. Během patnácti let své rušné psychiatrické praxe jsem se nesetkal s ničím, co by jen vzdáleně připomínalo podobný případ. Ovšem vzhledem k mé zaujatosti během prvních deseti let je docela možné, že jsem na takovýto případ narazil, aniž bych o tom věděl. Ale ani v průběhu pěti let, které následovaly po případech George a Charlen, přestože jsem byl

této možnosti již neurčitě přístupný, jsem se nikdy s ničím podobným nesetkal. Pochyboval jsem, že k tomu kdy dojde.

Ovšem skutečnost, že jsem nikdy takovýto případ nezažil, neznamená, že by v minulosti či v současnosti vůbec nepřicházely v úvahu. Objevil jsem ohromné množství svazků na toto téma, ovšem žádný z nich na vědeckém základě. Jednalo se většinou o knihy povrchně naivní, zjednodušující, vyznačující se podřadnou kvalitou a senzacechtivostí. Avšak pár autorů, jejichž postoj se zdál být hloubavý a intelektuálně poctivý, neochvějně prohlašovalo, že opravdová posedlost je jevem vyskytujícím se skutečně málokdy. Nemohu tudíž usuzovat na jeho nereálnost na základě své omezené zkušenosti.

Rozhodl jsem se, že si tedy nějaký případ obstarám. Napsal jsem na všechna možná místa, abych uvedl ve známost, že mám zájem o registrované důkazy údajných případů posedlosti pro zhodnocení. Brzy začaly přicházet odpovědi. První dva případy se ukázaly být, jak jsem předpokládal, běžnými psychickými poruchami a já si začínal dělat jméno ve vědeckém světě.

Třetí případ se ukázal být opravdovým.

Od té doby jsem se dostal ještě k jednomu případu skutečné posedlosti. U obou jsem měl to štěstí, že jsem mohl být osobně přítomen úspěšnému exorcistickému obřadu. U velké většiny případů popsaných v literatuře se jedná o posedlost nižšími démony. Tyto dva byly mimořádně neobvyklé z toho důvodu, že u obou se jednalo o posednutí Satanem. Dnes vím, že Satan je reálnou skutečností. Setkal jsem se s ním.

Čtenář bude pochopitelně zklamán - ne-li skeptický - že nehodlám popisovat žádný z těchto případů do hloubky. Je zde ovšem mnoho závažných důvodů, proč bych se tohoto popisu rád zdržel. Nejzávažnějším je skutečnost, že vylíčit jen jeden jediný případ by kompletně narušilo celkovou rovnováhu knihy. Každý z nich je pozoruhodným komplexem - mnohem komplexnějším, než je tomu u běžných psychiatrických případů zvykem. Plně postihnout jediný z nich by si vyžádalo samostatný útlý svazek. Opravdová posedlost, pokud víme, je velmi vzácným jevem. Naproti tomu, lidské zlo je záležitostí

zcela běžnou. Protože vztah mezi posedlostí a normálním lidským zlem je přinejmenším nejasný, bylo by pošetilé věnovat tomuto předmětu polovinu stránek této knihy. Přesto bych k tomu možná byl sváděn, kdybych nevěděl, že existuje kniha, která vyčerpávajícím způsobem popisuje pět případů skutečné posedlosti - kniha Malachioho Martina - *Zástava ďábla (Hostage the Devil)*.** Veškeré mé zkušenosti potvrzují v Martinově díle hloubku a přesnost porozumění, takže vyličením případů, s nimiž jsem se setkal, bych byl k tomuto celku nepřipojil nic nového.

Skeptický čtenář se bude pravděpodobně ptát: „Jakým způsobem mě chcete přesvědčit o existenci ďábla, aniž byste předložil jeden jediný důkaz?“ Odpovědí je, že nehodlám čtenáře o reálné existenci ďábla přesvědčovat. Konverze k víře v Boha je obvykle podmíněna jistého druhu skutečným setkáním - osobní zkušeností - s živoucím Bohem. S vírou v Satana to není jiné. Četl jsem Martinovu knihu ještě předtím, než jsem mohl být svědkem svého prvního exorcistického obřadu, a ačkoli upoutala můj zájem, stěží se dá říct, že by mě přesvědčila o reálnosti ďábla. Všechno se změnilo teprve poté, co jsem se Satanem setkal osobně, tváří v tvář. Neexistuje způsob, jakým bych tuto svou zkušenost přenesl do zkušenosti vaší. Je však mým záměrem, aby se ti čtenáři, kteří se této možnosti uzavírají, stali, pokud jde o existenci ďábelského ducha, daleko nestrannějšími.

Konečně, výlučně na základě těchto dvou případů nejsem schopen předložit jasný, hloubkový vědecký popis, týkající se ďábelského ducha, posedlosti a exorcismu. Ve vědě platí jedna všeobecná pravda: jakmile zodpovíte otázku, další okamžitě zaujmou její místo. Původní otázka zněla: Existuje ďábel? Poté, co byla k mému zadostiučinění zodpovězena kladně, vynořilo se přede mnou několik desítek dalších otázek, které jsem si nikdy předtím nepoložil. Jde o nedožrnou záhadu.

Nicméně, přesto jsem nucen vyličit alespoň něco z mé, myslím si,

****Bantam Books 1977.**

dosti neobvyklé zkušenosti v těchto záležitostech. Poté, co jsem se přesvědčil o tom, že posedlost ďáblem skutečně existuje, věřím také tomu, že jak duchovní, tak psychoterapeuti a nemocniční organizace se s takovými případy setkávají, ať už o tom vědí nebo ne. K pomoci obětem posedlosti bude zapotřebí veškeré podpory, kterou je možno získat. Martinova kniha je jistě dostatečným důvodem, proč začit. Přestože se ovšem nemohu než poklonit před erudovaností, s jakou jsou případy v této knize popsány, není psychiatrem, a proto se domnívám, že bych mohl poskytnout několik důležitých postřehů pro doplnění. Tyto postřehy se týkají psychiatrického aspektu posedlosti a psychoterapeutického aspektu exorcismu. Kromě toho, ať už se to bude zdát jakkoli temné, jsem přesvědčen, že mezi satanistickými aktivitami a lidským zlem existuje vzájemná souvislost. Tato kniha by nebyla úplná, kdyby nezahrnovala to málo, co víme o „Otcích lži“.

POZOR: VYSOKÉ NAPĚTÍ

Převládá názor považovat exorcismus a psychoterapii za dva na-proti odlišné a vzájemně se vylučující přístupy. Případy, kterých jsem byl svědkem, se ovšem zdály být zároveň psychoterapeutickými procesy - jak metodou, tak výsledkem. Pacient, který po mnoho let navštěvoval různé psychiatry, týden po exorcistickém obřadu zvolal: „Veškerá psychoanalýza je vlastně druh exorcismu!“ A dle mé zkušenosti, každý skutečný psychoterapeutický proces je vlastně boj se lží.

Rozdíly mezi psychoanalytickou psychoterapií a exorcismem se dají shrnout do dvou kategorií: a to z hlediska pojmového a z hlediska uplatňování moci.

O křesťanství a psychoanalýze z pojmového hlediska bylo napsáno téměř nesčetné množství svazků a nebylo by vhodné pouštět se hlouběji do tohoto tématu. Je ovšem vhodné poukázat na to, že obě hlediska se v žádném případě nemusí vzájemně vylučovat. Po mnoho let jsem je v různém poměru kombinoval v běžné psychoterapii

u mnoha pacientů, a očividně se značným úspěchem.*'A stále vzrůstající počet terapeutů se začíná řídit podobným postupem.

Co se týče uplatňování moci, v tom se psychoanalytická psychoterapie a exorcismus *radikálně* odlišují. Tradiční psychoterapie - ať už orientována na psychoanalýzu či nikoli - užívá moci záměrně málo či spíše vůbec. Je vedena v atmosféře absolutní svobody. Je pouze na pacientově vůli, rozhodne-li se terapii opustit. Ve skutečnosti je svoboden odejít třeba uprostřed sezení-jako to nezřídka udělala Charlen. A s výjimkou možnosti pohrozit pacientovi, že se s ním víckrát nesetká (což nebývá nikdy konstruktivním manévrem), nemá terapeut jedinou zbraň, s níž by mohl běh věcí zvrátit, kromě přesvědčivé síly svého vlastního zdravého rozumu, svého porozumění a lásky.

Exorcistický obřad podléhá zcela jiným zákonům. Léčitel - exorcista vyzývá veškeré síly, jež může legitimně a láskyplně uplatnit v boji s pacientovou nemocí. Především, alespoň pokud je mi známo, bývá vždy řízen skupinou nejméně tří nebo více lidí, kteří jsou v určitém smyslu proti pacientovi spolčení. Na rozdíl od tradiční terapie, kde stojí jeden proti jednomu, jej tedy početně převažují.

Délka obřadu není předem daná, ale podléhá rozhodnutí vedoucího týmu. Obvyklé psychoterapeutické sezení netrvá déle než hodinu, a pacient si je toho vědom, takže se během této doby, jestliže se mu to hodí, může vyhnout jakémukoliv spornému aspektu svého problému. Vymítací procedura oproti tomu může trvat tři, pět a dokonce deset až dvanáct hodin - tak dlouho, dokud je tým přesvědčen, že je to pro úspěšnou konfrontaci problému nutné. Pacient může být zároveň v průběhu obřadu ostře omezován - a často k tomu skutečně dochází-což je nakonec jeden z důvodů, proč je přítomnost početnějšího týmu nezbytná. On či ona nemůže odejít (tak jako to dělávala Charlen), když se věci stáčí nepříjemným směrem.

Pak přichází konečný a nejdůležitější krok - exorcistický tým

***' Přednáška věnovaná profesionálním terapeutům, která je nejvíce žádána, nese název „Uplatňování náboženského pojetí v psychoterapii“.**

s pomocí modliteb a rituálů vyzývá boží sílu, aby byla účastna a nápomocna při léčebném procesu. Nevěřící to možná bude považovat za neúčinný prostředek nebo si přinejmenším jeho účinnost bude vysvětlovat pouhou silou sugesce. Jediné, co mohu jako věřící poskytnout, je můj osobní prožitek boží přítomnosti z míst, kde se exorcistické obřady odehrávaly*¹ Pokud jde o křesťanské exorcisty, nejsou to oni, kdo úspěšně dovršují léčbu, je to Bůh, kdo ve skutečnosti léčí. Veškerým účelem modliteb a rituálů je umožnit boží síle vstoupit v zápas se silami zla.

Vyplývá z toho, že exorcismus je těmi, kdo se na něm podílejí, nahlazen jako určitá „duchovní bitva“. Strategií ovšem není, jak by se leckdo mohl domnívat, že „ve válce je všechno dovoleno“. Nicméně, exorcista je přesvědčen, že je legitimní použít všech prostředků podmíněných láskou - vyžádat si tedy jakoukoli láskyplnou pomoc a využít jakýchkoli milujících zdrojů - které je možno shromáždit a účinně uplatnit v tomto boji.

Klíčovým je zde spojení „podmíněné láskou“.

Protože nejenom připouštím, ale přímo vyžaduje užití moci, je exorcismus podle mého nebezpečnou procedurou. Moc je vždy zneužitelná. Ovšem samotný fakt tohoto potenciálního zneužití ještě není důvodem k tomu, aby byl zakázán. Čtyřhodinová chirurgická operace, kterou jsem podstoupil před třemi lety kvůli odstranění tlaku ploténky a kosti na míchu v oblasti krční páteře, byla rovněž nebezpečná, zároveň mi však umožnila, že v této chvíli píšu tyto řádky, namísto toho, abych trpěl chronickou bolestí nebo byl trvale upoután na lůžko. Řekl bych, že exorcismus souvisí s klasickou psychoterapií asi tolik, jako závažný operační zákrok s propíchnutím puchýře. Takovýto radikální krok může být nejenom účinnou pomocí, ale také záchranou

***'Ateisté, účastní stejných obřadů, mou zkušenost nepotvrdili, přestože pocíťovali mnohé, co si nedokázali uspokojivě vysvětlit. Pro mne však byla energie boží přítomnosti v těchto situacích hmatatelná, tudíž nepopíratelná.**

života, v určitých případech, kdy selhávají konzervativnější metody léčby, dokonce jedinou cestou záchrany.

V souvislosti s užitím moci při exorcistických obřadech se přímo nabízí otázka vymývání mozku. Když jsem se s tímto problémem potýkal, došel jsem k závěru, že exorcismus je skutečně jistou formou vymývání mozku. Jeden z pacientů, jehož obřadu jsem byl svědkem, se po proceduře nacházel ve značně rozpolceném stavu - simultánně pociťoval osvobození, úlevu a hlubokou vděčnost, zároveň však trpěl pocitem zneužití. V následujících letech se pocity osvobození a úlevy prohlubovaly, zatímco pocit zneužití postupně mizel - stejně jako u pooperačního traumatu.

Pacient, aby se zabránilo skutečnému zneužití exorcismu, by měl dát k proceduře souhlas. Jedna z klauzulí proti zneužití moci při exorcistických obřadech by měla pamatovat na nesmírnou důležitost právě tohoto vyslovení souhlasu. Mám dojem, že někteří exorcisté tomu nepřikládají dostatečnou váhu. Jednou z věcí, kterou by provozatelé tradiční medicíny mohli exorcismu přispět, je právě trvání na „obeznámeném souhlasu“. Bývá běžnou praxí, že před každou operací je pacient seznámen se svými zákonem danými právy - spíše soupisem práv, jichž musí být ochoten se vzdát. Během exorcistické procedury přichází pacient o značnou část své svobody. Toto omezení, domnívám se, by mělo podléhat zákonným podmínkám a mělo by být vedeno zákonným způsobem. Před vlastní procedurou by měl pacient vyplnit ne pouze jednoduchý, ale pečlivě propracovaný zplnomocňující formulář. Měl by přesně vědět, s čím se bude muset potýkat. Je-li pacient očividně nezpůsobilý, měl by za něj toto rozhodnutí učinit jeho zákonem stanovený poručník.*¹

Zároveň by měly existovat ještě další záruky. Měl by být pořízen objektivní záznam celého procesu, přinejmenším na audiokazetě, nej-

****Tato poslední podmínka je možná v současné době neproveditelná a hraničí s idealismem. V obzvlášť zoufalých případech bych od toho s největší pravděpodobností upustil.**

lépe však na videokazetě, který by mohl být zveřejněn pouze na výslovné přání pacienta nebo jeho poručníka.*Vhodná by byla také přítomnost některého z příbuzných, pokud by to bylo možné, nebo jiné- ho přiměřeně nestranného člověka.

Největší zárukou je ovšem láska. Pouze tehdy, jsou-li vedeni láskou, mohou členové týmu objektivně rozlišit zásahy, které jsou „regulérní“ a nutné od těch, jež jsou ve své podstatě manipulativní a násilné. Jedině s pomocí lásky mohou nabýt jistoty, že budou mít za všech okolností na paměti pacientovy zájmy a že nepodlehnou všudypřítomné lidské tendenci stát se pod vlivem moci bezohlednými a nemorálními. Rozhodně je ve všech vážných případech lásky zapotřebí mnohem více než vědomostí a dovedností: jediné láska dokáže léčit.

Exorcismus není léčení zázrakem - jediné považuje-li někdo za zázrak lásku. Podobně jako v psychoterapii se uplatňuje psychoanalýza, důkladné rozlišování, interpretace, povzbuzení a láskou podmíněná konfrontace. Od tradiční psychoterapie se liší asi jako operace s použitím umělého srdce od chirurgického odstranění mandlí. Exorcismus je psychoterapie mohutným útokem.

Jako každý útok vedený silou s sebou nese svá nebezpečí a měli bychom se k němu uchýlit pouze v případech, které jsou natolik kritické, že každá jiná forma psychoterapie by byla předem odsouzena k nezdaru. Zároveň by měl být považován za experimentální léčebnou metodu do té doby, než bude řádně vědecky prozkoumán. U exorcismu máme co do činění s hodně vysokým napětím.

Účelem exorcistické procedury je odhalit a izolovat ďábelskou

***' Tato omezení nemají pouze svou morálně-právní funkčnost: jsou potenciálně neocenitelným pomocným prostředkem při samotném procesu léčby. Členové týmu mohou využít záznam pro srovnání svých vzpomínek na události, které mohly v zápalu boje snadno podlehnout zkreslení, s neemotivní účelností kazet. Přezkoumání záznamů může být také nesmírně prospěšné samotným pacientům, kteří mají často obtíže uvěřit, že „se to všechno doopravdy stalo“, stejně jako mohou být velice účinnou pomůckou pro klasickou terapii, která by měla zákonitě po každé exorcistické proceduře následovat. Konečně, s pacientovým svolením, budou tyto záznamy neocenitelné pro výzkumné a vzdělávací účely.**

sílu sídlící uvnitř pacienta takovým způsobem, aby mohla být následně vypuzena. Ďábel se může projevovat úděsnou energií, zdánlivě nezávislou. Nejsou neznámy případy, kdy je tato energie natolik razantní, že ji ani tým ani pacient nedokážou zvládnout. Důvodem ovšem může být, že pacient ve skutečnosti netouží, aby se jí zbavil. Potom ho však exorcistická procedura pravděpodobně zanechá v mnohem horším stavu, než byl kdy předtím. Následky mohou být dokonce osudné. V takových případech by bylo bývalo lépe, kdyby tato „vysokonapětí“ démonická energie nebyla nikdy aktivována, nebo, v první řadě, vůbec odhalena. Před začátkem obou exorcistických obřadů, jichž jsem se zúčastnil, podepsali pacienti prohlášení, stvrzující, že jsou obeznámeni se skutečností, že procedura nemusí skončit úspěchem, a dokonce může mít za následek jejich smrt. (To snad čtenáři poskytnou dostatečnou představu o míře jejich odvahy stejně jako zoufalství.)

Potom je zde ještě nebezpečí, které hrozí exorcistovi a dalším členům týmu. Přes svou omezenou zkušenost se domnívám, že Martin možná kladl příliš velký důraz na možnost fyzického postižení. Psychická nebezpečí jsou však reálná a enormí. Oba exorcistické obřady, kterých jsem se zúčastnil, skončily úspěšně. Jímá mne hrůza při pomýšlení, jaké následky by to mělo pro vymítače nebo ostatní členy týmu - pro mne - kdyby byly neúspěšné. Přestože byli členové týmu pečlivě vybráni právě kvůli své psychické odolnosti a soucítění, byla účast na proceduře pro všechny nesmírně stresující. Většina členů týmu se přes výsledný úspěch procedury musela potýkat se zpětnými psychickými reakcemi ještě mnoho týdnů poté.

Pro úplnost bych ještě dodal, že exorcismus jistě není, jak by se v běžném povědomí mohlo zdát, efektivní procedurou vzhledem k vynaloženým nákladům. První (a snadnější) obřad vyžadoval tým sedmi vysoce kvalifikovaných odborníků, kteří pracovali (bez honoráře) po čtyři dny, dvanáct až šestnáct hodin denně. Druhý případ si vyžádal devítičlenný tým, složený z mužů i žen, kteří pracovali nepřetržitě dvanáct až dvacet hodin po tři dny. Ne vždy musí jít nutně o tak vyčerpávající a časově náročnou akci. Připomínám, jak již bylo

zdůrazněno, že oba popsané případy byly zjevně mimořádnou formou satanistické posedlosti.

Navzdory své obtížnosti a nebezpečnosti byly exorcistické obřady, kterých jsem byl svědkem, zakončeny úspěchem. Nedovedu si představit, jakým jiným způsobem by tito pacienti mohli být ze své posedlosti vyléčení. Dnes jsou oba naživu a zcela v pořádku. Mám spoustu důvodů domnívat se, že kdyby nebyli podstoupili exorcistickou proceduru, byli by oba dva již dávno mrtví.

ASPEKTY DIAGNÓZY A LÉČBY

Oba pacienti, jejichž exorcismu jsem se zúčastnil, byli naprosto odlišnými jedinci. Jeden z nich byl před procedurou hypomaniak s občasnými psychotickými projevy, druhý trpěl neurotickou depresí, ale jinak pozoruhodně duševně zdravý. Jeden byl inteligence velmi průměrné, druhý se vyznačoval inteligencí zcela výjimečnou. Jeden byl milující rodič, druhý naopak ke svým dětem necitelný. Ten, který se zdál postiženější, měl snadnější obřad, zatímco posedlost toho, který se zdál zdravější, tkvěla mnohem hlouběji, a boj za uzdravení byl tudíž mnohem těžší. Každý z nich byl ojedinělou osobností.

Avšak jisté aspekty jak jejich posedlosti, tak samotných obřadů byly pozoruhodně shodné. V této podkapitole hodlám hovořit o těchto podobnostech, protože se domnívám, že by mohly posloužit jako vodítko pro pochopení podstaty posedlosti a exorcismu. Ovšem mohu tak učinit pouze s varováním, že nelze ze dvou případů vyvodit obecnou platformu, podle které by bylo možno posuzovat každý jednotlivý případ.

Oba případy mě dovedly k závěru, že posedlost není žádnou náhodou. Domnívám se, že je velmi nepravděpodobné, že člověk se jen tak prochází po ulici, a jednoho dne na něho zpoza keře skočí ďábel a už ho nepustí. Posednutí se zdá být postupným procesem, který spočívá v tom, že člověk, z toho či onoho důvodu, opakovaně zaprodává sám sebe. Hlavním důvodem, proč takto jednali tito dva pacien-

ti, byla, podle všeho, ojamělost. Každý z nich trpěl tíživým pocitem samoty, a každý, v počátcích tohoto všeprostupujícího procesu, byl ochoten přijmout démona jako jistý druh imaginární společnosti. Byly zde zainteresovány ovšem i další důvody, které, jak se domnívám, by mohly hrát hlavní úlohu v jiných případech.

U jednoho z pacientů začal tento proces pravděpodobně ve věku dvanácti let, kdy si začal zahrávat s okultismem.*V druhém případě to bylo zřejmě v pěti letech, pod vlivem něčeho mnohem horšího, než co máme ve zvyku nazývat černou magií.

V obou případech, jak se zdálo, zapříčinila posedlost zastavení ve vývoji, tj. v psychiatrické terminologii fixaci na dobu svého vzniku. Jeden z pacientů v průběhu exorcistického obřadu, když se jeho zdravé já mohlo svobodně projevovat, podal nejpriléhavější výklad fixace, jaký jsem kdy zaslechl: „V uplynulých dvaceti letech jsem se

***Z literatury o posedlosti jasně vyplývá, že ve většině případů byli postižení nějak zapleteni s okultismem - a to s frekvencí mnohem častější, než by se u běžné populace mohlo zdát. Je těžké rozlišit, co přichází jako první: zda zájem o okultismus nebo posedlost. Tím nechci říci, že většina lidí, kteří kdy přijdou do styku s okultismem, se stane dříve či později posedlými. Je zde ovšem zvýšená pravděpodobnost. Tradiční náboženství se zabývaly nebezpečím okultismu, kam až jejich literatura sahá.**

Od samého svého počátku uznávala tradiční náboženství skutečnost, že jistí jedinci mohou být obdařeni „nadpřirozenými silami“, jako je například mimosmyslové vnímání nebo jasnovidnost. Takovýmto schopnostem se dostalo označení „charisma“ neboli dar. Výraz „dar“ chce naznačit, že tyto síly mohou být lidem dány pouze prostřednictvím Boha a v souladu s božím plánem. Účel a okamžik jsou tedy zcela závislé na boží vůli. Zaplete-li se někdo s okultismem, ať už vědomě či bezděčně, snaží se získat, udržet a rozšířit tyto schopnosti pro vlastní cíle a záměry. Náboženství to nazývá magií. Provozovatelé okultismu ho také často uvádějí do vztahu s magií, rozlišují však mezi magií bílou a černou. Bílí mágové osočují černé mágy, že své umění provozují ze zlovolných pohnutek, o své vlastní činnosti však nepochybují, protože jsou přesvědčeni, že je motivována láskou. Ovšem co se týče vlastních pohnutek, je velmi lehké podlehnout sebeklamu. Tudíž z náboženského hlediska magie zůstává magií, a všechny její formy jsou principiálně magií černou.

nenaučil vůbec ničemu. Je mi skutečně pouhých dvanáct let. Jak budu moci vůbec po skončení obřadu nějak přijatelně fungovat? Jsem příliš mladý na to, abych byl ženatý a měl děti. Jak můžu plnit rodičovské a manželské povinnosti, když je mi teprve dvanáct?" Další pacient, jehož posedlost měla svůj počátek v jeho pěti letech, musel po skončení obřadu podstoupit intenzivní psychoterapeutický proces a projít všemi příznaky chování pětiletého dítěte, s jeho strachy, transferencemi představ a vztahů, nepochopením a problémy.

Zároveň je pravdou, že oba pacienti byli ve své posedlosti vysoce predisponováni díky mnohočetnému stresu, jemuž byly vystaveni jak před posednutím, tak po něm. Oba se stali oběťmi lidského zla stejně jako ďábelských sil. Přestože ve věcech méně důležitých jim bylo náboženství podporou, co se týče závažnějších věcí, bylo jim oběma hluboce ublíženo zlými lidmi skrytými pod pláštíkem či záštitou církve.

Exorcismus je stejně jako posedlost postupný proces, který nejenže začíná dlouho před samotným obřadem, ale dokonce ještě předtím, než se pacient poprvé setká s exorcistou. Psychoterapeuti tomu budou dobře rozumět. K nejdůležitějšímu kroku v léčebném procesu dochází u běžných případů obvykle v okamžiku, kdy se pacient poprvé rozhodne navštívit terapeuta. V takovéto situaci je již ochoten uznat skutečnost, že je vážně nemocen, rozhodne se se svou nemocí bojovat a vyhledá odbornou lékařskou pomoc. Pacienti, o kterých je řeč, došli v určitém okamžiku k tomuto rozhodnutí. Nakonec usoudili, že ďábelská síla v nich skrytá, přestože se zpočátku zdála být přátelskou, nejedná v jejich nejvnitřnějším zájmu. Započal se zápas. Pravděpodobně pouze díky tomuto zápasu posedlost vůbec kdy vyjde najevo. Skutečnost, že mezi čistým lidským jádrem a zamořující démonickou energií se odehrává bitva, vedla Martina k přesvědčení, že výstižnější klasifikací všech případů posedlosti by bylo označení „čas-
tečná posedlost".*¹

Stanovit diagnózu posedlosti není snadné. Ani jeden z těchto pří-

*'Zástava ďábla.

padů se neprojevoval žádnými na pohled patrnými příznaky, ani žádnou demonstrací nadpřirozených schopností. Oba však vykazovali mnohočetné příznaky běžných duševních nemocí jako jsou deprese, hysterie či narušení asociačního myšlení. Autority, setkají-li se s takovými případy, se s oblibou dotazují: „Je pacient posedlý nebo je duševně chorý?" To je špatně položená otázka. Mé dosavadní zkušenosti mě vedou k názoru, že posedlost může vzniknout teprve tehdy, existují-li závažné emoční problémy. Samotná posedlost pak tyto problémy zvyšuje a násobí. Správnou otázkou by tedy bylo: „Je pacient duševně nemocný nebo duševně nemocný a zároveň posedlý?"

Mým prvním případem byl muž, jenž původně navštěvoval jiného psychiatra. Stěžoval si mu na posedlost a chtěl ji u něj léčit. Psychiatr - člověk mimořádně laskavý, schopný a nepředpojatý — jeho sebe-diagnóze nevěřil a opakovaně se pokoušel případ řešit tradiční psychoterapií a léky, ovšem bez úspěchu. (Rád bych podotkl, že tento skutečně moudrý muž byl pacientovi velmi prospěšný později, v období před exorcistickým obřadem i po něm.) Když jsem byl k případu povolán o rok později, dokázal jsem teprve po čtyřech hodinách strávených s pacientem matně vytušit, že by se mohlo jednat o něco daleko za hranicemi standardní psychopatologie.

V druhém případě navštěvoval pacient psychoterapii orientovanou převážně na psychoanalýzu u jedné velmi zkušené, duchovně založené terapeutky. Trvalo přes rok a půl, než vůbec začala mít matné podezření, že by mohlo jít o posedlost. Tentokrát to byla terapeutka, kdo poprvé připustil tuto možnost. Je přesvědčena, že ve skutečnosti pouze díky pokroku, jehož dosáhl v psychoterapii, začala pacientova posedlost vycházet najevo.

Specifické zhodnocení, zda se jedná nebo nejedná o skutečnou posedlost, od prvního podezření po samotný exorcistický obřad, si v prvním případě vyžádalo šest a v druhém devět měsíců. Diagnózy nebyly vyneseny na základě jednotlivého zjištění, ale zkoumáním celé škály poznatků vycházejících z dlouhodobého pozorování.

V obou případech byl hlavní rozdíl v diferenciálních diagnózách mezi posedlostí a multiplovanou poruchou osobnosti. Šlo o dva odliš-

né znaky. U multiplované poruchy osobnosti si pacientovo zdravé já prakticky nikdy neuvědomuje existenci sekundárních podosobností - přinejmenším do té doby, než dlouhotrvající léčebný proces nedospěje do svého konce. Jinými slovy, skutečná disociace existuje. V případech, o nichž je řeč, si však byli oba pacienti od samého počátku vědomi nebo připraveni uvědomit si nejenom sebedestruktivní část jich samotných, ale také skutečnost, že tato část se vyznačuje rozdílnou a jejich povaze *cizí* osobností. Tím nechci říct, že by touto osobností nebyli zmateni. Naopak, brzy se stalo zřejmým, že tato sekundární osobnost je *touží* mást. V mnohém se projevovala jako ztělesněný vzdor. Dalším rozlišujícím znakem je, že zatímco u multiplované poruchy osobnosti může sekundární osobnost hrát roli „děvky“, „floutka“, „agresora“ či jakýkoliv jiný charakter se skrytými povahovými rysy, tak pokud je mi známo, nikdy se neprojevuje jako otevřeně zlá. Naproti tomu u obou těchto případů byla před exorcistickým obřadem sekundární osobnost odkryta jako nepokrytě zlá.

Rozhodující podíl v tomto obnažujícím diagnostickém procesu mělo tzv. pokusné oproštění, předcházející exorcismu. Oproštění je formou „mini-exorcismu“, který v posledních dvou desetiletích používají charismatičtí křesťané k léčení lidí trpících „trýzní“ (definováno jako stav na půl cesty mezi ďábelským pokušením - kterému, jak by řekli charismatikové, podléháme všichni - a skutečnou posedlostí).*

***Tyto záležitosti se v poslední době stávají terčem mnoha polemik. Často-krát je oproštění praktikováno i v případech, u nichž bych neshledal jediný důkaz zapojení ďábelských sil. Charismatikové se samozřejmě budou odvolávat na „démona alkoholu“, „démona deprese“ nebo „démona pomsty“. Dokládají nemalé množství případů, které skončily dramatickým úspěchem. Někteří z nás přesto přemítají, nakolik jsou tyto „kúry“ trvalé, jaké je množství neúspěšných případů, o nichž se nereferuje, a zda tyto bezmála náhodné a zpravidla nekvalifikované zákroky nemohou být ve svých konečných důsledcích škodlivé. A dokud práce těch, kdo oproštění praktikují, nebude vědecky zhodnocena, neexistuje způsob, jak to zjistit. Prozatím bych dal přece jen za pravdu jednomu ze svých učitelů, který „trýzeň“ považuje za falešnou kategorii - buď máme co dělat s posedlostí, a je nutno přistoupit k exorcismu, nebo ne. Řečeno jeho slovy: „Charismatikové zpravidla nemají co dělat se skutečnými démony, občas se jim však podaří chytit opravdovou rybu.“**

V jednom z případů se samotný oprošťovací proces nezdařil, ale když byl pacient později neúspěšně konfrontován s částí oprošťovacího týmu (který měl původně čtyři členy), vynořila se dočasně jeho svrchovaně zlá podosobnost. V druhém případě se oprošťovacímu týmu v počtu tří osob podařilo dosáhnout úspěchu po šesti hodinách. Odhalili démonického ducha mnohem menší razance, a bylo snadné jej zapudit. Pacient (který nebyl ani v nejmenším hysterickým typem osobnosti) zažíval s dramatickým průběhem po dobu šesti týdnů mimořádné zlepšení. Potom však přišel náhlý obrat. Přes noc se dostavila tvrdá regrese ke kruté, život ohrožující nemoci, a zakrátko slyšel pacient opět „hlas Lucifera“. O příčině tohoto vskutku dočasného úspěchu oprostění se mohou pouze dohadovat. Jde o nerozřešenou záhadu, která však alespoň posloužila k posílení našeho podezření, že ďáblská síla byla tím, co v pacientově nemoci sehrálo hlavní úlohu.

Je nutno zmínit ještě další, velmi důležitou věc. Oba pacienti, přestože projevíli svou nepokrytě zlou sekundární podosobnost, nebyli v *jádru* zlí lidé. Na rozdíl od Charlen jsem je jako zlé *nepocitoval*. Ačkoli jsem prohlásil, že Charlen by mohla být vhodnou kandidátkou na exorcistický obřad, s největší pravděpodobností by se minul účinkem. Obávám se, že i kdybych byl býval dokázal odloučit její zdravé já od onoho postiženého, mohl bych nakonec zjistit, že její sekundární osobnost je tou, která je zdravá a zlé je jádro její osobnosti. Pochybuji, že je možné za této konfigurace exorcistický obřad vůbec provádět.

Podstatně jinak tomu však bylo v případech, o nichž zde hovoříme. Nejenom, že jádro osobnosti u obou pacientů se zdálo být zdravé, překvapovali dokonce svou mimořádnou dobrotivostí a ušlechtilostí, až potenciální svatostí. Po pravdě řečeno, velmi jsem je oba obdivoval už dávno před exorcistickým obřadem. Jak již bylo uvedeno, rozhodli se pro exorcismus právě proto, že proti své posedlosti dlouhá léta marně bojovali. Jeden z členů týmu, zkušený psychiatr, po obřadu prohlásil: „Nikdy jsem neviděl člověka takové odvahy.“ Mám dokonce důvod věřit, že potenciální svatost těchto dvou mužů byla ve skutečnosti jednou z příčin vzniku jejich posedlosti. Podrobněji o tom později.

Malachi Martin označuje za první a obvykle nejdelší fázi exorcistického obřadu stržení „přetvářky“. Moje zkušenosti to potvrzují. Tímto označením chce říct, že démon se skrývá uvnitř určité osoby a za ní. Aby bylo vůbec možno přikročit k vymítání, přetvářka musí být zlomena: ďábelská síla musí být odhalena, ovládnuta a rozptýlena do prostoru. Celkový ráz a průběh samotného vymítání však Martin nekomentuje. Prvořadou otázkou dlouhodobého vyhodnocovacího procesu obou pacientů bylo: „Je tento člověk skutečně posedlý?“ Abychom mohli tuto otázku zodpovědět a přikročit k vlastnímu vymítání, musí být přetvářka alespoň do jisté míry prohlédnuta. Toto částečné poodhalení je nejdůležitějším bodem vyhodnocovací fáze.

Nejde však pouze o tento aspekt. Zdravé jádro potřebuje být v průběhu vyhodnocování zároveň školené i podporováno. Podpora se stává obzvlášť nezbytnou ke konci, jelikož se zdá, že jak se vymítací obřad blíží, stupňuje se aktivita ďábelských sil; doslova se „rozechřívají“ a pacient zažívá značná utrpení a muka.

Jedním z mnoha rizik, které exorcismus skýtá, je, že k němu nikdy nemůžeme přistupovat se absolutní jistotou, co se týká diagnózy posedlosti. Ani by to nebylo tím správným přístupem. Pro vlastní exorcismus je konečným teprve odstranění přetvářky, které umožní setkat se s ďábelskou silou tváří v tvář. Nechtěl bych zažít situaci, kdy se o to pokouší někdo bez podpory dobře připraveného a láskou motivovaného týmu, a navíc bez důkladného časového rozvrhu. Jeden z pacientů musel být během vymítání pod kontrolou dvě hodiny, u druhého z nich byla nepřetržitá kontrola nutná déle než den! Tuto situaci je možno přirovnat k vážné operaci mozku, kdy existuje podezření na nádor. K operaci by se nemělo přistupovat, pokud si nejsme víceméně jisti, že se skutečně jedná o nádor. Často ovšem nemůžeme mít stoprocentní jistotu o tom, co bude objeveno, dokud nejsou odstraněny mozkové blány a nezačne operace. Radil bych tedy postupovat tak, jak bylo postupováno u těchto dvou případů: velmi pomalu a pečlivě provést zhodnocení, dokud nebude diagnóza posedlosti jistá na 95 procent, ale nepokoušet se překračovat tuto hranici předtím, než se přistoupí k vlastnímu vymítacímu obřadu.

Poté, co byl vlastní obřad započat příslušnými modlitbami a rituály, vyšlo najevo, že toto je tím neúčinnějším z mnoha použitých prostředků pro definitivní prohlédnutí přetvářky. Členové týmu hovořili buď se zdravým pacientovým já, nebo s démonem či demony, odmítali však mluvit s jakousi nečistou směsicí obou. Trvá jistý čas, než se tým v této činnosti stane zběhlým. Pokud jde o samotného^démona, zdálo se, že má pozoruhodnou schopnost vtáhnout exorcistu nebo i celý tým do matoucí konverzace, která nikam nevedla. Ovšem jakmile se tým stal vnímavějším a s neochvějností se tomuto vysávání vzepřel, oba pacienti začali kolísat mezi progresivně zdravějším jádrem jejich osobnosti a progresivně hroživějším a zlým druhým já, dokud na sebe sekundární osobnost znenadání nevzala nelidské rysy a přetvářka byla zlomena.

Jako praktický vědec - za něhož se považuji - mohu vysvětlit 95 procent všeho, co se v těchto dvou případech odehrálo s pomocí tradiční psychiatrické terminologie. Například účinnost výše zmíněné „lěčby tichem“ nepotřebuje k vysvětlení žádné demony. Je možné, že zejména z toho důvodu, že šlo o dva osamělé jedince, žízňící po vztazích, podpořila tato technika vyjevených oddělených já (které však mohly být ve vzájemném vztahu) a tudíž i nutnost si mezi těmito dvěma vybrat. Pokud jde o posedlost, mohl bych hovořit o „rozštěpenosti“ a „psychické introjekci“. A co se týče exorcismu, mohl bych použít termínů vymývání mozku, odprogramování, přeprogramování, katarze, skupinová terapie a identifikace. Zbývá ovšem ještě sporných 5 procent, které tímto způsobem osvětlit nemohu. Zůstává nadpřirozené - či lépe vyjádřeno, nepřirozené. Zůstává to, co Martin nazval přetvářkou.

Když ďábel konečně v jenom z případů jasně promluvil, na pacientově tváři se objevil výraz, který nelze popsat jinak než satanský. Byl to neuvěřitelně opovrhlivý úšklebek totálně nepřátelské zlovůle. Strávil jsem před zrcadlem spoustu hodin ve snaze jej napodobit, ovšem bez sebemenšího úspěchu. Podobný výraz jsem viděl pouze jedenkrát ve svém životě - na pár prchavých vteřin na tváři druhého pacienta ke konci vyhodnocovacího období. Nicméně, když se u toho-

to druhého případu ďábel konečně v plné síle projevil v průběhu exorcismu, bylo to ještě s mnohem hrozivějším výrazem. Pacient náhle připomínal svíjejícího se hada ohromné síly, který se zlostně pokouší uštknout členy týmu. O mnoho děsivější než zmítající se tělo byla ovšem jeho tvář. Oči pokrývala líná hadí strnulost - s výjimkou okamžiků, kdy had vyrazil k útoku, v tu chvíli jeho oči, doširoka rozevřeny, zaplály smrtelnou nenávistí. Co mě nejvíce rozrušovalo, kromě těchto častých útoků, byl podivný pocit tíže staré padesát milionů let, která jako by se zdála vyzařovat z tohoto ďábelského tvora. Mámlem jsem zanechal vši naděje na úspěch tohoto exorcistického obřadu. Členové obou týmů jsou dodnes přesvědčeni, že se ocitli tváří v tvář něčemu totálně nám cizímu a nelidskému. Konec každého obřadu byl signalizován odchodem tohoto Ducha z pacienta i z místnosti.

Kritickým momentem exorcistického obřadu je okamžik „vypuzení“, jak ho nazývá Martin. V žádném případě se nedá uspěchat. U obou případů, jichž jsem byl svědkem, byly první pokusy předčasné. Nemohu plně objasnit, co se v tu chvíli odehrává, mohu však konstatovat, že úloha exorcisty je v tomto okamžiku minimální. Mnohem důležitější jsou naléhavé modlitby všech členů týmu, obracející se k Bohu a Ježíši Kristu a žádající je o pomoc. Pokaždé jsem měl pocit, že v tu chvíli zasáhla boží ruka. Jak už jsem řekl dříve, hlavním exorcistou je zde v podstatě Bůh.

Dovolte mi to rozvést. Lidská svobodná vůle je základem, bez něhož by léčebný proces nebyl možný. Ani Bůh nemůže uzdravit člověka, který uzdraven být nechce. Ve chvíli, kdy se blížilo vypuzování, oba pacienti samovolně uchopili do svých rukou kříž, přitiskli jej na prsa a modlili se za oprostění od zlých sil. Oba si zvolili právě tento okamžik, aby svůj osud odevzdali do rukou božích. Exorcistou se tedy stává zároveň samotný pacient.

Nechci snižovat význam muže (nikdy jsem neslyšel o exorcistce, i když nevidím důvod, proč by nemohly brzy existovat), který je u obřadu stanoveným exorcistou - rád bych pouze jeho funkci ukázal ve správné perspektivě. Úloha exorcisty je vpravdě heroická. Základem

této role však není, jak by se mohlo zdát, uplatňování nějakých magických schopností v průběhu oprošťování. Základem je laskavost a trpělivá péče, soudnost a hlavně ochota trpět spolu s člověkem, kterého od začátku až do konce obřadu duchovně vede. Jen a pouze na exorcistovi leží konečné rozhodnutí, zdaje pacient skutečně posedlý a bude-li nutno přistoupit k poslednímu závažnému kroku - samotnému vymítání. Je na něm, aby shromáždil tým a vybral, kdo bude pro obřad způsobilý a kdo nikoli. Je to on, kdo musí připravit pacienty a tým, jak nejlépe umí, kdo živí jejich důvěru a porozumění. Na něm spočívá tíha rozhodnutí, co se týče načasování a nasměrování průběhu samotného vymítání. On musí na nejvyšší možnou míru nést veškerou bolest při střetu s ďábelskou silou, stejně jako musí nést zodpovědnost, jestliže se exorcismus nezdaří. A nakonec je to on, kdo musí po skončení exorcistického obřadu uvést vše do normálu, vypořádat se s emocionálními reakcemi všech členů týmu a zároveň dohlížet na pacienta v průběhu extrémně kritické fáze, kdy je naprosto bezbranný. Dokud není jisté, že je zcela mimo nebezpečí, vyžaduje pacient intenzivní péči.

Stav obou pacientů, o nichž jsem hovořil, vyžadoval několik následujících týdnů po skončení obřadu nejméně dvě hodiny terapie denně. Bylo to velice vyčerpávající období.

Satan se nenechá lehce vystrnadit. Poté, co byl vypuzen, se zdálo, že se neustále potlouká někde kolem a zoufale se snaží dostat se zpátky. V obou případech to na chvíli skutečně vypadalo, že veškerá snaha vyšla vniveč a exorcismus skončil neúspěchem. Pacienti se víceméně navrátili do stavu, v němž se nacházeli před započatím obřadu. Nicméně po několika hodinách bylo možno pozorovat sotva postřehnutelnou, přesto však pozoruhodnou změnu. Všechny původní syndromy byly na místě, ale zdálo se, jako by se z nich vytratila energie. Nyní pacienti sice vnímali, že na ně cosi útočí, ale nemělo to na ně žádný účinek. V jednom z případů byla psychoterapie úspěšná hned napoprvé. V druhém případě bylo dosaženo mnohem více v patnácti hodinách intenzivní psychoterapie, která následovala po exorcistickém obřadu, než během pěti set hodin předcházejících. Oba pa-

cienti postupovali milovými kroky. Zdálo se, jako by se snažili dohonit všechna ta ztracená léta. Ovšem, možná právě pro tento rychlý postup, šlo o velmi bouřlivou terapii, která kladla značně vysoké nároky na terapeuta.

Považuji za nutné, abych svých zkušeností využil k varování ostatních. Satan se skutečně nenechá lehce vystrnadit. Dá pacientovi nejen najevo, že je stále ještě v jeho blízkosti, v jednom případě dokonce pacienta opakovaně sváděl k tomu, aby uvěřil, že je stále ještě v něm. V obou případech bylo snad největším a nejďábelštějším pokušením jak pro pacienty, tak pro exorcistu uvěřit, že se exorcismus nezdařil, když ve skutečnosti byl úspěšný.

Zdálo se, že exorcistický obřad sice pacienty zbavil posedlosti, ale vystavil je následně „útočení démonů“, jak to bylo nazváno. Svádějící, výhružné a děsivé hlasy byly přinejmenším stejně tak aktivní potom jako předtím. Ale, jak k tomu poznamenal jeden z pacientů: „Předtím jsem měl pocit, jako bych byl drobounké nepatrné embryo, které bylo ďábelskými silami obklíčeno a prostoupeno takovým způsobem, že jsem nemohl být sám sebou. Teď vím, že jsem to já, i když stále slyším ty hlasy, ale přicházejí ke mně zvenčí.“ Nebo, jak řekl druhý: „Dříve jsem byl těmi hlasy ovládán, byl jsem zcela v jejich područí. Dnes ovládám já je.“

Tyto hlasy se z pacientů postupně, velmi pomalu, vytrácely. Co se však nedá nazvat postupným, bylo zlepšení jejich zdravotního stavu. Vzhledem k závažnosti jejich psychického postižení před vlastním exorcistickým obřadem je rychlost, s jakou dosáhli pevného duševního zdraví, s odvoláním na to, co víme o běžném psychoterapeutickém procesu, naprosto nevysvětlitelná.

Dodatečnou poznámku si zaslouží také členové obou týmů. Jsem přesvědčen, že každý z nich byl hnán k účasti spíše láskou než zvědavostí. Pro každého, exorcistu samotného nevyjímaje, znamenala tato účast značnou osobní oběť a nebezpečí. Vezměme si například dva z členů, kteří k exorcistickým obřadům propůjčili své vlastní domy. Teprve ve chvíli, kdy jsme začali usilovně pátrat po místě, kde by se mohly obřady odehrávat - a to jiném než domy pacientů, kde to

bylo v obou případech neproveditelné - začal nám docházet význam slov: „U nás na to nemáme prostor“. Psychiatrické ústavy v současné době nepřejí tomu, aby se u nich exorcistické obřady odehrávaly. Zamítly stejně tak mužské i ženské kláštery. Pouze díky dvěma odvažným mužům, kteří byli ochotni pomoci nejen svou přítomností, ale též zapůjčením svých domovů, bylo tedy možno pokračit dále. Jak už jsem řekl, boží přítomnost byla na těchto místech téměř hmatatelná a nemyslím si, že to bylo náhodou. Domnívám se, že shromáždí-li se kdekoliv na vlastní nebezpečí sedm či deset lidí, motivovaných láskou a touhou pomoci, Bůh tam bude s nimi (jak nás o tom ujišťuje Syn Boží) a možnost uzdravení je v takových případech skutečně reálná.

Jak již bylo jednou řečeno, hlavním důvodem, proč oba tito muži zaprodali svou duši ďáblu, byla osamělost. Nejenom, že byli osamělými jedinci, ale byli navíc na samotu zvyklí, a ještě v době, kdy nastupovali exorcistickou proceduru, byl každý z nich ve své podstatě samotářem. Odvaha, s níž k exorcismu přistupovali, bude možná zřejmější, když si uvědomíme, že žádný z nich nebyl věřícím. V každém jednotlivém případě sehrál tým rozhodující roli právě proto, že dal pacientům poprvé pocítit zkušenost opravdové komunity.*

Nemám nejmenších pochybností o tom, že tato skutečnost se největší měrou podílela na úspěšnosti obou obřadů.

Oba tyto „zápasy s ďáblem“ vyžadovaly řadu dovedností: schopnost analytické objektivity, soucítění empatie, intelektuální formulace a intuitivního vhledu, bystré rozlišování, hluboké porozumění teologii, důkladné znalosti psychiatrie, značné zkušenosti s modlitbami a mnoho dalších. Není možné, aby všechny tyto dovednosti obsáhl jediný člověk. Kdybychom předpokládali ten nejsnazší průběh exorcis-

***V křesťanských kruzích se v současné době často hovoří o „křesťanských komunitách“. Ovšem jakákoliv náhodně shromážděná skupina nominálních křesťanů ještě takovouto komunitu netvoří. Na druhé straně, navzdory skutečnosti, že někteří z členů týmů se definovali jako ateisté a jiní jako vlažní křesťané, nepochybuji o tom, že to, co se jim v průběhu každého jednotlivého exorcistického obřadu podařilo vytvořit, bylo skutečnou „křesťanskou komunitou“.**

tického obřadu, byli by členové týmu snad zapotřebí pouze k tomu, aby dohlíželi na pacienta. A přestože u těch, o nichž je zde řeč, byl hlavním koordinátorem exorcista, spolehlivý a obeznámený přístup týmu byl naprosto nutný. Bylo využito schopností všech členů týmů.

V obou případech jsem měl zároveň pocit, že svého uplatnění došly naše slabosti a omyly. Jak je psáno, Ježíš může pro naše dobro využít dokonce i našich hříchů. Zmiňoval jsem se o boží přítomnosti v místnosti, kde se exorcismus odehrával. Snad to bude znít mysticky, ale když jsem nad těmito událostmi přemítal, zdálo se mi jakoby Bůh nebo Kristus choreografovali celou tuto show.

Nejtypičtější reakci členů týmů po skončení exorcistických obřadů nejlépe vystihuje prohlášení jedné ženy: „Už nikdy bych nechtěla projít něčím podobným znova. Ale za nic na světě bych si to nebyla nechala ujt.“ Exorcistické obřady, i když se to může zdát zvláštní, měly léčebný vliv nejen na pacienty, ale také na některé členy týmů. Jeden z účastníků, tentokrát muž, dva týdny po obřadu prohlásil: „Vý o tom sice nevíte, ale už dlouhou dobu jsem ve svém srdci pociťoval takové malé, studené a jakoby mrtvé místo. Najednou je to pryč. A zjišťuji, že se ze mne stává lepší terapeut.“ Dokonce i mnozí z těch, kdo nebyli obřadům osobně přítomni, ale modlili se za jejich úspěch, zakusili podle všeho jistý pocit uzdravení. Opět, téměř mysticky, jsem v zárodku zažíval pocit, že tyto exorcistické obřady nebyly izolovanými událostmi, ale něčím, co mělo přímou souvislost s veškerým kosmickým děním.

Nicméně samotným středem a ohniskem těchto událostí byli oba pacienti. Tímto jim vzdávám hold. Skrze své utrpení a odvahu utkat se v bitvě se Satanem dosáhli ohromného vítězství nejen pro sebe samotné, ale jistě i pro mnohé další.

VÝZKUM A VÝUKA

Ačkoli jsem usiloval o co nejzazší objektivitu, skutečností zůstává, že předcházející popis dvou případů posedlosti a následných exor-

cistických obřadů je subjektivním záznamem mých osobních zkušeností. Každý z členů týmů by o tom jistě sepsal zcela odlišný příběh. Osobně se domnívám, že fenomén posedlosti a exorcismu by měl být podroben vědeckému zkoumání. V tomto případě jde o mnohem víc než pouhou povrchní vědátorskou zvědavost. Zatímco skutečná posedlost je možná řídkým jevem, jako předmět vědeckého výzkumu představuje pro badatele opravdový zlatý důl. Hemofilie je postižením, jež rovněž nebývá příliš časté, přesto jeho studium v mnohém posloužilo objasnění fyziologie krevních sraženin. Stejně tak vědecký výzkum posedlosti a exorcismu by mohl nejen posloužit k dalšímu objasnění samotné fyziologie zla, ale zároveň se stát značným přínosem pro naše celkové pochopení základů lidského konání.

K výzkumům tohoto druhu se vyvinula značná rezistence - součást všeobecného odporu vědy vůbec k záležitostem duchovního rázu a věcem „nadpřirozeným“. Je zajímavé, že přestože posedlost a exorcismus nebyly nikdy, pokud je mi známo, vědecky zkoumány v Americe ani v Evropě, rozepisují se západní antropologové ze široka o exorcismu velmi blízkých léčebných rituálech u vzdálených cizích nebo „primitivních“ kultur. Jako kdyby bylo tak nějak v pořádku zabývat se těmito věcmi, odehrávají-li se „tam někde“ v dostatečné vzdálenosti od nás, zatímco odmítáme vidět, co se děje v naší blízkosti, mezi námi.

Nemám v úmyslu tato antropologická bádání kritizovat, naopak bych si přál, aby byla mnohem rozšířenější. U obou případů, jichž jsem byl svědkem, se jednalo o posedlost duchem, který byl v křesťanské literatuře výstižně popsán pod jménem Satan. Odhalili bychom stejného ducha - ovšem pod jiným jménem - při exorcistických obřadech hinduistů nebo Hotentotů? Je Satan démonem, který má svou působnost pouze v židovsko-křesťanských kruzích nebo se jedná o transkulturního univerzálního nepřítele? To je důležitá otázka.

Všeobecný odpor vědy ke zkoumání těchto záležitostí má v našich vodách své kořeny v mnoha náboženstvích stejně jako vědeckých postojích. Kdysi jsem navrhoval zřízení „Institutu pro výzkum procesu oprošťování“ jedné organizaci vědecky i nábožensky orientovaných

odborníků, kteří se ovšem často dostávali do vzájemných sporů. Tehdy poprvé za mnoho let byli schopni se sjednotit v názoru: a to proti mému návrhu na vědecké studium léčby náboženskými prostředky, jdoucí přes modlitbu a následné oproštění ke konečnému vyhnání zlého ducha z těla. „Je zde příliš mnoho proměnných; vaše operační definice jsou neurčité; ve své podstatě nezkoumatelný subjekt," řekl odborník vědecky založený. „Každý zná sílu modlitby, neměl byste si zahrávat s vírou," řekl odborník nábožensky založený.

Zřízení tohoto institutu by rozhodně vyvolalo řadu reálných a mnohem závažnějších problémů. Mám tudíž vážné pochybnosti, že by exorcistická procedura mohla být vůbec kdy zoficiálněna. Zmínil jsem se, že členové týmu se v obou případech shromáždili na značné osobní nebezpečí a s velkou osobní obětí. Domnívám se, že právě tato skutečnost byla jedním z důvodů, proč oba obřady skončily úspěchem. Pochybuji o tom, že by bylo možné úspěšně vést exorcismus se skupinou pravidelně se střídajících, placených zaměstnanců „sociálky".

Mimo to je otázkou, jakým vědeckým způsobem vlastně exorcismus může být „zkoumán". Kdybych měl řídit exorcistický obřad, jistě bych z týmu nevyloučil jediného uvážlivého hinduistů, buddhistu, muslima, žida, ateistu nebo agnostika s dobrotivým milosrdným srdcem. Bez váhání bych však vyloučil ať už nominálního křesťana nebo kohokoliv jiného, jehož charakter by toto nezaručoval. Přítomnost jediného člověka nespokojeného lásky v místnosti při obřadu by pravděpodobně mohla být nejen příčinou jeho krachu, ale také vážného ohrožení jak členů týmu, tak pacienta. Je-li milosrdenství neslučitelné s vědeckou objektivitou, potom snad bude nutné nechat vědu stranou a přímé vědecké pozorování exorcistických obřadů zcela vyloučit. Pozorovatelé exorcistického obřadu se stávají zároveň jeho účastníky.

Nicméně by bylo jistě příznivé mít pro tyto léčebné snahy alespoň nějakou instituční podporu. Oba pacienti, jejichž případy jsem zde popsal, byli předtím, než došlo k exorcistické proceduře, z psychiat-

rického hlediska vážně nemocní. Všechno by bývalo mnohem snazší, kdyby existovaly psychiatrické ústavy schopné postarat se o zhodnocení potvrzené případy posedlosti. A bylo by také mnohem snazší pro všechny zúčastněné, kdyby církevní charitativní organizace byly liberálnější při poskytování svého požehnání, pomoci a záštity. Přestože jistá spolupráce ze strany církevních autorit zde v obou případech byla, všeobecnou odpovědí církve byla snaha vyhnout se jakékoliv zainteresovanosti. Obavy církve z možných reakcí na tyto případy jsou jistě přirozené a reálné, ne však nezbytně humánní.

V neposlední řadě by bylo zapotřebí zřídit centralizovanou databanku a studijní centrum, kam by mohly být zasílány podrobné popisy případů a videonahrávky exorcistických obřadů. Pověření vědecktí pracovníci zabývající se poruchami chování by zde pod slibem zachování důvěrného rázu informací mohli studovat veškeré potřebné údaje. A třebaže by tyto záznamy postrádaly atmosféru a spirituální energii přímého zážitku, mohly by se stát dostačující bází pro mnohá cenná vědecká studia.

Centrum by zároveň mohlo sloužit výuce. Nebylo by marné vypracovat modelový standard diagnózy a léčby za účelem snížení počtu nepodložených exorcistických a oprošťovacích obřadů, které se pravděpodobně vynoří. Své místo by zde zajisté našly také organizované instruktážní semináře pro skupiny vybraných účastníků. I když je skutečná posedlost možná vzácným jevem, dnes již víme, že existuje nemálo dalších případů, které by mohly být vyřešeny s pomocí běžně dostupných kvalifikovaných exorcistů.

O TEC LŽI

Ke konci jednoho z exorcistických obřadů pacient v odpověď na poznámku, že démon musí Ježíše vskutku nenávidět, falešným úlisným hlasem a se satanským výrazem v obličeji řekl: „Necítíme vůči Ježíši nenávisť; pouze ho zkoušíme.“ Uprostřed druhého exorcistické-

ho obřadu pacient na otázku, zda se u něj jednalo o posednutí více démony, odpověděl s přivřenýma hadíma očima, tiše, téměř sykotem: „Všichni přináležejí mně.“

Jako v názvu jednoho nedávného článku se ptám: „Kdo to Satan k čertu je?“*»

Nevím.

Zkušenosti ze dvou exorcistických obřadů jsou stěží dostačující k rozluštění všech záhad spirituální říše. Nebyla by stačila ani stovka podobných zkušeností. Přesto se domnívám, že to, co dnes o Satanovi vím, je jistý základ, který mi dovoluje, abych se pokusil o pár spekulací.

Zatímco k tomu, abych dokázal pravdivost židovsko-křesťanských učení a mýtů o Satanovi, je moje zkušenost nedostatečná, nezjistil jsem nic, co by jim odporovalo. Dle těchto učení a mýtů byl Satan na počátku božím zástupcem, obdivuhodným a milovaným Luciferem, hlavou nad všemi Jeho anděly. Službou, kterou v božím zájmu vykonával, bylo pozvedat duchovní úroveň lidských jedinců skrze zkoušky a pokušení - tak, jako zkoušíme ve školách naše vlastní děti, abychom podpořili jejich duševní vývoj. Satan byl tedy původně učitelem lidstva, proto se mu také říkalo Lucifer, což znamená „světloň“.**¹ Po určité době ho však jeho poslání činit protivenství uchvátilo do té míry, že ho začal provozovat spíše pro vlastní potěšení než v boží prospěch. Dokládá to kniha Jobova. Souběžně s tím se Bůh rozhodl, že pro duchovní povznesení lidstva bude zapotřebí něco víc než pouhé zkoušky; lidstvu se mělo dostat příkladu Jeho lásky, stejně jako vzo-

*'Americký katolík, únor 1983, s. 7-11.

**'Původní význam slov „satan“ a „děbel“ nebyl pejorativní, tak jako je tomu dnes. „Děbel a „děbelský“ pochází z řeckého výrazu diabalein, což znamená jednoduše „odporovat“. Slovo „satan“ znamenalo původně „protivník“. Ve čtvrté knize Mojžíšově, Numeri, prohlašuje sám Bůh, že nevídané proroky bude stíhat jako jejich protivník. Když Bůh viděl, že je nezbytné, aby lidstvo bylo zkoušeno a zároveň pokoušeno něčím v opozici proti Jeho vlastní vůli, přidělil toto opoziční (diabolic) poslání protivníka (satan) hlavnímu ze svých archandělů.

ru, jak žít v souladu s boží vůlí. Vyslal tedy svého jediného syna, aby žil a zemřel jako jeden z nás. Kristus nahradil Satana jak v jeho poslání, tak v božím srdci. Satan však byl natolik zaslepený sám sebou, že to pochopil jako nesnesitelnou osobní urážku. Nadmutý pýchou odmítl podřídit se božímu rozhodnutí, které upřednostňovalo Krista, a vzbouřil se proti Bohu. Sám vyvolal situaci, kdy nebe doslova nebylo dostatečně velké pro oba dva. Byl tedy nevyhnutelně, a svým vlastním přičiněním, bezodkladně vykázán přímo do pekel, kde kdysi světloňoš prodlévá nyní v temnotách jako Otec lži, živě své neutuchající sny o pomstě Bohu. A s pomocí andělů, kteří se k němu připojili v jeho vzpouře a pádu, vede nepřátelskou válku proti božím záměrům. Tam, kde dříve bylo jeho náplní duchovně pozvedat lidstvo, rozsévá dnes duchovní zhoubu. V zápase o naše duše se pokouší odporovat Kristu při každé možné příležitosti. Satan chápe Krista jako svého osobního nepřítele. Jestliže duše každého z nás žije z Krista, je Satan živoucím Antikristem.

Duch, kterého jsem měl možnost zaznamenat při obou exorcistických obřadech, byl nepochybně zcela a totálně oddán odporování lidskému životu a duchovnímu růstu. Oběma pacientům našeptával, aby skončili se svým životem. Když mu byla při jednom z obřadů položena otázka, proč je Antikristem, odpověděl: „Protože Kristus učil lidi vzájemné lásce.“ Když byl dále dotazován, proč se tedy snaží lidskou lásku zhnusit, řekl: „Chci, aby se lidé věnovali obchodu, aby byla válka.“ Na všechny další dotazy exorcistovi pouze opakoval: „Chci tě zabít.“ Nebylo na tam zholo nic kreativního nebo konstruktivního; bylo to čistě destruktivní.

Snad největším problémem theodicey je otázka, proč Bůh, který vlastně Satana stvořil, ho jednoduše po jeho vzpouře nesprovdil ze světa. Tato otázka však postuluje, že by Bůh mohl vyhladit cokoliv. Předpokládá, že Bůh dokáže trestat a zabíjet. Nabízí se odpověď, že Bůh dal Satanovi svobodnou vůli a že nemůže ničit; může pouze tvořit.

Pravdou je, že Bůh skutečně netrestá. Když nás stvořil k obrazu svému, dal nám svobodnou vůli. Kdyby byl jednal jinak, vytvořil by

z nás loutky nebo prázdné figuríny. Ovšem dal-li nám svobodnou vůli, zřekl se zároveň toho, že proti nám kdy použije svou moc a sílu. Jistě nemáme na vybranou, je-li na náš týl namířena zbraň. Bůh bezpodmínečně nepostrádá moc nás zničit a trestat, avšak ve své neko-nečné lásce k nám si bolestně a obtížně zvolil ji nikdy nepoužít. V utrpení musí nečinně přihlížet a ponechat nás sobě samým. Zasa-huje pouze, aby pomohl; nikdy, aby ublížil. Protože se zřekl použití síly proti nám, odmítáme-li Jeho pomoc, nemá jiného východiska než plačíc sledovat, jak trestáme sami sebe.

Ve Starém zákoně je tento bod nejasný. Bůh je zde vylíčen jako trestající. Problém se ozřejmuje až s příchodem Krista. V Kristu sám Bůh bezmocně umírá jako oběť lidského zla a nepozvedne ani prst proti svým pronásledovatelům. Později v Novém zákoně se občas ozývá tento starozákonní trestající Bůh, takovým či onakým způsobem, řka: „Hříšníkům dostane se, co jim náleží.“ Jsou to však pouhé ozvěny; trestající Bůh již více k celkovému obrazu nepatří. Ačkoli mnoho nominálních křesťanů, ještě v dnešní době, vidí v duchu svého Boha jako obřího policajta na nebesích, podstatou křesťanské dok-tríny je, že Bůh se navždy vystříhal veškeré policejní síly.

Lidé se v souvislosti s holocaustem i menšími společenskými zly často ptají: „Jak může dobrotivý Bůh připustit, aby se takové věci děly?“ Je to stupidní, krutá otázka. Odpověď dle křesťanské doktríny nám možná nebude příliš po chuti, je však stěží dvojznačná. Bůh, když se vzdal své moci, stal se bezmocným; není tudíž více v jeho moci, aby zabránil ukrutnostem, které pácháme jeden na druhém. Jediné, co mu zbývá, je neopouštět nás a trpět s námi. Poskytne nám sám sebe v celé své moudrosti, ale nemůže nás násilím přinutit, abychom mu zůstali věrni.

Bůh tedy s námi, prozatím, v mukách prochází jednou katastro-fou za druhou. Možná se nám může zdát, že jsme odsouzeni k záhu-bě tímto podivným Bohem, který vládne slabostí. Zde však přichází rozuzlení křesťanské doktríny: Bůh, ve své slabosti, vyhraje válku proti zlu. Bitva je vlastně již vyhraná. Vzkříšení symbolizuje, že Kris-tus nejen zvítězil nad zlem a hříchem, kdysi před dvěma milénii, ale

že zvítězil navěky. Kristus bezmocně přibitý na kříži je konečnou Boží zbraní, skrze níž je porážka zla naprosto jistou. Je životně důležité, abychom bojovali proti zlu s veškerou silou, kterou máme k dispozici. Avšak rozhodující bitva se odehrála již téměř před dvěma tisíci lety. Naše vlastní osobní bitvy, třebaš mohou být nevyhnutelné, dokonce nebezpečné a pustošící, námi nevyjasněné, nejsou než vyčišťovacími operacemi proti ustupujícímu nepříteli, který už dávno prohrál válku.

Tato myšlenka, že Satan, přes všechna zdání, je vlastně na útěku, je možnou odpovědí na mou zásadní otázku. Mluvil jsem o faktorech, jimiž byli oba pacienti predisponováni ke své posedlosti. Co však daleko větší počet dětí, rovněž osamělých obětí lidského zla, s mnohem závažnějšími charakterovými poruchami, které se přesto nestaly očividně posedlými? Z jakého důvodu? Zároveň jsem se zmínil o rysech potenciální svátosti v osobnostech obou pacientů. Nedivil bych se, kdyby právě tato potenciální svatost byla důvodem jejich posedlosti. Zvažuji, zda Satan nevynaložil svou energii specificky k napadení těchto jedinců, protože představovali konkrétní ohrožení jeho záměrů. Možná Satan nemá energie nazbyt, aby šel všude tam, kde je lidská slabost. Možná je horečnatě zaměstnán pouze tím, že se pokouší kazit případná nadšení.

Ať už je tomu jakkoliv, jak podotýká Martin, je nesmírně důležité, abychom pochopili, že Satan je duch. Řekl jsem, že jsem se setkal se Satanem, což je pravdou. Není však hmatatelný jako je hmatatelná hmota. Nemá rohy, kopyta a rozeklaný ocas o nic více než Bůh dlouhou bílou bradu.* Dokonce i jméno Satan je pouhý název, který jsme dali něčemu v podstatě bezejmennému. Stejně jako Bůh se Satan může projevit pouze skrze zmaterializované bytí a v něm, sám však hmotný není; dokonce není skutečná ani jeho manifestace. V jednom

***'John A. Sanford se domnívá, že rohatá podoba Satana byla odvozena od předkřesťanského rohatého bůžka Britů: „bohové minulých náboženství se vždy stávají ďábly nových" (Evil: The Shadow Side of Reality/Crossroad, 1981).**

z popsaných případů se projevil skrze pacienta svíjejícím se hadím tělem, ostrými zuby, škrábajícími nehty a přivřenými plazíma očima. Neměl však žádné jedovaté zuby, žádné šupiny. S použitím pacientova těla byl pozoruhodně a neuvěřitelně, až nadpřirozeně podobný hadu. Nebyl to však had. Byl to duch.

Zde leží, domnívám se, odpověď na otázku, kterou si klademe snad celé věky: Čím to, že je démonický duch tak připoután k tělu? V jednom z obřadů se exorcista pokoušel Satana natolik rozlítit, aby opustil posedlostí ovládnuté tělo a napadl jeho, exorcistu. Manévr nevyšel. Navzdory očividné vražedné zuřivost vůči exorcistovi k němu nedošlo. A pomalu nám začínalo svítat, že duch pravděpodobně nemůže za těchto okolností pacientovo tělo opustit. To nás vedlo k dvěma závěrům. Jeden, o kterém jsem už mluvil, je, že pacient v konečném důsledku musí být sám exorcistou. Druhý, že *Satan nemá žádnou moc mimo lidské tělo*.

Satan tedy může konat zlo pouze prostřednictvím lidského těla. Ačkoli „vrahem od samého začátku“, nemůže vraždit jinak než lidskou rukou. Satan sám od sebe nemá moc zabíjet ani ubližovat. Aby mohl provádět své ďábelské kousky, musí k tomu využít lidských bytostí. Přestože v průběhu obou obřadů stále dokola vyhrožoval, že zabije pacienta i exorcistu, byly to jen plané hrozby. Satanovy výhružky jsou vždycky plané, protože jsou to pouhé lži.

Ve skutečnosti, *jediná moc Satana je skrze víru člověka v jeho lži*. Oba pacienti se stali posedlými, protože přijali jeho falešný, svůdný příslib „přátelství“. Posedlost trvala, dokud věřili hrozbám, že bez něho zemřou. A posedlost skončila, když si oba zvolili více nevěřit jeho lžím, a svůj strach transcendovali ve víru ve znovuvzkříšeného Krista a modlili se k Bohu Pravdy za oproštění od zlých sil. Během každého exorcistického obřadu byly Satanovy lži konfrontovány. Oba obřady skončily úspěchem díky konverzi pacientů - změnou víry či systému hodnot. Dnes již vím, co měl Ježíš na mysli, když tak často říkával: „Víra vaše vás uzdraví“.

Oklikou jsme došli opět k lžím. Ať už mohl být jeho vztah k „lidem lži“ jakýkoliv, neznám dnes pro Satana výstižnější epiteton než

„Otec lži“. Oba exorcistické obřady byly jednou dlouhou lživou litaní. Dokonce i když odkryl sám sebe, byla to jen půlka pravdy. Odhalil, že je Antikristem, když řekl: „Necítíme vůči Ježíši nenávist, pouze ho zkoušíme.“ Pravdou však je, že Satan Ježíše z duše nenávidí.

Seznam lží, které vyřkl, by byl nekonečný - chvílemi zcela nudná litanie. Zmiňuji se o nejdůležitějších, na které si vzpomínám: lidé se musí bránit, aby přežili, v této obraně nemohou počítat s nikým jiným než sami se sebou; všechno je vysvětlitelné z hlediska pozitivní a negativní energie (která se vyrovnává, aby se stala nulovou), na světě není tudíž žádná záhada; láska je pouhou myšlenkovou představou a nemá žádnou objektivní realitu; věda je cokoli, co se kdo rozhodne nazývat vědou; smrt je bezpodmínečným koncem života - neexistuje nic víc; všichni lidé jsou motivováni v první řadě penězi, a jestli se někdy zdá, že tomu tak není, je to pouze proto, že jsou to pokrytci; honit se za penězi je tedy jediný rozumný způsob života.

Satan dokáže využít jakýkoli lidský hřích či slabost - například chamtivost a pýchu. Uplatní každou použitelnou taktiku: svádění, klam, lichotky a pochlebování, racionální argumenty. Ovšem jeho základní zbraní je strach. V období po exorcistických obřadech, kdy již byly jeho lži demaskovány, omezil se na pronásledování obou pacientů monotónně opakovanými vyhrůžkami: „Zabijeme tě. Dostaneme tě. Umučíme tě. Zabijeme tě.“

Stejně jako je Otcem lži, mohl by být Satan prohlášen za ducha mentálních poruch. V knize *Dále nevyšlapanou cestou* jsem definoval duševní zdraví jako „pokorné odevzdání se realitě a její takovosti“. „Satan je bezvýhradně zasvěcen odporování tomuto procesu. Ve skutečnosti by nejlepší definicí bylo, že je *reálným duchem neskuteč- na*. Jeho paradoxní realita musí být tomuto duchu přiznána. Přestože nehmatatelný a nehmotný, má charakter skutečné existence. Nesmíme vzít zavděk dnes neuplatnitelnou teorii „privato boni“ Sv. Augustina, dle níž je zlo definováno jako absence dobra. Charakter

Satana nemůžeme výstižně popsat pouhou neexistencí, nicotou. Je pravdou, že tento charakter zcela postrádá lásku. Zároveň je však pravdou, že je prostoupen aktivní přítomností nenávisti. Satan nás chce zničit. Je důležité, abychom tomu rozuměli. V dnešní době jsou dosti populární názorové směry, například Christian Science nebo Course of Miracles,^{*1} které považují zlo za nereálné. To je jen polovina pravdy. Duch zla je duchem neskutečna, je však reálný. Skutečně existuje. Myslet si něco jiného by znamenalo mýlit se. Nakonec, jak poznamenali mnozí, nejlepším Satanovým podvodným trikem je jeho všeobecný úspěch v utajování vlastní reality před lidskou myslí.

Přestože má Satan reálnou moc, má také své slabé stránky — stejné slabosti, které zapříčinily jeho vypovězení z nebes. Už Martin si povšiml, že exorcismus může odhalit nejen výjimečnou brilantnost démona, ale zároveň jeho neobyčejnou tupost. Moje pozorování to potvrzují. Kdyby nebylo jeho kromobyčejné pýchy a narcisismu, Satan by se byl pravděpodobně nikdy neodhalil. Jeho pýcha převažuje nad jeho inteligencí, proto se démon lsti také rád vytahuje. Kdyby byl dokonale mazaný a chytrý, byl by opustil oba pacienty dávno předtím, než došlo k exorcismu. Nemohl si však připustit prohru. Chtěl pouze vyhrát, takže v obou případech tam okouněl až do svého hořkého konce - s tím výsledkem, že já i jiní jsme dnes obeznámeni s jeho reálností.

Jak jsem měl možnost pozorovat, má Satanova inteligence dvě další slepá místa. Jedním je, že na základě jeho extrémní egocentrickosti mu schází opravdové pochopení fenoménu lásky. Chápe lásku jako skutečnost, proti níž je nutno bojovat a dokonce ji napodobovat, sám však lásku absolutně postrádá a ani v nejmenším jí nerozumí. Její realita se Satanovi jeví asi jako realita špatného vtipu. Pojem oběti je mu zcela cizí. Když lidé při exorcistickém obřadu mluví jazykem lásky, nechápe, co vlastně říkají. Stejně tak, když reagují s láskou, je Satan naprosto neznalý základních pravidel jejich chování.

***1Nauka o léčení nemocí křesťanskou vírou.**

Je zajímavé obzvlášť vzhledem k účelu této knihy, že Satan nerozumí také vědě. Věda je antinarcisistický fenomén. Předpokládá hluboce zakořeněný lidský sklon k sebeklamu, využívá vědeckých metod proti němu a staví pravdu výš než jakoukoli osobní touhu. Satan, který žije oklamáváním sebe i ostatních, nemůže pochopit, proč by někdo nechtěl klamat sám sebe. Posedlý a zamilován do své vlastní vůle, zoufale nenávidějící světlo pravdy, shledává humánní vědu v základě nepochopitelnou.

Satanovy slabosti by nás neměly vést k tomu, abychom přehlíželi jeho sílu, která jeho lžím propůjčuje mimořádnou razanci. Možná se nezdá nic pozoruhodného na tom, že posedl dva jedince, které jsem zde popsal, když byly osamělými malými dětmi. Avšak při obou obřadech, kterých jsem se zúčastnil, byl exorcista - dospělý, silný a věřící - přechodně zneschopněn v jednom případě zmatkem a v druhém beznadějí, následkem destruktivní moci Satanových lží.

Domnívám se, že je logicky nutné, abychom Satana nenáviděli stejně, jako se ho báli. Přesto si myslím, že rozhodně víc, tak jako zlí lidé, si zaslouží být litováni. V křesťanské eschatologii (studii posledních dnů) existují o Satanovi dva scénáře. Dle prvního se všechny lidské duše, přeměněny ve světlo a lásku, natahují k duchu nenávislosti a falše a nabízejí mu přátelství. Když si Satan nakonec uvědomí, že je totálně poražen a neexistuje lidské tělo, jež by mohl posednout, protože všichni jsou vůči jeho silám imunní, z naprosté osamělosti se zhroutí a přátelství přijímá, čímž na konci je i sám Satan obrácen. To je scénář, za který se modlím. Ovšem, jak už jsem řekl, každé léčbě předchází svobodná vůle. Podle druhého scénáře, odmítajíc kdy prohrát, Satan navěky zavrhuje „pokořující“ přátelské ruce a trpí svou ledovou samotou do konce věků. Přítel, který se se mnou zúčastnil jednoho z obřadů, potom řekl: „Víš, Scotty, jak jsi mi povídal o bezútešném osudu zlých lidí a že bychom je měli spíš litovat než nenávidět, nevěřil jsem ti. Můj nejhlubší dojem z obřadu byl, jak je to všechno nudné - ta nekonečná řada stupidních lží. Nicméně, když jsem si představil, jak se ten Antikrist svíjí celou věčnost v nesmyslné agónii, pochopil jsem, cos tím myslel.“

V zájmu jasnosti jsem možná o Satanovi mluvil až příliš definitivně. Větší část obou exorcistických obřadů jsem popsal jako proces izolování. Přesto, i v těch nejjasnějších chvílích, bylo často nemožné plně rozlišit, zda hlas, který mluví, je hlasem pacientova podvědomí nebo skutečného démona.

Možná nebudeme nikdy schopni dokonale rozeznat, kde přesně končí lidský stín a začíná Kníže temnot. Vhodné bude zakončit zaměřením se na nadpřirozené mystérium Satana. Důkazy, které exorcistické obřady prokázaly, byly pro mne dostačující, abych uvěřil v jeho existenci, a nemohu popřít reálnost uzdravení, k nimž v jejich průběhu došlo. Přesto nakonec zůstávám s mnohem více otázkami než předtím - dokonce s příliš mnoho, abych byl přesný.

Jedna z těch důležitějších otázek se týká existence nižších démonů. U obou případů, kterých jsem byl svědkem, se jednalo o posedlost Satanem, zatímco u většiny případů popsaných v literatuře se téměř vždy jedná o posedlost méně významnými nižšími démony. Je moje zkušenost pouhou náhodou nebo snad jakýmsi mystickým záměrem? Ve skutečnosti došlo zřejmě v obou případech také ke střetu s nižšími démony. V prvním z nich musel tým zvládnout čtyři postupně pojmenované duchy (každý reprezentoval konkrétní lež), než došlo ke střetu se samotným Antikristem. V druhém byl pacient oprostěn od nižšího démona, což doprovázelo očividně neuvěřitelné, ovšem pouze přechodné uzdravení, dokud ho „Lucifer“ záhadně nenahradil. Co se tam vlastně odehrávalo? Byli nižší démoni samostatnými specifickými entitami nebo pouze odrazy skrývajícího se Satana? Nemohu odpovědět s určitostí. Jsou zde však jisté důkazy, které naznačují, že ve světě duchů je mnohem menší svoboda než ve světě lidí - pro svůj strach, zbabělost a víru ve vlastní lži se nižší démoni chovají vůči svým nadřízeným s tak striktní poslušností, že se zdají na-prosto postrádat individualitu, tak jak ji běžně pojmáme.

Ovšem nejdůležitější otázkou je úloha Satana, pokud jde o lidské zlo. Jaký vliv má Satan na takové skrznastrz zlé jedince jako Bobbyho a Rogerovy rodiče, Sáru nebo Charlen? Jak už jsem řekl, oba posedlí pacienti, na rozdíl od těchto, se nezdáli být zlí; Martin správně

podotýká, že výjimečné případy, které nazýváme posedlostí, by měly být přesněji označovány jako „částečná“, „dílčí“ nebo „neúplná“ posedlost. Předkládá hypotézu, podle níž „totálně posedlé“ lidské bytosti možná existují, dokonce v hojném počtu, avšak uvádí tuto domněnku jako velmi hypotetickou. Mohlo by se jednat o případy totální posedlosti u stoprocentně zlých lidí, které jsem zde popsal? Nevím. Asi je to jen čistě teoretická otázka. Jelikož je málo pravděpodobné, že by byli podstoupili psychoterapii, je ještě nepravděpodobnější, že by se skutečně zlí lidé podrobili exorcismu, skrze nějž by ďábel v nich byl zcela odhalen. Existuje-li něco takového jako totální posedlost, dokáže podle všeho zabránit svému vlastnímu odhalení.

Nemám tedy žádné tušení, zda Satan aktivně posiluje zlé jedince v jejich zkázonosném díle. Myslím si, že tomu tak není. Vzhledem k hnací síle hříchu a narcismu se domnívám, že posilují sami sebe. Avšak do té doby, než budou naše znalosti o Satanovi důkladnější, zůstává mé objasnění neúplné.

My lai: Zkoumání skupinového zla

DŘÍVE, NEŽ BYLA POVĚST exorcismu (z části zaslouženě) v období vědy a racionalismu poškozena, patřili exorcisté k veřejně uznávaným členům církevní hierarchie. Byli tzv. „nižšího svěcení“ a řadili se na samý konec společenského žebříčku. Domnívám se, že to bylo a je odpovídající postavení. Jakkoliv se role exorcisty může jevit náročnou a obětní, já ji naopak vnímám jako relativně snadnou. Vždyť setkat se se zlem v podobě, ve které jej mohu izolovat a odstranit, je neobvyklým a uspokojivým privilegiem.

Obyčejný farář nebo pastor není v tak výhodné pozici. Zlo, se kterým se u svých farníků, na shromážděních i v celé společnosti setkává, není ani tak hmatatelné, ani „léčitelné“. Je mnohem rafinovanější, hlubší a ničivější. Takový duchovní může být sebevíc milující a inteligentní, přesto bude se silami temnot svádět nerovnoměrný, jen zřídka kdy úspěšný boj. A právě těmto rozptýleným a zhoubným silám v naší společnosti se nyní budeme věnovat.

ZLOČINY

Ráno 16.března 1968 se oddíly bojové jednotky Baker přesunuly do malé skupinky osad, známé pod společným názvem My lai, ležící

v provincii Quang Ngai v jižním Vietnamu. Měla se odehrát obvyklá operace „vyhledej a znič“ - což znamená, že americké jednotky pátraly po vietnamských vojácích za účelem jejich zlikvidování.

Podobně jako ostatní jednotky operující ve Vietnamu, byly i oddíly bojové jednotky Baker vycvičeny a sestaveny poněkud ukvapeně. V minulém měsíci nedosáhly žádných vojenských úspěchů. Neschopni zaútočit na nepřítele, sami utrpěli četné ztráty od min a nastražených léček. Označená oblast byla považována za baštu Viet Congu, kde je civilní obyvatelstvo z velké míry pod dohledem a ochranou komunistických partizánů. Civilní obyvatelstvo napomáhalo a podporovalo partyzány natolik, že nebylo vždy snadné rozlišit vojáka od civilisty. Z toho důvodu měli Američané sklon nenávidět a nedůvěřovat žádnému Vietnamci v okolí.

Vojenská zpravodajská služba označila za současné útočiště Viet Congu právě obce My lai. Bojové jednotky očekávaly, že zde naleznou vojáky. V předvečer operace mezi nimi panovala atmosféra netrpělivosti; konečně splní své poslání a zaútočí na nepřítele. Podstata instrukcí, které byly mužstvu a nižším důstojníkům v ten večer předány, byla v tom, jak rozlišit vojáka od civilisty, přinejmenším nejasná. Ode všech jednotek se očekávalo, že jsou seznámeny s Ženevskými konvencemi, ve kterých je zakotveno, že zranit nevojáka, nebo - přijde-li na to - vojáka, který pro zranění či nemoc není schopen boje, je považováno za zločin. Jestli tato pravidla ve skutečnosti opravdu znali, je druhá věc. Ať tak či onak, je pravděpodobné, že přinejmenším některé jednotky nebyly seznámeny s „Pravidly vedení války na zemi“, zakotvenými v příručce pro vojska pěchoty, která stanovují, že příkazy, které Ženevské konvence porušují, jsou nezákonné a nemá jich být uposlechnuto.

Ačkoliv se na této operaci nějakým způsobem podíleli všichni vojáci bojové jednotky Baker, hlavními aktéry, kterých se operace týkala přímo, byly vojáci roty C 1.praporu 20.pěší divize 11.lehké pěší brigády. Když se rota „Charlie“ přemístila do osad My lai, nenalezla zde jediného vojáka. Žádný z Vietnamců nebyl ozbrojen. Nikdo na ně nevystřelil. Nalezli pouze neozbrojené ženy, děti a starce.

Některé z následujících událostí jsou nejasné. Co je však jisté, je, že vojáci roty C pozabíjeli něco mezi pěti až šesti sty neozbrojených vesničanů. Způsoby zabití byly různé. V některých případech si vojáci jednoduše stoupli ke dveřím venkovské chatrče a deštěm střel ze samopalů slepě pozabíjeli ty uvnitř. Jindy byli venkované, spolu s dětmi, zastřeleni při svém pokusu o útěk. K nejrozsáhlejšímu masakru však došlo v My lai osadě č.4. První oddíl pěchoty roty C pod velením nadporučíka Williama J. Calleyho Jr. tady vesničany nahnal jako stádo do skupin po dvaceti až čtyřiceti či více a poté je vyvraždil dávkami ze samopalů, pušek a granátů. Nezapomínejme však, že mnoho neozbrojených civilistů bylo ten den zabito i v jiných osadách My lai, vojáky jiných pěchotních oddílů, pod velením jiných velitelů.

Zabíjení trvalo dlouho. Celé dopoledne. Jen jediná osoba se pokusila to zastavit. Byl to pilot vrtulníku, dozorčí důstojník, přilétající podpořit operaci „vyhledej a znič“. Už ze vzduchu mohl vidět, co se děje. Přistál a pokusil se vojákům domluvit. Bez úspěchu. Zpět ve vzduchu o tom radiotelegraficky zpravil velitelství a přímo nadřízené důstojníky, kteří se tím nezdáli být příliš vzrušeni. A tak to vzdal a pokračoval ve své cestě.

Počet angažovaných vojáků si můžeme jen domýšlet. Je možné, že pouze padesát z nich opravdu zmáčklo spoušť. Přibližně dvě stě jich bylo přímými svědky zabíjení. Můžeme předpokládat, že do týdne přinejmenším pět set mužů bojové jednotky Baker vědělo, že se stal válečný zločin.

Neohlášení zločinu je samo o sobě zločinem. Během následujícího roku se ani jeden jediný člověk z bojové jednotky Baker nepokusil oznámit masakr, ke kterému došlo v My lai. Tento zločin je označován za „krytí“.

Důvodem, že se americká veřejnost o My lai dověděla, bylo jediné díky otevřenému dopisu Rona Ridenhoura, ve kterém o masakru zpravuje několik senátorů. Dopis byl napsán na konci března 1969 - více než rok poté, co k zločinu došlo. Ridenhour osobně k bojové jednotce Baker nepatřil a o těchto zruďných činech se dozvěděl z po-

vrchní konverzace přátel, kteří se akce v My lai zúčastnili; svůj dopis napsal tři měsíce po svém návratu do civilního života.

Na jaře 1972 jsem byl předsedou komise tří psychiatrů, pověřených vojenským lékařským štábem z doporučení náčelníka armádního sboru, abychom sestavili návrh výzkumu, který by pomohl objasnit psychologické příčiny My lai a zabránil tak jejich opakování v budoucnosti. Výzkum, který jsme navrhli, byl armádním štábem zamítnut; jak nám oznámili, bylo to proto, že by podobný výzkum nemohl být udržen v tajnosti a mohl by současné vládě způsobit nepříjemnosti a že „další nepříjemnosti nejsou v současné době žádoucí“.

Zamítnutí návrhu komise na výzkum je symbolickým hned z několika důvodů. Jedním z nich je ten, že jakýkoliv výzkum samotné podstaty zla se může stát nepříjemným, a to nejen budoucím objektům výzkumu, ale i těm, kdo výzkum provádí. Při zkoumání podstaty lidského zla není jisté, jak jasně budeme schopni vymezit hranici, která je odděluje od *nás*; s největší pravděpodobností by předmětem zkoumání byla naše vlastní podstata. A nepochybně právě tyto eventuální nesnáze jsou jedním z důvodů, proč jsme až dosud nedokázali vyvinout psychologii zla.

To, že vojenský štáb návrh výzkumu zamítl, také podtrhuje fakt, že, bereme-li v úvahu zlo v My lai - stejně jako ve všech našich dalších úvahách o zlu, trpíme jednoduše nedostatkem vědeckých znalostí. V souladu s předcházejícím je většina toho, co následuje, pouze dohadováním. Na spekulace budeme nevyhnutelně odkázáni do té doby, než dosáhneme, skrze vědecký výzkum, takové míry znalostí, aby obsáhly i podstatu psychologie zla.

PŘEDMLUVA KE SKUPINOVÉMU ZLU

Spouště jsou mačkány jednotlivci. Rozkazy jsou vydávány jednotlivci. Z posledního rozboru vyplývá, že každý lidský čin je ve svém konečném stádiu důsledkem volby jednotlivce. Žádný z jednotlivců, kte-

ří se spolupodíleli na masakru v My lai nebo na jeho krytí, není bez viny. Dokonce i pilot vrtulníku - ten jediný, který měl tolik odvahy a rozumu, že se pokusil tomuto vraždění zabránit - může být obviněn za to, že zprávu o tom, co viděl, nepodal dál než svému přímému nadřízenému.

Až dosud byla naše pozornost soustředěna na konkrétní jednotlivce, označované za „zlé“ a takto odlišené od většiny ostatních, „ne zlých“. I když připustíme, že toto jednoznačné rozdělení je poněkud zavádějící - že mezi těmi, kteří jsou skrz naskrz zlí a těmi, kteří nejsou zlími vůbec, je nekonečně mnoho těch, u kterých se zlo s dobrem v různých poměrech prolínají - stojíme před problémem: Jak to, že se přibližně pět set mužů, z nichž většina nepochybně nebyla jako jednotlivci zlá, mohla společně dopustit činu tak hrůzného, jako byl ten v My lai?

Abychom mohli porozumět My lai, naše pozornost nesmí být limitována pouze zlem jednotlivce a volbou jednotlivce. Tato kapitola se proto soustředí na fenomén skupinového zla, který se poněkud liší, i když v mnoha ohledech jej připomíná, od zla individuálního. Vztah mezi individuálním a skupinovým zlem není pro vědu žádnou novinkou. Tomuto předmětu je dokonce věnována kniha, zabývající se stejnou událostí: „Zodpovědnost jedince a kolektivu: Masakr v My lai“. Jedná se však o práci filozofů a není psána z hlediska psychologického. Po mnoho let mi připadalo, že lidské skupiny se více méně chovají obdobně jako lidští jedinci - s výjimkou úrovně, která je primitivnější nebo nevyzrálejší než bychom očekávali. Proč je tomu tak - proč je chování skupin nápadně nevyzrálejší - proč se, z psychologického hlediska, jeví dětinštější, než jakými jsou její jednotlivci - na to vám odpovědět nemohu.*

*** Přesto se jedná o mimořádně důležitou otázku, která si zasluhuje rozsáhlý výzkum. Nejde o problematiku specifickou pouze pro skupinové zlo - jako by to samo o sobě nestačilo - ale je rozhodující pro chápání fenoménu všech lidských skupin, od mezinárodních vztahů po podstatu rodiny.**

Jsem si však jist, že správných odpovědí bude víc. Fenomén skupinové nezralosti je - abychom použili termínu z oblasti psychiatrie - „zapříčiněn“. Příčiny jsou rozmanité. Jednou z nich je i specializace.

Specializace patří mezi největší přednosti skupiny. V mnoha případech funguje skupina s daleko větší výkonností než jednotlivec. Protože její zaměstnanci jsou specialisty jak mezi vedoucími kádry, tak mezi návrháři, nástrojáři a dokonce i pracovníci na montážní lince jsou postupně specializováni, mohou General Motors vyprodukovat obrovské množství aut. Náš neobyčejně vysoký životní standard je zcela založen na specializaci naší společnosti. To, že mám dostatek vědomostí a času potřebných k napsání této knihy, je přímým důsledkem skutečnosti, že jsem specialistou v rámci naší společnosti a má obživa je zcela v rukou zemědělců, řemeslníků, nakladatelů a prodejců knih.

Těžko mohu specializaci jako takovou považovat za zlo. Na druhé straně jsem naprosto přesvědčen, že většina zla v dnešní době se specializací souvisí a že bychom k ní rozhodně měli přistupovat alespoň s takovou nedůvěrou a opatrností, jakou věnujeme jaderným reaktorům.

Specializace přispívá k nezralosti skupiny a jejich potenciálu pro zlo mnoha různými mechanismy. Pro tuto chvíli se omezím pouze na jeden z nich: rozklad svědomí. Kdybych se v době My lai, bloudíce po chodbách Pentagonu, zastavil s muži zodpovědnými za řízení výroby napalmu a za jeho transportaci do Vietnamu v podobě bomb, a kdybych se jich otázel na morálku války a tedy na morálku toho, na čem se podílejí, odpověděli by mi asi takto: „Oh, vážíme si vašeho zájmu, opravdu, ale obávám se, že jste na špatné adrese. My nejsme to oddělení, které potřebujete. Toto je zásobovací správa. My zbraně pouze dodáváme - neurčujeme, jak a kde by měly být použity. To je úlohou politiky. Co potřebujete, je obrátit se na politiky na opačném konci chodby.“ A pokud bych uposlechl jejich doporučení a vyjádřil tu samou obavu na politickém oddělení, byla by jejich odpověď asi taková: „Oh, chápeme, jedná se o rozsáhlou problematiku, ale obávám se, že

přesahuje naše kompetence. My pouze rozhodujeme o tom, jak bude válka vedena - nikoliv zda bude vedena. Jak vidíte, vojsko je pouze činitelem výkonné správy. Vojsko dělá pouze to, co je mu přikázáno. O těchto otázkách se rozhoduje na úrovni Bílého domu, ne tady. Tam se musíte se svou záležitostí obrátit." A tak by to pokračovalo do nekonečna.

Kdykoliv se role jednotlivců ve skupině specializují, je pro ně mnohem snazší svalit odpovědnost za morálku na jiného člena skupiny. Tímto způsobem si jednotlivec sice své svědomí očistí, ale svědomí skupiny jako celku se může rozložit a rozmělnit natolik, až zmizí úplně. V následující rozpravě budeme svědky takového rozkladu. Jednoduchým faktem celé záležitosti zůstává, že jakákoliv skupina bude nevyhnutelně potenciálně bez svědomí a zlá, pokud se za její jednání nebude cítit přímo zodpovědný každý její člen. Dosud jsme takového stupně nedosáhli.

Bereme-li v úvahu psychologickou nezralost skupiny, měli bychom prozkoumat aspekty obou zločinů v *My lai*: samotného vraždění i jeho krytí. Tyto dva zločiny se navzájem prolínají. Ačkoliv krytí se může zdát méně zřůdné než vraždění, ve skutečnosti jsou jen různými stranami jedné mince.

Čím to, že se tolik jedinců mohlo podílet na tak hrůzném činu, aniž by se jediný z nich cítil natolik proviněn, aby byl donucen k přiznání?

Krytí bylo monstrózní skupinovou lží. Lež je jedním ze symptomů a současně jednou z příčin zla, jeden z květů i jeden z kořenů. Proto se tato kniha nazývá *Lidé lži*. Až dosud jsme se zabývali jednotlivými lidmi lži. I nyní se budeme zabývat samotnými lidmi. Samozřejmě, na základě jejich neobvykle společného podílu na krytí, byli vojáci bojové jednotky Baker „lidmi lži“. Až skončíme, dojdeme možná k závěru, že Američané, alespoň během těchto válečných let, byli rovněž lidmi lži. Jako u každé lži, tak i u krytí byl původním motivem strach. Jednotlivci, kteří se dopustili zločinů - kteří zmáčkli spoušť či vydávali rozkazy - měli očividně důvod ke strachu ze zveřejnění toho, co se stalo. Očekával by je válečný soud. Ale co ten daleko větší počet

těch, kteří byli pouhými svědky vraždění a přesto neoznámili nic o „čemsi poněkud tmavém a krvavém“?^{**} Čeho se obávali?

Každý, kdo se alespoň na chvíli zamyslí nad podstatou skupinové tlaku, pochopí, že pro člena bojové jednotky Baker by vyžadovalo obrovskou dávku odvahy podat zprávu o zločinu své skupiny. Kdokoliv z nich by tak učinil, byl by označen za „udavače“ nebo „práskače“. Horší označení pro muže neexistují. Práskači jsou často zavražděni. Při nejlepším jsou vyloučeni z kolektivu. Obyčejnému civilistovi nemusí takovéto vyloučení připadat až natolik hrozné. „No a, nechťjít tě v jedné skupině, přidáš se k jiné,“ můžete namítnout. Ale pamatujte si, že člen armády nemá tu možnost, aby se prostě připojil k jiné skupině. Nemůže opustit armádu, dokud jeho služba není u konce. Dezerce sama je obrovský zločin. A tak zůstává vězet v armádě a pokud nadřazení nerozhodnou jinak, i ve své vojenské skupině. Mimo to se armáda snaží tlak skupin na své členy ještě znásobit. Z tohoto pohledu se to, že členové bojové jednotky Baker zločiny své skupiny neohlásili, již tak abnormálním nejeví. Stejně tak nepřekvapuje ani fakt, že muž, který nakonec tyto zločiny oznámil, nejen že nebyl členem této bojové jednotky, ale v době, kdy své oznámení podával, nebyl již ani členem armády.

Přesto se domnívám, že existuje ještě jeden mimořádně závažný důvod, proč zůstaly zločiny v My lai po takovou dobu zamlčeny. Protože jsem však nehovořil s jedinci, kterých se to týká, jde pouze o mou domněnku. Mluvil jsem ale s mnoha vojáky, kteří byli v té době ve Vietnamu, a jsem do hloubky seznámen s poměry, které ve vojsku panovaly. Skutečným důvodem, proč se, podle mě, příslušníci bojové jednotky Baker ke svým zločinům nepřiznali, je ten, že si jednoduše nebyli vědomi jejich spáchání. Ovšemže věděli, co se stalo; zdali si ovšem uvědomovali skutečný význam toho, co spáchali, je naprosto odlišná věc. Obávám se, že většinu z nich ani nenapadlo, že spáchali zločin. Nepřiznali se, protože nevěděli, k čemu by se měli

**** citováno z dopisu Rona Ridenhaura**

přiznávat. Někteří nepochybně svou vinu skrývali. Ale obávám se, že ostatní neměli co skrývat.

Jak je to možné? Jak se může rozumný člověk dopustit vraždy, aniž by si uvědomoval, že vraždil? Jak je možné, že se osoba, která ve své podstatě není zlá, může podílet na tak hrůzném činu, aniž by si byla vědoma toho, co učinila? Právě tato otázka bude ústředním bodem naší následující rozpravy o vzájemném vztahu mezi individuálním a skupinovým zlem. Při pokusu odpovědět na ni budu ve svých úvahách nad zlem postupovat stupňovitě, od jedince k malým skupinám (bojová jednotka Baker) a přes ně i ke skupinám daleko větším.

VZHŮRU PO STUPNICI KOLEKTIVNÍ ZODPOVĚDNOSTI

JEDINEC VE STRESU

Když mi bylo šestnáct, odstranili mi během jarních prázdnin všechny čtyři zuby moudrosti. Nejen že mě po příštích pět dnů bolela čelist, ale navíc byla oteklá tak, že jsem nemohl pozřít nic jiného než tekutiny a jídla pro kojence. V ústech jsem neustále cítil odpornou chuť krve. Po těchto pěti dnech se úroveň mého uvažování snížila na úroveň tříletého dítěte. Stal jsem se naprosto egocentrickým. Před ostatními jsem byl plačtivý a podrážděný. Vyžadoval jsem jejich nepřetržitou pozornost. Jakákoliv maličkost, která nebyla přesně podle mého mě doháněla k slzám a záchvatům vzteku. Věřím, že každý, kdo někdy trpěl závažnější chronickou chorobou nebo utrpením po dobu nejméně jednoho týdne, ví, o čem mluvím. Při déle trvajícím utrpení se přirozeně a téměř nevyhnutelně dáváme na ústup. Naše psychická vyspělost se snižuje; naše vyzrálost nás opouští. Poměrně rychle dětinštíme, stáváme se primitivnějšími. Utrpení je stresem. To, co tady popisuji, je přirozená tendence lidského organismu poddávat se déletrvajícím stresu.

K chronickým stresům patří i život vojáka v bojovém pásmu. Ačkoliv se armáda starala seč mohla, aby její jednotky ve Vietnamu podléhaly stresu co nejméně (zajišťovala zábavu, kdykoliv to jen bylo

možné, poskytovala volno i rekreace atd.), skutečnost je taková, že oddíly bojové jednotky Baker byly v chronicky stresové situaci. Byly příliš daleko od svých domovů. Strava byla ubohá, všude plno hmyzu, úmorná vedra, nekvalitní spánek... K tomu připočtete nebezpečí, které možná nebylo tak kritické jako v jiných válkách, ale pro svou nevypočitatelnost o to tísnivější. Přicházelo ve formě nočních minometných střel, kdy si vojáci mysleli, že jsou v bezpečí, v podobě léček nastražených při cestě na latríny, min, které vojákům trhali nohy při procházkách.

Skutečnost, že bojová jednotka Baker onoho osudného dne nenarazila v osadách My lai na očekávaného nepřítele, byla pro povahu války ve Vietnamu typická; nepřítel se objevoval tehdy a tam, kde byl nejméně očekáván.

Mimo ústupu reagují lidé na stres i určitým vnitřním obranným mechanismem. Robert Jay Lifton, který se zabýval studiem lidí, kteří přežili Hirošimu a jiné katastrofy, jej nazval „psychické ochromení“. V situaci, která na naše city působí až přespříliš bolestivě nebo nepříjemně, jednoduše znecitlivíme. Pohled na jediné zakrvácené, znetvořené tělo nás děsí. Vidíme-li taková těla všude kolem nás každý den, den po dni, zvykneme si a pocit hrůzy se vytratí. Jednosuše jej vypneme. Naše vnímavost se otupí. V podstatě již zakrvácená těla nevidíme, necítíme jejich pach, nevnímáme okolní utrpení. Aniž bychom si to uvědomovali, znecitlivěli jsme. Naše schopnost citového znecitlivění má očividně své výhody. Bezpochyby se v nás vyvinula během evoluce a znásobuje naši schopnost přežít. Díky ní jsme schopni fungovat i v takových situacích, jejichž hrůza by nás při naší normální citlivosti dokázala rozložit. Problém však spočívá v tom, že tento sebezbecitlivující mechanismus není příliš konkrétní. Jestliže se proto, že žijeme mezi odpadky, sníží naše citlivost k nepořádku, je pravděpodobné, že se k jejich rozhazování sami přidáme. Necitliví k vlastnímu utrpení, stáváme se necitliví i k utrpení jiných. Je-li s námi zacházeno bez respektu, nejen že ztrácíme pocit vlastní důstojnosti, ale také respekt k jiným. Jestliže nás již neděsí pohled na znetvořená těla, nevyděsí nás ani náš vlastní podíl na jejich znetvo-

řování. Je opravdu velice obtížné zavřít oči jen nad určitým druhem násilí, aniž bychom je nezavírali vždy. Jak můžeme být necitlivími k násilí, aniž bychom se sami nestali násilníky?

Myslím, že tedy můžeme předpokládat, že po měsíci v poli s bojovou jednotkou Baker - po měsíci špatného jídla, nedostatku spánku, s krví a smrtí svých kamarádů neustále před očima - byl průměrný voják pravděpodobně psychicky nevyzrálší, primitivnější a krutější, než by byl za méně stresových okolností. Již jsem mluvil o vzájemném vztahu narcismu a zla a řekl jsem, že narcismus je stav, ze kterého člověk většinou vyroste. Z tohoto hlediska se můžeme na zlo dívat jako na určitý druh nevyzrálosti. Nevyzrálí jedinci jsou zlu přístupnější než jedinci vyzrálí. U dětí nás ohromuje nejen jejich naivnost, ale také krutost. Dospělý člověk, který s potěšením odtrhává mouchám křídla, je oprávněně považován za sadistického a zlého. Když to samé udělá čtyřleté dítě, bude maximálně napomenuto; u dvanáctiletého dítěte je to však již důvod k obavám. Jestliže se dozrávání zbavujeme zla a narcismu a jestliže tváří v tvář stresu dětinštíme, znamená to snad, že lidé pod tlakem jsou zlu přístupnější než lidé vyrovnaní? Jsem o tom přesvědčen. Nechápeme, jak se celá skupina - ať již měla členů pět set nebo padesát - mohla dopustit činu tak zločinného, jakým byl masakr v My lai. Odpověď na to musíme hledat i v déletrvajícím stresu, jehož vlivem se členové bojové jednotky Baker stali přístupnějšími zlu než by byli za normálních podmínek. Důsledkem stresu se jazýček vah mezi dobrem a zlem přiklonil na stranu zla. Avšak jak uvidíme, příčin masakru v My lai bylo mnohem víc.

Poté, co jsme zvážili vzájemný vztah stresu a zla, sluší se upozornit i na vztah stresu a dobra. Ten, kdo se chová ušlechtilě „v lepších časech“, nemusí být ušlechtilým, i když půjde do tuhého. Stres podrobuje charakter zkoušce. Opravdu hodnotnými jsou ti, které ani v těžkých dobách neopustí jejich čestnost, rozvaha a citlivost. Ušlechtilost může být definována jako schopnost nenechat se otupit prožitou bolestí, ponížením a zoufalstvím. Jak jsem již řekl dříve,

Jedním z nejvýznamnějších kritérií velikosti člověka je jeho schopnost snášet utrpení."^{*}

SKUPINOVÁ DYNAMIČNOST: ZÁVISLOST A NARCISISMUS

Jedinci se obvykle dávají na ústup nejen v dobách stresu, k regresi u nich dochází také v rámci skupiny. Můžete se o tom sami přesvědčit na schůzi sportovního klubu nebo na srazu bývalých spolužáků. Jedním z aspektů tohoto „kroku zpět“ je fenomén závislosti na vůdci. Je to vcelku markatní. Dejte dohromady jakoukoliv skupinu lidí, kteří se navzájem neznají - řekněme tak dvanáct - a téměř vzápětí jeden nebo dva z nich převezmou roli skupinového vůdce. Nejedná se o logický výsledek vědomých voleb, ale stane se tak spontánně a nevědomě. Proč k tomu dojde tak snadno a rychle? Jedním z důvodů je samozřejmě to, že někteří jedinci jsou schopnější nebo alespoň více touží někoho vést než ostatní. V zásadě však většina lidí raději někoho následuje, což je s největší pravděpodobností způsobeno jejich leností. Je mnohem snazší někoho následovat než vést. Nemusí se trápit nad komplikovaným rozhodnutím, plánovat, odstraňovat chyby, riskovat neoblíbenost ani vynakládat příliš mnoho odvahy.

Jenže následování je výsadou dítěte. Dospělý jedinec by měl být kormidelníkem na své vlastní lodi, strůjcem svého osudu. Převezmeli však pozici vedeného, předává vůdci i svou moc: právo na vlastní úsudek i schopnost rozhodování. Stane se stejně psychologicky závislý na vůdci jako je dítě závislé na rodičích. Z toho vyplývá, že jakmile se průměrný jedinec začlení do určité skupiny, téměř okamžitě u něj dojde k psychologické regresi.

Z hlediska psychoterapeuta, stojícího v čele terapeutické skupiny, není tato regrese vítána. Nakonec, úkolem terapeuta je povzbudit a rozvinout vyzrálost svých pacientů. Většina jeho práce tedy spočívá v konfrontaci a stimulaci závislosti pacienta na skupině, a poté

^{*} *Dále nevyšlapanou cestou, Votobia, Olomouc 1994.*

ho pustit na své místo a umožnit mu chopit se vedení a naučit se je používat. V úspěšné terapeutické skupině se na jejím vedení podílejí všichni její členové - s přihlédnutím k jejich individuálním schopnostem — více méně stejným dílem. Ideální vyzrálou terapeutickou skupinou je skupina složená pouze z vůdců.

Skupiny však nejsou tvořeny pouze kvůli psychoterapii či osobnímu růstu. Důvodem vzniku 1. praporu roty Charlie bojové jednotky Baker nebyl výcvik vůdců, ale zničení Viet Congu. Armáda proto vyvinula a podporuje takový druh skupinového vedení, který je naprostým opakem terapeutické skupiny. Je odvěkou pravdou, že vojáci nejsou od toho, aby mysleli. Velitelé nejsou vybíráni ze skupiny, ale určováni se shora a úmyslně obklopeni aurou autority. Závislost vojáků na svém veliteli je nejen podporována, je přímo přikazována.*'

Podle povahy operace armáda vědomě podporuje přirozeně se rodící regresivní závislost jedinců na své skupině.

V situacích jako bylo My lai, se voják ocitá v téměř neřešitelné situaci. Na jedné straně si může matně vzpomínat na lekce o tom, že není povinen postupovat proti svému svědomí a že se musí umět samostatně rozhodnout a odmítnout uposlechnutí rozkazu, který by byl v rozporu se zákonem. Na druhé straně však armáda a její složky dělají vše proto, aby vojákův úmysl na vlastní úsudek nebo na neuposlechnutí rozkazu byl tak bolestný, obtížný a nereálný, jak je to jen možné. Kdoví, zda rozkazy roty Charlie nezněly „zabít všechno, co se hýbe" nebo „srovnat vesnici se zemí". Bylo by v takovém případě

***' Dokonce i civilisté jsou v rámci poslušnosti schopni dopustit se zla až neuvěřitelně snadno. David Myers ve svém vynikajícím článku „Psychologie zla" (Odvracená strana [Duben 1982] str. 29) píše: „Velice zřetelně to dokládají pokusy Stanleje Milgrama. Šedesát pět procent dospělých účastníků jeho pokusů uposlechlo rozkazů člověka vydávajícího se za velitele a na jeho pokyn přivodilo nevinné osobě, křičící v přilehlé místnosti, to, co podle všeho vypadalo jako elektrické šoky. Byli to obyčejní lidé - směs dělníků, úředníků a inteligence. Odsuzovali to, co se po nich žádalo. A přesto poslušnost převážila jejich vlastní smysl pro morálku."**

tolik překvapivé, kdyby jich řadoví vojáci uposlechli? Nebo bychom snad očekávali vzbouření „en masse“?

Připustíme-li, že vzpoura „en masse“ není příliš reálná, neměli bychom předpokládat, že alespoň pár jednotlivců bude mít tolik odvahy, aby se postavili proti svým velitelům? Ani ne. Již jsem se zmínil o faktu, že styl chování skupiny je velice podobný chování jednotlivce. To proto, že skupina je organismus. Funguje téměř jako jedna bytost. Skupina jednotlivců působí celistvě v důsledku tzv. skupinové soudržnosti. Na jednotlivé členy skupiny působí složité mechanismy, které je udržují pohromadě a v řadě. Jakmile mechanismy soudržnosti zklamou, skupina se začne rozkládat a přestává být skupinou.

K nejsilnějším silám skupinové soudržnosti pravděpodobně patří narcismus. Jeho nejjednodušší a nejmírnější formou je skupinová hrdost. Cítí-li se jednotliví členové hrdi na svou skupinu, cítí se skupina pyšná sama sebou. Znovu opakuji, že armáda - více než jakákoliv jiná organizace - úmyslně podporuje hrdost v rámci jednotlivých skupin. Činí tak různými prostředky, například skupinovými symboly-jednotné standartní vlajky, nárameníky, dokonce i speciální odchylky uniforem, jako zelené barety - či podporují skupinovou soutěživost, počínaje sportem a konče srovnáním počtu ztrát v jednotce. Není náhodou, že běžný výraz pro skupinovou hrdost je právě vojenský: esprit de corps (všichni za jednoho).

Již ne tak nápadnou, zato však téměř univerzální formou skupinového narcismu je něco, co lze nazvat „stvoření nepřítel“ nebo nezávist k „ne-členům“. Můžeme si toho všimnout u dětí v době, kdy se učí vytvářet skupiny.*¹ Ze skupin se stávají party. Ti, kteří do skupiny (či klubu nebo party) nepatří, jsou považováni za méněcenné nebo zlé nebo obojí. Jestliže skupina ještě nemá nepřítel, pravděpodobně si nějakého velice rychle stvoří. Bojová jednotka Baker měla

*' Psychologové vyzorovali, že když byly podobné skupiny dvanáctiletých chlapců v táboře - aniž by byly kroceny dospělým vedoucím - podněcovány k vzájemnému soupeření, původně dobromyslná soutěž přerostla v „boj na úrovni dvanáctiletých“ (Myers, „Psychologie zla“, str. 29).

svého nepřítele samozřejmě předem stanoveného: Viet Cong. Jednotky Viet Congu však byly vytvořeny z původních obyvatel Jižního Vietnamu a proto bylo velice obtížné je navzájem rozeznat. Stanovený nepřítel se tak téměř nevyhnutelně zevšeobecnil na všechny Vietnamce, takže průměrný americký voják nejen že nenáviděl Viet Cong, svou nenávist přenesl na všechny „žlutý huby“.

Je téměř všeobecně známo, že nejlepší způsob, jak upevnit skupinovou soudržnost, je vyprovokovat ji k nenávisti k vnějšímu nepříteli. Nedostatky ve skupině mohou být snadno a bezbolestně přehlédnuty tím, že se její pozornost soustředí na nedostatky nebo vady mimo skupinu. Za Hitlera Němci ignorovali své vlastní problémy, protože si obětní beránky udělali z Židů. A když za druhé světové války klesala úroveň boje amerických jednotek v Nové Guineji, snažilo se vedení povzbudit jejich „esprit de corps“ promítáním filmů, ve kterých se Japonci dopouštěli brutálních činů. Avšak takové využití narcismu - ať již neúmyslně nebo vědomě - je potenciálním zlem. Důkladně jsme prozkoumali způsoby, kterými se zlí jedinci zbavují výčitek svědomí a pocitu viny — že napadají a ničí vše, co je nějakým způsobem ohrožuje.

A stejně škodlivé narcisistické způsoby panují i ve skupinách.

Z toho vyplývá, že nejvíce šancí stát se zlou má skupina neúspěšná. Neúspěchy zraňují naši hrdost - a zraněné zvíře je nejkrutější. Ve zdravém organismu je neúspěch popudem k sebekritice. Zlý jedinec však sebekritiky není schopen a právě v době neúspěchu obyčejně vybuchne. A stejně tak je to i se skupinami. Neúspěch skupiny a z něj vyplývající důvody k sebekritice podkopávají skupinovou hrdost a soudržnost. Vůdcové skupin se ji v těchto případech snaží obvykle opět pozvihnout podněcováním svých členů k nenávisti k cizincům nebo „nepříteli“.

Abychom se však vrátili ke konkrétnímu předmětu našeho zkoumání, pamatujme si, že do doby My lai bylo působení bojové jednotky Baker neúspěšné. Po více než měsíci v poli se stále neutkali s nepřítelem. A ke všemu sami trpěli neustálými ztrátami, zatímco ztráty na straně nepřítele byly nulové. Díky neúspěchu vlastního poslání -

kteřé v první řadě znělo zabít - byli velitelé skupin o to více hladoví po krvi. Za těchto okolností se touha po krvi stala neovladatelnou a bojové jednotky byly připraveny ji bez váhání ukojit.

SPECIALIZOVANÁ SKUPINA: BOJOVÁ JEDNOTKA BAKER

Již jsem se zmínil o potenciálním zlu, které v sobě specializace skrývá. Poukázal jsem přitom na snadnost, s jakou může specializovaný jedinec svalit pocit odpovědnosti na jiné specializované kolečko mašinérie či na mašinérii samotnou. Dokonce i když jsem mluvil o regresi, kterou jedinci projdou po té, co ve skupině převezmou role vedených, měl jsem na mysli specializaci. Vedený člověk není celistvou osobností. Kdo přijme pozici, ve které nemusí ani myslet, ani vést, u toho tyto schopnosti zakrní. A protože myšlení a vedení již nejsou ani jeho specialitou, ani povinností, vytratí se obvykle i jeho svědomí.

Tato rizika se nevztahují jen na jednotlivce, stejně tak působí i na specializované skupiny. A k takovým patřila i bojová jednotka Baker. Důvodů k její existenci nebylo mnoho - nebyl to ani fotbal, ani budování přehradních nádrží, ani potřeba uživit se. Existovala pouze z jednoho konkrétního důvodu: vyhledat a zničit Viet Cong v provincii Quang Ngai v roce 1968.

Důležitým faktem, na který nesmíme u specializace zapomínat, je, že jen zřídka kdy je specializace věcí nahodilou nebo nepromyšlenou. Většinou je vysoce selektivní. To, že jsem psychiatrem, není náhodou. Sám jsem si to zvolil a postupně plnil předepsané úkoly, které mě na tuto specifickou roli připravili. Co více, nejen že jsem si tuto roli vybral sám, zvolila mě do ní i společnost. Byl jsem přezkoušen na různých úrovních, abych prokázal, splňuji-li nároky na členství v „klubu“. Každá speciální skupina je zvláštním druhem, výsledkem jak vlastní, tak skupinové volby. Kdyby jste se ku příkladu zúčastnili setkání psychiatrů a pozorovali jejich oblečení, způsob vyjadřování, vystupování a specifický způsob argumentování, získali byste dojem, že jsme opravdu velice podivuhodná společnost.

Všimněte si však dalšího, ještě typičtějšího příkladu: policie. Ni-

kdo se nestává policistou náhodou. O tuto práci se uchází především ti, kteří o ni mají zájem. Určitě bude přitažlivější pro mladého, agresivního muže z nižší společenské vrstvy, než pro plachého intelektuála. Povaha policejní práce umožňuje uplatnění určitého množství agrese přímo ze zákona a současně podporuje její potlačování pomocí široce rozčleněné organizace, vymáhající respekt k zákonům. Splňuje to psychologické potřeby našeho prvního mladíka. Vcelku přirozeně jej to přitahuje. Jestliže v období svého výcviku či prvních služeb pozná, že ho tato práce neuspokojuje nebo že mezi ostatní policisty nezapadá, odejde buď sám, nebo ho sami vyřadí. Výsledek je potom ten, že policejní sbor je obvykle docela stejnorodou skupinou lidí, kteří mají hodně společného a která se podstatně liší od ostatních druhů skupin, jakými jsou například protiváleční demonstranti nebo absolventi anglických univerzit.

Z těchto příkladů můžeme odvodit tři obecné znaky specializovaných skupin. Za prvé, specializované skupiny si nevyhnutelně vytvoří skupinový charakter, který je pro ně samozpevňující. Za druhé, specializované skupiny jsou obzvláště přístupné narcismu - samy sebe vnímají jako jednoznačně správné a nadřazené jiným stejnorodým skupinám. A konečně za třetí, sama společnost - s pomocí již dříve popsaného procesu samovýběru - zaměstnává určité druhy lidí, aby vykonávali určité funkce - například mladé agresivní může zaměstnává jako příslušníky policejních sborů.

Již jsme se zmínili o tom, že bojová jednotka Baker byla specializovaná skupina, existující pouze z důvodu provedení operace „vyhledej a znič“ v oblasti Quang Ngai. Čeho si však čtenář nemusí být vědom, je existence obrovského množství výběrů a samovýběru, které sestavení této skupiny předcházely. Ačkoliv armáda v té době nabírala i civilisty, bojovou jednotku Baker můžeme jen stěží považovat za nahodilé seskupení americké populace. Ti nejpacifičtější občané se vojenské povinnosti zbavili odchodem do Kanady, nebo prostě z náboženských či morálních důvodů odmítli bojovat. Méně pacifičtí občané se přímému boji dokázali vyhnout dobrovolným vstupem do armády. Tato dobrovolnost jim umožnila zvolit si mezi službou u letectva, ná-

mořnictva či jinde v armádě, kde bylo vysoce nepravděpodobné, že by mohli být převeleni do Vietnamu. Bojová jednotka Baker byla složena buď z profesionálních vojáků, kteří si úmyslně zvolili přímý boj, nebo z mladých „zelenáčů“, kteří se rozhodli pro totéž (nebo se roli pěšáka z nějakého důvodu nedokázal vyhnout).

Až do konce roku 1968, dlouho poté, co došlo k My lai, byla Vietnamská válka z americké strany vedena téměř výhradně dobrovolníky. Pro mnohé byla přímá účast ve Vietnamu otázkou cti, příležitostí velice atraktivní a vyhledávanou. Znamenala medaile, vzrušení, peníze a povýšení. V této době existoval pro mladé odvedence dokonce speciální systém dobrovolnosti. Téměř každý, kdo se dobrovolně přihlásil do Vietnamu, obdržel hned několik výhod: zaručili mu okamžitou změnu prostředí, okamžitou dovolenku a mimořádnou prémii. Tato tři zvýhodnění zajistila dostatečný přísun dobrovolné „potravy pro děla“ až do doby zvýšené účasti amerických jednotek ve válce po My lai. Atmosféru, která v roce 1968 panovala mezi americkou společností, vojskem i vojenskými skupinami přímo ve Vietnamu se vám pokusím přiblížit na příkladu prototypického jedince. Říkejme mu „Larry“ a za místo jeho rodiště si dosaďme Iowu. Larry, nejstarší ze šesti dětí, narozených alkoholickému sezónnímu farmáři a jeho unavené ženě, patřil už od dětství mezi uličníky. V roce 1965, když mu bylo šestnáct let, odešel ze školy a od té doby se živil příležitostnými pracemi, které však nestačily ani na pojistku auta, ani na benzín, ani na jeho zálibu v pití. V listopadu 1966 byl zatčen při pokusu vyloupit místní benzínovou stanicí. Společnost s radostí přivítala možnost zabavit se Larryho, na druhé straně však na jeho pobyt ve státní věznici nechtěla doplácet z vlastních daní. Konec konců, všechny peníze se našly a nic tak hrozného se tedy nestalo. Soudce dal Larry na výběr: armáda nebo vězení.

Od této chvíle to bylo jednoduché. Vojenská odvodová komise měla svou malou kancelář ve stejné budově jako soudce. Není třeba podotýkat, že v pěchotě byla volná místa. Larry se zapsal do Německa, protože slyšel, že jsou tam snadná děvčata a do týdne byl na cestě na Fort Leonard Wood ve státě Missouri, kde měl absolvovat základní

výcvik. Základní a později i pokročilejší výcvik pro oddíly pěchoty (AIT) jej zaměstnával natolik, že na nějaké trable neměl čas. Avšak poté, co se dostal do Německa, to bylo jiné. Děvčata splnila jeho očekávání a i pivo vcelku ušlo. Ceny však byly vysoké. Půjčil si peníze a neměl z čeho vrátit. Prodal trochu hašiše většímu překupníkovi, což pomohlo jen do doby, než se přihlásil jeho dodavatel. Dluhy narůstaly. Larrymu, v té době již devatenáctiletému, bylo jasné, kam to spěje. Buď ho jeho věřitelé zmlátí, nebo ho udají za obchodování s hašišem. Přesto existovala cesta ven. V tichosti se přihlásil do Vietnamu a do tří dnů seděl v letadle do USA, v bezpečí, daleko od svých problémů. U sebe přemii, kterou mohl rozházet během své desetidenní dovolenky doma v Iowě, kde opět uvidí své kamarády a zapůsobí na holky. Ohledně budoucnosti si zádně starosti nedělal. Slyšel, že ženy v Nam jsou ještě lepší než v Německu, a mimoto bude vzrušující vidět pro změnu nějaký skutečný boj. Zastřílet si do „žlutých hub“ může být docela legrace.

Sociální analýzy členů bojové jednotky Baker, které by pro lepší chápání oněch událostí byly neocenitelné, se bohužel nikdy neuskutečnily, a tak nemohu tvrdit nic podloženého. Netrvám na tom, že celá skupina byla složena z malých zločinců typu Larryho. Jsem ale přesvědčen, že rota Charlie nebyla v žádném případě průměrným vzorkem americké společnosti. Její členové dorazili do My lai v březnu 1968. Někteří z důvodů osobní minulosti, jiní dobrovolně, s pomocí výběrového systému stvořeného americkým vojskem a celou americkou společností. Nebyla to jen nahodilá skupina mužů. Byla to skupina velice specifická, a to nejen ve svém poslání, ale také v unikátnosti svého složení. Specializovaná lidská skladba bojové jednotky Baker (a bezpočetného množství dalších lidských skupin) naznačuje tři závažné problémy. Prvním z nich je otázka flexibility, jaká může být od vybraných jedinců očekávána. Rota Charlie byla vycvičenou skupinou zabijáků. Její členové byli z rozličných důvodů rolí zabijáka přitahováni a stejně tak k ní byli vědomě svedeni systémem. A co více, my jsme je pro tuto roli vycvičili a sami jim dali do rukou zbraně, aby ji mohli vykonávat. Je tedy opravdu tak překvapivé, že,

ovlivnění i mnoha dalšími okolnostmi, bezostyšně zabíjeli? Že očividně necítili naprosto žádnou vinu za to, co jsme je přiměli udělat? Je reálné, abychom nejdříve lidské bytosti zmanipulovali do specializovaných skupin a současně od nich očekávali, bez jakékoliv výraznější průpravy, že si udrží šíři nadhledu dalece převyšující jejich specializaci?

Druhým problémem je nepřítis zřetelné, ale jednoznačné obětování. „Náš“ Larry byl drobným podvodníčkem a zlodějem, takový ten nepřijemný typ člověka, který není příliš oblíben. Byl však také obět-ním beránkem. Společnost, která ho vstrčila do armády, se tím nesnažila vyrovnat s člověkem, se sociálním problémem který představoval; jednoduše se tohoto problému zbavovala. Svou vlastní komunitu očistila tím, že špinu přenechala armádě, že Larryho obětovala Bohu války. Obětovala i vojsko samotné. Je jedním z nepsaných posláních vojska, že slouží jako smetiště pro některé z nevyvedených amerických mladíků - něco jako národní polepšovna. Ani skutečnost, že tento systém pracuje docela hladce a ne vždy s nejhoršími výsledky, by nám však neměla zabránit vidět podstatu tohoto problému, která spočívá v obětování.

Tím, že armáda Larryho odvelela do Vietnamu, jen pokračovala v jeho obětování. Z určitého pohledu se to zdá celkem logické. Proč by taková individua jako Larry, se kterými jsou jen problémy a kteří se nedokáží zařadit do společnosti, nebyla vhodnými kandidáty na „potravu pro děla“? Musí-li být někdo zabít, proč ne ten, který pro společnost očividně příliš neznamená? Ale rozhodnutí zabít nevyšlo od Larryho. Ani od nadporučíka Calleyho. Ani od jeho nadřízeného důstojníka, kapitána Mediny. Ani od plukovníka Bakera. Rozhodla tak Amerika. Ať již byly důvody jakékoliv, Amerika rozhodla, že ve Vietnamu dojde k zabíjení a tito muži pouze uposlechli jejích rozkazů. Mohou se zdát méně ušlechtilými než průměrný Američan, avšak skutečnost je taková, že jsme to byli my, Američané jako společnost, kdo je vybral a pověřil, aby za nás provedli naši špinavou práci. V určitém smyslu byli všichni našimi obětními beránky.

Na toto obětování upozorňují, mimo jiné, i protiválečná hnutí.

Kritika působení Ameriky ve Vietnamu se mezi „intelektuální levicí“ začala stupňovat již v roce 1965, avšak přes všechny přednášky a hromadné demonstrace si protiválečné hnutí nezískalo až do roku 1970 žádnou zásadní podporu veřejnosti a bylo prakticky neúčinné. Proč nastal obrat tak pozdě? Příčin bylo samozřejmě několik. Ale tou nejpodstatnější příčinou - tou, která prošla téměř bez povšimnutí - bylo to, že až do roku 1969 se války ve Vietnamu neúčastnili téměř žádní Američané, *kteří se tam nepřihlásili dobrovolně*.

Bylo tedy celkem přirozené, že se Americká veřejnost zpočátku necítila nijak zvlášť pobouřena. Dotklo se jí to až tehdy, když byli do Vietnamu posíláni jejich bratři, synové a otcové, kteří s tím nechtěli nic mít. Teprve tehdy se protiválečné hnutí dočkalo opravdu hluboké podpory.

Problém je v tom, že máme tolik specializovaných zabijáků, že jsou schopni bojovat v relativně rozsáhlé válce po dobu šesti let, aniž by vyžadovali osobní podporu americké veřejnosti. Jelikož jí samotné se to nijak přímo netýkalo, byla veřejnost ochotna ponechat zabijáky, které sama stvořila, „pokračovat ve svém díle“. Necítila se zodpovědná do té doby, než vyčerpala zásoby specialistů. A to je třetí problém, na který se musíme zaměřit. Poukazuje na hroznou skutečnost, kterou nesmíme ignorovat. Pro velkou skupinu je nejen možné, ale i snadné a dokonce přirozené, dopustit se zla bez své osobní účasti, prostě na to uvolní specialisty. Tak tomu bylo ve Vietnamu. Tak tomu bylo i ve fašistickém Německu. A obávám se, že tomu tak bude i v budoucnosti.

Musíme si uvědomit, že kdykoliv stvoříme specializovanou skupinu, vystavujeme se nebezpečí, že naše pravá ruka nebude vědět, co dělá ta levá. Netvrdím, že bychom se měli bez specializovaných skupin naprosto obejít; to by bylo jako s vaničkou vylít i dítě. Musíme prostě skupinu sestavit tak, aby toto nebezpečí bylo co nejmenší. Dosud jsme to nedokázali. Tak ku příkladu naše společnost v reakci na protiválečný sentiment vyvinula a v současné době trvá na politice dobrovolného vojska. Naprosto tak přehlíží nebezpečí, skrytá ve vy-

tvoření této ještě hlouběji specializované armády. Tím, že jsme vojáka-civilistu vyměnili za žoldáka, ocitli jsme se ve velkém nebezpečí. Za nějakých dvacet let, až bude Vietnam z větší části zapomenut, bude velice snadné se - spolu s dobrovolníky - znovu zúčastnit malých zahraničních dobrodružství. Taková dobrodružství budou naši armádu udržovat na nohou, ve skutečných bojových hrách si bude moci ověřit svou udatnost a obyčejného Američana s tím nemusí obtěžovat do té doby, než bude příliš pozdě.

Povolávací - nedobrovolná služba - je to jediné, co může naše vojsko udržet v mezích rozumu. Bez ní se nevyhnutelně stane omezeným nejen ve své činnosti, ale i ve své psychologii. Nepronikne k němu žádný čerstvý vzduch. Bude si předávat a upevňovat své vlastní hodnoty a potom, ponechají-li ho bez dozoru, propadne stejně vražednému šílenství jako ve Vietnamu. Odvod je nepřijemná věc. Ale stejně nepřijemné je i placení pojistného; a nedobrovolná služba je to jediné, co dokáže zajistit duševní rovnováhu naší vojenské „levé ruky“. Když už musíme armádu mít, *mělo* by to bolet. Nemůžeme si přece zahrávat s něčím takovým, jako je hromadné ničení a nebýt za to zodpovědní. Musíme-li zabíjet, nevybírejte a nevycvičujte si najaté zabijáky, kteří za nás tu špinavou práci odvedou, a my tak můžeme zapomenout, že při tom tekla krev. Musíme-li zabíjet, ať tedy sami na vlastní kůži okusíme to utrpení, které je s tím spojeno. V opačném případě se od vlastních činů distancujeme a staneme se stejnými, jako jedinci v předcházející části: zlí. Protože i v zatajování vlastních hříchů je skryto zlo.

VELKÁ SPECIALIZOVANÁ JEDNOTKA: VOJSKO

Již jsem poukázal na jednotlivého vojáka pěchoty a na regresi, kterou v důsledku svého stresu z boje prochází. Zmínil jsem se také o tendenci jedince k regresi při zařazení do skupiny. Zkoumali jsme vlivy přizpůsobivosti a narcismu, působící na malé, obzvláště vojenské skupiny typu bojové jednotky Baker. Následovala zkoumání vzájemných vztahů mezi takto malou specializovanou skupinou

a skupinou větší, která ji stvořila, a přitom jsme poukázali na aspekty obětování v tomto vztahu. Věnujme se nyní samotné velké skupině - v tomto případě armádě Spojených Států.

Jádrem vojska je profesionální voják, dvaceti- až třicetiletý muž, který může být velitelem nebo NCO (Noncommissioned Officer - poddůstojník). Tito lidé mají na povahu vojenské organizace největší vliv. Samozřejmě, že tato organizace se musí v určitých směrech přizpůsobit také odvedencům a dobrovolníkům. A musí nějakým způsobem spolupracovat se svým civilním velitelstvím, v čele s ministrem obrany. Ministři obrany však přicházejí a odcházejí. Dobrovolníci a čtyřletí odvedenci přicházejí a odcházejí. Profesionální vojáci však zůstávají a jsou to oni, kdo mají hlavní podíl na jejím trvání; víc než to - oni jí vdechují duši. Některé aspekty duše vojska Spojených států mají obrovskou, ne-li posvátnou hodnotu. Civilisté se, více než se domnívají, mohou z vojenských tradic, z jejich disciplíny i stylů jejího vedení učit. Mým úmyslem však není vytvořit představu rovnovážného vojska, ale prozkoumat jeden z jeho vojenských neúspěchů jako příkladu skupinového zla. Proto je nezbytné zaměřit se na ty méně příjemné aspekty „vojenského ducha“ nebo duše.

My lidé jsme už tak uzpůsobeni, že potřebujeme pocít vlastní důležitosti. Nic nás nepotěší víc než pocít, že jsme žádaní a užiteční. A opačně, nic nevyvolá větší zoufalství než pocít, že jsme zbyteční a nepotřební. V dobách dlouhodobého míru je příslušník armády přehlížen - při nejlepším je ve své zemi považován za nutné zlo, a častěji spíše za patetického parazita na těle politiky. V dobách války je však najednou opět potřebný, jeho společnost ho považuje nejen za užitečného, ale dokonce za naprosto nepostradatelného. Z otrocka se stane hrdinou.

Válečný stav je pro profesionálního vojáka uspokojujícím nejen psychicky, je výhodnější i ekonomicky. V míru je možnost povýšení zmrazená a přebytečné osoby se odstraňují. Vyloučeno není ani degradování. A tak, aby voják z povolání ekonomicky a psychicky pře-trpěl dobu míru, musí si vytvořit obzvláštní druh citové odolnosti. Musí čekat, nepoznán a zapomenut, než přijde válka a tím pádem

i jeho čas. Zodpovědnost okamžitě a dramaticky vzroste. Blesku-rychlá povýšení. Zvýší se výplaty, odměny a prémie se jen hrnou. Hromadí se vyznamenání. A tak, jako dříve, je opět mužem okamžiku, bez dluhů a zoufalství, nesporně významným a důležitým.

Je tedy nevyhnutelné, že obyčejný voják z povolání možná nevědomě, možná vědomě touží - dychtí - po válce. Válka je jeho naplněním. Jen málo příslušníků armády bylo natolik výjimečných a vnitřně ušlechtilých, aby s úspěchem překonali vcelku přirozený sklon svého povolání a svou práci zasvětili boji za mír. Tito tak zřídka se vyskytující mučedníci a neopěvovaní hrdinové nejsou samozřejmostí. Právě naopak, bez jakékoliv hořkosti či výčitek musíme počítat s tím, že příslušníci armády budou hlasovat pro válku. Očekávat opak by bylo naivní.

Z toho ovšem mimo jiné vyplývá, že vojska Spojených států byla v roce 1968 ve Vietnamu dobrovolně. Postoj profesionální posádky nezahrnoval pochybnosti, opatrnost nebo zdráhavost. Bylo to spíše něco ve smyslu „ Sláva hoši, jdeme na to“, posvěcené samým prezidentem a nejvyšším velitelem, který do Vietnamu osobně přiletěl a nakázal „přinést tu liščí kůži domů“.

Dalším faktorem hodným úvahy je technologická podstata amerického vojska šedesátých let. Vojsko nebylo vždy orientováno stejně, tohle období však bylo vyvrcholením naší víry v technologii, obzvláště v technologii vojenskou. Vojsko tak pouze odráželo naše pobláznění pro stroje, zařízení a vybavení, díky kterým mělo být všechno jednodušší a účinnější - včetně zabíjení. A opravdu, Vietnam ve své době nebyl považován pouze za druh ideální příležitosti k ozkoušení nových vojenských technologií, ale na celé vojsko se pohlíželo jako na někoho, kdo má rozhodující podíl na vyvíjení nových inovačních technologií pro celou americkou společnost. I proto jsme se ve Vietnamu chovali jako „urvaní z řetězu“ a se strangelovským zápalem tu používali buldozery, řízené střely či chemické deflokulenty. Dalším důsledkem bylo citové distancování od obětí, které jsme většinou ani neviděli. Ne my, to napalm zapaloval těla Vietnamců. Ne my, ale letadla, tanky, bomby a minomety vraždily. V My lai se jednalo o otevřený

boj, ale jsem přesvědčen, že právě použití technologie umrtvilo naši citlivost. Mezi námi a našimi oběťmi stála barikáda zbraní, která otupila naše svědomí. A přesto naše kolektivní technologie, vojenské zkušenosti a americké „know-how“ nefungovalo. Amerika byla nejmocnějším národem na zemi. V celé své historii neprohrála válku. A nyní se neuvěřitelné stávalo skutkem. V letech 1967 a 1968 se počaly objevovat náznaky něčeho tak hrozného, co jsme si dosud nedokázali ani představit: my jsme prohrávali válku. My, s celou naší technologií, v maličké, průmyslově zaostalé a domněle primitivní zemi, my, nejmocnější národ na zemi, jsme prohrávali.

Vojsko, které bylo přímo v centru toho všeho, si tuto neuvěřitelnou skutečnost uvědomilo jako první. A bylo to právě vojsko, kdo na sebe musel vzít to těžké břemeno neuvěřitelného amerického ponížení. Toto neporazitelné vojsko selhávalo při plnění svého „raison d'être“ (důvodu existence). Již nemohli splnit to, co bylo samotnou podstatou jejich existence. Co mělo být pouhou přehlídkou jejich dokonalosti, začalo náhle a nepochopitelně hořknout. Jejich pěstovaný esprit de corps, jejich hrdá tradice, to vše se začalo rozplývat.*'

***' Co se v oné době odehrávalo v psychice amerického vojska nám pomůže objasnit drobná osobní historka. Měl bych předeslat, že zoufalství, zrozené z naší porážky, potřebovalo určitý čas, aby proniklo za hranice Vietnamu a zasáhlo psychiku i těch vojáků, kteří se této potupy přímo neúčastnili. Od roku 1968 do roku 1970 jsme s rodinou bydleli v Okinawě, ve vojenské bytové výstavbě, která byla z větší části obsazena vysokými armádními důstojníky. Na Štědrý večer v roce 1968 jsme spolu s přáteli procházeli okolím a zpívali vánoční koledy. Byla to veselá, téměř magická chvíle. Sousedé se během našeho zpěvu nahrnuli do oken, otvírali dveře, nabízeli nám občerstvení a občas se k nám dokonce přidali. Náš nápad slavil takové úspěchy, že jsme se jej pokusili zopakovat i následující rok, 1969. Naše hlasy se nijak nezměnily a uvnitř jsme se chvěli nedočkavostí. Něco se však radikálně změnilo. Nikdo neotvíral okna, nikdo nepřicházel ke dveřím. Nikdo nám nepoděkoval. Nikdo se k nám nepřidal. Pamatuji se, že po návratu domů jsme se ženou zklamaně poznamenali: „Vypadá to, jako by celá ta zpropadená společnost trpěla depresí“. V té době jsme ještě neměli takový přehled, ale nyní již víme, že společnost skutečně trpěla depresí, a nyní také chápeme proč.**

V době My lai, na počátku roku 1968, se vojsko chovalo jako obrovité zvíře, které zničeho nic zjistí, že jej zraňují stovky drobných šípů a ono netuší odkud. Začalo řvát vztekem a hanbou.

Je starou pravdou, že zvířata, která jsou v úzkých nebo zraněná, jsou obzvláště vzteklá a nebezpečná. Amerika nebyla ve Vietnamu v roce 1968 sice přímo v úzkých či v ohrožení, ale její hrdost, zvláště ta vojenská, utrpěla vážné rány. Znovu a znovu jsme svědky toho, jak ohrožený narcisismus plodí zlo. Situace v armádě byla pro zlo jako stvořená. Tak, jako přehnaně narcisistický (zlý) jedinec zaútočí, aby zničil vše, co jemu nebo jí ohrožuje jeho představu vlastní dokonalosti, tak i organizace amerického vojska - stejně narcisistická jako všechny skupiny - začala koncem roku 1967 s neobvyklou zuřivostí a lstí útočit proti Vietnamcům, kteří způsobili takové rány jejich sebevědomí. Podezřelí z vyzvědačství byli mučení. Mrtvá nebo možná i stále živá těla členů Viet Congu byla zavěšena za obrněné transportéry a vláčena v blátě. Začala éra počítání mrtvých. Lži a podvody, které byly pro naši účast ve vietnamské válce charakteristickými od počátku, se stupňovaly. Ačkoliv masakr v My lai byl ve své velikosti nepochybně výjimečný, mám všechny důvody se domnívat, že rozsahově menších zločinů se americké oddíly v té době dopouštěly po celém území Vietnamu. Myslím, že můžeme bezpečně říct, že masakr v My lai byl poznamenán atmosférou špatnosti a zla, která prostoupila nejen bojovou jednotku Baker, ale která poznamenala celou přítomnost Ameriky ve Vietnamu.

Přes svou ožehavost zůstává tento předpoklad pouhou domněnkou. Jak jsem již řekl, byl jsem spolu s mnoha dalšími lidmi požádán o návrh výzkumu, který by přispěl k pochopení psychologických aspektů My lai. Přestože jsme věděli, že náš návrh nezíská příznivý ohlas, naše poctivost nás donutila - mimo jiné - prohlásit, že zločiny, kterých se americké jednotky dopustily i na jiných místech Vietnamu, by měly být prozkoumány a - je-li to možné - srovnány s výskytem zločinů, kterých se americké jednotky dopustily na svém nepříteli i v jiných válkách. Z doby mezi povstáním na Filipínách roku 1899* a My lai nemáme žádnou veřejnou zmínku nebo zprávu, týka-

jící se válečných zločinů, kterých by se Američané dopustili. Znamená to snad, že naši hoši se jednoduše žádných brutálností v Korei nebo ve druhé světové válce nedopouštěli? Vyvstávají tisíce otázek. Byly zločiny na lidskosti v jiných válkách nezveřejněné proto, že v té době převládala jiná nálada? Byly zločiny na jiných místech ve Vietnamu než v My lai páchány s větší nebo s menší frekvencí, než bychom očekávali? Byla úroveň krutostí ve Vietnamu výjimečná? Dopustí se Američané krutosti spíše na orientálcích než na jiných běloších, třeba Němcích?

Nikdy nebudeme moci plně pochopit skupinové zlo My lai, pokud si na tyto otázky neodpovíme. Odpovědi mohou být poskytnuty pouze tehdy, podrobíme-li tento subjekt vědecko-historickému výzkumu. Ačkoliv zde existují určité technické problémy (a tázaným by musela být zaručena trestní imunita), podobný výzkum je teoreticky proveditelný. Je-li však proveditelný i politicky, je druhá věc. V roce 1978, když jsme jej navrhli, proveditelný nebyl. Můj názor je ten, že tyto otázky nezodpovězeny zůstanou; ne snad proto, že by jejich odpovědi nestály za vloženou námahu, ale proto, že lidé je ani nechtějí znát. Mohly by být velice nepříjemné. Raději tedy nebudeme příliš důkladně zkoumat ani sebe, ani naši společnost. Náchylnost nás, jako skupiny, ke zlu je stále dostatečně velká na to, aby nám zabránila podívat se na to objektivně.

Důvod, proč jsme byli v roce 1972 o návrh výzkumu psychologických aspektů My lai požádáni, byl ten, abychom v budoucnosti dokázali podobným krutostem zabránit. Jelikož navrhnutý výzkum byl zamítnut *in toto*, nemám žádné skutečně vědecké podklady, ze kterých bych při rozboru prevence mohl vycházet. Jeden způsob prevence se však přesto zdá jasný.

Dokud budeme muset vojenskou organizaci mít, navrhuji, aby se naše společnost pokusila ji co nejméně specializovat. Já bych navrhoval kombinaci několika starších nápadů: všeobecné služby a národní-

* Leon Wolff, *Malý hnědý bratr* (Doubleday, 1961)

ho služebního sboru. Namísto armády, jak ji známe dnes, bychom měli národní služební sbor, který by převzal funkce armády a současně by byl široce využíván i pro mírové účely: pro úklidové práce, ochranu životního prostředí, výcviková školení a další důležité potřeby civilizace. Namísto sborů dobrovolníků anebo sborů zaplňovaných nespravedlivým odvodovým systémem by tyto nové sbory mohly být založeny na národní službě povinné pro celou americkou mládež - muže i ženy. Odvedenci by nesloužili za „potravu dělům“, ale byli by využíváni pro celou řadu nezbytných úkolů. Požadavek, aby se vojenská služba týkala celé mládeže bez výjimky, by mohl vojenský авантюristmus zpočátku ztížit, ale v případě potřeby by přispěl k úplné mobilizaci. Tím, že by se podílel i na důležitých mírových úkolech, byl by tento vojenský kádr méně specializován a proto by i méně toužil po válce. Jakkoliv rozsáhlé se mohou tyto názory zdát, neobsahují nic, co by nebylo proveditelné.

NEJVĚTŠÍ SKUPINA: AMERICKÁ SPOLEČNOST V ROCE 1968

Přestože se armáda potácela Vietnamem jako splašený býk, neočitla se tam sama od sebe. To nemyslíci zvíře tam bylo posláno a vypuštěno na svobodu vládou Spojených států, která vystupovala v zájmu všech Američanů. Proč? Proč jsme vedli válku?

V podstatě jsme bojovali pro tyto tři názory: (1) pro svou jednotu byl komunismus silou zla, která nenáviděla lidskou svobodu všeobecně a americkou svobodu zvlášť; (2) Amerika, coby nejsilnější národ na světě, byla povinna postavit se do čela opozice namířené proti komunismu; a (3) komunismu by se mělo oponovat jakýmkoliv prostředky, kdekoliv se objeví.

Tato kombinace názorů, které vyjadřují postoj Ameriky v mezinárodních vztazích, pochází z konce čtyřicátých a počátku padesátých let. Okamžitě po ukončení druhé světové války získávalo komunistické SSSR s neobvyklou razancí a agresivitou politickou převahu téměř v každé zemi východní Evropy: Finsku, Polsku, Litvě, Lotyšsku, Estonsku, Východním Německu, Československu, Maďarsku, Bulharsku, Albánii a podle všeho i v Jugoslávii. Vypadalo to, jako by zby-

tek Evropy před spáry komunismu chránila pouze americká náruč se svými penězi a svým vedením. A tehdy, právě když jsme zajišťovali obranu proti komunismu na západní straně, rozšířil se na východ, kde si roku 1950 téměř přes noc podmanil celou Čínu. A už se komunistické síly chystaly na Vietnam a Malajsko. Tomu se musela udělat přítrž. S razantní expanzí komunismu po obou stranách SSSR není divu, že nám to v roce 1954 připadalo jako jednoditá síla zla, ohrožující celý svět, proti které jsme museli vytáhnout do boje na život a na smrt, a kde již nezbývalo mnoho místa pro morální zábrany.

Problém je v tom, že za necelých deset let již existoval dostatek evidence, abychom poznali, že komunismus již nebyl (byl-li kdy vůbec) ani tak jednoditý, ani nezbytně zlý. Jugoslávie byla na SSSR očividně nezávislá a k tomu samému šla i Albánie. Čína a SSSR již nebyli spojenci, ale potenciální nepřátelé. A co se Vietnamu týče, každá jen trochu podrobnější studie jeho historie jej ukazuje jako odvěkého nepřítel Číny. Hnací silou vietnamských komunistů v té době nebyl rozmach komunismu, ale nacionalismus a touha odolat koloniální převaze. Co více, ukázalo se, že přes všechna omezení občanských svobod na tom byli lidé v komunistické společnosti všeobecně lépe, než v době svých před-komunistických vlád. Stejně tak očividné bylo i to, že v mnoha ne-komunistických zemích, v zemích, s jejichž vládami jsme uzavřeli spojení, byla lidská práva potlačována podobně jako v SSSR a Číně.

Naše vojenská účast ve Vietnamu začala v období mezi 1954 a 1956, kdy se myšlenka souvislé komunistické hrozby zdála být reálná. O deset let později již reálná nebyla. Avšak přesně v době, kdy reálnou být přestala, kdy jsme měli svou strategii změnit a z Vietnamu se stáhnout, jsme na obranu zastaralých postojů svou vojenskou účast naopak stupňovali. Proč? Proč, počínaje rokem 1964, se Amerika ve Vietnamu chovala čím dál nelogičtěji a nevhodněji? Jsou zde dva důvody: lenost a - opět - narcismus.

Všetchna stanoviska obsahují určitou dávku setrvačnosti. Jsou-li uvedeny do pohybu, jdou i navzdory důkazům. Změna postoje vyžaduje nemalé množství námahy a utrpení. Jeho proces musí začít buď

vlivem neustálých pochybností a kritiky, nebo v bolestivém poznání, že to, co jsme až dosud považovali za správné, správným vůbec nemusí být. Přijde doba pochybností. Tento stav není příliš příjemný; jako bychom najednou nevěděli, co je správné a co špatné, kterou cestou se dále ubírat. Je to však stav upřímnosti a tedy stav učení se a růstu. Pouze ze země zvlněné pochybnostmi jsme schopni se pozdvihnout k novým a lepším představám.

Myslím, že ty, kteří v době My lai ovládali Ameriku - tedy Johnsonův kabinet - můžeme oprávněně považovat za líné a samolibé. Stejně tak jako většina obyčejných jedinců měli i oni jen málo chuti do intelektuálního zmatku - či do námahy spojené s udržováním „stavu neustálých pochybností a kritiky“. Domnívali se, že postoj, který proti „souvislé komunistické hrozbě“ zaujali během uplynulých dvou desetiletí, je stále tím pravým a správným. Ačkoliv se hromadily důkazy, které jejich postoj očividně zpochybňovaly, ignorovali je. Kdyby se zachovali jinak, ocitli by se v nepříjemné a obtížné situaci, museli by své postoje přehodnotit. Nechopili se této příležitosti. Jednodušší bylo slepě pokračovat a předstírat, že se nic nezměnilo.

Až dosud jsme se zabývali leností, projevující se ve „lpění na starých časech“ a postoji, které se staly zastaralými. Zaměřme se také na narcisismus. My jsme svými postoji. Jestliže někdo kritizuje můj postoj, jako by kritizoval *mě*. Je-li jeden z mých názorů odsouzen jako špatný, potom jsem tedy *já* špatný. Má představa sebe sama coby neomylného je tím otřesena. Jednotlivci i národy se zastaralých a překonaných názorů přidržují nejen kvůli námaze, kterou jejich změna vyžaduje, ale také proto, že si ve své ješitnosti nejsou schopni přiznat svou vlastní chybu. Věří ve svou neomylnost. Oh, jak rychle dokážeme svou neomylnost popřít, avšak hluboko uvnitř je většina z nás - obzvlášť jsme-li úspěšní a mocní — přesvědčena o tom, že pravdu máme my. Právě tento druh narcismu, který byl pro naše působení ve Vietnamu typický, měl na mysli senátor William Fulbright, když mluvil o „aroganci síly“.

Pod tíhou důkazů obvykle dokážeme bolest, kterou našemu narcismu doznání chyby způsobí, překonat a své názory popravit. Ale,

tak jako v případě některých jedinců, narcisismus celého národa se občas může vymanit ze svých mezí. Stane-li se tak, národ, namísto aby se pod tíhou důkazů sklonil, se pokusí tyto důkazy zlikvidovat. To právě prováděla v šedesátých letech Amerika. Události ve Vietnamu jsou důkazem chybování našeho světového názoru a omezené velikosti naší moci. A tak, namísto abychom situaci ve Vietnamu přehodnotili, pokusíme se ji, a je-li to nutné i celý Vietnam, zničit.

Což bylo zlem. Zlo již bylo definováno jako zneužití politické moci ke zničení jiných z důvodů obrany či zachování vlastní chorobné existence. Náš zastaralý názor na jednodušnost komunismu byl částí chorobnosti našeho národa - který již nebyl ani přizpůsobivý, ani realistický. Pád Diemova režimu, na kterém jsme se podíleli, neúspěch všech našich „poradců“, zelených baretů i hromadné ekonomické a vojenské pomoci, která měla zabránit expanzi Viet Congu, nám chorobnost a zvrácenost naší politiky vyjevili. A my, namísto abychom svou politiku předělali, rozpoutali jsme totální válku za její zachování. Než bychom přiznali to, co by v roce 1964 bylo nepříliš významným nezdařením, snažili jsme se vystupňováním války přesvědčit sami sebe o své neomylnosti na úkor vietnamských lidí. Otázkou již nebyla záchrana Vietnamu, ale naše neomylnost a národní „čest“.

Jakkoliv se to může zdát podivné, prezident Johnson a jeho kabinet si do jisté míry uvědomovali, že to, co dělají, je zlem. Proč by jinak lhali? Bylo to tak podivné a netypické, že je pro nás obtížné i jen vzpomenout na tu neobvyklou celonárodní neupřímnost dní, od nichž neuplynulo ani patnáct let. Dokonce i důvod, který prezident Johnson předložil k ospravedlnění bombardování severního Vietnamu,

***' Do testu trestné odpovědnosti patří i otázka, zdali je obžalovaný schopen rozpoznat rozdíl mezi dobrem a zlem. Pokusí-li se zločinec jakkoliv svůj čin zatajit, předpokládá se, že věděl, že se dopouští zločinu - a tedy že není v právu. Už jen z toho, že prezident Johnson podstoupil různé kroky a vytvořil spoustu lží, kterými chtěl své skutky zahladit, můžeme předpokládat, že věděl, že to, co dělá, je špatné nebo přinejmenším nepřijatelné společností, kterou odpřisáhl reprezentovat.**

čímž v roce 1964 zahájil válku - „Rezoluce o Tonkinském zálivu“ - byl zřejmě úmyslným podvodem. Díky tomuto podvodu obdržel od Kongresu pravomoc k vedení války, aniž by ji nejprve Kongres, byť i formálně, vypověděl (čímž porušil svou ústavní povinnost). Poté si na zaplacení války začal „půjčovat“ peníze - z fondů vyhrazených pro kulturní programy a vymáháním „záchranných hypoték“ z výplat státních zaměstnanců - aby americká veřejnost nemusela okamžitě platit vyšší daně či cítit břemeno stupňování války.

Tato kniha se nazývá *Lidé lži*, protože lež je příčinou a současně i projevem zla. Právě lež nám pomůže rozpoznat zlo. Prezident Johnson jednoduše nechtěl, aby americká veřejnost znala a chápala to, co jejím jménem provádí ve Vietnamu. Věděl, že to, co dělá, by pro ně ve svých důsledcích bylo nepřijatelné. To, jak podváděl své voliče, bylo nejen zlem, ale svědčilo také o tom, že si byl zla svých skutků vědom, a proto se pokoušel o jejich zakrytí. Bylo by však omylem a pouhou výmluvou - která by sama skrývala zlo - kdybychom celou vinu oněch dní nechali pouze na Johnsonově vládě. Musíme se ptát, jak je možné, že nás Johnson dokázal oklamat. Jak to, že jsme se nechali klamat tak dlouho? Ne všichni. Nepatrná menšina rychle pochopila, že jsme byli balamuceni, že jsme se podíleli na „něčem tmavém a krvavém“. Proč to však k rozhořčení, podezření nebo alespoň výraznějšímu zájmu neprobudilo většinu z nás?

A opět se setkáváme s naší tolik lidskou leností a narcisismem. Znamenalo by to příliš mnoho problémů. Měli jsme dost vlastních starostí - dennodenně chodit do práce, kupovat auta, zútulňovat naše obydlí, posílat děti do škol. A tak, jako je většina členů jakékoliv skupiny srozuměna s tím, že vedení spočívá v rukou jen několika z nich, tak jsme i my, občané, ochotni ponechat vládu, „aby dělala své“. Johnsonovou povinností bylo vést, naši následovat ho. Občanstvo bylo zkrátka příliš letargické, aby se vzburcovalo. A mimo to, my jsme s Johnsonem jeho obrovský, do nebe volající narcismus sdíleli.

Naše národní postoje a politické taktiky přece nemohou být chybné. Naše vláda určitě ví, co dělá; nakonec, sami jsme šiji zvolili, nebo ne? A oni přece musí být dobrými a poctivými lidmi, vždyť jsou pro-

duktem našeho báječného demokratického systému a ten se přece nemůže opravdu zmýlit. A pokud byli naši řídící činitelé, odborníci a vládní specialisté o správnosti svého rozhodnutí ohledně Vietnamu přesvědčeni, pak to musí být rozhodnutí správné. Nejsme snad tím nejdokonalejším národem, vůdcem celého svobodného světa? Tím, že jsme se nechali takto snadno a nestydatě oklamat, podíleli jsme se na zlu Johnsonovy vlády i my všichni. Zlo - roky lži a manipulace - Johnsonovy vlády výrazně přispělo k atmosféře lži, manipulací a zla, která v oněch letech naši přítomnost ve Vietnamu provázela. Právě v takové atmosféře se v březnu 1968 odehrál masakr v My lai. Bojová jednotka Baker si možná ani neuvědomovala, že ten den jednala jako smyslů zbavená, stejně jako si Amerika na počátku roku 1968 nebyla nijak zvlášť vědoma toho, že téměř nenapravitelně sešla ze své cesty.

LIDSKÉ ZABÍJENÍ

Nejprve si musíme uvědomit, že Amerika sama je pouze skupinou a nikoliv celkem. Je jen jednou z mnoha politických podskupin lidské rasy, které nazýváme národními státy. A samozřejmě i lidská rasa je jen jednou z obrovského množství živých forem této planety. (To, že je potřeba si to zdůraznit, je jen dalším znakem naší lidské narcisistické náchylnosti k uvažování pouze v mezích našeho vlastního druhu). Dále si musíme uvědomit, že zlo souvisí se zabíjením - zlo čtené pozpátku znamená život (viz anglické EVIL - LIVE). Události v My lai považujeme za příklad skupinového zla právě pro ten konkrétní způsob zabíjení, ke kterému tam došlo. Toto zabíjení však bylo jen chybným krokem v rituálním tanci smrti, zvaným válka. Válka je formou rozsáhlého vraždění, kterou my lidé považujeme za přijatelný nástroj národní politiky. Je nezbytné, abychom se nyní zaměřili na zabíjení jako takové a na lidské zabíjení zvlášť.

Všechna zvířata zabíjejí, a není to pouze z důvodů obživy nebo sebeobrany. Naše dvě dobře živené kočky nás například neustále děsí tím, že nám do domu přinášejí roztrhaná tělíčka deněk, které zavraždily z pouhé lásky k lovu. V zabíjení lidí je však něco výjimečného.

Zabíjení lidí není instinktivní. Dokladem neinstinktivní podstaty lidského bytí je neobvyklá různorodost jejích chování. Jsou mezi námi vlci i beránci. Ve vztahu k zabíjení někteří milují lov, zatímco jiným nahání hrůzu a jsou i takoví, kterým je lhostejný. S kočkami je to jiné. Všechny kočky budou chytat deňky, dostanou-li k tomu příležitost.

Ten téměř naprostý nedostatek instinktů - rozvinutých, předurčených, stereotypních šablon chování - je tím nejtypičtějším rysem lidské povahy. Právě tato nepřítomnost pudů je zodpovědná za neobvyklou různorodost a proměnlivost naší povahy a našeho chování. Rozvětvené instinkty lidských bytostí jsou výsledkem individuálního výběru. Každý z nás má možnost vybrat si, jak by chtěl žít. Je na nás, zamítneme-li to, co nás učili a co je pro naši společnost normální. Můžeme se dokonce vzdát i těch několika instinktů, které máme, jako to dělají ti, kteří se vědomě rozhodnou pro celibát, či ti, kteří se obětují mučednické smrti. Svobodná vůle je vrcholem lidské existence.

Připomeňme si, co již prohlásilo několik teologů: Zlo je nevyhnutelným společníkem svobodné vůle, cenou, kterou platíme za naši jedinečnou lidskou možnost volby. Naše je možnost volby a na nás záleží, rozhodneme-li moudře či hloupě, správně či nesprávně, zvolíme-li zlo či dobro. Naše je tato obrovská - téměř nepředstavitelná - svoboda a není proto divu, že ji tak často zneužíváme a že lidské jednání, srovnáme-li je s „nižšími“ živočichy, tak často vybočuje ze svých mezí. Mnoho živočichů dokáže zabít, je-li ohroženo jejich území. Ale pouze člověk je schopen hromadného zabíjení svého vlastního druhu ve jménu obrany svých „zájmu“ v zemi tak vzdálené, že ji nikdy ani nezahlédl.

Takže naše lidské zabíjení je věcí volby. Chceme-li přežít, nemůžeme nezabíjet. Můžeme si však zvolit jak, kdy, kde a co budeme zabíjet. Morální obtížnost takové volby je obrovská a často celkem paradoxní, člověk se může stát vegetariánem z etických důvodů, aby se vyhnul i nepřímé zodpovědnosti za zabíjení, chce-li však přežít, musí i tak nést zodpovědnost za odtrhnutí rostlin u kořenů a za jejich

opékání v troubě. Měl by vegetarián jíst vajíčka (potenciální nenarozené děti nádherných ptáků) či pít mléko (odebrané od krav, jejichž telátka byla zavražděna kvůli telecímu)? Potom je zde potrat. Má žena právo porodit či vychovávat dítě, o které se ani neumí starat? Má však právo tento potenciálně svatý plod zahubit? Není to zvláštní, že mnozí pacifisté jsou zastánci potratu? A co ti, kteří by chtěli připravit ty ostatní o jejich právo na potrat na základě tvrzení, že život je posvátný, a přitom prosazují trest smrti? A jsme-li u toho, jaký etický smysl může být v tom, že zabijí vraha, abych tak ostatní přesvědčil o tom, že zabíjení je morálně špatné?

Jakkoliv komplikovaná může být etická stránka naší volby, zda zabít nebo ne, je zde jeden faktor, který zbytečnému a očividně nemorálnímu zabíjení zcela zřejmě nahrává: narcismus. Znovu narcismus. Jedním z projevů našeho narcismu je, že mnohem pravděpodobněji dokážeme zabít to, co se od nás liší, než to, co je nám podobné. Vegetariáni se cítí provinile, pokud zabijí živočišnou formu života, ale u rostlinné formy jim to nevadí. Existují vyhranění vegetariáni, kteří mohou sníst rybu, ale ne maso; jiní sní kuře, ale nedotknou se masa savců. Rybáři, které děsí představa honu a lovci ptáků, kteří by se roztráslí hrůzou, kdyby měli lovit srnce. Stejná pravidla platí, zabíjí-li lidé jiné lidi. Vypadá to, jako by ti z nás, kteří jsou bělochy, měli méně skrupulí při zabíjení černochů, indiánů nebo orientálců, než cítí při zabíjení jiných bělochů. Pro bělocha je jednodušší lynčovat „negra“ nebo „rudocha“. Stejně tak předpokládám, že pro orientálce je pravděpodobně jednodušší zabít bělocha než dalšího orientálce. Nemohu to ovšem tvrdit s jistotou. Problematika rasových aspektů zabíjení uvnitř druhu patří k těm, které si заслужují rozsáhlý vědecký výzkum.*'

•'Ve výzkumu problematiky mezirasového zabíjení existují zákoutí, která si nejen zaslouží být prozkoumána, ale jsou také mimořádně fascinující. Jedna ze skupin návrhů (zamítnutých *in toto*), předložených prezidentu armádního štábu a vztahující se k psychologickým aspektům My lai, se zabývala tím, aby byl tento výzkum založen na neverbálních rozdílech v chování příslušníků různých ras a různých kultur.

Válka je v současnosti stejně tak záležitostí národní hrdosti, jako hrdosti rasové. To, co nazýváme nacionalismem, je mnohem častěji zhoubným národním narcisismem než zdravou satisfakcí z úspěchu jedné kultury. Ve skutečnosti je to z velké většiny právě nacionalismus, který zachovává národně-státní systém. V minulém století, kdy na předání vzkazu ze Spojených států do Francie bylo potřeba týdnů, a měsíce, měl-li dorazit do Číny, tehdy měl národně-státní systém smysl. V našem věku přímé globální komunikace a instantní apokalypsy je však většina mezinárodních politických systémů zastaralá. A je to právě náš národní narcisismus, který lpí na našich nemoderních zásadách suverenity a brání vývoji účinného mezinárodního mírového aparátu.

Ať již záměrně nebo ne, my v podstatě učíme naše děti národnímu narcisismu. Na lineární mapě světa, která je zavěšena nad tabulemi nespočetného množství amerických školních tříd, jsou Spojené státy více méně v jejím středu. Na mapách ruských školáčků je v je-

Kdysi, když jsme ujížděli po jedné z výpadovek v Okinawě, vběhlo přímo pod kola našeho auta malé dítě. Dupl jsem na brzdu a dítě minul jen o vlásek. Při představě zranění, které jsme mohli způsobit, nás roztrásla úzkost a hrůza. Chlapcova matka, mladá oikanawanská žena, stojící podél silnice, na nás pohlédla a začala se chichotat. Chichotala se i poté, co vešla na silnici a zvedla svého synka. Zalila nás obrovská vlna zuřivosti. My tady stojíme, třeseme se strachy z toho, co se mohlo stát jejímu dítěti, a ona se usmívá, jako by se jí to netýkalo. Jak může být tak necitelná? Ztracení orientálci, na lidském životě jim nezáleží, dokonce ani na životě vlastních dětí. Nejraději bychom ji srazili autem, to by se asi tvářila jinak!

Po několika kilometrech jsme se uklidnili a uvědomili si, že lidé z Okinawy se chichotají vždy, když je něco rozruší nebo vystraší. Ta žena byla stejně tak vystrašená jako my, ale my si její chování špatně vyložili. Bylo by zajímavé zjistit, jaké neverbální projevy měli Vietnamští civilisté, když na ně mířily zbraně v My lai. Padli v slzách na kolena a žebrali v pozici stejně pokorné, jakou bychom v podobné situaci a v naději, že pohneme srdcem vojáků, zaujali my, běloši? A nebo se, podobně jako oikanawská žena, usmívali a chichotali hrůzou, čímž pravděpodobně popudili Američany, kteří se mohli domnívat, že se jim vysmívají? Nevíme. Takové věci však potřebujeme znát.

jím středu SSSR. Výsledky takového učení mohou občas působit směšně.

Vzpomínám si na 1. máj 1964, kdy má žena, spolu se dvěma sty dalšími lidmi, obdržela občanství na slavnosti v centru Honolulu, které se zúčastnili všichni jejich příbuzní spolu s vybranými hodnostáři a úředníky. Program začal vojenskou přehlídkou. Tři roty nažehlených vojáků s nablýskanými samopaly nejprve pochodovaly kolem pole a potom se seřadili za sedm houfnic. Na počest této události odpálili jednadvacet ohlušujících dělových ran. Poté na pódium, přímo před kouřící houfnice, vystoupil havajský guvernér. „Dnešek je označován za svátek 1. máje," spustil, „ale náš národ jej nazývá Dnem Práva. Tady na Havaji," dodal s ironií, „Jej můžeme nazývat i Dnem Lei. Podstatné však je, že u nás slavíme tento den květinami, zatímco v komunistických zemích mají *vojenské* demonstrace."

Nikdo se nezasmál. Bylo to, jakoby si té absurdity - toho bezmála šílenství - nikdo nevšímal: tento nepochybně inteligentní, určité důstojný muž, s třemi rotami vojáků stojících v pozoru za ním, kolem hlavy svatozář z kouře ze sedmi děl, napomíná Rusko za vojenskou povahu *jejich* oslav.

Organizovaného, skupinového, mezirasového hromadného zabíjení - války - jsou schopni pouze lidé. Jelikož tato vlastnost pronásleduje lidstvo již od počátku jeho historie, mnozí tvrdí, že jde o instinktivní záležitost — že válečné chování je neměnným rysem lidské povahy. Zřejmě proto se vlci považují za realisty a beránky označují za popletené idealisty. Idealisty jsou lidé, kteří věří, že se lidská povaha může změnit. A já už přece řekl, že nejzákladnějším rysem lidské povahy je její proměnlivost a její nezávislost na instinktech - vždy můžeme změnit svou povahu. A tak jsou to naopak idealisté, kdo má pravdu, a realisté, kteří šlápli vedle. Kdokoliv by chtěl polemizovat nad tím, že vedení války je něco jiného než volba, popírá jak existenci zla, tak i výsledky lidské psychologie.

Vést válku ještě nemusí znamenat zlo, ale vždy je to otázkou volby. Já osobně jsem velmi nakloněn myšlence brát válku co nejsimplifikovaněji. Rád bych vzal šesté přikázání doslova a věřil, že „Nezabi-

ješ" znamená přesně to - přinejmenším „Nezabiješ jinou lidskou bytost". A podobně přitahován jsem i touhou věřit v bezvýhradnou platnost toho největšího pravidla etiky: účel nesvětí prostředky. Přes to nemohu uniknout přesvědčení, že v řídkých momentech lidské historie bylo nezbytné a morálně správné zabít, aby se předešlo zabíjení ještě většímu. Je to pro mě velice těžce stravitelné. Ne vše je však dvojsmyslné. I tak zůstávám dostatečně simplifikujícím, abych věřil, že kdykoliv dojde k válce, mnoho lidí je vykořeněno a ještě více jich propadne zlu. Kdykoliv dojde k válce, je to něčí vina. Někde se stala chyba. Je důležité si to pamatovat, protože v dnešní době je zvykem, že se obě strany prohlašují za oběti. Dříve, když lidé ještě nebyli tak úzkostliví, nezdráhal se jeden kmen vyvraždit ten druhý, aniž by k tomu potřeboval nějaký výraznější důvod. Nyní je v tom vždy určité předstírání neviny. Dokonce i Hitler si vytvářel záminky pro své invaze. Je dokonce možné, že on sám - a s ním i většina Německa, svým vlastním záminkám věřil. A tak je to stále. Každá strana vidí v protivníkovi útočníka a v sobě oběť. Tváří v tvář tomuto bilaterálnímu řečnictví a spletitosti mezinárodních vztahů většinou pokrčíme rameny a pomyslíme si, že za válku možná opravdu nikdo nemůže, nikdo ve skutečnosti není útočníkem, nikdo neudělal chybu - že válka se prostě jaksí stane. Něco jako samovolný výbuch.

Já touto pozicí etické bezmocnosti, tímto zrušením naší schopnosti morálního úsudku opovrhují. Nedokážu si představit nic, co by mohlo Satana naplnit větší škodolibou radostí, nebo co by ještě lépe znázorňovalo jeho konečný úspěch při dobývání lidské rasy, než když lidé nejsou schopni rozpoznat zlo.

Válka ve Vietnamu se nestalajen tak. Zapříchinili ji Britové v roce 1945.*'

***' Británie, pověřená Jaltskou smlouvou provést „odzbrojení a repatriaci Japonců a znovunastolení pořádku" v jižní Indočině na konci druhé světové války, si toto pověření vysvětlila jako znovuzavedení francouzského koloniálního režimu (a to přesto, že se jednalo o režim Vichyho, který spolupracoval s japonskou okupací). Britské oddíly našly Japonce již odzbrojené a Vietnam byl již sjedno-**

Vietnam spadal pod Francii až do roku 1954. S mírem na dohled byl obsazen Američany na příštích osmnáct let. Ačkoliv je mnoho těch, kteří nad touto otázkou stále polemizují, podle mého soudu - a jsem přesvědčen, že historie mi dá za pravdu - byla Amerika v této válce agresorem. Dopouštěli jsme se těch morálně nejodpudivějších zločinů. Byli jsme zločinci.

Ale jak jsme mohli my - my Američané - být zločinci? Němci a Japonci v roce 1941, samozřejmě. Rusové, dobře. Ale Američané? My přece nejsme špatní lidé. Jestli jsme byli zločinci, pak jsme jimi museli být nevědomě. Souhlasím; s větší částí to nebylo vědomé. Jak se to však může stát, že se osoba či skupina, nebo dokonce celý národ stane nevědomě zločincem? To je velmi důležitá otázka. Položil jsem si ji již mnohokrát. Dovolte mi, abych se ještě jednou vrátil k problematice narcisismu a lenosti.

Termín „nevědomý zločinec“ je obzvlášť výstižný, protože naše zločinnost spočívá právě v naší nevědomosti. Stali jsme se zločinci právě proto, že jsme nemysleli. Slovo „mysl“ v tomto významu znamená vědomosti. Byli jsme zločinci z neznalosti. Stejně jako byly události v My lai déle než rok zamlčeny hlavně proto, že oddíly bojové jednotky Baker si nebyly vědomy ničeho špatného, stejně tak i Amerika vedla válku proto, že nevěděla, že to, co děláje zločinné.

Vyptával jsem se vojáků chystajících se do bojů ve Vietnamu, co o té válce ví a jaký mají vztah k vietnamské historii. Odvedenci nevěděli nic. Devadesát procent nižších důstojníků nevědělo nic. To málo, co vyšší důstojníci a někteří z nižších důstojníků znali, bylo většinou pouze to, co je učili ve velice neobjektivních programech jejich vojenských škol. Bylo to ohromující. Nejméně devadesát pět pro-

ceň a pod kontrolou Viet Mingu. Provedli znovuožbrojení Japonců a použili je k posílení vlastních oddílů, které si násilím vymáhaly kontrolu nad Saigonom před Ho Či Minovými ozbrojenými sbory. Pod tlakem zbraní si poté držely svou okupaci Saigonu, dokud z Francie o tři měsíce později nezačaly proudit masy vojenských oddílů. Tehdy předali Saigon Francouzům a stáhli se ze země. Začala Francouzsko-Indočínská válka.

cent mužů, kteří odcházeli riskovat své životy, neměli ani to nejmenší tušení, o čem celá ta válka byla. Hovořil jsem také s civilisty na ministerstvu obrany, kteří válku řídili, a narazil jsem na stejně tak hroznou neznalost vietnamské historie. Skutečností je, že jako národ jsme vůbec nevěděli, proč vedeme válku.

Jak se to mohlo stát? Jak mohou jít lidé do války, aniž by věděli proč? Odpověď je jednoduchá. Jako lidé jsme byli příliš líní něco se učit a příliš arogantní, abychom poznali, že se učit potřebujeme. Mysleli jsme si, že ať chápeme věci jakkoliv, není potřeba dalšího studia. A že cokoliv jsme udělali, bylo správné a nebylo třeba nad tím uvažovat. Mýlili jsme se proto, protože nás ani nenapadlo, že bychom nemuseli mít pravdu. S naší hrdostí a narcisismem podporujícími jeden druhého jsme vykročili krvavou cestou vnutit naši vůli vietnamskému lidu, aniž bychom tušili, proč to všechno. Až když jsme - my, nejmocnější národ na zemi - utrpěli z rukou Vietnamců porážku, začali jsme se ve velkém počtu dovídat, co jsme to udělali. Jak se náš „křesťanský“ národ stal národem zločinců. Postihlo to i jiné národy v minulosti a postihne to další - opět včetně nás - v budoucnosti. My jako národ a jako rasa nebudeme proti válce imunní do té doby, dokud z naší lidské podstaty nevymýtíme dva prapůvodce zla: lenost a narcisismus.

PREVENCE SKUPINOVÉHO ZLA

Jako příklad skupinového zla nebylo My lai ani nevyhnutelnou „náhodou“ ani nepředvídatelnou výjimkou. Jeho výskyt odpovídal celkovému kontextu války, která je sama o sobě zlá. Ke zločinům docházelo na straně agresorů a již to bylo svou agresí zlé. Zlo malé skupiny - bojové jednotky Baker - bylo pouhým odrazem zla celého amerického vojska ve Vietnamu. A naše vojenská přítomnost ve Vietnamu byla řízena prolhanou, narcisistickou vládou, která zratila svou orientaci, vládou zvolenou národem, který podlehl apatii a aro-

ganci. Masakr v My lai byl událostí, která jen čekala na svou příležitost.

Připomeňme si, že jsme My lai zkoumali coby *příklad* skupinového zla. Skupinové zlo není něco, co se prostě stane jednoho rána v roce 1968 na opačném konci světa. Děje se to neustále, na celém světě. Děje se to dnes, tady. Stejně jako zlo jedince, ani zlo skupiny není neobvyklé. Vlastně je ještě obvyklejší - je v podstatě tak obvyklé, že je téměř pravidlem.

Žijeme ve věku institucí. V minulém století byla většina Američanů soukromníky. Dnes, až na malé výjimky, většina z nás upisuje svůj produktivní věk stále větším organizacím.

Svou debatu jsem začal poznámkou, jak se zodpovědnost ve skupině rozmělní - natolik, že se z větších skupin vytratí úplně. Představte si velké kolektivy. Dokonce i prezident nebo předseda představenstva řekne: „Mé činy možná nepůsobí příliš eticky, ale konec konců o nich nerozhodují jen já. Chápejte, musím brát zřetel i na akcionáře. A v jejich případě nemám jinou možnost, než řídit se ziskem.“ Kdo v tomto případě udává povahu takové společnosti? Drobný investor, který sám ještě nerozumí potřebným operacím? Nebo společný fond na opačném konci země? Který společný fond? Který makléřský dům? Který bankéř?

Současně s tím, jak instituce rostou, ztrácí svou tvář. I duši. Co se stane, když chybí duše? Nastane prosté vakuum? Či se tam zabydlí Satan? Nevím. Myslím si však, že protiváleční aktivisté, bratři Berlinganové, mají pravdu, když tvrdí, že úkol, který před námi leží, není ničím menším než, obrazně řečeno, vyčistit naše instituce. Není slova, které by dokázalo vystihnout naléhavost tohoto úkolu.

Vojensko-průmyslový komplex, který ve Vietnamu sehrál tak významnou roli a který stále zůstává prvořadým zdrojem grotesknosti armádní rasy, nepodléhá ničemu jinému než ziskovosti. Tím ji v žádném případě nechci odmítat. Je to čistě osobní zájem. Já nejsem odpůrcem kapitalismu *per se*. Věřím, že je možné, aby ziskovost byla operativnější a současně podřízena vyšším hodnotám pravdy a lásky. Je to obtížné, ale ne nemožné. Nedokážeme-li tohoto kompromisu

dosáhnout a náš kapitalismus „pokřesťanštit“, bude naše kapitalistická společnost odsouzena k zániku. Totální nedostatek pokory je vždy zlem - pro skupinu, pro instituce, pro společnost stejně jako pro jednotlivce. Pokud se nespasíme pokorou, síly smrti jednoho dne zvítězí a my svým zlem zahubíme sami sebe. Ačkoliv tento výzkum neměl vést k vytvoření dokonale vědecké základny prevence skupinového zla, myslím, že ze zkoumání My lai a podobných jevů již víme, kam by měla být prevence namířena. Naše studie My lai odhalila působení do očí bijící intelektuální lenosti a patologického narcisismu, a to na všech úrovních. Ten náročný úkol prevence před lidským zlem - včetně války - je očividně úkolem, který vyhladí, či přinejmenším významně sníží lenost a narcisismus. Ale jak to provést? Přestože existují úkazy jako skupinová identita, skupinový narcisismus a skupinový duch, neexistuje způsob, jak jinak tyto úkazy ovlivnit, než skrze jednotlivé členy skupiny. A tak obvykle, chceme-li ovlivnit jednání skupiny, začneme jejím vůdcem. Máme-li přístup k vůdci zatarsen, potom se musíme obrátit k těm nejnižším členům skupiny a vyhledávat podporu u kořenů. Ať tak či onak, vždy se obracíme k jednotlivcům. „Model skupiny“ je totiž ve své podstatě ovlivňován mozky jednotlivců, kteří skupinu tvoří. Tak jako může jeden hlas rozhodnout volby, tak i průběh lidské historie může záviset na změně jednoho samotáře či dokonce nějakého bezvýznamného individua. Pro opravdu věřící to není nic nového. Právě z tohoto důvodu není žádná činnost ceněna výše, než záchrana jedné lidské duše. Proto je jednotlivec posvátný. Jedině díky jedinečnosti rozumu a duše se vede válka mezi dobrem a zlem, která je buď úspěšná nebo ne.

Úsilí zabránit skupinovému zlu - včetně války - musí být proto namířeno na jedince. Samozřejmě, že skrze vzdělání a tedy prostřednictvím našeho zavedeného školského systému. Tato kniha je psána v naději, že přijde den, kdy se všechny naše děti, ať již v sekulárních nebo církevních školách, budou učit o podstatě zla a o principech jeho prevence.

Na nedávném večírku hovořil jeden z hostů o významném režisérovi a řekl: „Ten se zapsal do historie“. Poněkud spontánně jsem odvě-

til: „Každý z nás se nějakým způsobem zapíše do historie.“ Celá společnost na mě pohlédla, jako bych řekl něco velmi neslušného. Ovlivníme-li budoucnost v dobrém nebo ve zlém, to bude záležet na každém z nás. Vynikající způsob, který nás učí zodpovědnosti za potenciální skupinové zlo a za historii, se provozuje v určitých kostelích na Velký Pátek, kdy při znázorňování umučení Krista podle sv. Marka přítomné shromáždění představuje lůzu volající: „Ukřižujte ho.“

V mém snu budou děti učeny, že lenost a narcismus jsou samými kořeny zla a proč tomu tak je. Naučí se, že každý jednotlivec je důležitý. Pochopí, že přirozenou tendencí jedince ve skupině je zbavit se svého názoru na morálku ve prospěch svého velitele a že by této tendenci měli odolat. A konečně také pochopí, že je na každém z nich, aby se měl na pozoru před leností a narcismem a v souladu s tím se očistil. Budou tak činit s vědomím, že takováto osobní očista je potřebná nejen pro spasení duší jednotlivců, ale také pro záchranu jejich světa.

Nebezpečí a naděje

NEBEZPEČÍ PSYCHOLOGIE ZLA

Různé důvody mají svůj podíl na tom, že jsme dosud nevyvinuli psychologii zla. Psychologie sama je velmi mladým vědním oborem a nemůžeme očekávat, že za svou krátkou dobu existence všechno vysvětlí. A jelikož patří mezi vědní obory, musí se podílet i na dodržování vědních pravidel, mezi které patří i respekt k volnému myšlení a nedůvěra k náboženským pojmům - tedy i k pojmu zla. Na druhé straně se sekulární část naší společnosti začala o zlo a jeho projevy vážněji a ve větším měřítku zajímat teprve nedávno. Otroctví bylo zrušeno v minulém století. Vykořisťování dětí bylo přehlíženo až do současnosti.

Ale tím hlavním důvodem, proč jsme zlo nedokázali podrobit vědeckému výzkumu, je strach z následků. A je to strach opodstatněný. Ve vývoji psychologie zla jsou skryta skutečná nebezpečí. Tato kniha je však psána ve víře, že nebezpečí vyplývající z jejího nevyvinutí jsou mnohem větší. Jen je nutné mít neustále na paměti, že i samotná snaha o podrobení zla vědeckému výzkumu může být jeho potenciálním zdrojem.

NEBEZPEČÍ MORÁLNÍHO SOUDU

Jak již bylo řečeno, zlí lidé obvykle za zlé považují i ty ostatní. Neschopni vyrovnat se s vlastními nedostatky, viní své okolí. A v případě nutnosti dokonce neváhají své okolí zničit. Kolikrát

jsme se s tím již setkali: mučení svatých, inkvizice, holocaust, My lai! Dost často na to, abychom si byli vědomi, že kdykoliv soudíme zlo, můžeme se ho sami dopouštět. Vždyť i ateisté a agnostici uznávají Kristova slova: „Nesudte, abyste nebyli souzeni.“*

Zlo je morálním soudem. Navrhuji, aby bylo také soudem vědeckým. Ale vědecký soud jej neodstraní ze sféry morální. Slovo je pejorativní. Ať již považujeme člověka za zlého na základě pouhého názoru nebo standardního psychologického testu, podrobujeme ho morálnímu soudu. Neměli bychom od obou raději upustit? Věda je dostatečně nebezpečná sama o sobě. Morální soud je sám o sobě nebezpečný. Jak jsme se tedy mohli opovážit přirovnat je k Ježíšovu přikázání?

Při hlubším pohledu na tuto problematiku však zjistíme, že upustit od morálních soudů úplně je nemožné a současně samo o sobě zlé. Postoj typu „Já jsem v pořádku; ty jsi v pořádku“ může mít své místo ve zjednodušování našich společenských vztahů, ale pouze tam. Byl Hitler v pořádku? Podplukovník Calley? Jim Jones? Byly v pořádku i lékařské experimenty konané na Židech v německých koncentračních táborech? Či pokusy s LSD, které prováděla CIA? Podívejme se i na každodenní život. Potřebuji-li zaměstnance, měl bych přijmout toho prvního, co přijde nebo bych se měl podívat na několik zájemců a navzájem je posoudit? Co bych to byl za otce, kdybych svého syna přistihl při podvodu, lži, či krádeži a nepotrestal ho? Co říci příteli, který chce spáchat sebevraždu nebo svému pacientu, který prodává heroin? „Jsi v pořádku“? Existuje něco jako přemíra náklonosti, přemíra tolerance, přemíra shovívavosti.

Podstata tkví v tom, že nelze vést důstojný život, aniž bychom se nedopouštěli soudů - obzvláště těch morálních. Pijde-li za mnou pacient, chce za své peníze správné posouzení své situace. Potřebuji-li právní radu, zajímá mě kvalita úsudku mého právníka. Utratíme pět tisíc dolarů za rodinnou dovolenou neboje raději vložíme do vzdělání

svých dětí? Podvádím nebo nepodvádím ve svém daňovém přiznání? Podobná rozhodnutí řeší každý z nás dennodenně a většina jich má morální podtext. Před činěním soudů není úniku.

Věta „Nesudte, abyste nebyli souzeni“ je obvykle vytrhována ze svého kontextu. Kristus nás nenabádal k tomu, abychom se vystříhali všech soudů. Ve verších, kterými pokračuje, stojí, abychom se svými soudy začali *nejprve* u sebe, a teprve potom soudili ostatní - a ne abychom nesoudili vůbec. „Pokrytče,“ pokračoval, „nejprve vyjmi ze svého oka trám, a pak teprve prohlídneš, abys mohl vyjmout třísku z oka svého bratra.“^{*1} On v morálním soudu rozpoznal nebezpečí zla a nabádal nás ne k tomu, abychom zamezili jejich provádění, ale abychom se nejprve sami očistili. Potom zlo neuspěje. Právě sebekritika je to, čeho se mu nedostává.

Nesmíme také zapomínat na důvod našeho soudu. Je-li jím snaha pomoci, pak je to v pořádku. Velice často jím však bohužel je zvyšování vlastního sebevědomí, vlastní pýcha. „Děj se vůle Boží“ je úvahou, která by měla provázet každý náš soud jiného zla.

Věřím, že vědecký výzkum lidského zla správnost této myšlenky potvrdí. Jen se zamyslete nad několika tématy této knihy: možnost existence genetických předpokladů či vloh; průkazný vliv nedostatečné lásky rodičů na utrpení dítěte; tajemná podstata lidské dobroty. Čím hlouběji se do zkoumání tohoto problému pouštíme, tím méně zde nacházíme důvodů pro lidskou pýchu.

Mnozí vidí v myšlence „Děj se vůle Boží“ fatalismus. Jelikož Bůh spasí tuto osobu, ale tamtu ne, jelikož míra, do jaké jsme schopni chránit se svými vlastními silami zřejmě zůstane nejasná, proč se starat? Ale fatalismus, odevzdanost osudu, je přesně to: odevzdanost. Vzdát se znamená zemřít. Přesto, že možná nikdy nezjistíme důvod lidské existence - ani to, proč je jedna osoba zlá a druhá dobrá - přesto je naší povinností žít, jak nejlépe umíme. Což také znamená pouštět se do nezbytných morálních soudů. A my si můžeme vybrat, v jak velké nevědomosti budeme žít.

Problém tedy nespočívá v tom, zda soudit; nemáme na vybranou. Otázkou je, jak a kde soudit. Naši přední duševní vůdcové nám poskytlí základy. Vhodná aplikace vědeckých metod a poznatků nám může pomoci tyto základy prohloubit a dobrat se k tolik potřebným morálním závěrům.

NEBEZPEČÍ ZASTŘENÍ MORÁLNÍHO SOUDU AUTORITATIVNOSTNÍ VĚDY

Toto je obrovská past. Je to past, protože vědě přisuzujeme mnohem více autority, než zasluhuje. Činíme tak ze dvou důvodů. Za prvé, jen málo z nás opravdu chápe její možnosti. Tím druhým důvodem je naše nepřiměřená závislost na autoritě jako takové.

Když byly naše děti malé, měli jsme štěstí na jednoho z nejlepších pediatriů, na velmi obětavého, jemného člověka s obrovským přehledem. Když jsme ho navštívili měsíc po narození našeho nejstaršího dítěte, instruoval nás, abychom je téměř okamžitě začali krmit pevnou stravou, která je nezbytným doplňkem stravy dětí, které jsou kojeny. Rok nato, měsíc po narození naší druhé dcerky, nám doporučil kojit ji co nejdéle, abychom ji nepřipravili o tu obrovskou výživnost mateřského mléka. „Věda“ změnila svůj názor! Když jsem studoval medicínu já, učili jsme se, že základem stravy při obezitě je strava s nízkým obsahem vlákniny. Nyní se studenti lékařství učí, že základem této léčby je strava s vysokým obsahem vlákniny.

Díky podobným zkušenostem jsem se naučil, že to, co je vydáváno za vědecký fakt, je pouze současné přesvědčení několika vědců. Jsme zvyklí vědu považovat za Pravdu s velkým P. Ve skutečnosti však vědeckou znalost tvoří ty nejdosažitelnější a pravdě nejbližší názory většiny vědců, kteří spolupracují na konkrétní otázce. Pravda není naším vlastnictvím; je cílem, ke kterému se, doufejme, ubíráme.

Je zde však nebezpečí, že vědci - obzvláště psychologové - budou o zlu určitých osob či událostí promlouvat veřejně. My vědci jsme bohužel jen o málo imunnější před nepodloženými závěry než kdokoliv jiný. Mnoho psychiatrů označilo Barryho Goldwatera v roce 1964 za „psychicky nevyhovujícího“ úřadu prezidenta přesto, že většina

z nich se s ním nikdy nesetkala. V bývalé SSSR se psychiatři své profesi zpronevěřovali tím, že politické disidenty prohlašovali za „mentálně choré“, čímž pravdu a své poslání podřizovali státním zájmům.

Situace je o to horší, že lidé ve skutečnosti touží následovat výroky vědců. Jak jsem se již zmínil u problematiky skupinového zla, většina raději následuje, než aby vedla. Souhlasíme, dokonce toužíme po tom, aby za nás myslely autority. Jako bychom se z vědců snažili udělat „filozofické krále“, kterými se necháme vést labyrintem vědomostí, a to přesto, že vědci jsou často stejně ztraceni jako my všichni.

Ve své intelektuální lenosti zapomínáme, že vědecké myšlení je téměř stejně proměnlivé jako vkus. Protože současný vědecký postoj je pouze tím nejnovějším (ale nikdy ne posledním) slovem, musíme my, veřejnost, být pro vlastní bezpečnost k vědcům a jejich názorům skeptičtí. Jinými slovy, nikdy bychom neměli přestat být svými vlastními pány. Může se vám to zdát příliš, ale měli byste se pokusit být vědci alespoň do té míry, že si sami budete rozhodovat o tom, co je špatné a co dobré. Otázky dobra a zla jsou příliš významné na to, abychom je vyloučili z vědeckého zkoumání, ale stejně tak příliš důležité, abychom je nechali pouze na vědcích. Vědci v naší společnosti naštěstí milují vzájemné rozepře. Mráz mi běhá po zádech při představě, že by někdy, někde, mohlo existovat „vědecké“ evangelium dobra a zla, které by nebylo předmětem diskusí. Slovo „vědecké“ je v uvozovkách úmyslně, protože diskuze je základním kamenem vědy a věda bez diskuzí a nekonečného skepticismu není vědou. Nejúčinnější obranou, kterou proti vědeckému zneužití zla máme, je naše demokratická společnost, která dohlíží na to, aby věda zůstala vědeckou a novátorskou.

NEBEZPEČÍ ZNEUŽITÍ VĚDY

Důsledky těch nejtěžších zneužití vědy by neměly být přisuzovány vědcům, kteří v zájmu vědecké pravdy zveřejní své osobní názory, ale veřejnosti - průmyslu, vládě a špatně informovaným jedincům - kte-

ří vědecké objevy využijí k pochybným účelům. Ačkoliv atomová bomba je dílem vědců, byli to politikové, kdo se ji rozhodli sestrojít, a vojsko, kdo ji svrhlo. To ale neznamená, že vědci nenesou za způsob, jakým jsou jejich objevy použity, žádnou odpovědnost. Znamená to jen, že nejsou pány situace. Jakmile je vědecký objev zveřejněn (a obvykle zveřejněn být musí, protože věda je na publikování a volném toku informací závislá), stane se majetkem veřejnosti. Kdokoliv jej může použít a vědci jsou proti tomu naprosto bezmocní.

Podstata vědecké znalosti psychologie je veřejností již zneužívána. Její využití — a rozsah, po který je využívána - soudním systémem je kontroverzní již v naší zemi, co teprve v SSSR. Ačkoliv učitelé přikládají psychologickým testům obrovskou význam, děti jsou podle nich často klasifikovány chybně. Používáním a zneužíváním podobných testů jsou odmítáni zájemci o zaměstnání či o vysokoškolská studia. Na večírcích jsou společností rozebírána taková témata, jako „penisová závist“, „strach z kastrace“ a dokonce i „narcisismus“, aniž by opravdu věděli, o čem mluví a aniž by dokázali odhadnout, jaké může mít jejich tlachání následky.

Trochu se proto bojím představy, co by se mohlo stát v případě, že se veřejnost zmocní vědeckých informací týkajících se zla. Představte si, například, že by byl vyvinut psychologický test, který by dokázal identifikovat zlou osobu. Mnozí by se jej snažili použít i z jiných důvodů než vědeckých: školy by jím chtěly zachytit nevhodné zájemce, soudy by jeho pomocí rozhodovaly o vině či nevině, obhájci by jej využívali při řešení sporů, atd. Jen si představte, jak by obyčejní lidé vyhledávali příznaky zla ve své tchyni, svém nadřízeném či ve svém protivníkovi a jak rychle by mohli těchto náznaků zneužít a svého protivníka veřejně nebo jen tak mezi řečí pošpinit.

I když vědecké informace, týkající se zla, nelze před veřejností zatajit, přesto situace není tak zlá, jak by se na první pohled mohlo zdát. Psychiatrické informace o jednotlivcích mohou být udržovány v tajnosti. Formální diagnózy zla, tak jak jsou provedeny psychology a psychiatry, mohou být použity pouze k přísně střeženému vědeckému výzkumu. A skutečnost, že všeobecné psychologické informace

jsou často veřejností nepochopeny, ještě neznamená, že by nám tím nějak zvlášť ublížily. Naopak, jsem přesvědčen, že zvýšené, několik let trvající psychologické uvědomění nejširší veřejnosti je důkazem obrovského morálního i intelektuálního skoku vpřed.*^{*}Zatímco někteří se stále ještě ohání svým Freudem, skutečnost, že jiní již uvěřili v existenci svého podvědomí (dokonce se za něj již začínají cítit zodpovědní) může být semínkem naší spásy. Náš rašící zájem o existenci a zdroj našich předsudků, neopodstatněných obav, vjemově slepých míst, mentálních poruch a odporu k růstu je počátkem dalšího vývojového skoku.

A konečně, rostoucí přehled o psychologii zla ji bude sám o sobě bránit proti zneužití. Ačkoliv se o psychologii zla máme ještě hodně co učit, v pár věcech již máme jasno. Jednou z nich je tendence zlých předpokládat své zlo i u ostatních. Neschopni nebo neochotni přiznat si svou hříšnost, obviňují z ní ty ostatní. S rozvinutím psychologie zla bude tento fakt (mezi učenici již všeobecně známý) určitě více publikován. Budeme se více zabývat těmi, kdo „vrhají kameny“. Jakmile vědecký zájem o fenomén zla prosákne hlouběji na veřejnost, prohloubí to i náš zájem o něj.

RIZIKA HROZÍCÍ VĚDCŮM A TERAPEUTŮM

Prozatím jsme hovořili o způsobech, kterými mohou vědecké práce na téma zlo ohrozit veřejnost. Co však samotní vědci? Nemohou být i oni ohroženi svými vlastními výzkumy? Jsem přesvědčen, že ano.

Tím nejzákladnějším vědeckým investigátorem zla bude vždy terapeut. Neexistuje způsob, kterým bychom dokázali nahlédnout do nitra člověka a který by se svou hloubkou a pronikavostí vyrovnal psy-

***Jsou tací, jmenovitě Martin N. Gross, kteří si v „Psychologické společnosti“ (Random House, 1978), nařikají nad současným zdůrazňováním psychologického myšlení, ale zatímco jsou velice vynalézaví v nacházení jeho nedostatků, přehlíží jeho ctnosti. Buď ho nedokáží vidět v celku, nebo neumí podat objektivní obraz.**

choanalýze. Nelze jinak proniknout maskou zla, než v roli léčitele - člověka, který je v zájmu léčení coby psychiatr ochoten pustit se se zlovolnou osobností do boje, či se jako exorcista potýkat se zamaskovaným démonem. Naše nejzákladnější údaje o podstatě zla si musíme vybojovat osobně.

V některých knihách o exorcismu je zdůrazněno nebezpečí, které exorcistovi v tomto boji hrozí. Obvykle je popisováno z fyzického hlediska, protože je konkrétní a srozumitelné. Avšak obávám se, že větší než riziko smrti nebo úrazu je ohrožení vlastní duše. Jsem přesvědčen, že podobnému nebezpečí je vystaven i psychoterapeut, který se ve svém profesionálním zaujetí snaží se zlou osobou sblížit. Protože v dnešní době se osoba zlá jen zřídka kdy dostane k psychoanalitikovi, nevíme o tomto nebezpečí mnoho. Ale uspěje-li tato kniha ve zvýšení zájmu psychoterapeutů o zlo, bude se jich i více pokoušet o jeho léčbu. Měli by však být opatrní. Vystavují se velkému nebezpečí. Nemyslím, že by se do podobných pokusů měli pouštět terapeutové mladí, kteří by se nejdříve měli naučit, jak zvládnout případy méně komplikované. Neměli by se do nich pouštět ani ti, kteří ještě zcela neprohlédli, protože nejistý terapeut je nejsnáze zranitelný.

Toto nebezpečí nečíhá pouze na terapeuty, exorcisty nebo léčitele, ale i na ty, kteří jsou v blízkém kontaktu s objektem zla. Tady je vždy nebezpečí nákazy. Čím častěji jsme styku se zlem vystaveni, tím vyšší je pravděpodobnost, že i my sami budeme zlí. Všichni vědci - včetně těch, jejichž práce se omezuje na knihovny nebo sterilní laboratoře - by svůj výzkum měli začít studiem díla Aldouse Huxleyho *Ďáblové Loudnu*^{*} (ze kterého je následující citát). Dokud nám vývoj psychologie zla neodhalí víc, neznám lepší dílo na téma nákazy zlem, než tento historický rozbor událostí, které se staly v jednom francouzském městečku v sedmnáctém století. Tedy si pamatujte:

Následky, vyvolané příliš dlouhou nebo příliš intenzivní koncentrací na zlo, jsou vždy katastrofální. Křížácké výpravy vedené ne pro svou

^{*} Harper & Row, 1952, Perennial Library Edition.

vnitřní víru v Boha, ale proti ďáblu skrytému v jiných, ty ve své snaze o lepší svět nikdy neuspějí. Zanechají jej takovým, jakým byl - a občas dokonce mnohem horším. Naše úmysly mohou být sebelepší, ale myslíme-li pouze na zlo, přivoláme jej. (str. 192)

Nikdo nemůže soustředit svou pozornost na zlo, či i jen na pouhou myšlenku zla, aniž by zůstal neovlivněn. Být více *proti* ďáblu než *pro* Boha je velice nebezpečné. Každý takový bojovník je předurčen k zesílení. Je pronásledován zločinností, kterou připisuje svému nepříteli; v určitém smyslu se toto zlo stává jeho součástí, (str. 260)

VÝHLEDOVÉ NEBEZPEČÍ

Poslední výhradou k vědeckému zkoumání zla může být jeho destruktivní vliv na podstatu vědy jako takové. Tradiční nezávislost vědy by byla vážně ohrožena. Symbolizuje-li nezávislost vědy její podstatu, nebude potom „věda“ zla - která je založena na předem daném rozhodnutí — v rozporu s naší představou o podstatě vědy?

Možná však, že by tato její podstata měla být pozměněna. Až na nepatrné množství výjimek již vědecký výzkum není prováděn v jednoduché laboratoři samotářském, nezávislým hledačem pravd. Na místo toho jde o skupinovou práci podle stanoveného programu, financovanou z velké míry vládou nebo průmyslem. Technologie, potřebná pro moderní výzkum, je natolik svázaná s vysokými obchody a politikou, že něco takového jako „ryzí“ věda již neexistuje. A konečným stádiem vědy, izolované od náboženského poznání a chápání bude „strangelovské“ šílenství závodů ve zbrojení - stejně jako konečným výsledkem víry, nepodřízené vědeckému pochybování a zkoumání, je Rasputinovo šílenství Jonestown.

Existují vážné důvody obávat se, že klasická nezávislá věda již nedokáže uspokojovat lidské potřeby - že by již dále neměla přehlížet problematiku hodnot. Nejnapadnější z těchto hodnot je otázka zla. V době, kdy jsme ještě byli vydáni na milost a nemilost divokým zvířatům, potopám a suchu, hladu a nakažlivým chorobám, tehdy naše

přežití záviselo na tom, jak dalece jsme se těmto vnějším vlivům dokázali přizpůsobit. Na nějaké sebezpozorování jsme neměli ani čas, ani chuť. Ale úměrně rychlosti, s jakou jsme tyto vnější vlivy dokázali ovládnout, vzrostla nebezpečí vnitřní. Je to právě naše lhostejnost, naše nepřátelství, naše sobeckost, pýcha a vědomá ignorance, co ohrožuje svět. Pokud nedokážeme náš potenciál pro zlo ovládnout a změnit, budeme ztraceni. Proto musíme vlastní zlo podrobit stejné pečlivé, nekompromisní a objektivní pozornosti, jakou věnujeme okolnímu světu.

Rizika skrytá ve vývoji psychologie zla jsou až příliš skutečná. Nepodceňujeme je. Morální soudy, nepochopené vědecké fakty, zneužití vědeckých informací zákeřnými a neznalými lidmi a nebezpečně blízká přítomnost zkoumaného zla — to nejsou jen teoretické léčky. Mnozí se v nich během naší cesty k psychologickému poznání zla zachytí. Přesto, že do značné míry bude možné již naznačenými způsoby tyto léčky předem prohlédnout, nepochybuji o tom, že budou i ztráty. Avšak zdá se, že ve světě konglomerace a neutronové bomby, holokaustu a My lai, není jiné cesty. Rizika obsažená ve vývoji psychologie zla se ani zdaleka nevyrovnají velikosti rizika, kterému bychom se vystavili, kdybychom lidské zlo náročnému a koordinovanému vědeckému zkoumání nepodrobili. Jakkoliv riskantní se psychologie zla může zdát, bylo by mnohem riskantnější ji nemít.

METODOLOGIE LÁSKY

Zlo je ohavné.

Až dosud jsme se soustředili hlavně na to, jak je nebezpečné a ničivé. Má však ještě jednu odpornou stránku - nízkou, lacinou, pompézní jednotvárnost.

„V představách se zlo jeví romantické a pestré," napsala Simone Weilová ve své esejí „Hlediska rozumu"; „skutečné zlo je však tísnivé, monotónní, suchopárné, nudné." Ne náhodou přirovnal C. S. Le-

wis svou představu pekla k šedivému anglickému městu.*'Po své nedávné návštěvě Las Vegas je mou nejnovější představou pekla neko-nečné tržiště plné herních automatů, kde se nečiní rozdíly mezi dnem a nocí; tržiště přeplněné monotóním hlukem nesmyslných jackpotů a lidmi, kteří bez přestání, s křečovitou pravidelností, do těchto strojů buší. Však také celý ten nevkusný lesk Las Vegas není ničím jiným než závojem, který má zastřít jen nekonečnou nudu.

Kdyby měl někdo z nás to štěstí a setkal se s opravdovým svět-cem, setká se s někým naprosto unikátním. Světci si sice mohou být podobní vzhledově, ale osobnost každého z nich je úplně jiná. Je tomu tak proto, že jsou jen sami sebou. Bůh stvořil každou dušičku, a tak, jakmile je odstraněno všechno bláto, Jeho světlo zazáří nád-herným, barevným a úplně novým jasnem. Kelts náš svět nazývá „studnou na výrobu duší“; psychoterapeutové si to možná neuvědo-mují, ale tím, že svým pacientům pomáhají odstraňovat „bláto“, které obklopuje jejich duši, tím se v podstatě podílejí na vytváření svatých. Rozhodně je jim jasné, že je jejich povinností pomoci pacientům k vnitřní svobodě.

Ubíráme-li se po lidské stupnici dále, najdeme na jejím opačném konci pravý opak svobody, zlo. To jediné, co z něj můžeme zahléd-nout, je bláto. A to vypadá všude stejně. Ve třetí kapitole jsem vám nabídl klinické, nosologické vylíčení zlé osobnosti. Je neuvěřitelné, s jakou přesností zapadá zlo do formy. Stačí vidět jednu osobu posed-lou zlem a viděli jste v podstatě všechny. Dokonce i psychotikové jsou zajímavější. (Však také existují důvody předpokládat, že v urči-tých případech je psychóza jeho výhodnější alternativou).

Jak je tedy možné, že až dosud psychiatři nedokázali rozpoznat tak výrazný, uniformní typ? Protože se nechali oklamat předstíranou seriózností. Nechali se oklamat tím, co Harvey M. Cleckley nazval „maskou rozumu.“*** Jak podotkl můj přítel kněz, zlo je „definitivní chorobou.“ Pod rouškou normálnosti skrývá své nezměrné šílenství.

*'Velký rozvod (*The Great Divorce*), New York: Macmillan, 1946.

**' *Maska rozumu*, 4. vydání (St. Louis: C. V. Mosby, 1964)

Když Hannah Ahrendtová mluvila o „banalitě zla“, odvolávala se na neuvěřitelně pusté šílenství Adolfa Eichmanna. Thomas Merton to vysvětluje takto:

Jednou z nejznepokojivějších skutečností, které vyšly při soudu s Adolfem Eichmannem najevo, byl fakt, že psychiatr, který ho vyšetřoval, jej prohlásil za *naprosto normálního*. Normálnost pro nás znamená smysl pro spravedlnost, lidskost, moudrost, schopnost lásky k lidem a porozumění. Právě na normálních lidech závisí obrana naší země před barbarstvím, šílenstvím a ničením. A najednou vychází najevo, že právě ti normální, ti nejlépe přizpůsobení patří k těm, kteří naprosto bez zábran a aniž by se jim u toho zvedal žaludek, odpalují rakety a mačkají knoflíky, kterými spustí hrůzostrašný festival destrukce, který sami připravili.*

Jak postupovat proti zlu, když je jeho maska normálnosti tak dokonalá, jeho ničivost tak „přirozená“? Ze všeho nejdůležitější je jeho masce neuvěřit, nenechat se oklamat jeho přetvářkou. Snad vám k tomu bude nápomocna i tato kniha.

Ale co tedy? Staré úsloví říká: Znej svého nepřítele. To neznamená, že se omezíme jen na to, abychom tyto ubohé, hloupé a ustrašené lidičky dokázali rozlišit. Ze všech sil se musíme pokusit je uzdravit nebo pohltnout.

Jak toho dosáhnout a přitom se ubránit rizikům spojeným s psychologií zla? Riziku vlastní nákazy? Já se domnívám, že vědecký výzkum subjektu, kterému můžeme přisoudit pouze a výhradně negativní vlastnosti, může být úspěšný pouze v případech, když na něj budeme působit pozitivně. Abych byl konkrétní, podle mě můžeme zlo bezpečně studovat a zvládnout pouze tehdy, když na něj budeme působit láskou.

Po několik let mezi mé pacienty patřil dvacetiosmiletý muž, který se nedokázal vyrovnat se zlem, jehož se na něm v dětství dopouštěl

***'0 čem se nemluví {New Direction Publishing Corp., 1964, sešitové vydání, str. 45-46}.**

jeho otec. Jedné noci se mu zdál sen, který byl důkazem pozitivního obratu v léčbě:

Byla válka. Měl jsem na sobě vojenskou uniformu. Stál jsem před domem, ve kterém jsem prožil nejhorší léta svého dětství. Můj otec byl uvnitř. Měl jsem vysílačku, s jejíž pomocí jsem se dorozumíval s odstřelovacím oddílem. Veliteli oddílu jsem sdělil souřadnice domu a požádal ho, aby ho srovnal se zemí. Věděl jsem, že při jeho bombardování pravděpodobně zahynu i já, ale bylo mi to jedno. Onen velitel mi ale nechtěl vyhovět. „Všichni okolo chtějí něco odstřelovat,” tvrdil. Pochyboval, že se k tomu dostane. Byl jsem zoufalý. Přemlouval jsem ho. Dokonce jsem mu nabídl, že pokud dům odstřelí, dostane bednu skotské. Nakonec se přece jen nechal obměkčit a slíbil, že uvidí, co bude v jeho silách. Bylo mi skvěle. V tom ale z domu vyběhl můj otec a chtěl se mnou mluvit. Nevím už přesně, co říkal, ale týkalo se to nějakých lidí, snad turistů. Potom se vrátil. Otočil jsem se a skutečně, k domu se blížila skupina lidí. Neznal jsem je. Nikdo z příbuzných, jen turisté. A já si v té chvíli uvědomil, že by to bombardování zabilo i je. Horečnatě jsem opět volal veliteli - jenže teď proto, aby útok odvolal. Skotskou že si může nechat i tak. Velitel rozkaz odvolal a já jsem procitl s pocitem obrovské úlevy. Věděl jsem, že se to povedlo jen tak tak.

Stejně jako můj pacient ve snu, tak i my všichni jsme ve zbrani proti zlu. Bitevní žár nás svádí ke zdánlivě snadným řešením - jako „měli jsme z nich vymlátit duši”. A je-li naše rozvášnění dostatečně silné, můžeme dokonce při potlačování zla obětovat sami sebe. A je tady opět náš starý problém, že účel nesvětí prostředky. Přesto, že zlo je „proti životu”, je také současně formou života. Zabijeme-li ty, kdo jsou zlí, staneme se vrahy. Pokoušíme-li se se zlem vyrovnat tak, že ho ničíme, budeme likvidovat, přinejmenším psychicky, sami sebe a spolu s námi i nevinné.

Co tedy dělat? Stejně jako můj pacient musíme začít tím, že se vzdáme myšlenek na násilí. Tím se však ocitneme v určitém nihilistickém vzduchoprázdnu. Máme se snad vzdát - a považovat problém zla za naprosto neřešitelný? V žádném případě. To by bylo nesmysl-

né. Právě v boji mezi dobrem a zlem tkví smysl života - a v naději, že dobro zvítězí. A právě tato naděje je odpovědí, kterou hledáme: dobro může zvítězit. Zlo může být přemoženo pouze láskou.

Takže metodologií našeho útoku na zlo - a to útoku nejen vědeckého - musí být láska. Zní to tak jednoduše, až se vnucuje otázka, jak to, že to není každému jasné. Skutečnost je však taková, že jakkoliv jednoduše to zní, je metodologie lásky tak obtížná, až se jí obáváme použít. Na první pohled je dokonce nemožná. Copak je možné milovat někoho, kdo je zlý? A přesto vás o to žádám. Chceme-li, aby náš výzkum lidského zla dopadl co nejlépe, musíme ho vést s láskou.

S vaším svolením se vrátím k rozporu, který byl mezi mnou a Charlene. Vyžadovala, abych ji miloval naprosto bez výhrad, jako milujeme malé dítě. Jenže ona nebyla dítě. A já nebyl schopen vyhovět jejímu toužebnému přání a zůstat s ní. Není snad láska ke zlu sama o sobě zlem?

Rozřešením tohoto rozporu je paradox. Pěšinka lásky je dynamickou rovnováhou protikladů, bolestivým napětím z nejistot, obtížným spojením mezi extrémy, ale i snadnější cestou činů. Jen si vezměte výchovu dítěte. Láska neznamená, že jej budeme trestat za každý projev nevhodného chování, stejně jako je nemůžeme beze zbytku tolerovat. Musíme být zároveň tolerantní i přísní, chápající i vyžadující, pevní i přizpůsobiví. Je třeba téměř božské trpělivosti.

Jeden duchovní vyjádřil tuto božskou trpělivost s člověkem následujícími slovy, která vložil do Jeho úst:

Já tě znám. Stvořil jsem tě. Miloval jsem tě, už když jsi byl v lůně své matky. Tys mou láskou opovrhl, ale ať budeš kdekoliv, vždy tě budu stejně milovat. To já ti dávám sílu utíkat, a proto ti nikdy nedovolím uniknout úplně. Miluji tě takového, jaký jsi. Odpouštím ti. Znam všechny tvé bolesti. Vždy jsem je znal. Víím, že tomu nemůžeš rozumět, ale trpíš-li ty, trpím také. Víím o všech tvých drobných uskocích, kterými se sám před sebou i před svými blízkými snažíš zakrýt všechno nehezké, čeho ses sám na sobě dopustil. Ale ty jsi krásný. Jsi mnohem krásnější, než můžeš vidět. Jsi krásný, protože jsi sám sebou; v jedinečnosti tvé osoby se odráží i část krásy mé svatosti, způ-

sobem, který nikdy neskončí. Jsi krásný také proto, že já, a pouze já, vidím krásu, která v tobě dřímá. Síla mé lásky tě přemění na neko-
nečně krásného. Budeš krásný jedinečným, nanehraditelným způsobem, kterého se ani ty, ani já nedobereme samostatně, a proto bychom se o to měli snažit spolu.*'

Obejmout ošklivost kvůli pouhé naději, že se z nějakých neznámých příčin změní v krásu, není jednoduché. Ale mýtus o žábě, která se po políbení změní v prince, přetrvává. A přesto, jak můžeme změnit žabu v prince pouhým políbením? Jakým způsobem metodologie lásky funguje? Jak léčí? To přesně nevím. Nevím, protože láska se projevuje mnoha způsoby a žádný nelze předvídat. Jsi-li z milosti Boží do té míry očištěn, že jsi schopen opravdové lásky k nepříteli, stane se něco krásného. Jako by hranice tvé duše zprůsvitněly a vysílaly skrze tebe nevídanou zář.

Účinek tohoto světla je různý. Některé na své cestě ke svatosti přiměje k větší rychlosti. Jiní, směřující ke zlu, se při setkání s ním obrátí. Posel světla (který je pouze jeho nositelem; je to Boží světlo) si svého vlivu ani nemusí být vědom. A najdou se i takoví, kteří toto světlo nenávidí a kteří na něj budou útočit. Ale jako by jejich skutky zla byly světlem pohlceny a spotřebovány. Jejich zhoubná energie je tak vyplývána, pohlcena a zneutralizována. Tento proces může být pro posla onoho světla bolestivý, občas dokonce i osudný. Ani to však neznamena úspěch zla. Působí to spíše jako bumerang. Jak jsem již uvedl ve své knize *Dále nevyšlapanou cestou*, „Zlo vyzdvihlo Ježíše na kříž, a my ho tak mohli vidět z ještě větší dálky.“**'

Metodologii lásky nejlépe vystihují slova jednoho starého kněze, který strávil mnoho let na bojišti: „Jsou desítky způsobů, jak se vypořádat se zlem, a mnoho způsobů, jak ho ovládnout. Všechny vyplývají ze skutečnosti, že tím jediným, definitivním způsobem, jak přemoci zlo, je nechat je pohltnout ochotným, silným člověkem. Vstřebá se do něj,

*'Z díla „Známé“ od reverenda Dr. Charlese K. Robinsona

**' Votobia, Olomouc 1994

jako se krev vstřebá do houby, či jako se šíp pohrouží do srdce, a ztratí svou moc."**'

Co potom zachrání tuto duši před zkázou? Přijme-li kdokoliv do svého srdce zlo, jak může přežít jeho dobrota? A i když bude zlo následně zničeno, nebude pro dobrotu již pozdě? Čeho jiného potom dosáhneme, než nějaké nesmyslné výměny?

Na toto nedokážu odpovědět jinak než mysticky. Jediné, co mohu říct, je, že díky tajemné alchymii se oběť stane vítězem. Jak napsal C. S. Lewis: „Je-li na místo zrádce zabit nevinný, který se žádného zla nedopustil, pukne Kamenná deska a sama Smrt začne pracovat pozpátku.**'

Nevím, čím je to způsobeno. Ale je to tak. Víím, že dobří lidé se mohou nechat dobrovolně zranit zlem jiných - zranit, a přesto nezranit - a v určitém smyslu se dokonce nechat zabít a přesto přežijí a nepodlehnu. Kdykoliv se tak stane, rovnováha moci ve světě lehounce zakolísá.

*>Gale D. Webb, *Noc a nic*, New York: Seabury Press, 1964, s. 109

**/Lev, *čarodějnice a šatník*, Collier/Macmillan, 1970, str. 160

obsah

Zacházejte opatrně.....	5
Muž, který uzavřel smlouvu s ďáblem.....	11
Směrem k psychologii zla.....	34
EXISTUJI RŮZNÉ ZPŮSOBY, JAK SE NA VĚCI DÍVAT.....	34
OTÁZKA ŽIVOTA A SMRTI.....	41
PŘÍPAD BOBBYHO A JEHO RODIČŮ.....	47
ZLO A HŘÍCH.....	71
NARCISISMUS A VŮLE.....	81
Zlo v každodenním životě.....	89
PŘÍPAD ROGERA A JEHO RODIČŮ.....	91
PŘÍPAD HARTLEYHO A SÁRY.....	116
MENTÁLNÍ CHOROBY A POJMENOVÁNÍ ZLA.....	129
PŘÍPAD O SNU VODOO.....	141
PŘÍPAD PAVOUČÍFÓBIE.....	149
Charlen: Příběh poučný.....	163
POČÁTEČNÍ ZMATEK.....	164
JEDEN SMĚR ČI DRUHÝ: DOSPĚLÝ NEBO DÍTĚ.....	168
SAMA SOBĚ ZÁKONEM.....	177
SEN O ZÁZRAČNÉM STROJI.....	184
ŽÁDNÝ VÍTĚZ.....	189

ZLO A MOC.....	194
KDYBYCH TO MĚL UDĚLAT ZNOVU.....	196
Posedlost a exorcismus.....	201
EXISTUJE ĎÁBEL?.....	201
POZOR: VYSOKÉ NAPĚTÍ.....	204
ASPEKTY DIAGNÓZY A LÉČBY.....	210
VÝZKUM A VÝUKA.....	222
OTEC LŽI.....	225
My lai:	
Zkoumání skupinového zla.....	236
ZLOČINY.....	236
PŘEDMLUVA KE SKUPINOVÉMU ZLU.....	239
VZHŮRU PO STUPNICI KOLEKTIVNÍ ZODPOVĚDNOSTI.....	244
PREVENCE SKUPINOVÉHO ZLA.....	275
Nebezpečí a naděje.....	279
NEBEZPEČÍ PSYCHOLOGIE ZLA.....	279
METODOLOGIE LÁSKY.....	288

M. SCOTT PECK
LIDÉ LŽI

**Z anglického originálu People of The Lie,
vydaného nakladatelstvím Simon and Shuster v New Yorku,**

přeložili Jan Navrátil a Eva Krejčová.

Typografická úprava Markéta K. Pučoková.

Obálku navrhla Jiřina Vaclová.

**Vydalo nakladatelství Votobia
v Olomouci roku 1996.**

ISBN 80-7198-148-6